

Универзитет "Св. Кирил и Методиј" - Скопје  
Филозофски факултет

М-р Олга Пешевска-Заревска

**ФИЛОЗОФСКА ЕДУКАЦИЈА  
ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА**

Докторска дисертација

Ментор  
Проф. д-р Кирил Темков

Скопје, 1998 година

## СОДРЖИНА

|   |     |
|---|-----|
| ПРЕДГОВОР .....   | 1   |
| I. УВОД: ФИЛОЗОФИЈАТА И ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА .....  | 5   |
| 1. ФИЛОЗОФИЈАТА, ЦИВИЛИЗАЦИЈАТА И ЕДУКАЦИЈАТА .....   | 7   |
| Филозофијата градителка на цивилизацијата .....   | 7   |
| Влијанието на филозофската едукација врз создавањето на образовани и морални личности ..... | 10  |
| 2. ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА КАКО СОВРЕМЕНО ПЕДАГОШКО БАРАЊЕ .....                             | 13  |
| 3. ФИЛОЗОФИЈА КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ .....   | 21  |
| Проблемски пристап кон изучувањето на филозофијата .....                                    | 23  |
| Историски пристап кон изучувањето на филозофијата .....                                     | 26  |
| 4. ФИЛОЗОФСКА ЕДУКАЦИЈА ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА .....  | 36  |
| 5. МЕТОДИКАТА НА НАСТАВАТА ПО ФИЛОЗОФИЈА КАКО ФИЛОЗОФСКА ДИСЦИПЛИНА .....                   | 44  |
| II. ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА .....                                    | 50  |
| 1. СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ (СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО) .....          | 52  |
| 2. ОДЕЛЕНСКО-ПРЕДМЕТНО-ЧАСОВЕН НАСТАВЕН СИСТЕМ .....  | 58  |
| Воведување на оделенско-предметно-часовниот наставен систем .....                           | 58  |
| Критика на оделенско-предметно-часовниот наставен систем .....                              | 59  |
| 3. НАСТАВНИОТ ПЛАН КАКО ОФИЦИЈАЛЕН ДОКУМЕНТ ЗА РЕГУЛИРАЊЕ НА ПРЕДМЕТНАТА НАСТАВА .....      | 63  |
| 4. НАСТАВНАТА ПРОГРАМА - ОФИЦИЈАЛЕН ДОКУМЕНТ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПЛАН .....        | 70  |
| 5. СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА .....                                       | 74  |
| Цели и задачи на средното образование .....   | 74  |
| Структурна поставеност на средното образование .....  | 76  |
| 6. ФИЛОЗОФИЈАТА КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ ВО СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ..... | 79  |
| 7. НАСТАВНАТА ПРОГРАМА ПО ФИЛОЗОФИЈА .....  | 106 |
| III. ПРОЕКЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                                     | 123 |
| 1. ГЛОБАЛНО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                            | 125 |
| 2. ТЕМАТСКО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                            | 135 |
| Планирање на наставните содржини .....  | 136 |
| Планирање на структурата на наставната тема .....   | 137 |
| Планирање на наставните задачи во рамките на темата .....                                   | 138 |
| Планирање на корелациите помеѓу наставните содржини .....                                   | 138 |
| Планирање на литературата за подготовка на наставникот .....                                | 139 |
| Планирање на дидактичко-методичката подготовка на наставникот .....                         | 140 |
| Планирање на материјално-техничката подготовка за наставата .....                           | 140 |
| Планирање на подготовката на учениците .....  | 141 |
| 3. ОПЕРАТИВНО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                          | 146 |

|     |  |     |
|-----|--|-----|
| IV. | НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА .....   | 151 |
| 1.  | СТРУКТУРА НА НАСТАВНИОТ ЧАС .....  | 154 |
|     | Уведен дел на наставниот час .....   | 155 |
|     | Главен дел на наставниот час .....   | 157 |
|     | Времетраење на главниот дел на часот .....                                     | 157 |
|     | Организација на главниот дел на часот .....                                    | 158 |
|     | Завршен дел на наставниот час .....  | 159 |
|     | Синтеза на наставните содржини .....   | 160 |
|     | Вреднување на ученичките активности .....                                      | 160 |
|     | Подготовка на учениците за следниот час .....                                  | 161 |
| 2.  | ВИДОВИ НАСТАВНИ ЧАСОВИ .....   | 163 |
|     | Часови за презентирање на нови наставни содржини .....                         | 166 |
|     | Часови за повторување, утврдување и синтетизирање на наставните содржини ..... | 167 |
|     | Часови за слободен избор на наставни содржини .....                            | 168 |
| 3.  | ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС .....  | 174 |
|     | Цели на наставниот час .....   | 174 |
|     | Задачи на наставниот час .....   | 175 |
|     | Функционално-практични задачи на наставниот час .....                          | 175 |
|     | Воспитно-етички задачи на наставниот час .....                                 | 177 |
|     | Образовно-гносеолошки задачи на наставниот час .....                           | 178 |
| V.  | РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                           | 180 |
| 1.  | НАСТАВНИТЕ ФОРМИ И НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА .....                          | 182 |
|     | Директна форма на наставата .....  | 183 |
|     | Инди­ректна форма на наставата .....   | 183 |
|     | Соодносот директна-инди­ректна форма .....                                     | 184 |
|     | Фронтална форма на наставата .....   | 186 |
|     | Индивидуална форма на наставата .....  | 187 |
|     | Групна форма на наставата .....  | 191 |
| 2.  | НАСТАВНИТЕ МЕТОДИ ПРИ ОРГАНИЗИРАЊЕТО НА НАСТАВНИОТ ЧАС ПО<br>ФИЛОЗОФИЈА .....  | 195 |
|     | Монолошки метод .....  | 195 |
|     | Монолог на наставникот .....   | 196 |
|     | Монолог на ученикот .....  | 198 |
|     | Вредностите на монолошкиот метод .....   | 199 |
|     | Ограниченостите на монолошкиот метод .....                                     | 200 |
|     | Дијалошки метод .....  | 201 |
|     | Правила на дијалошкиот метод .....   | 204 |
|     | Предноста на дијалошкиот метод .....   | 206 |
|     | Недостатоците на дијалошкиот метод .....                                       | 207 |
|     | Текст метод .....  | 208 |
|     | Примена на текстот во наставата по филозофија .....                            | 209 |
|     | Текстот како информација .....   | 209 |
|     | Текстот како документ .....  | 209 |
|     | Текстот како основа за утврдување на материјалот .....                         | 210 |
|     | Текстот како основа за презентација на нов материјал .....                     | 211 |
|     | Начини на упатување на учениците во изворниот текст .....                      | 211 |
|     | Анализа на филозофско дело .....   | 212 |
|     | Демонстрација на филозофско дело .....   | 214 |
|     | Обработка на одбрани филозофски фрагменти .....                                | 215 |
|     | Драматизација на филозофско дело .....   | 217 |
|     | Приказни на филозофските дела, полемики и други статии .....                   | 218 |
|     | Пишување на домашни задачи и реферати .....                                    | 218 |

|     |   |     |
|-----|---|-----|
|     | Примена на текст методот во рамките на различни наставни форми.....             | 219 |
|     | Метод на демонстрација.....   | 222 |
| 3.  | НАСТАВНИ СРЕДСТВА ЗА НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА.....                          | 224 |
|     | Вербални наставни средства.....   | 226 |
|     | Текстуални наставни средства.....   | 227 |
|     | Учебници.....   | 227 |
|     | Оригинални филозофски дела.....   | 228 |
|     | Фрагменти од филозофските дела.....   | 228 |
|     | Антологија на филозофски текстови.....  | 229 |
|     | Речници, енциклопедии, лексикони.....   | 229 |
|     | Прирачници.....   | 230 |
|     | Преглед на филозофската литература со кратко резиме на делата.....              | 230 |
|     | Хронолошко-компаративен преглед на развојот на западната цивилизација.....      | 231 |
|     | Списанија, весници, белетристика, прикази, прегледи.....                        | 233 |
|     | Визуелни наставни средства.....   | 233 |
|     | Модели.....   | 234 |
|     | Апликации.....  | 234 |
|     | Албуми.....   | 234 |
|     | Слики.....  | 234 |
|     | Фотографии.....   | 234 |
|     | Шеми.....   | 235 |
|     | Графикони.....  | 235 |
|     | Дијапроекции.....   | 235 |
|     | Филм.....   | 236 |
|     | Аудитивни наставни средства.....  | 236 |
|     | Аудио-визуелни наставни средства.....   | 237 |
|     | Помошнотехнички наставни средства.....  | 239 |
|     | Табли.....  | 239 |
|     | Апликатори.....   | 240 |
|     | Држачи, рамки, прицврстувачи.....   | 240 |
|     | Покажувачи.....   | 240 |
|     | Проектори, платна и екрани.....   | 241 |
|     | Графоскопи.....   | 241 |
|     | Електронско-технички наставни средства (компјутери).....                        | 242 |
|     | Улогата на компјутерот во наставниот процес.....                                | 243 |
|     | Метод на монолошко излагање на филозофски содржини со помош на компјутерот..... | 244 |
|     | Дијалог инициран со компјутерска анимација.....                                 | 244 |
|     | Примена на текст методот со помош на компјутерот.....                           | 245 |
|     | Организација на фронталната форма на наставата со помош на компјутерот.....     | 245 |
|     | Организација на индивидуалната форма на работата со помош на компјутерот.....   | 246 |
|     | Креирање на наставни содржини со помош на компјутерот.....                      | 247 |
|     | Проверување и оценување со помош на компјутерот.....                            | 248 |
|     | Артикулација на часот со помош на компјутерот.....                              | 249 |
|     | Управување со наставата со помош на компјутерот.....                            | 250 |
| VI. | МЛАДИТЕ И ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА.....   | 252 |
| 1.  | СПЕЦИФИЧНА ФИЛОЗОФСКА ДИМЕНЗИЈА НА ЕВАЛУАЦИЈАТА НА УЧЕНИЧКИТЕ НАПРЕДУВАЊА.....  | 254 |
|     | Запознавање со учениците (прва средба).....                                     | 255 |
|     | Комуникација на наставникот со класот и со поединецот.....                      | 256 |
|     | Авторитарен однос.....  | 257 |
|     | Демократски однос.....  | 258 |
|     | Начини на запознавање на учениците.....   | 261 |
|     | Запознавање на учениците со помош на картички.....                              | 261 |
|     | Запознавање на учениците со помош на едукативната шема.....                     | 262 |
|     | Комбинација на едукативната шема и на картички.....                             | 263 |

|       |   |     |
|-------|---|-----|
| 2.    | СЛЕДЕЊЕ И ВРЕДНУВАЊЕ НА НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ .....                | 264 |
|       | Потребата од континуиран увид во работата на секој ученик.....          | 266 |
|       | Временска детерминираност на следењето на работата на секој ученик..... | 267 |
|       | Техничка постапка на увидот во работата на секој ученик.....            | 268 |
| 3.    | НАЧИНИ НА ОЦЕНУВАЊЕТО .....   | 274 |
|       | Експонирање на ученикот во рамките на дијалогот.....                    | 275 |
|       | Монолошко излагање .....  | 276 |
|       | Домашни задачи.....   | 277 |
|       | Експликации и експозеа.....   | 278 |
|       | Приказ на филозофски систем или на филозофски проблем.....              | 279 |
|       | Анализа на филозофско дело.....   | 280 |
|       | Писмени задачи.....   | 282 |
|       | Тестови на знаење.....  | 284 |
| 4.    | АСПЕКТИ НА ОЦЕНУВАЊЕТО .....  | 286 |
|       | Дидактички аспект на оценувањето.....                                   | 287 |
|       | Правен аспект на оценувањето.....                                       | 288 |
|       | Етички аспект на оценувањето.....                                       | 289 |
| VII.  | ЗАКЛУЧОК.....   | 292 |
| VIII. | БИБЛИОГРАФИЈА.....  | 298 |

## ПРЕДГОВОР

Оваа дисертација е посветена на една од најблагородните образовни, интелектуални и етички задачи - на филозофската едукација на младите луѓе.

Сиот живот го посветив на едукацијата по филозофија - или јас самата студирав на Катедрата по филозофија на Филозофскиот факултет во Скопје или бев наставник по филозофија во повеќе скопски училишта, најповеќе во прочуеното училиште за средно образование "Орце Николов" во Скопје, каде што и самата учев и матурирав, а денес сум професор по Филозофија.

Филозофскиот факултет ми укажа шанса своите сознанија за текот на филозофскиот процес во средното образование да можам да ги пренесувам и на студентите. Моите идни колеги наставници по филозофските предмети веќе долга низа години доаѓаат кај мене, во моето училиште, на хоспитирање. Нема поубава глетка од таа: студент по филозофија, само малку постар од своите, речиси врници во средното училиште, пред нив да ги направи неговите први обиди да одржи час по Филозофија и така да се приклучи кон стотиците генерации наставници-филозофи кои несебично и сесрдно ги ширеа филозофските знаења меѓу младите. Речиси сите големи филозофи биле и професори по оваа базична научна дисциплина, дури и оние, кои тоа не биле професионално, го учеле човештвото и луѓето на длабочините на постоењето, на широчините на сознанието, на строгоста на однесувањето и убавината на доживувањето, на сите бескрајни, но загадочни димензии на егзистенцијата.

Веќе долго години сум и наставник по покана при Институтот за филозофија на Филозофскиот факултет во Скопје. Го предавам предметот Методика на наставата по филозофија (едно време, и Методика на наставата по Социологија). Така претставувам посредник, врска меѓу практиката на филозофската едукација во средното образование и студиите по филозофија, каде стремежите по високите врвови на филозофијата не мора секогаш да бидат духовно опфатени со личната визија на младите стручњаци како станале наставници, иако улогата на предавач е природна за нашата наука.

Во оваа дисертација е направен обид да се опфатат не само главните, туку сите прашања со кои се сретнува филозофската едукација во средното образование. Таа амбиција беше потребна, бидејќи немаме достатно научни и стручни трудови од областа на Методиката на наставата по овој предмет. Пред неколку години имав чест да го одбранам мојот магистерски труд при постдипломските студии на Институтот за филозофија на Филозофскиот факултет во Скопје "Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по Филозофија во средните училишта", кој беше прв пообеман научен труд кај нас од оваа област.

Се надевам дека оваа опстојна дисертација од областа на Методиката на филозофската едукација, која претставува натамошен развој на сознанијата во таа насока, ќе ги исполни очекувањата и ќе ја пополни празнината која се чувствува на ова поле кај нас. Иако предметот Филозофија не се учи во сите наши средни училишта, а Логика се учи во уште помалку училишта на број, сепак наставата по овие предмети е исклучително важна, па така и нејзината научна Методика. Уште повеќе што од наредната учебна година се очекува да се воведат експериментална настава по предметот Етика во средните училишта, така што филозофското образование на нашата младина ќе се здобие со поголеми потенцијали. Добро разјаснети и развиени методички принципи на неговата настава ќе помогнат во успешните резултати на оваа педагошка активност.

За овој докторски труд ја предложивме следната структура, која ја следевме при неговата изработка:

1. Увод: Филозофијата и филозофската едукација;
2. Филозофската едукација во Република Македонија;
3. Проекција на наставниот процес по филозофија;
4. Наставниот час по филозофија;
5. Реализација на наставниот процес по филозофија;
6. Младите и филозофската едукација; и
7. Заклучок.

Уводот претставува поглавје посветено на основните претпоставки и на смислата на филозофската едукација и на Методиката на наставата по филозофија како посебна филозофска дисциплина.

Во делот "Филозофската едукација во Република Македонија" најнапред се изнесени основните согледби за смислата и карактеристиките на образовниот систем во Република Македонија, како и на нашето средношколското образование, при што се изложени и се дискутираат прашањата на степените на образованието, на оделенско-предметно-часовниот наставен систем, а посебно прашањата на наставниот план и на наставната програма. Потоа се изложуваат целите и задачите на средното образование кај нас, како и неговата структурна поставеност. Заклучните разгледувања се посветени на поставеноста на филозофската едукација во средното образование кај нас, со детална анализа на официјалната Наставна програма по филозофија за средните училишта.

Во делот "Проекција на наставниот процес по филозофија" ги разработувам проблемите на глобалното, тематското и оперативното планирање на наставните содржини по филозофија во нашето средно образование. По теориската експликација на смислата и задачите на овие планирања, дадени се и примери на вакви планови кај нас во средните училишта во кои е застапен предметот Филозофија.

Делот "Наставниот час по филозофија" е посветен на суштината и структурата на наставниот час воопшто, а посебно на оние часови на кои се учи филозофија. Разработката на нивните основни видови покажува како во наставната практика се спроведува филозофскиот едукативен процес.

Во делот "Реализација на наставниот процес по филозофија" се расправаат принципиелните и конкретните аспекти на организацијата на наставниот час по филозофија. Првин се разгледува како филозофската настава во средното образование се изведува во рамките на различните наставни форми (фронтална, индивидуална, групна), при примената на различни наставни методи (монолог, дијалог, текст метод, демонстрација) и со употребата на разни наставни средства (вербални, текстуални, визуелни, аудитивни, аудио-визуелни, помошнотехнички, електронски). Особено е разработена смислата и модусите на употребата на компјутерите во современата наставата воопшто, а посебно во наставата по филозофија.

Во последниот дел "Младите и филозофската едукација" се разгледува специфичната димензија на проблемот на следењето на ученичкото напредување и на евалуацијата (оценувањето) во наставата по филозофија - од прашањето на првата



средба на наставникот со учениците и запознавањето со нив, преку аспектите на комуникацијата на наставникот со класот и со одделните ученици, како и на следењето на развитокот и вреднувањето на работата на секој ученик, сè до проблемите на видовите на изложување на сознанието од страна на учениците и разните аспекти на оценувањето на нивните дострели (се дава илустрација на можните и праведни начини на оценување во ваквата настава). Завршната дискусија се однесува на гносеолошкиот, правниот и, за филозофијата важниот, етички аспект на оценувањето.

Во кусиот Заклучок ги резимираме сознанијата до кои дојдовме со ова методичко филозофско истражување.

Таму, со предложените перспективи за натамошното развивање на филозофската едукација кај нас и во светот се обидуваме да укажеме на главните аспекти и прашања пред кои ќе стои филозофската едукација во иднината.

Во Библиографијата го донесуваме списокот на истражените книги од областа на педагогијата и на посебната методика на наставата по филозофија, односно на најзначајните филозофски дела кои се изучуваат при филозофската едукација во средните училишта.

Ова широко истражување на сложените прашања на средношколската филозофска едукација кај нас сакаше да ги зафати сите значајни прашања - почнувајќи од основните филозофски аспекти на ваквата едукација сè до минуциозните, до детал изведени и прикажани прашања на спроведувањето на наставата по филозофија во средните училишта во Република Македонија. Во оваа дисертација се изложени нашите сознанија, од нашата практика, во која се сретнавме со многубројни предизвици, но и во која се обидувавме да воведеме различни новини и диференцирани пристапи. Тоа е нашиот прилог кон засиленото интересирање на нашите млади за филозофската проблематика и прашања. Оние од тие многубројни искуства, кои ги сметаме за позначајни и неопходни при една добра и квалитетна филозофска едукација, ги изложивме во оваа дисертација.

Во Скопје, мај 1998 г.

## **I. УВОД:**

# **ФИЛОЗОФИЈАТА И ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА**

Човекот е во вечна потрага по вистината за суштината на битието и на егзистенција. Појавата на филозофијата, на таа "љубов за мудроста", ги отвори патиштата за интелектуално организирање, класифицирање и целесообразно исползување на човековите вековни искуства. Филозофијата овозможи да се изградат системи на знаења кои го поттикнаа духовниот и научно-техничкиот подем на човештвото. Цивилизацискиот тек, всушност, е временски след на освојување на најдлабоки знаења и нивно ставање во служба на човекот.

Во потрага по вистината, по смислата на животот, по вредностите, филозофијата нив ги промовира и како предмет на своето истражување. Таа не ја истражува само вистината за светот, туку и вистината за вистината. Таа не ги опишува само вредностите туку и ги создава, експлицира, препорачува. Таа ги истражува и гради начините и патиштата по кои се доаѓа до вистината и вредностите, ги создава критериумите со кои ќе се утврдуваат, потврдуваат и докажуваат и, конечно, ги усовршува постапките со кои вистината и вредностите се објавуваат, стануваат достапни за сите луѓе, богатство на нивниот живот.

Човекот е суштество кое ги наследува, но и гради мостовите на сознанието, кои го поврзуваат со минатите и со идните генерации. Неговиот живот во континуитет е начин на опстојба и унапредување на неговиот вид. Едукацијата е услов на егзистенцијата. Смислата и вредностите на сознанието се колку актуални, толку и проективни, визији за сегашните, неопходност за идните луѓе. Образованието е најважен начин на постоење и манифестирање на трајната човечка смисла.

Филозофските истражувања едновремено се придонеси и кон науката и кон едукацијата. Филозофијата не само што ги обединува сите науки и ја утврдува суштината на нештата, туку примерно едуцира, учи и подучува за смислата на животот, на човекот, на времето, на сето она бескрајно и бесконечно што го истражува. Затоа една од најчовечките пројави на филозофијата е филозофската едукација на младите.

## 1. ФИЛОЗОФИЈАТА, ЦИВИЛИЗАЦИЈАТА И ЕДУКАЦИЈАТА

Филозофијата е свест за реалитетот и неговите квалитети, за структурата и детерминираноста на битието, за можностите, границите и патиштата на познанието и за смислата и вредноста на човековиот живот.

### ФИЛОЗОФИЈАТА ГРАДИТЕЛКА НА ЦИВИЛИЗАЦИЈАТА

Човечкиот индивидуум исправен пред енигмата на бесконечното пространство и пред бесконечното време што ги надминуваат димензиите на неговото постоење, си поставува безбројни прашања за тоа што е светот и неговата смисла, што да прави тој во овој бесконечен свет, како да создаде услови за што посигурен, поудобен и попріјатен живот, како да обезбеди егзистенција за себе и за своето потомство, како да создаде заедница во која ќе се чувствува безбедно, како да си ги отвори перспективите, да се забавува, духовно да се надградува. Во тој процес човештвото патувало од каменото рало до автоматизираното и компјутеризираното производство, од пештерата како единствен дом за човека до облакодерите и современите удобства, од пештерските слики и неартикулираниот ритам до сликите на Пикасо и музиката на Паганини.

Човечката цивилизација е градена врз основа на емпиријата, воените походи и државната организација. Но, таа е изградена со поглед на светот заедно со трговијата, занаетчиството, морепловството и бродоградбата, кои бараат егзактни податоци и материјална дејност - човекот е суштество на духовноста на истражувањето на светот и на неговите закони.

Филозофијата е зародена во античкото време како кралица на мислата. Таа ги опфаќала сите настојувања на човечкиот дух да ги открие законите во природата и во општеството и да одговори на прашањата кои се поврзани со смислата на човековиот живот, обмислувајќи ја целината и севкупноста на постоењето.

Иако, во меѓувреме, филозофијата како и сите други облици на духовноста била слугинка на теологијата или на политичките настојувања, имајќи задача да даде

теоретски оправдувања на неприкосновеноста на нивните авторитети, кои што суверено владееле во сите сегменти на општеството - таа успева да пронајде творечки пат и ги реализира своите духовни потенцијали, да се сврти кон овој свет и универзалните димензии на земски живот. Истражувањето на природата и широките темели на современиот начин на живеење им дава силен поттик на развитокот на модерната наука на филозофијата.

Тие го трасираат патот за соборување на апсолутните авторитети, за враќање кон оптимизмот и креативните сили на човековата егзистенција, за трансформација на општеството кон неговите творечки и послободни форми.

Новите проблеми и дилеми, развитокот на производството, на трговијата, на сообраќајот на информацијата - сето тоа бара нов квалитет на знаењата. Филозофијата е клучен фактор во засновувањето на модерниот научен поглед на светот, во конституирањето на посебните науки и, како и секогаш во последните три милениуми, во силниот развиток на современата цивилизација.

Огромните дострели на филозофијата на новиот век помогнаа да се урнат авторитарните пречки пред животот, да се развие слободната мисла, да се поттикне општиот развиток, да се создадат методи со кои може да се дојде до егзактни и сигурни знаења, да се откријат низа клучни, природни и општествени закони, да се изврши нивна класификација, што значеше конституирање на многу посебни науки, да се изгради верба во човековиот разум, да се крепи и брани човековото достоинство, да се антиципираат политичките системи во кои ќе се оствари еднаквост, човечко братство и слобода, да се утврдат нови етички норми на однесување во новите услови, да се охрабри и домисли создавање на нови теории за воспитувањето и образованието. Тоа сосема го измени светот.

Иако, при големото чекорење на науките кон освојување на светот се поставуваше прашањето: Чуму уште Филозофијата? - филозофијата во современиот свет не го загубила својот сјај, слава, продуктивност и ефикасност. Науките делумно ги презеле областите на старата филозофија во нивната парцијалност, но тие не можат да ја изгонат од нејзината универзална, сознајна и аксиолошка функција.

Задачите на денешната филозофија се големи:

- Осмислување на човечкото суштествување во овој свет каде што предметите почнуват да владеат со луѓето;
- Изградбата на етички фундаменти на современиот живот, кога се разбиват старите кодекси на моралот а тешко се воспоставуваат нови;
- Внесување на мудрост и промисленост во ирационалната трка по пари и богатство;
- Обмислување на човечката практика во ерата на универзално дејствување и општа комуникација;
- Развивање на математичко-логичките системи и егзактно-дедуктивно објаснување на сите проблеми, особено на научните;
- Обмислување на уметноста и творештвото;
- Преиспитување на духовните вредности, нивна филозофска експликација и нивно проникнување;
- Рефлексивно зафаќање на воспитувањето и образованието на младината и обмислено поврзување на образовните содржини;
- Укажување на новите вредности, што се применливи во овој така брз и морничав, развиток на производството и општеството;
- Поврзување на природните науки и обмислување на нивните врски и односи;
- Поврзување на општествените науки и обмислување на нивните врски и односи;
- Укажување на перспективите на човековото живеење и на перспективите на неговата заедница;
- Разбудување на гласот на совеста и предупредување на оние во чии раце се наоѓа судбината на светот на најголемите проблеми и на нивната одговорност за успешен и хуман развиток.

Како и тогаш кога беше единствена наука, филозофијата и денес е суштествена градителка на цивилизацијата.

Во овој свет, со бескраен здив индустријализација, автоматизација и компјутеризација со екстремно брз технички развиток на производството, размената и потрошувачката, во кои се создаваат крупни меѓународни економски асоцијации,

мултинационални компании и регионални економски заедници, низ кои се шири пазарот а создадениот светски пазар бара ново регулирање во денешницата, поделена на свет на развиени и на свет на неразвиени земји, во која се зголемува јазот меѓу богатите и сиромашните и се зголемува опасноста од уште поголем процеп меѓу нив, динамичниот мундијален растеж на високиот степен на професионализацијата при економски кризи и чести рецесии, при процеси на интеграција, но и процеси на сепаратизмот засновани врз национална и верска основа, при ирационални локални војни, при судири на идеологии, но и при тенденција кон доближување на идеологиите, како и силна дезидеологизација, при зголемување на отуѓеноста меѓу луѓето, при големи миграциони движења, при несопрен развој на науката и техниката, при алтернативни облици на уметноста, при постмодерна култура, при енормен развој на образованието на сите нивоа филозофијата денес и натаму е свест и совест на општеството.

#### ВЛИЈАНИЕТО НА ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА ОБРАЗОВАНИ И МОРАЛНИ ЛИЧНОСТИ

Современиот процес на образование е замислен и се спроведува како континуирано и систематско воведување во науката и во додстигањата на човечката цивилизација.

Како што во првите години од животот детето ги восприема и усвојува дострелите на човештвото од предисторијата до цивилизацијата (исправеното одење, говорот, хигиенските навики итн.), во процесот на образованието детето израснува во личност со знавајќи и восприемајќи ги највредните постигнувања на човештвото до денешните дни.

Современото општество не може да се замисли без образование.<sup>1</sup> Тоа е дел од сите животни проекции, стратешки замисли и сериозни политички програми. Во меѓународната поделба на трудот, оспособувањето за професијата не е емпириски процес, тоа не се пренесува од татко на син во процесот на работата, туку е долготрајна и сложена едукативна задача на општеството со која се занимаваат илјадници врвни стручњаци. Модерното општество не може без стручњаци од сите профили, кои ќе

<sup>1</sup> Види А. Schaff: *Kamo vodi ovaj put?*, Globus, Zagreb, 1989.

можат да се вклучат во сложената технологија на современата работа и брзо ќе се подготват за евентуална преквалификација. Во едно отворено општество луѓето во текот на животот неколку пати менуваат работно место. Миграционите процеси се мошне чести така што секој поединец во текот на образованието треба, всушност, да се приспособи за новите начини на производство, за интернационалната информација во службата, за долг творечки период, евентуално за менување на милјето и, делумно, на начинот на живот.

Во услови на граѓанската демократија, секој поединец треба да има и основни знаења за политичките системи и за начинот на функционирањето на политичкиот систем на неговата држава.

Една од основните задачи на образованието денес, како и порано, е создавање на самопочит кај воспитаниците и формирање на широки гносеолошки и високи етички и естетски ставови кај нив. Во процесот на образованието човекот треба да се здобие со голема епистемолошка и методолошка подготвеност, со посебни сознанија и вештини за занимањето за кое што се подготвува, како и со сознание за основните морални и културни вредности на човештвото.

Затоа и денес образовниот систем би требало да се темели врз филозофијата бидејќи само така може да биде конзистентен, кохерентен, обмислен. Тој треба да изразува една јасна, изградена, хумана филозофија.

Во тоа, едукацијата по Филозофија е неопходна за правилно и целосно образование на младите личности. Само и исклучиво преку филозофија учениците можат да се упатат во сеопштата поврзаност на сите сегменти од битието, во единствената аксиолошка скала на човечката егзистенција, со тоа увидувајќи ја корелацијата меѓу науките што ги учат во долгиот и сложен процес на современото образование. Филозофијата, според својата суштина, и самата е учење, подука. Наоѓајќи се во постојана потрага по смислата, таа поставува најважни и најинтересни општи прашања и одговара на нив. Филозофијата трага по целината и ги испитува деловите од целината, нивната поврзаност и меѓузависност. Преку филозофијата, така, на ученикот му се објаснува зошто воопшто учи, се внесува смисла во изучувањето на сите други предмети, во сета негова едукација воопшто, и се осмислува и се поврзува сиот воспитно-образовен процес.



Од запрашаноста на филозофијата се раѓаат обиди за одговори, кои често можат да се најдат во посебните науки кои се изучуваат во училиштето. Потрагата по одговорите на прашањата што ги поставува филозофијата, што си ги поставува човештвото низ самата филозофија, низ науката и низ самостојното размислување ја збогатува и ја облагородува секоја личност, особено младата, желна за учење, сознание и самосознание.

Филозофијата, пред се, го упатува човекот самостојно да мисли и да бара алтернативи за решавање на проблемите. Филозофијата му се противставува на кој и да е априорен авторитет и затоа е неприфатлива за заедниците кои се хомогенизирани околу некој цврст авторитет и чии членови постојано се учат дека послушноста е основна доблест на човекот, а неопходна за заедниците кои ја развиваат демократијата, значи чии основен супстрат и агенс се изградени и слободни личности чии дух е отворен за предизвиците на животот и за вистинско творење.

Во демократските општества основната прокламирана човекова слобода е слободата на мислењето и слободното изразување на своите мисли. За воспитување за такви слободни и творечки личности неопходна е филозофска едукација.

Филозофијата е еден од основните неоспорни чинители за настанокот и развитокот на човечката цивилизација. Таа е нејзин темел, создавач и бранител на нејзините основни вредности. Преку изучувањето на филозофијата учениците се запознаваат со континуитетот и вредностите на цивилизацијата. Тие го преземаат факелот на доблестите промовирани низ вековите и кои и на актуалното време му дават белег. Низ филозофската едукација учениците се упатуваат да го разберат сегашниот миг на цивилизацијата и да сватат дека се дел од една бескрајна плејада дејци, чије што творештво и стремежи се насочени кон слободата, кои се обидуваат да создадат добро и убаво, и за себе и за луѓето што ќе дојдат по нив.

Филозофската едукација овозможува создавање на вистински образовани и морални личности кои се подготвени и готови самостојно и критички да се вклучат во тековите на современата цивилизација, неа да ја прифатат како поле за дејствување и своите способности и сили да ги вложат во нејзиниот демократски развиток

## 2. ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА КАКО СОВРЕМЕНО ПЕДАГОШКО БАРАЊЕ

Современите акции за афирмација на филозофијата и на филозофското образование во светот се сконцентрирани врз големи промени што го зафатија светот и со проблемите што произлегоа од тука. Светската организација за образование, наука и култура УНЕСКО презеде особено широка акција за реафирмација на оваа доблесна дејност.

УНЕСКО е оформен во 1945 година, на иницијатива на големите мислители на епохата со задачата големите духовни потенцијали на човештвото да се искористат за лекување на етичките рани, направени со омразите и злосторствата на втората светска војна.

Заради особено значење на филозофското образование за развиток на младата личност и за изградба на моралните вредности во човечките заедници како и за промовирање на толеранција меѓу луѓето кои по Втората светска војна стоеја противставени во глобални идеолошки табори едни наспроти други, веќе во 1946 големите филозофи Жан-Пол Сартр, Жан Касу, Радакришнан, Ејер, Жак Маритен и низа други бележити мислители, во рамките на УНЕСКО на собирот одржан во ноември 1946 година донеле резолуција за потребата за учење на филозофија како најдобра основа за надминување на големата духовна и идеолошка криза, која и довела до Втората светска војна.

УНЕСКО оттогаш континуирано покренувал акции за реафирмација на филозофското образование во светот. Во 1951 година УНЕСКО спроведе проценка - анкета меѓу сите земји членки за состојбата и опфатот на младата генерација со филозофското образовање и за местото на филозофијата во националната култура. По оваа анкета, филозофија како училишен предмет, е воведена во голем број земји меѓу кои беше и ФНРЈ. Тогаш започна да се учи филозофија и во македонските гимназии.

Во 1995 година е покрената широка акција "Филозофија и демократија во светот" на лична иницијатива на Генералниот директор на УНЕСКО Федерико Мајор,

за искористување на потенцијалите на филозофската едукација во унапредувањето на демократскиот дух во светот. Основани се регионални мрежи за Азија, Пацифик, Латинска Америка и за Европа (член и потпретседател на европската мрежа е професорот д-р Кирил Темков).

Покрај основањето на "Филозофскиот форум", кој секоја година во Париз се состанува за дискусија за знајните прашања на филозофијата<sup>2</sup>, и покренувањето на билтенот "Филозофија"<sup>3</sup>, интернационални филозофски комисии донесоа два актуални документи на УНЕСКО

Заклучоци од интернационалните студиски денови "Филозофијата и демократијата во светот" и "Париската декларација", како насоки за развој на филозофската едукација во светот.

Заклучоците од *Интернационалните студиски денови "Филозофијата и демократијата во светот"* (кој се води како официјален документ на УНЕСКО<sup>4</sup>) усвоени на собирот во Париз на 15 и 16 февруари 1995 година.

Учествуваа филозофи од 18 земји, професори, истражувачи, ректори на универзитетите, кои припаѓаат на различните филозофски школи и традиции.

Заклучоците гласат:

I - Учесниците ја пофалија иницијативата на Генералниот директор на УНЕСКО да се поттикне интернационална размисла за улогата на филозофското образование во современиот свет, за специфичните проблеми на тоа образование во различните региони во светот и за средствата кои треба да се користат како тоа би се развило.

Тие го истакнаа значењето на интернационалната анкета за состојбите во филозофското образование во светот и за неговото место во културниот живот на секоја земја, којашто ја

<sup>2</sup> Материјалите од Првиот "Филозофски форум" се објавени во книгата *What We Do Not Know*, UNESCO, Philosophy Forum, Gallimard, Paris, 1995.

<sup>3</sup> *Philosophy*, Newsletter of the UNESCO Division of Philosophy, Paris, №1, 1995 etc. Во насловот на овој Билтен, кој ги објавува најзначајните факти и документи од оваа филозофска акција на УНЕСКО и од филозофската едукација во светот, стои следниот став од Уставот на УНЕСКО (1945): "Бидејќи војните започнуваат во главите на луѓето, во духот на луѓето треба да се закрепни одбраната на мирот".

<sup>4</sup> *Conclusions des journées internationales d'études "Philosophie et démocratie dans le monde"* (Document UNESCO), dans: Roger-Pol Droit, *Philosophie et démocratie dans le monde*, UNESCO, Paris, 1995, pp. 195-199 (види македонски превод на Заклучоците во "Филозофска трибина", Скопје, бр. XII, зима, 1996, стр. 138-143).

организираше УНЕСКО во септември 1994 година. Тие потсетуваат дека оваа анкета, која е направена врз преземениот и дотеран прашалник од анкетата којашто УНЕСКО ја спроведе во 1951 година, е во согласност со основната мисија на УНЕСКО да биде светски набљудувач на развојот на знаењата и на културите и место за предлози за меѓународна акција.

Учесниците со задоволство се запознаа со фактот дека оваа анкета се одвива брзо и дека до Отсекот за филозофија на УНЕСКО се стигнати одговори од шеесетина земји членки. Тие позитивно го оценија решението одговорите да се примаат до 15 април 1995 година и сметаат дека многу земји уште би можеле да земат учество во оваа активност, која е оценета како значајна.

Запознавајќи се со главните точки произлезени од одговорите, учесниците го констатираат современиот карактер на филозофската настава во многу земји во светот и неопходноста да се продлабочи анализата на непосредниот однос кој е забележан меѓу филозофското образование и демократските процеси.

Учесниците инсистираат на фактот дека филозофската размисла создава можен лек наспроти образовната специјализација, фрагментација на животното обликување, наспроти инструментализацијата на учењето.

Меѓу најгорливите теми на анкетата, тие го забележаа недостигот на средства кои му стојат на располагање на филозофското образование. Тие констатираа дека постои една огромна потреба од луѓе, материјали, методи. Тие оценија дека е неопходно овие потреби да бидат забележани што е можно попрецизно и дека тие информации треба да бидат дистрибуирани до меѓународната заедница.

Учесниците исто така ја подвлекуваат запрепастувачката диспропорција меѓу капацитетите на филозофијата - создавање на судови, унапредување на личната мисла итн. - и средствата со кои таа располага. Тие се заложуват интернационалната акција да се ангажира да го намали овој расчекор.

Поаѓајќи од соодветните елементи во анкетата кои се однесуваат на присуството на филозофијата во културниот живот, учесниците укажуваат дека весниците, магазините, радио и телевизиските станици не зборуваат доволно за филозофијата. Тие препорачуваат дека треба да се испитаат нови педагошки средства за филозофско образование на возрасните.

II - Во текот на студиските денови, учесниците најнапред го испитуваа видот на реализацијата меѓу филозофската размисла и демократијата.

Тие особено укажаа на грешката која продолжително постои во уверувањето дека филозофското образование треба да служи за просто ширење на моралните вредности или едноставно за претставување на демократијата, наместо да биде место за размислување за основите на тие вредности и за принципите на демократското општество.

Учесниците ја подвлекоа независноста на филозофската размисла и на нејзината слобода да ги критикува сите форми на политичката стварност.

Но, истовремено, тие укажаа дека ова слобода да се поставуваат прашања и рационално да се испитуваат постоечките ставови, што е карактеристика на филозофскиот ангажман, може да се остварува само во демократијата, а е попречена во другите политички системи.

Тие, исто така, анализираа повеќе аспекти на интелектуалната, политичка и морална состојба создадена по 1989 година, кога се загуби единствената официјална мисла во земјите кои се прогласуваа за марксистички. Во ова смисла, тие инсистираат на значајната улога што филозофското образование може да го одигра во овие земји за да се развие процесот на демократијата.

Анализите на учесниците се задржаа и врз основните специфичности на филозофската настава во Азија, Африка, Латинска Америка и во арапските земји. Тие повикаа на непходноста од заемно запознавање на различните култури и го подвлекоа фактот дека филозофската размисла се стреми кон универзалност, без оглед на јазичните и општествено-историските особености.

III - Во однос на интернационалната акција за унапредување на филозофското образование, учесниците изложија повеќе предлози, особено:

1. создавање на специјализирани комисии за изработка на филозофски учебници соодветни на секој регион на светот и за спроведување на програмите и на учебниците по филозофија од различни земји како би се побарале нивните доближни точки;
2. изработка на редовни програми на меѓународна размена, кои би им овозможиле на филозофите своите истражувања да им ги изложат на студентите од помалку развиените земји;

3. организирање на серија собири на експерти, по еден за секој регион на светот, за да се анализираат специфичните проблеми на наставата по филозофија и да се предложат решенија приспособени кон развитокот на демократскиот живот во секој регион, како продолжение на состанокот на специјалистите кој ќе биде организиран од Националната комисија на Кореја во септември 1995 година;
4. создавање на катедри на УНЕСКО за филозофија, покрај оние што се предвидени во Сантјаго де Чиле (со проширување кон југ, во соработка со програмата АЛФА на Европската заедница) и во Париз (европска катедра);
5. истражување на филозофската содржина која се однесува на образованието за правата на човекот и правење збирки текстови посветени на мислата за демократијата;
6. правење биланс за ширењето на наставата по филозофија во средното образование, во соработка со земјите кои неа ја практикуваат во последните години, и водење сметка за педагошките искуства од филозофското разбудување кај децата;
7. испитување и почнување да се користат нови педагошки зафати за да се поттикне филозофската заинтересираност кај возрасните, во рамките на перманентното образование на сите;
8. организација на национални и меѓунационални конкурси според принципот "Олимпијади по филозофија", со цел да се унапредува практиката на филозофската анализа и да се привлекува вниманието на младината;
9. изработка предлози за теми од областа на етиката, психологијата, филозофијата на религиите за средствата за јавно информирање;
10. испитување на разликите меѓу половите и видовите во филозофската мисла;
11. поддршка за организација на меѓународни филозофски средби во Африка;
12. продлабочување на филозофската анализа на принципите на демократијата;
13. создавање на еден меѓународен информативен центар за размена на филозофски книги меѓу институциите од различни земји;
14. создавање на еден меѓународен информативен центар за прогонети филозофи.

IV - Учесниците на Интернационалните студиски денови "Филозофијата и демократијата во светот" бараат од УНЕСКО:

1. да го *реафирмира* значењето на наставата по филозофија во оформувањето на граѓаните и неопходноста од нејзиното развивање во различните региони на светот, со став дека човечкиот ум е единствен;
2. да ја *следи програмата* "Филозофијата и демократијата во светот", да ги шири резултатите од анкетата и да го организира нивното продолжување;
3. да *презема* нови иницијативи за учество на филозофите во размислата за основните прашања за човештвото денес;
4. да се *охрабрува* филозофската едукација, користејќи книги, настава на далечина (во соработка со катедрите на УНЕСКО за филозофија), аудио-визуелни и други информатички средства;
5. да ги поддржува компаративно-филозофските трудови со оглед на перспективата за подобро разбирање на точките на доближување и разликување меѓу филозофската мисла во различните култури;
6. да го *охрабрува* создавањето друштва на професорите по филозофија во сите земји;
7. да го *олеснува* вклучувањето на филозофските институции од помалку развиени земји во светските електронски мрежи.

Вториот ваков современ документ на УНЕСКО, зборува за многу значајни едукативни и методички прашања на филозофското образование:

#### "ПАРИСКАТА ДЕКЛАРАЦИЈА ЗА ФИЛОЗОФИЈАТА"<sup>5</sup>,

Ние, учесници на Интернационалните студиски денови "Филозофијата и демократијата во светот," организирани од УНЕСКО во Париз на 15 и 16 февруари 1995 година,

*Констатирајќи* дека проблемите што ги разгледува филозофијата се оние на животот и на човечката егзистенција сфатени универзално,

*Уверени* дека филозофската размисла може и треба да придонесе за подоброто разбирањето и за подобро водење на човечките работи,

<sup>5</sup> *The Paris Declaration for Philosophy*, "Philosophy", Newsletter of the UNESCO Division of Philosophy, Paris, № 1, 1995, p.2 (види македонски превод на Декларацијата во "Филозофска трибина", Скопје, бр. XII, зима 1996, стр. 144-146).

*Забележувајќи* дека филозофската активност - која не се стеснува од слободна дискусија за секоја идеја, која настојува прецизно да ги дефинира користените поими, да ја верифицира вредноста на размислата, со внимание да ги испита аргументите на другите - му дозволува секому да мисли со својата глава,

*Подвлекувајќи* дека филозофската настава ја унапредува отвореноста на духот, граѓанската одговорност, разбирањето и толеранцијата меѓу индивидуите и групите,

*Одново афирмирајќи* дека филозофското образование - формирајќи слободни и мислечки духови, способни да одолеат на различни форми на пропаганда, фанатизам исклучивост и нетолеранција - придонесува за мирот и секој човек го подготвува да ги преземе своите одговорности пред големите предизвици на сегашнината, особено во областа на етиката,

*Сметајќи* дека развитокот на филозофската размисла, во образованието и во културниот живот, на значаен начин придонесува кон формирањето на граѓаните, проширувајќи ги нивните способности за донесување судови, што е суштински елемент на секоја демократија,

Затоа, ангажирајќи се да сториме сè што е во наша моќ, во нашите институции односно во нашите земји да ги оствариме овие потенцијали, изјавуваме дека:

Слободна филозофска активност треба да биде гарантирана насекаде, во сите форми и на сите места, кај сите индивидуи;

Наставата по филозофија треба да ја држат стручњаци, специјално образовани за таа цел, и не може да биде подложена на никакви економски, технички, религиски, политички или идеолошки барања;

Сосема автономна, наставата по филозофија, таму каде што тоа е возможно, треба да биде поврзана со универзитетската или професионалната организација, во сите домени;

За да се обезбеди филозофско образование на возрасните, треба да бидат поддржувани и поттикнувани ширењето на книги прифатливи за широка публика, достапни и со јазикот и со цената, создавањето на радио и телевизиски емисии, аудио и видео касети, користењето на наставата на сите аудивизелни и информатички средства, отворањето на разни простори за слободна дебата, како и на сите иницијативи кои можат да обезбедат што поголем број луѓе директно да ги разбираат филозофските прашања и методи;



Од научните и образовните институции треба да биде следено и поддржувано сознанието за филозофската мисла на различните култури, разбирањето на нивните специфични односи, анализата на она што нив ги доближува и што ги противставува;

Филозофската дејност, како слободна практика на размислувањето, не може да верува во една мисла како дефинитивно наложена, туку да се поттикнува да ги подржува настојувањата на секоја мисла, но во никаков случај, дури и под закана самата таа да престане да постои, не треба да ги прифати учењата кои ја негираат слободата на другите, го уништуваат човечкото достоинство и го охрабруваат варварството.

Вклучувајќи се во овие настојувања на УНЕСКО, особено следејќи ги неговите препораки од Програмата за унапредувањето на наставта по Филозофија и Етика<sup>6</sup>, Филозофскиот факултет во Скопје поведе иницијатива во Република Македонија да се воведат Етичко образование во средните училишта и во високото образование.

---

<sup>6</sup> Види UNESKO Major Programme II. 3: *Philosophy and Ethics*, pp. 35-36.

### 3. ФИЛОЗОФИЈА КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ

Еден од основните проблеми на филозофската едукација е изборот на патиштата во презентација на филозофската мисла кои треба да го конституираат процесот на наставата по филозофија.

Во филозофијата може да се воведува преку запознавање на основните идеи, постапки и закони на нејзините основни дисциплини: етика, естетика, логика, онтологија, аксиологија, гносеологија, итн. Изборот на вакви дисциплини главно е условен од видот и насоченоста на образовната институција. Така, на пример во медицинските училишта, т.е. во сите училишта во кои наставата е усредоточена кон медицинската практика, со строга деонтологија, од големо значење е изучување на етиката, во уметничките училишта, пак, изучување на естетиката, во економските училишта - филозофијата на економијата или на менаџментот, во управните училишта - филозофијата на правото, во техничките училишта - филозофијата на техниката. Во гимназиите, каде што учениците стекнуваат пошироко општо образование, сите филозофски дисциплини можат да бидат застапени одделно или споени во еден предмет. Без оглед на тоа кои филозофски дисциплини ќе бидат застапени во определени училишта нивните ученици ќе се сретнат со јадрото и битието на филозофијата.

Но, во филозофската педагогија владее уверување дека ученикот (почетник, човек кој за прв пат се сретнува со филозофијата) може неа најдобро да ја сфати, да го разбере и прифати нејзиниот категоријален апарат, нејзиниот начин на истражување на светот низ еден краток увод во филозофското мислење преку приказ на филозофските учења низ историјата<sup>7</sup>.

Имено, историјата на сите други науки и наставни предмети (физика, хемија, биологија, географија, математика...) е засебна област на истражување. Тие имаат содржини кои не се директно поврзани со она што е неопходно да се знае за да

<sup>7</sup> На пример, одделот „Проблемот на сознанието“ во својот „Увод во филозофијата“ Ернст Бергман го започнува со поглавјето „Развитокот на проблемот на сознанието во историјата“ (E. Bergmann *Einführung in die Philosophie*, I, Ferdinand Hirt, Breslau, 1926, s. 71 et passim).

се совладаат основните поими на овие науки и предмети. Така, тие можат да се учат, а и се учат, без посериозно навлегување на нивната историја.

Со филозофијата ситуацијата е сосема поинаква. Истражувањето на историјата на филозофијата, учењето за филозофските погледи и системи низ историјата е неопходно за да може да се разбере самата филозофија, т.е. да се разбере која било филозофска содржина. Дури, е речиси невозможно добро да се разбере проблематика на една филозофска дисциплина без, барем елементарно, запознавање со другите филозофски дисциплини и со нивната историја.

Поради тоа, филозофското образование најчесто е засновано врз изучување на историјата на филозофијата, а, доколку според наставните планови за ваквата едукација е определен мал број часови таа може да се сведе и само на историјата на филозофијата.

Изучувањето на онтологијата, гносеологијата, логиката, антропологијата, аксиологијата, етиката и другите филозофски дисциплини, всушност треба да биде поткрепено со факти и примери од историјата на филозофијата бидејќи без неа е невозможно да се долови меѓусебната поврзаност на овие дисциплини, ниту, пак, да се разбере којгоде филозофски систем, ниту да се сфати духовната атмосфера и настојувања и филозофските идеи на една определена епоха, ниту да се објасни севкупниот тек на цивилизацијата. Изучувањето на историјата на филозофијата по себе му овозможува на поединецот, доколку тој има афинитет, интерес или потреба, и евентуален самостоен пристап (увид) во одделни филозофски дисциплини. Заради тоа, во сите училишта и во сите земји филозофското образование главно е засновано, а често и се сведува на историјата на филозофијата, така обидувајќи се да изнајде внатрешно единство меѓу историјата и теоријата.

Значи, најчесто филозофските содржини во образованието се презентираат или преку историскиот или преку проблемскиот пристап, како две клучни позиции во филозофската едукација.

## ПРОБЛЕМСКИ ПРИСТАП КОН ИЗУЧУВАЊЕТО НА ФИЛОЗОФИЈАТА

Проблемскиот пристап во наставата по филозофија подразбира презентирање на филозофските содржини преку лоцирање и експлицирање на определени филозофски проблеми.

Така, на пример, при филозофската едукација можно е да се минуваат по ред проблемите на филозофските дисциплини (онтологија, гносеологија, итн.), или еден по еден проблем на квалитетот на битието, на неговата структура и детерминираност, или, пак, проблемите да се разгледуваат преку приказот на филозофските правци (како материјализмот, во сите негови облици, потоа спиритуализмот и друго), а во тој контекст и сите нивни модификации. Се разбира, при илустрација на проблемите се наведуваат учењата на одделните филозофи на историјата, но, центарот е филозофскиот проблем.

Таков е познатиот учебник на Георг Зимел „Главните проблеми на филозофијата“<sup>8</sup>, во кој во првата глава се расправа за суштината на филозофијата, во втората за битието и вредностите, во третата за суштината на субјектот и објектот и за нивните односи, а во последната, четвртата, за идеалитетот на постоењето и дејствувањето.

Популарниот учебник по филозофија во 50-тите години на французинот Жорж Полицер „Основните принципи на филозофијата“<sup>9</sup> кој ги содржи неговите предавања на еден курс по филозофија во 1935-36 година, бидејќи е пишуван од марксистички позиции, во првиот дел ги идентифицира филозофските проблеми и најпознатите филозофски пристапи (идеализам, материјализам и агностицизам), за да потоа во вториот дел расправа за материјата, во третиот за метафизиката, во наредниот за дијалектиката и нејзините закони во петтиот за историјата и нејзините движечки сили а во последниот за проблемот на идеологиите. Слични се и другите марксистички учебници. Бугарскиот на пример „Краток курс по филозофија“<sup>10</sup> или книгата на рускиот филозоф Афанасиев „Основи на филозофските знаења“<sup>11</sup>.

<sup>8</sup> G. Simmel: *Hauptprobleme der Philosophie*, Walter de Gruyter, Berlin, 1964.

<sup>9</sup> Ж. Полицер: *Основни принципи филозофије*, Просвета, Београд, 1951.

<sup>10</sup> *Краток курс по философия*, Второ, преработено и дополнето издание, Партиздат, София, 1972.

<sup>11</sup> В.Г. Афанасьев: *Основы философских знания*, Мысль, Москва, 1966.

Големiot филозоф на XX век Карл Јасперс, во својот познат „Увод во филозофијата“<sup>12</sup>, по првата глава, каде расправа за тоа што е филозофијата, во наредните делови ги изложува своите погледи за изворите на филозофијата, за сеопфатното, за мислата за Бога, за човекот, светот, верата и историјата. Интересно е дека Јасперс има направено и друг учебник за филозофија „Малечка школа на филозофското мислење“<sup>13</sup> во кој поглавјата се поредени вака: Космосот и животот; Историјата и современоста; Основното познание; Човекот; Политиката; Познанието и оценката; Психологија и социологија, итн., се до последните поглавја: Љубов; Смрт; Филозофија во светот и во животот.

Во многукористениот „Увод во филозофијата“ на Вихелм Јерусалем<sup>14</sup> првин се расправа за значењето и положбата на филозофијата, нејзиниот однос со другите науки и нејзината поделба на дисциплини, потоа за пропедевтичките дисциплини (психологија и логика), па за основните проблеми на гносеологијата, на онтологијата, на естетиката, на етиката и социологијата.

Теодор Адорно има направено свој „Увод во филозофијата“ како низа предавања, инспирирани и посветени на главните филозофски термини<sup>15</sup>.

Постојат и есеистички проблемски уводи во филозофијата. Грофот Херман Кесерлинг, автор на познатиот „Патен дневник на еден филозоф“, има напишано книга „Филозофијата како уметност“<sup>16</sup>, во која со висок литературен стил расправа за редица најинтересни филозофски прашања. А познатиот француски професор и популаризатор на филозофијата Ален, кој има составено збирки на свои новински колумни за речиси сите филозофски дисциплини, има и книга „Елементи на филозофијата“<sup>17</sup>, во која 95 куси есеи се поделени според поглавјата: За спознавањето со помош на сетилата; Историски искуства; За дискурзивното сознание; За дејствувањето; За страстите; За доблестите; За обичаите - според основната поделба на филозофијата на дисциплини.

<sup>12</sup> K. Jaspers: *Einführung in die Philosophie*, R. Piper, München, 1955 (на српскохрватски оваа книга е објавена во Белград во 1967 година)

<sup>13</sup> K. Jaspers: *Kleine Schule des philosophien Denkens*, R.Piper, München, 1965.

<sup>14</sup> W.Jerusalem: *Uvod u Filozofiju*, Hartman, Zagreb, 1915.

<sup>15</sup> T. Adorno: *Filozofska terminologija. Uvod u filozofiju*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

<sup>16</sup> Graf H.Keyserling: *Philosophie als Kunst*, Otto Reichl, Darmstadt, 1920.

<sup>17</sup> Alain: *Éléments de philosophie*, Gallimard, Paris, 1940.

Посебен вид проблемски пристап е кога распределените прашања се презентираат со мислата на големите мислители. Таков е американскиот увод во филозофијата под наслов „Индивидуата и универзумот“ на Оливер Џонсон.<sup>18</sup> Во овој интересен учебник, по кусите уводи за секое прашање се објавени покуси или подолги фрагменти од оригиналните дела на познатите филозофи (заедно со библиографски напатствија за натамошно студирање на соодветниот проблем). Деловите на оваа книга по расправата за тоа што е филозофијата, кој е и што е човекот, се посветени на односот на индивидуата кон природата; кон општеството, кон државата и кон Бога. Последното поглавје на оваа проблемска хрестоматија е посветена на индивидуата како спознавач.

Ваков панорамско - антологиски пристап се користи и во приказ на духот на филозофијата и низ согледбата на разните видови мислења во една епоха. Артур Хибшер во книгата „Мислителите на нашето време“<sup>19</sup>, после воведот за современата филозофија, ги прикажува погледите на низа најзначајни денешни филозофи (со биографска и библиографска белешка), според поделбата на проблемите - кризата, религијата, реалноста, душата итн., а во вториот дел се донесени фрагменти од делата на тие мислителите.

Значи, и во проблемскиот пристап кон филозофска едукација има разлики меѓу осмислувачите и водителите на тој процес, но, сепак, се работи за сличен пристап кон изучувањето на филозофијата.

Проблемскиот пристап ги надминува некои од недостатоците на историскиот пристап, но и тој има свои ограничености.

Предностите на проблемскиот пристап во изучувањето на филозофијата се:

- При овој пристап се добива увид во филозофските проблеми и тие јасно се лоцирани;
- Се добива увид во можностите на решавањето на проблемот;
- Се избегнува опасноста од историцизам;
- Се избегнува опасноста од строга дескрипција на учењата на одделни филозофи, односно на нивниот живот и дело;

<sup>18</sup> Oliver A. Johnson: *The Individual and the Universe. An Introduction To Philosophy*, Holt et al., New York et alt., 1981.

<sup>19</sup> A. Hübscher: *Denker unserer Zeit*, I-II, R.Piper, München, 1956-57.

- Експликација на филозофските проблеми е многу поуспешна и поадекватна на суштината на филозофското мислење;
- Учениците многу подолго се задржуваат на одделни проблеми и почнуваат да ги чувствуваат и да живеат со нив, така што можноста за развивање на самостојно мислење и за создавање на критички пристап кај учениците е многу поголем отколку кај директниот историско-филозофски пристап;
- Проблемскиот пристап има и ограничености:
- При разгледувањето на проблемите се губи согледбата на историскиот тек на филозофијата или на општествено-историската обусловеност на некое филозофско учење;
- Се губи увидот во целината на учењето на еден филозоф;
- Се губи целината од филозофијата од еден историски период;
- Може да се изгуби од вид меѓусебната поврзаност и обусловеност на неколку проблеми кои се јавуваат во исто време и кои меѓусебно се условуваат и се дополнуваат;
- Се губи увид од цивилизацискиот тек на општествените случувања во поврзаноста на различни видови духовни појави.

## ИСТОРИСКИ ПРИСТАП КОН ИЗУЧУВАЊЕТО НА ФИЛОЗОФИЈАТА

Историски пристап кон согледувањето и презентирањето на филозофските содржини подразбира разгледување на филозофските проблеми онака како што се јавувале и развивале.

Тоа, пак, претпоставува специфично гледање и на филозофијата и на историјата, како и на предметот и методот на филозофијата.

Филозофите кои се согласуваат дека филозофската едукација треба да ја истражува и презентира историјата на филозофските појави и на филозофските системи нив главно ги поврзуваат со појавите на духовната култура и историја, односно со реалните историски појави и настани. На тој начин се добива целосна согледба на континуираниот развој на човековата култура и цивилизација, на развојот на човечкиот дух воопшто, без оглед дали тој е сфатен како момент на континуитетот на развојот на светскиот, божјиот или апсолутниот дух или, пак, како

резултат на човечката мисла како импликација од развитокот на материјалното производство и на социалниот живот.

Најмаркантни филозофи и теоретичари кои го преферираат ваков историски начин на истражување и презентирање на филозофските проблеми се Хегел, Фојербах, Маркс, Плеханов, Сартр, Базала и др.

За Хегел, проучувањето на историја на филозофија е, всушност, проучување на самата филозофија.<sup>20</sup>

Тој го отфрла популарниот став на времето дека историјата на филозофијата докажува дека филозофијата е жртва, дека повеќе нема никакво значење како наука<sup>21</sup>. Токму спротивно Хегел верува дека историјата на филозофијата ја докажува вистинитоста на филозофијата. Тоа произлегува од научната суштина на историјата на филозофијата, каде што „таквото обработување се претвора во самата филозофија како наука“. За филозофијата е карактеристично тоа што „само севкупното изложување на таа наука претставува доказ на нејзиниот поим, дури ... Само изнаоѓање на нејзиниот поим ... Тоа е нешто што може да се оправда и докаже смо преку обработка на историјата“.<sup>22</sup>

Ваквиот став на Хегел од неговиот „Увод во историјата на филозофијата“ следува и од неговото определување на филозофијата како спознание на вечниот дух, кој поминува различни степени на развитокот додека не дојде до свест за развитокот за самиот себеси, односно додека не дојде до самоосвестување, и од неговото определување на историјата како развиток на општиот дух во временската појава.

Секоја филозофија, секој филозофски систем, претставува момент на општиот развиток на духот до самоосвестување, т.е. една алка во универзалниот систем на саморазвитокот на поимот. Наведувајќи ги зборовите на Хердер, Хегел зборува за историјата на филозофијата како за „света низа“, која го чува филозофскиот „свети пламен“ и се она што го создале претците на луѓето.

Според тоа, историјата на филозофија, која е “историја на самопронаоѓањето на мислата“, и самата е филозофија, но по себе и прогрес, бидејќи е вечен од кон повисоките степени на битието.<sup>23</sup>

<sup>20</sup> Види G.V.F. Hegel: *Istorija filozofije*, I, Kultura, Beograd, 1970, str. 32.

<sup>21</sup> Ibid., str. 6, 21-22.

<sup>22</sup> Ibid., str. 7.

<sup>23</sup> Ibid., str. 12.



Нагласена историчност, т.е. инсистирање филозофските проблеми да се поврзат со историските настани и историското милје сретнуваме кај Лудвиг Фоербах, а уште повеќе кај Маркс и кај неговите следбеници.

Според Фоербах, првата претпоставка на филозофијата се човекот и стварноста (објективната даденост), кои се база на духот. Така и предметот на историјата на филозофијата е иманентното дејствување на човекот низ духот, при што основна карактеристика е развитокот на мислењата, кои се развиваат од една во друга виша форма.<sup>24</sup>

Марксовото дијалектичко-историско-материјалистичко толкување на светот инсистира на поврзувањето на развитокот на сите облици на духовната свест со развитокот на производните сили и производните односи.

Производството е основа за развитокот на културата и на духот воопшто, па, следствено, филозофија претставува одраз на своето време.

Филозофија во работничката класа наоѓа материјално оружје за создавање на хумано општество во кое нема да има експлоатација и во кое ќе се почитува човековото достоинството. Работничката класа во филозофијата наоѓа своето духовно оружје. Филозофија е и теорија и практика. Според Маркс, филозофијата ќе помогне да се дојде до поопштествено човештво, бидејќи таа, покрај толкувањето на светот, има за цел и неговата измена во насоката на слободата.

Историјата на филозофија го објаснува развојот на филозофијата како единство на историските и мисловно-теоретските содржини, а со тоа го објаснува светот.

Според Плеханов, за материјалистичко сфаќање на историјата, па според тоа и на историја на филозофијата, битно е да се утврди:

- 1) состојбата на производствените сили;
- 2) карактерот на економските и другите односи;
- 3) социјално-политичкото уредување на општеството во коешто се одвиваат определени историски и филозофски настани;
- 4) психички и социјални особини на луѓето од даденото милје и, конечно,

<sup>24</sup> Види во Предговорот кон книгата: Лудвиг Фейербах, *История философии*, I, Институт философии, Москва, 1967.

- 5) идеологијата во чиишто рамки се создава и развива определена филозофија.<sup>25</sup>

Алберт Базала, како и голем број историчари на филозофијата, истакнува дека историското истражување нема само историски карактер, туку значи и современо филозофско определување. Од тука следува дека историјата на филозофијата не го истражува само развитокот на филозофските учења, туку и развитокот на општата свест. Таа е слика на светот и животот, зависна од достигнувањата на одделните науки како и од степенот на достигнувањата и карактерот на определените народи.<sup>26</sup>

Според Базала, историјата на филозофијата има две големи задачи:

- 1) да прикаже одредени филозофски системи;
- 2) да ја определи нивната вредност во натамошниот развиток на филозофијата.

Тоа може да го постигне на тој начин што системите ќе ги поврзе во непрекината низа, чии алки историски следат една по друга.

Кај најголемиот број филозофи е присутен ставот според кој филозофијата е поврзана со севкупната духовна дејност на своето време, така што филозофијата претставува одраз на вкупните животни и духовни настани, синтетизирани во едно филозофско учење. Историјата на филозофија, во таква перспектива е историја на духовната култура, прекршена преко филозофското толкување на светските проблеми. Така гледано и историја на филозофијата во процесот на филозофската едукација ја има улогата на науката и на цивилизацијата.<sup>27</sup>

Но, во филозофската едукација која се спроведува преку историјата на филозофијата како и воопшто во истражувањето и прикажувањето на историја на филозофијата, постојат ориентации учења според кои во историјата на филозофијата не треба да се следат само единичните погледи и авторски системи по ред како што се

<sup>25</sup> G.V. Plehanov: *Osnovni filozofski problemi marksizma*, Zagreb, 1955, str. 165.

<sup>26</sup> A. Bazala: *Povijest filozofije*, I, Zagreb, 1906, str. 23.

<sup>27</sup> Така, на пример, во своето соопштување за собирот во Сараево во јуни 1971 година *Еден предлог за поинаква настава по филозофија во средните училишта*, Кирил Темков предлага наставата по филозофија да се постави како преглед на историјата на културите со посебен осврт врз историјата на филозофските идеи, за на „идните интелектуалци да им се покаже значењето филозофската активност“, а крајниот баран резултат „би морало да биде сознанието дека филозофијата ги решава најважните животни проблеми, и тоа со оглед на епохата на којашто и припаѓа“.

јавувале во историјата туку проблеми, т.е. дека при истражувањата во историја на филозофијата најдобро и најпродуктивно е да се следи и да се презентира проблемската нитка.

Најдоследно проследена и пишувана историја на филозофијата која систематски ја следи таквата проблемска нитка е историјата на филозофија на Вилхелм Винделбанд.<sup>28</sup> Според него, филозофијата е критичка наука за општоважечките вредности. Целта на историјата на филозофијата е да ги доведува на сознанието и свеста на луѓето тие општочовечки вредности. Ова своја аксиолошко-проблематска теза Винделбанд ја става во основата на својот пристап - во презентацијата на историјата на филозофија од античкото време до дваесеттиот век. Според него, историјата на филозофија се сведува на процес во којшто луѓето го изградуваат својот поглед на светот во научни поими и постапно се освестуваат според општочовечките дадени норми. Предмет на историјата на филозофијата се овие трајни проблеми како и иманентна критика на постоечките нешта.

И Николај Хартман смета дека во историјата на филозофијата не треба да се следи и прикажува историјата на системите туку историските сознанија и историските проблеми. Треба да се утврди кои проблеми сè поставени и решени, а не што филозофите мислеле во своето време, според темпоралниот ред како што живееле. Хартман е уверен дека филозофијата го има својот континуитет во проблемите, па заради тоа треба да се следи тој континуитет, а не простата појава на мислечките системите.

За Карл Јасперс историјата на филозофија претставува постојан критички и истражувачки труд (истражувачка работа) во рамките на самата филозофија, што значи дека таа претставува постојано проблематизирање на нештата.

Фолкенбергер смета дека историјата на човештвото претставува музеј на типични духовни производи, а дека филозофските проблеми и системи претставуваат ритмови на човечкото мислење.

Меѓутоа, во крајна инстанца често историскиот и проблемско-историскиот приод се блиски. И едниот и другиот имат за цел да ја прикажат историјата на филозофијата и минатото во неа; и едниот и другиот сакаат да едуцираат преку

<sup>28</sup> W. Windelband, *Povijest filozofije*, I-II, Naprijed, Zagreb, 1978.

историско-филозофски проблеми и пројави; и едниот и другиот се задржуваат на маркантните појави во историјата на филозофијата, сеедно дали претставуваат прказ на историјата на проблемите или на филозофските творци и системи

Поради тоа е важно да видиме како пристапот кон историјата на филозофијата зависи од сфаќањето на предметот и задачите на филозофијата на едно време, како и од методот применет во овј историски период.

Така, познатиот германски историчар на филозофијата Едуард Целер, согласно со неговата теза дека историјата на филозофијата е предимно историска, а не филозофска дисциплина, за основен метод на истражувањето на оваа област го зема историскиот метод. Тој истакнува дека секогаш треба да тргнеме од се тргне од историскиот материјал како извор и при тоа секогаш да се има пред вид целината. За него, таков пристап е најадекватен за истражување и прикажување на историјата на филозофијата.

Во определување на методологијата на историјско-филозофските истражувања голем број филозофи односно историчари на филозофијата укажуваат на значењето на односот меѓу делот и целината. Определено филозофско учење, определени филозофски проблеми, некој определен филозофем не можат да се гледаат одделено од целиот тек на филозофијата, т.е. тие им бараат место во севкупниот тек на филозофските случувања. Затоа е битно да се утврди нитка која сите нив ги поврзува во една целина, или да се утврди постапката која не само што вака ќе ги поврзува, туку и која ќе биде патоказ и орудие во севкупното историскофилозофско истражување.

Филозофите кои се определуваат за проблемско-историски пристап, како што вели Хартман, спроведуваат метод на проблематска историја или компаративен метод.

Винделбанд, на пример смета дека при истражувањето на историскиот тек на филозофијата треба да се користи прагматски, културно-историски и психолошко-биографски метод. Тој укажува дека проблемите треба да се лоцираат во времето и преку психолошка анализа да се долови и да се толкува минатото од аспектот на сегашнината.

Алберт Базала се залага за психолошкиот, културно-историскиот и прагматскиот метод на толкување на историските настани толкување во филозофското минато. Според него, историското-филозофското истражување нема само историски,

туку и современо филозофски карактер. Така, ова истражување претставува прикажување на определен филозофски систем и утврдување на неговата вредност во однос на натамошната филозофија, (во однос на натамошниот филозофски развиток). Така творецот на современиот персонализам Емануел Муние се врати кон Сократ и Августин за да покаже колку се длабоки корените на егзистенцијализмот и персонализмот.

Големiot историчар на филозофија Ибервег инсистира на тоа филозофските учења да се прикажат објективно<sup>29</sup>, без толкувањата на историчарот, без изнесувања на неговите сопствени мислења, со објективно наведување само на она што е содржано во одделните филозофски учења. Ибервег, значи, смета дека историјата на филозофијата треба да се користи со методот на дескрипција. И денес оваа *Историја на филозофијата*, која ја започна Ибервег, а продолжи Макс Хајнце, редовно излегува како ново и проширено издание секои неколку години, со прилози за развојот на филозофијата во сите краишта на светот, кои, како опис на филозофските појави дела и идеи ги пишуваат филозофите од соодветните земји.

Според Хајнеман, во истражувањето и прикажувањето на филозофемите треба да се користат повеќе методи, бидејќи филозофијата претставува историја на човекот и неговата духовна активност. Нејзиниот проблем е човекот што филозофира, па, соодветно на тоа, основните проблеми на филозофијата се светот, богот и човекот.

Тој инсистира дека треба да се користи и Хегеловит конструктивистички метод, потоа рефлексивниот метод, која овозможува сопствена рефлексивност за истражувачот, кој треба да ја искористи можноста и поводот да го даде сопственото мислење, а при тоа да ги вклучи анализата и синтезата и, особено, дескриптивната анализа на проблемите, поимите и ликовите. На тој начин, би се добил комплетен увид во филозофијата, која би била прикажана и преку одделни системи, и преку проблеми, и преку целината.

Според Дилтај, филозофијата претставува наука со внатрешно искуство, па, според тоа, во прикажување на нејзината историја треба да се користи метод на постојано менување на доживеваниот поим.

<sup>29</sup> Fr. Ueberweg: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. I Teil: Das Altertum (Einleitung - Ueber den Begriff, die Methode und die allgemeinenn Quellen und Hilfsmittel der Geschichte der Philosophie), Mittler, Berlin, 1909, S. 6.

Од ваквите бројни и различни оријентации и ставови произлегува дека пристапот кон историјата на филозофијата, како и самата филозофија, се имплицирани од времето во коешто се создадени, од културното милје од коешто потекнуват и од идејната ориентираност на нивните творци.

Исто така е јасно дека филозофијата како предмет на истражување и како наставен предмет, особено во средните училишта, е поврзана со севкупната духовна и образовна практика, кои, пак, се поврзани со вкупниот општествен систем на една држава.

Секоја држава го креира својот образовен систем сообразно на својата општа политика. Образовниот систем, во принцип, има за цел да ја подготви младината за изградба и усовршување на актуалниот политички систем. Така и филозофската едукација се става во функција на изградба на оние вредности што се актуални во определеното општество и кои понатаму треба да се градат и обликуваат. Освен тоа, во филозофијата секогаш се следи она што е битно за сегашниот (моментниот, актуалниот) културен и научен тренд. Така, пристапот кон филозофската едукација зависи и од степенот на развитокот на науките и од културните ориентации на епохата и на соодветното општество .

Во крајна инстанца, основна задача на изучување на филозофијата во средните училишта е да се развива критичката мисла, учениците да се упатуваат да мислат филозофски и да се развива љубов кон мудроста, убавината и доблесноста.

За достигнување на тие цели кај нас постои уверување дека на нивото на среното училиште е најдобае историско-филозофски пристап. Таква е и наставната програма по филозофија, како и официјалниот учебник по филозофијата од професорот д-р Јонче Јосифовски<sup>30</sup>, кој, освен уводните искажувања за филозофијата нејзините проблеми и дисциплини претставува историја на филозофијата приспособена за средношколци.

Врз богатото светско искуство во филозофската едукација како и врз нашите искуства на тоа поле можат да се извлечат следниве заклучоци за плазабилноста на историскофилозофскиот пристап во наставата по филозофија во средното образование.

1. Како што секој што се занимава со филозофијата мора да има познавање од нејзината историја така и во процесот на општото образование на учениците не можат

<sup>30</sup> Јонче Јосифовски: *Филозофија* за IV година на гимназиите, Просветно дело, Скопје, 1994.

да им се експлицират филозофските проблеми, ниту да им се долови филозофската терминологија, односно тие да навлезат во категоријалниот апарат на филозофијата доколку немаат основни познавања од историја на филозофијата;

2. Филозофската пропедевтика обврзно треба да содржи и еден курс по историја на филозофијата.

3. Без историја на филозофијата ученикот тешко може да се упати во филозофијата, во нејзиното богатство и духовни потенцијали.

4. Пристапот во Филозофската едукација преку историја на филозофијата на учениците им овозможува плесно да почнат да се занимават со филозофијата, како и тоа да го продолжат понатаму.

Историскиот пристап кон филозофската едукација кој значи изучување на филозофските содржини преку разгледување на филозофските проблеми низ историјата на сообразно на времето на нивното поставување и решавање, покажува дека сложените проблеми на современата филозофија се темелат врз решавањето на филозофските проблеми од античкото време до денес. Континуитетот на филозофската мисла ни овозможува да го разбереме континуитетот на цивилизациската мисла и нејзиниот прогрес. Современата филозофија не може да се сфати без Хегеловата филозофија, а таа без Кантовата. За да се разбере Кантовиот систем мора да се познава учењето на нововековните емпиристи и рационалисти како и просветителството. Нововековната филозофија произлегува од филозофијата на Ренесансата, а оваа е одговор схоластичката филозофија преку оживување на античките авторитети. Значи, познавањето на античката филозофија е клуч за разбирање на филозофиите кои следат по неа и кои произлегуваат од неа.

Историскиот пристап има низа предности:

- Учениците се воведуваат систематски и постапно во филозофските проблеми;
- Се добива увид во континуитетот на развитокот на филозофската мисла;
- Еден филозофски систем се следи поаѓајќи од друг, веќе запознаен филозофски систем;
- Филозофските учења се поврзуваат со општествено-економските историски услови во коишто тие се појавуваат и се укажува на нивната поврзаност;

- Се експлицира историскиот развој на цивилизацијата и на цивилизациските придобивки што се тесно поврзани со филозофијата.

Но, историскиот пристап во презентацијата на филозофските содржини има и свои ограничености:

- Експликацијата на филозофските проблеми е ограничена во одредени филозофски и историски периоди, така што се изучуваат сите проблеми што ги лоцира еден филозоф односно се добива увид во учењето на еден филозоф, но се губи увид континуитетот на решавањето на филозофските проблеми;
- Постои опасност од историцизам;
- Постои опасност од сведување на наставата по филозофија па со тоа и на филозофијата на дескрипција на животот и делото на филозофите и на презентирање на времето во коешто тие живееле;
- Проблемите се разделени и не може секогаш да се има увид во нивниот континуитет (на пример: проблемот на пантеизам се појавува кај софистите, кај Џордано Бруно, а потоа кај Спиноза);
- Историската дистанца меѓу истите филозофски пројави е голема и може да се загуби увид во филозофската целина.

Всушност, основен принцип треба да биде - без оглед на пристапот и на методот во филозофската едукација треба да се води сметка учениците да се научат на филозофското мислење и да ја развијат критичката свест.



#### 4. ФИЛОЗОФСКА ЕДУКАЦИЈА ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА

Потребата од средношколското образование некогаш било причина за отварање на школи и за собирање на луѓе кои ја љубат мудроста да творат и да истражуваат под раководство на искусен филозоф. Така настанале Платоновата Академија, Аристотеловиот Ликеј, Стоичката школа итн. Во Средниот век младите се собирале во манастирските школи и на првите универзитети да ја учат теологијата и филозофијата. Илјадници студенти се слевале од сите краишта на Франција во Париз за да го слушат Абелар.. Кај свети Климент во Охрид учеле 3.500 студенти. Во Ренесансата возникнуваат безброј академии со желба низ дискусија, преку читање на стари книги и изнесување на нови сознанија, да се унапреди човечкото знаење и состојбите на духот.

Развитокот на светот, на стоковното производство, на науките, доведува до проширување на комуникацијата меѓу луѓето и до унапредување на животните услови и човечките потреби. Се отвораат први народни школи, бидејќи потребата од образование станува многу голема, заради вклучување на се поголем број луѓе во проширените и усложнети животни процеси. И во тие новоотворени школи, во Новиот век главни предмети се пак филозофските дисциплини.

Со развитокот на производството доаѓа до специјализација на трудот и сегментизација на занимањата, што нужно доведува до партикуларизација на школите. Во тие специјализирани школи некако се загуби свеста за потребата од увид во целината на светот и животот, а се загуби и нагласениот воспитен аспект на едукацијата, со што се намалија и часовите по филозофијата и по другите филозофски предмети. Немаше повеќе потреба од општа филозофска едукација.

И кај нас завладеа таков тренд. Според наставните планови кои беа актуални од ослободувањето па до реформата на образованието во 1958 година во повисоките класови на гимназијата се учеа Историја на филозофијата, Психологија и Логика. Во периодот од 1958 па до реформата на образованието 1974/75 година, во гимназиите се изучуваа предметите Филозофија, Психологија, Логика, Социологија и Политичка економија. Подоцна е воведен и предметот Основи на економското и политичкото уредување. Во средните стручни училишта се изучуваше предметот Основи на

општественото уредување. Така во гимназиите хуманистичките предмети беа застапени со околу 500 часови во текот на школувањето, а во стручните училишта тој број изнесуваше околу 140 часови. Со реформата во учебната 1974/75 се укина диференцијалниот пристап кон филозофските предмети и во духот на она што се нарече реафирмација на марксизмот се вовеле предметот Марксизам и самоуправување, кој ги соедини сите во еден предмет и кој со два часа неделно во текот на три години се учеше во сите училишта во Републиката. Во гимназиите и натаму се учеше и Логика. Така со оваа реформа сите ученици учеа хуманистички предмети застапени со 216 часа во текот на образованието а во гимназиите бројот на часови посветен на филозофските предмети се намали од 500 на 360. Со воведување на насоченото образование се укинаа гимназиите. Предметот Марксизам и самоуправување и натаму беше застапен со 216 часа во сите училишта. Покрај Марксизам и самоуправување, предмет Историја на филозофијата се учеше во културолошките, уметничките и педагошките училишта. Логика се учеше во културолошките и во управно-правните училишта, а Психологија во културолошките, педагошките и во управно-правните училишта. Со промена на општествениот систем во 1990 година дојде и до повторно воспоставување на гимназиите и до укинување на предметот Марксизам и самоуправување. На предлог на Институтот за филозофија донесена е одлука, наместо часови посветени на овој предмет, во сите училишта да се учи Логика, Социологија и Психологија. Така содржините од хуманистичките предмети би биле и натаму застапени со 216 часови во сите училишта. Донесени се современи програми и се овозможени услови да се обезбеди вистинско образование на младите генерации соодветно на светските стандарди. Но, во учебната 1991/92 година, без каква и да е најава, и без каква било јавна расправа се укинати Логика и Филозофија во сите училишта освен во гимназиите, во уметничките училишта и во училиштето за физичка култура. Од хуманистичките предмети оставена е само Социологија со два часа неделно, т.е. со 72 часа годишно, и на тоа се сведе наставата по тие предмети во Република Македонија.<sup>31</sup>

---

<sup>31</sup> Kiril Temkov: *Philosophy and Politics in Wrestling*, in: *Philosophie et démocratie en Europe*, Actes de la Conférence internationale organisée par l' UNESCO et alt. Sofia, 1998, p. 183-187.

Покрај сите настојувања што ги вложи Филозофското друштво на Македонија, филозофската едукација на младината во нашата држава е осиромашена до некои идни реформи, а можеби и засекогаш.

Недостигот од филозофска едукација многу лошо ќе се одрази врз младината во годините на транзицијата. Во вакви периоди граѓаните се принудени за многу кус период да го изменат својот начин на мислење и својот вредносен систем. Во најнезавидна положба во такви периоди се наоѓа младината, која е исправена пред големата опасност да загуби или да не стекне аксиолошки критериуми особено етички. Во таа смисла, современите настојувања за афирмација и унапредување на филозофското образование се еден од најзначајните предуслови за општа квалитетна едукација.

Сите досегашни човекови цивилизациски заложби и откритија би биле сосема бесполезни доколку луѓето нив меѓусебно не би ги разменуваале и не би им ги пренесувале на идните генерации. Тоа ја прави едукацијата една од најзначајни и најпотребни човекови творби. Организираниот и институционализиран едукативен систем претставува гарант за опстанокот и напредокот на човекот и човештвото за секое општество.

Затоа организирањето на квалитетен едукативен систем е една од најзначајните обврски на секое општество. Едукацијата им овозможува на граѓаните, пред се на младината, вклопување во актуалниот општествен систем, што подразбира запознавање со етичките и творечките вредности, со економските и политичко-правните законитости, без кои не би можел да се замисли цивилизирано општествен живот. Од квалитетот на едукацијата зависи квалитетот на живеењето, т.е. од квалитетот на едукативниот систем зависи степенот на културниот, стопанскиот, хуманистичкиот развој на определена општествена средина (град, регија, држава итн.), како што и од стапката на развиеноста на општествената средина зависи квалитетот на едукативниот систем.

Амбицијат на современиот тренд да се живее што посодржински, поквалитетно, покултурно, ја наметнува потребата да се унапредува едукативниот систем и неговите наставни содржини и методи, а во тие рамки достоинствено место да се предвиди за квалитетна и модерна филозофска едукација.

\*

\*

\*

Целината на филозофската едукација ги зафаќа сите животни генерации. Човек треба филозофски да се образува на детска возраст (во основното училиште), во текот на средното образование, на студиите, на постдипломско образование и во зрелите година на животот.<sup>32</sup>

Иако не е вобичаено филозофијата да им се предава на деца, најновите педагошки настојувања на УНЕСКО се повеќе инсистираат на воведување на филозофска едукација веќе во основното образование.<sup>33</sup>

Се повеќе има пројави на тоа поле<sup>34</sup> и најверојатно идната деценија ќе биде одбележана со пошироки пробиви на филозофската едукација во најраната возраст.<sup>35</sup>

Филозофската едукација е, воопшто, се попопуларна во светот и се изведува со непосредни средства. Филозофските книги се продаваат во големи тиражи и освојуваат национални награди.<sup>36</sup> Во целиот свет се држат многу јавни предавања од областа на филозофијата, семинари, популарни курсеви, дебати и предавања преку ТВ и радиото итн. За најважните проблеми се пишуваат книги со поедноставни објаснувања - каква што е „Мудроста на Западот“, есеј на можеби најзначајниот филозоф на овој век Берtrand Расел.<sup>37</sup> Кон тие настојувања спаѓат и обидите филозофијата да се прикаже со помош на стрипот. Англискиот издавач „Ајкон“ има издадено книги-стрипови за Фројд, Јунг, Ајнштајн, Дарвин, Маркс, Буда, Кејнз,

<sup>32</sup> Својата позната расправа „Филозофиите и световите“, во која изнесува оригинални плуралистички погледи, Павао Вук-Павловиќ ја започнува со следниот став за универзалното присуство за филозофијата во човековиот живот: „Човек може, се разбира, да им избега на филозофите, но не и на филозофијата“ (P. Vuk-Pavlović: *Filosofije i svijetovi*, Institut za filosofiju, Zagreb, 1969, str.7).

<sup>33</sup> Познатиот светски филозоф Анри Лефевр, при својот престој на Катедрата за филозофија во Скопје во октомври 1970 година, кога имаше 65 години, неколку пати кажа дека негова најголема желба и мечта да напише „Филозофија за деца“.

<sup>34</sup> Таква е руската книга со популарно изнесување на филозофија за помлада возраст *Я познаю мир*, Акт, Москва, 1997, излезена во рамките на серијата „Детска енциклопедија - филозофија“.

<sup>35</sup> Во Република Словачка предмет Етичко образование се учи во последните 5 од деветте години основно образование (Види: К.Темков: *Етиката образовен предмет*, „Нова Македонија“, 11.05.1998).

<sup>36</sup> Младиот француски филозоф Ален Ечегоен ја доби една од најпрестижните француски награди „Medicis“ за 1991 година за книгата „Валцерот на етиките“, во којашто пишува за новите дилеми, задачи и одговорности на филозофијата пред разнебитените состојби на светот (Alain Etchegoyen: *La valse des éthiques*, Bourin, Pariz, 1991).

<sup>37</sup> Б. Расел: *Мудроста на Западот*, Зумпрес, Скопје, 1995.

Витгенштајн, Макијавели и други, за етиката, екологијата, феминизмот, постмодернизмот итн., сите со поднаслов „За почетници“.

Најиздаваната книга во светот веќе неколку години е една популарна историско-филозофска расправа напишана во форма на поучен роман „Светот на Софија“, со поднаслов „Роман за историјата на филозофијата“.<sup>38</sup> Нејзин автор е Јостајн Гордер, млад норвешки наставник по филозофија во средните училишта. Книгата е преведена и објавена во 30 земји.

Во таквите популарни, а научни средства за најширока филозофска едукација, во кои може да се смета и присуството на филозофските информации на Интернет, спаѓа и „Мултимедијалната енциклопедија на филозофските науки“, која, на поттик на УНЕСКО, почнале да ја прават италијанската радио-телевизија (РАИ) во соработка со Италијанскиот институт за филозофски студии. Овој грандиозен проект е замислен како серија видеофилмови, во две серии („Историја на филозофијата“ и „Проблеми на филозофијата“), во кои најпознати филозофи на денешницата ќе зборуваат за најпознати филозофски прашања или за најпознати филозофи во историјата.<sup>39</sup>

УНЕСКО вовеле и Интернационален ден на размислувањето - 17 декември, ден кога се усвоени основачките документи на оваа светска организација.

Филозофската едукација е стандардно присутна во високото образование - како општи филозофски курсеви или курсеви од филозофските дисциплини блиски до соодветната основна студиска насока. Во постдипломското образование тоа е уште понагласено: до скоро во многу земји во светот кандидатите за докторат имаа задолжителен испит по филозофија.

И средното образование останува, исто така, стандардно ниво за широка филозофска едукација.

Значи, филозофската едукација во институционализирана форма главно се спроведува во повисоките степени на образование. Тоа е условено од потребата учениците да достигнат една повисока интелектуална зрелост и способност за поимање, судење и заклучување, односно да имаат поминато едно пошироко образование, што ќе ја овозможи комуникација со филозофски содржини.

<sup>38</sup> Jostein Gaarder: *Sofies Verden*, Roman om filosofiens historie, Oslo, 1993.

<sup>39</sup> Види *Multimedia Encyclopedia of Philosophiae Sciences*, "Philosophy", Newsletter of the UNESCO Division of Philosophy, № 4, October 1996, p. 3.

Сметаме дека филозофските содржини би можеле да се восприемат многу порано. Првата средба на учениците со математиката треба да биде средба и со филозофијата. Математиката и така денес речиси секаде во светот почнува со изучување на множествата. Тука на младите кои ги прават првите чекори на патот кон науката веднаш би можело да им се укаже на основните логички форми. Во текот на школувањето математиката и логиката би требало да се неразделни. Паралелно со изучувањето на природните науки (физика, хемија, биологија, географија) учениците би можеле уште од најраната возраст да ги добијат основните познанија за онтологијата и филозофијата на природата. Напредно со изучувањето на граматика, би можело да се учи за основните елементи на филозофијата на јазикот. Изучувањето на општествените науки би било многу поуспешно, а содржините на општествените науки на учениците би им биле многу појасни, доколку сето учење би било проследено со сознанијата и принципите на антропологија, филозофијата на правото и слични филозофски дисциплини. Содржините што ги восприемат младите од областа на уметностите (литература, сликарство, вајарство, музика) повеќе би се осмислиле и би им биле поприемчиви и појасни кога би биле проследени со основните елементи на естетиката.

Севкупниот воспитен процес во училиштата би се одвивал многу поуспешно и би бил поуспешен кога би се учела етика.

Невозможно е да се влезе во науката, особено да се изучуваат сложените на повисоките степени на образованието, без познавање на основните закони на методологијата.

Целта на образованието е на младите генерации да им се пренесат основните цивилизациски придобивки преку системско и постапно влегување во научните системи. А тоа е невозможно без филозофската едукација

Изучувањето на филозофските предмети низ сите години на образованието би овозможило образовниот процес да биде пологиен, поконзистентен, похорентен, и конечно, похуман.

\*

\*

\*

Впрочем, во основата на сета едукација се наоѓа определен филозофски поглед на свет, на вкупноста на едукативни содржини и методи.

Процесот на учење и подучување, а особено процесот на наставата како процес на институционализирана и организирана едукација, е процес на осмислување на определени едукативни содржини и нивна експликација на едукативните субјекти. Токму филозофичноста што се наоѓа во основата на едукативниот процес го прави овој процесвозможен, како што отсуството на филозофичност, недостигот од доловување на смислата на едукативните содржини, целиот образовен обид го прави бесмислен, јалов и залуден.

Патот кон вистината, кон усвојувањето на знаења мора да биде насочен, воден и остварен со соодветна, јасно планирана и прецизирана методска постапка. А проблемот на методот е, пред се, логичко-филозофски проблем. Така, само едукацијата заснована врз логичко-филозофски правила и основи може да даде вистински резултати.

Првото правило на Декартовиот метод "...никогаш да не го прифатам како вистинито ниедно нешто сè додека очигледно не сум го спознал како такво, т.е. грижливо да ги избегнувам избрзувањето и предубеденоста и во моите судови да го вклучам само она што на мојот ум му се претставува толку јасно и толку разлачено што јас повеќе да немам никаков повод во него да се посомневам"<sup>40</sup> не е само првото правило на истражувачката постапка, туку и прво и основно правило на секоја едукативна постапка.

Историјата на воспитно-образовните системи, е полна со трауматски принуди учениците послушно да запомнуваат и да репродуцираат определени содржини, без да проникнат во нивната смисла, без да ја почувствуваат радоста на сознанието, без да се обидат самите да ја барат и да ја спознаат вистината. Основна причина за неефикасност и тегобност на кој било образовен или воспитен обид, процес или систем е тоа што во него отсуствува филозофичноста или проникнувањето во смислата, етичката насоченост и обмислената методска постапка. Наставниот процес заснован врз филозофски основи никогаш не може да биде мачна принуда, потценување и

<sup>40</sup> Рене Декарт: *Научна расправа за методот како правилно да го водиме својот ум и да ја бараме вистината во науките*. Епоха, Скопје, 1996, стр. 29.

понижување на учениците, кои се гонат да помнат безброј факти, без притоа да проникнат во смислата на зададените содржини. Во современата настава, замислена според дострелите на највредните филозофски сознанија, ученикот треба да се третира како рационален индивидуум кој ја презема одговорноста за своите постапки и за својата судбина. И учениците и наставниците се поставени како достоинствени и совесни личности кои имаат смелост да мислат, да го искажат своето мислење и слободно да творат.

Во својот магистерски труд "Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта" ги изложив сознанијата за еден одделен сегмент од методиката на наставата по филозофија во нашите средни училишта. Во оваа докторска дисертација ги испитувам и консеквентно ги изложувам принципите на сложениот процес на филозофска едукација во средните училишта.

Филозофијата е најстара научна дисциплина. Филозофската едукација е едно од најзначајните средства за создавање интелектуалец, т.е. човек кој слободно ќе ги користи своите умни способности за спознание, анализа и критичко соочување со светот. Филозофската едукација на младината е една од поддржуваните содржини во светот. Во селиот свет денес филозофската едукација еден од најважните програми во средношколското образование.

Наставата по филозофија во средното училиште, е потребна, неопходна, благородна. Таа многукратно го враќа вложеното во неа. Нејзините содржини крепат идни луѓе но наставата по филозофија е исто толку и тешка и одговорна. Филозофијата е една од најтешките духовни дејности на човекот, тоа е исклучително високоапстрактна активност. Младите слушатели не се секогаш соодветно подготвени за тоа. Меѓутоа, филозофијата, како основа на сите науки, на сето научно мислење, како базична дисциплина за логичките процеси во човечкото познание и за културната активност, како инспирација за етичноста им е многу блиска на душите на младите. Затоа таа е многу сакан и многу корисен предмет за мултидимензионалноста на образовниот и воспитниот процес во средните училишта .



## 5. МЕТОДИКАТА НА НАСТАВАТА ПО ФИЛОЗОФИЈА КАКО ФИЛОЗОФСКА ДИСЦИПЛИНА

Низ својата долга историја од три милениуми филозофија поминала низ различни облици на своето презентирање, себесоопштувањето. Своите доблесни сознанија таа ги соопштувала преку илјадници томови филозофска литература, како и преку живиот збор - изречен на атинските плоштади и во затворените кругови на строго посветените филозофски сојузи, во отворените школи и во сакралните храмови, во топлата удобност на домовите и во научните академиои, како и во клубовите, здруженијата, универзитетите и граѓанските средни училишта, а денес и преку средствата на масовна комуникација и преку интернационалните информатички мрежи. Во вечната потрага по вистината за суштината на битието и за човечката егзистенција, по вредностите кои правилно ќе го водат човекот филозофијата била вистинска учителка на мудроста, на добродетелноста и на добелсноста.

Филозофијата му помогна на човекот да ја организира и класифицира својата огромна емпирија, да се изградат системи на знаења кои се пренесуваат од една генерација на друга. Како историско суштество, човекот наследува и гради мостови на сознаеното, откриеното, создаденото, кои го поврзуваат со минатите и со идните генерации. Цивилизацискиот тек е, всушност, временски след на откривање на вистината и нејзино ставање во служба на човекот низ процесот на едукацијата.

Филозофијата во својата целост, но и како метафизика и како гносеологија, етика, естетика, аксиологија, антропологија, секогаш е и едукација, секогаш се стреми да биде соопштена и е едно од најзначајните човекови комуникациски средства, таа секогаш подучува.

Во својата сушност филозофијата е учење, подучување, учителствување.

Бидејќи целта на секоја едукација е соопштување на вистини - филозофијата како учење за вистината на вистината, според своето битие е суштествена наука за едукацијата, учење за учењето воопшто.

Но, филозофијата е едукација дотолку повеќе што предметот на нејзиното истражување е, пред се, смислата на човековиот живот. Учејќи и подучувајќи за

добродетелноста и доблесноста, за должностите и обврските пред кои е исправен најважниот субјектот на светот на патот за достигнување на својот вистински, достоин и хуман дигнитет, филозофијата е мисла, збор, учење за достоинството, чесноста и совесноста. Според неа, тие представуваат есенција на секое учење и подука.

Следствено, сите филозофски истражувања се, едновремено, паралелно, и придонеси кон науката и кон едукативните настојувања и содржини. Таа ги обединува сите сознанија и науки, ја утврдува суштината на нештата, но и едуцира, учи и подучува за смислата на тоа што го истражува.

Едукативниот карактер на филозофијата, нејзиното соопштување и пренесување, се нејзина судбина, карактеристика, иманентно својство.

Човек којшто се занимава со филозофија е - и секогаш бил - учител, подучувач, просветлител, пријател на мудроста, мудрец. Неговата вокација е да ја истражува вистината и на луѓето да им ја претставува и да ги води кон вистината, да ги открива и да ги конституира вредности и на луѓето да им ги пренесува и да ги привлекува кон највисоките вредности. Односот кон филозофот и филозофијата во една заедница е јасен индикатор на ставот на тие луѓе кон умот, кон вистината, кон вредностите и доблесноста.

Веќе филозофските едукативни настојувања и нивните искуства, како и практиката на секоја едукација покажува дека нивната смисла и суштина е активистички интенционална - тие се стремат кај едукативните субјекти да пораѓаат, да создаваат, да развиваат знаење. Знаењето раѓа свест и мудрост а мудроста - слобода и независност. Мудроста води кон доброто и кон убавото. Едукацијата води кон мудроста, добрината, убавината и слободата - затоа едукацијата е нужно не само филозофична, туку таа е и филозофија, практична дејствена филозофија, како што педагогијата е крајниот дострел, последна цел на секоја филозофија и на реалната животна опстојба.

Меѓутоа, одот кон вистината, освојувањето на знаењата, мора да биде насочен, воден и реализиран со соодветна, јасно планирана и прецизирана методска постапка. Проблемот на методот, кој е, пред сè, логичко-филозофски проблем, посочува дека само едукацијата заснована врз логичко филозофските правила и основи може да даде вистински резултати.

Секоја едукативна постапка е целесообразна, односно функционално, гносеолошки и етички насочена кон определени цели. Затоа севкупната образовна постапка, без оглед на наставните содржини во кои се упатува ученикот мора да е осмислена. Треба со рационална свест да се утврдат содржините и да се изнајде јасна и прецизна методолошка постапка.

Доколку сакаме некогаш нешто да го научиме, треба да е образложена вистинската причина или разлог заради кој сите ангажирани во тој процес треба да вложат напори за да некоја личност ги усвои тие, за неа нови содржини, постапки или вештини. Значи, пред сè треба да биде јасна причината и смислата поради која треба да се преземе токму таа едукативна активност и да се учи токму таа определена содржина. Сите треба да бидат поттикнати на тој едукативен акт, а особено ученикот треба да се мотивира за учење, тој треба да сфати дека учењето има смисла, дека сиот образовен процес е заради него и дека користа е наменета за него. И учителот мора да ја долови суштината на наставната содржина, за да може вистински да му ја презентира на ученикот. Процесот на учење и подучување, во тоа особено процесот на наставата како институционализирана и организирана едукација, всушност претставува осмислување на определени едукативни содржини и нивна експликација на едукативните субјектите.

Истата се однесува и на филозофската едукација, Филозофијата во процесот на едукацијата не е само основа на сите наставни предмети, туку нејзините содржини се и посебен наставен предмет.

Во средното образование филозофијата е застапена, главно, преку изучување на нејзината историја, некаде преку проблемска презентација на филозофските сознанија, а некаде преку изучување на определени филозофски дисциплини.

Нејзините содржини и обемот на нејзиното изучување се определуваат со етаблираните норми на училишните системи во определеното милје и време.

Но, без оглед со колку часови таа е застапена како посебен предмет, и кои нејзини содржини треба да им се презентираат на учениците во текот на школувањето - наставата по филозофија треба да биде филозофична. Филозофијата е филозофија и како училиштен предмет.

Како што при изучувањето на другите наставни предмети може да изостане логичноста и етичноста, и наставата по филозофија може да се реализира без

почитување на овие и другите основни атрибути на филозофичноста. Нејзините содржини тогаш можат да се претворат во низа меѓусебно логички неповрзани факти, чија презентација е нејасна и збркана, целта неопределена, така што ова настава станува непривлечна, дури и мачна. Учењето се претвора во принуда, наставникот во спикер, а учениците се пасивни објекти.

Филозофија без филозофија, Етика без етика, Логика без логика.... Филозофија без етика и логика, Логика без етика, Етика без логика. Апсурд што, сепак, се случувал и се случува во образовната практика.

Филозофирањето за филозофијата на наставата по филозофија е еден од мошне сериозните проблеми што се поставува пред филозофијата. Со него се занимава Методиката на наставата по филозофија.

Покрај низата други проблеми со кои се занимава, филозофијата за предмет на своето истражување ја има и филозофската едукација. Таа не останува надвор од неа, недопрена од неа, неважна за неа. Наставата по Филозофија, спротивно, и како вид интелектуална настава и како презентација на филозофијата претставува и филозофски ангажман и предмет на филозофско истражување. "Секој однос кон филозофијата дури и кога филозофијата се доведува во прашање како област на знаењето е филозофски релевантен... Нема третман на филозофијата кој што не би имал филозофски импликации", вели познатиот хрватски истражувач на филозофската едукација Јосип Маринковиќ.<sup>41</sup>

Проблемите на пренесувањето и соопштувањето на филозофските учења се филозофски проблеми. Всушност, на филозофијата не може да и биде сеедно како и на кој начин таа се подучува. Говорот за филозофијата е секогаш филозофски релевантен, па, според тоа, и самата филозофија е заинтересирана за него, меродавна, загрижена за неговиот квалитет и адекватен.

<sup>41</sup> J. Marinković: *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983, str. 8. Овој познат методичар на наставата по филозофија ја застапува тезата дека Методиката по наставата по филозофија претставува филозофска дисциплина. Некои од неговите бројни дела за оваа проблематика се: *Problemi filozofije marksističkog obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1979; *Utemeljenost odgoja u filozofiji*, Školska knjiga, Zagreb, 1981; *Ogledi iz filozofije odgoja*, Školske novine, Zagreb, 1987. *Filozofija kao nastava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.

Сериозното, научно, филозофско истражување на проблемите на филозофската едукација е подеднакво важно и за самата филозофија, и за наставата по филозофија, и за едукацијата воопшто.

Во разнообразието на филозофските дисциплини секако дека има место заедна посебна дисциплина, за посебна област на филозофското истражување, која би се именувала како Филозофија на наставата по филозофија, односно Методика на наставата по филозофија.

Предмет на истражувањето на оваа научна и наставна дисциплина би бил: суштината на наставата по филозофија (метафизика на филозофската едукација), вредноста на наставните постапки на и во наставата по филозофија (аксиологија на филозофската едукација), целта на наставата по филозофија (телеологија на филозофската едукација), формите на наставата по филозофија (морфологија на филозофската едукација), методите на наставата по филозофија (методологија на филозофската едукација) и појавните облици на наставата по филозофија (феноменологија на филозофската едукација). Значи, Методика на наставата по филозофија би била филозофска дисциплина која се занимава со суштината, целите, целесообразноста, вредностите, формите, методите и појавите на филозофската едукација.

Со инаугурирање на ваква филозофска дисциплина филозофијата се збогатува со, за неа мошне битна, област која ги истражува начините на нејзиното соопштување, презентирање и популаризирање. Бидејќи една од основните задачи на филозофијата е комуникацијата со неа, и начините на нејзиното соопштување се, секако, битни на нејзиното постоење воопшто. Методиката на наставата по филозофијата е дел од изобилството различни филозофски области и истражувања. Таа го зафаќа начинот на филозофското соопштување. Со истражување на оваа област, не само што се проширува фокусот на филозофските истражувања, туку, на некој начин, и се трасира патот за надминување на самата криза на филозофијата. Таа, широко презентирана станува богатство на сите образовани луѓе и предмет на општо интересирање и истражување.

Со утврдување на Методиката на наставата по филозофија како Филозофија на филозофската едукација, значи како една филозофска дисциплина, едукацијата по

филозофија се здобива со своја сериозна, јасна и определена основа и предмет, што ќе и овозможи да се претставува на поадекватен и подобар начин и да се организира на многу пософистициран начин.

Како што филозофијата е потрага по смислата и целината и, како таква основа на сите науки, така и Методиката на наставата по филозофија е потрага по смислата на филозофската едукација и како таква една од главните истражувачки дисциплини на наставата воопшто. Со сериозното истражување на филозофската едукација и на нивните законитости, форми и методи се збогатува и наставата по сите предмети, а едукативниот процес како целина добива своја потполна димензија и поточни координати.

## **II. ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Од начинот на кој се третира проблемот на образованието во едно општество зависи идната положба на тоа општество и на неговите граѓани во меѓународната поделба на трудот; претпоставките за фундаирање и градење на економскиот систем (степенот на индустријализација, автоматизација и компјутеризација, брзината на техничкото зголемување на производството, размената и потрошувачката), како и за намалувањето на степенот на економската зависност; натамошниот развој на науката и техниката и низа други претпоставки од кои зависи квалитетот на животот на граѓаните; висината на стандардот на населението во општеството; идните претпоставки за осмислување и градење на политичкиот систем во насока на јакнење на безбедноста и угледот на државата и нејзиното вклучување во регионалната и светската заедница и асоцијации. Следствено, стратегиска цел на едно општество е утврдување на местото, основните цели, задачите и структурната поставеност на образованието.

Современиот свет се карактеризира со брз развој на образованието и со висок степен на професионализација. И Република Македонија мора да води сметка за образованието на своите граѓани, бидејќи само така може да им овозможи достоинствен живот. Токму затоа, правото на сите граѓани на образование и должноста на сите граѓани да се образуваат е утврдено со највисокиот правен акт во државата, со Уставот на Република Македонија, во кој децидирано се истакнува:

"Секој има право на образование.

Образованието е достапно секому под еднакви услови.

Основното образование е задолжително и бесплатно".<sup>42</sup>

Според ваквите основни определби на заедницата спрема образованието, се обликуваат образовниот и наставниот систем, како и целите и задачите на образовните степени и содржината на образовниот процес.

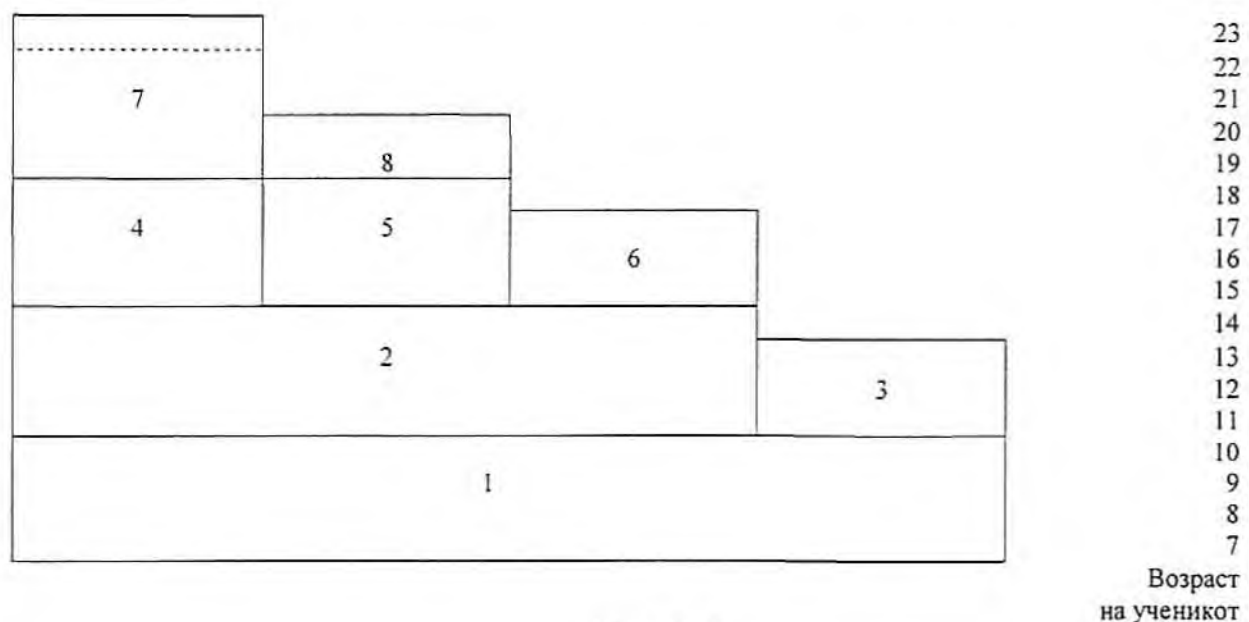
<sup>42</sup> Устав на Република Македонија, член 44, Скопје, Магазин 21, 1991. стр. 19.



## 1. СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ (СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО)

Како резултат на брзите промени во сферата на науката и техниката, како и во согласност со светските реформи на образованието, образовниот систем во Република Македонија во текот на изминатите половина век претрпе четири големи реформи и низа помали измени. Според нивните основни карактеристика, може да се зборува за посебни глобални концепции, временски лоцирани во периодите од 1945 до 1958; од 1958 до 1982; од 1982 до 1992 и од 1992 година до денес. Проследбата на развојот на образованието во Република Македонија од 1945 до денес ги дава следните сознаниа:

СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ  
(СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО) ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД 1945-1958<sup>43</sup>



Шема бр. 1

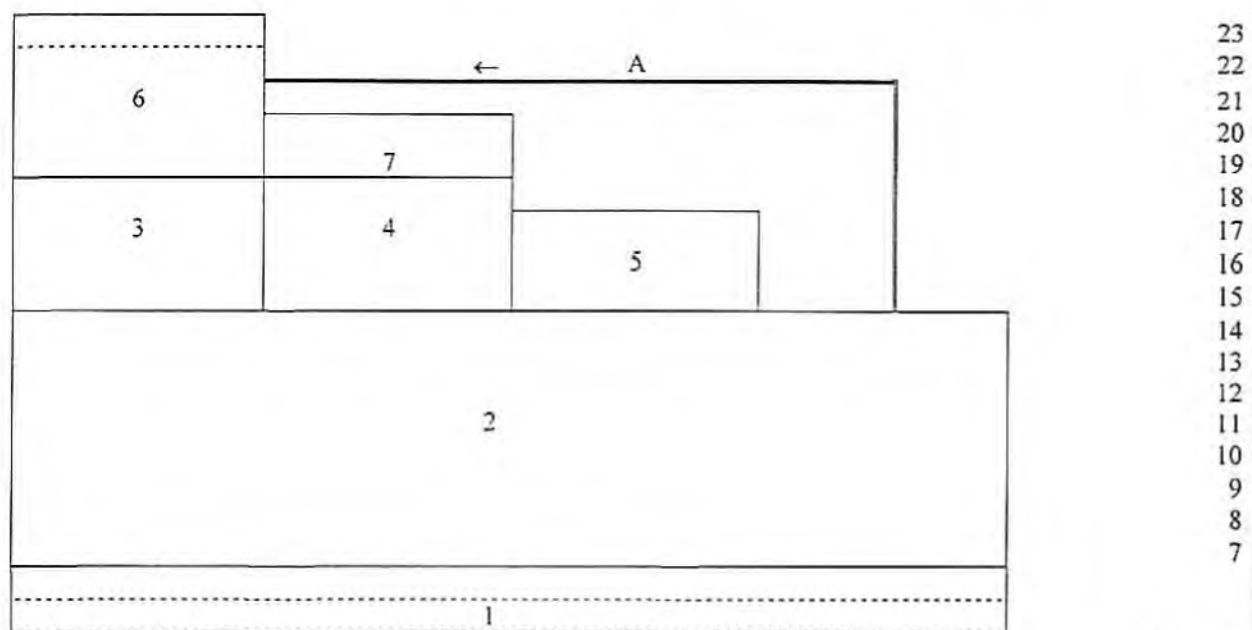
1. основно училиште (четиригодишно)
2. нижа гимназија (четиригодишна)
3. прогимназија (тригодишна)
4. виша гимназија (четиригодишно)
5. средни стручни и учителски школи (четиригодишни)
6. училишта за ученици во стопанство (тригодишни)
7. факултети и академии (четиригодишни и петгодишни студии)
8. виши школи (двогодишни студии)

<sup>43</sup> Според: *Pedagoška enciklopedija, tom 2* (redakcija: N. Potkonjak - P. Šimleša), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (etc.), Beograd (etc.), 1989, str. 494.

Со конституирањето на македонската држава е создаден првиот современ воспитно-образовен систем на македонски јазик. Воспитувањето и образованието имаа влијателна улога во конституирањето и во развојот на општествените институции во, како и во општиот развој на Република Македонија.

Овој период се карактеризира со единствена образовна политика на сите образовни нивоа, со воведување масовно образование и со пројави на ентузијазам, како и во сите форми на општествениот живот. Покрај работата со редовните ученици особено внимание било посветено на описменувањето на неписменото население и на создавањето образовен кадар.

СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ  
(СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО) ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД 1958-1982<sup>44</sup>



Шема бр. 2

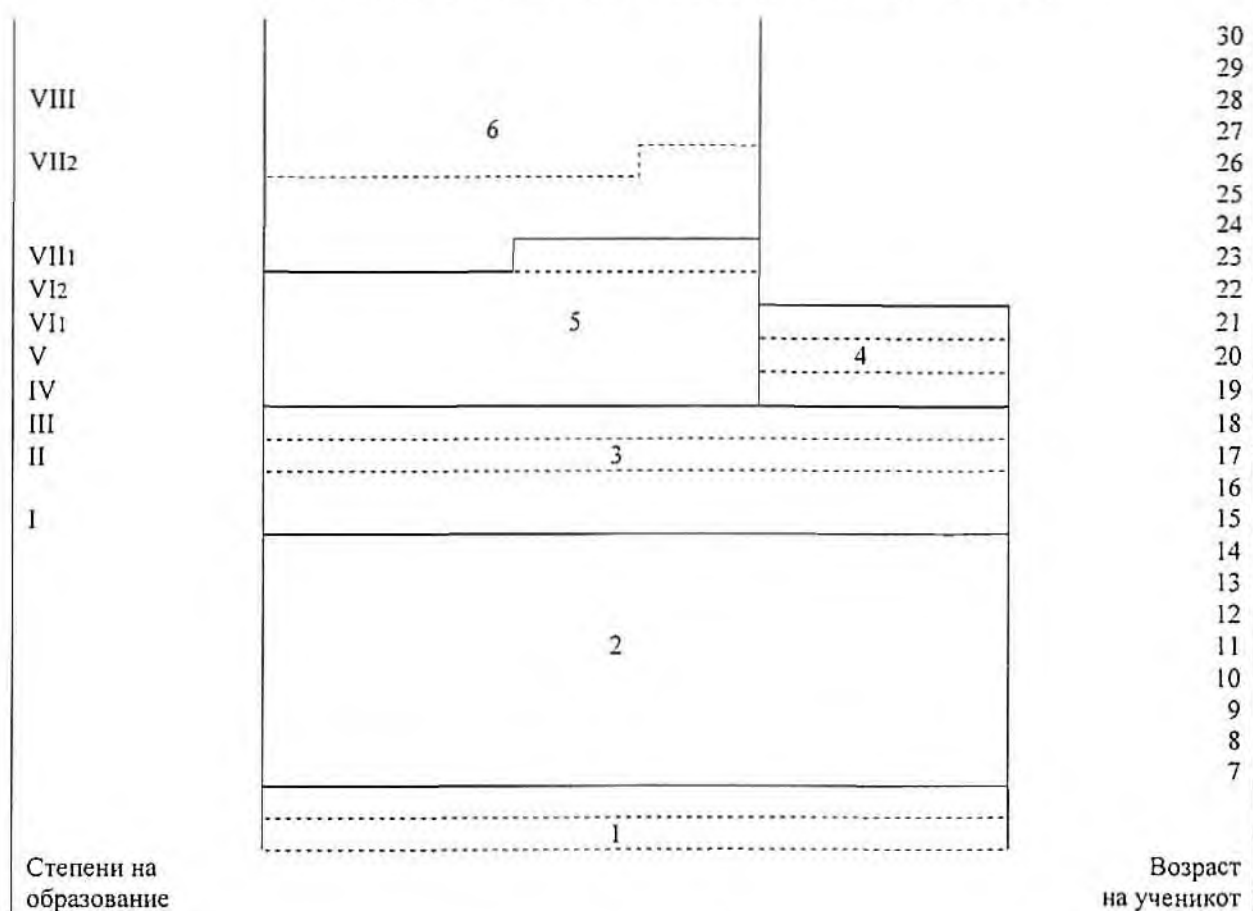
1. предучилишно образование (градинка и забавиште)
  2. основно училиште (осумгодишно)
  3. гимназија (четиригодишна)
  4. средни стручни школи (четиригодишни)
  5. училишта за квалификувани работници (КВ) (тригодишни)
  6. факултети и академии (четиригодишни и петогодишни студии)
  7. виши школи (двогодишни студии)
1. запишување на факултет со приемен испит без предходно завршено средно училиште

<sup>44</sup> Ibid., tom 2, str. 494.

Воведувањето на работничкото самоуправување во раните 50-ти години и општата тенденција за либерализација на образовните системи во сите, особено во високоразвиените земји во светот, предизвикаа длабоки преобразби на школскиот систем во Република Македонија.

Со реформата, наместо четиригодишно се воведува задолжително осумгодишно основно образование; се либерализира завршниот испит; се либерализира уписот на виши и високи школи, дури и се овозможува запишување на факултет без соодветно средно образование, под услов кандидатот да положи квалификационен испит. Предучилишната грижа за децата се институционализира како дел од воспитно-образовниот систем.

СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ  
(СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО) ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД 1982-1992<sup>45</sup>



Шема бр. 3

1. предучилишно образование (градинка и забавиште)

<sup>45</sup> Ibid., tom 2, str. 494.

2. основно училиште (осумгодишно)
3. посебно-стручно образование во комбинација со заедничко општо образование (двегодишно, тригодишно и четиригодишно)
4. разни степени на стручна подготовка: стручна специјализација, више образование, специјализација
5. високо образование (факултети и академии - четиригодишни и петогодишни студии)
6. магистерски и докторски студии

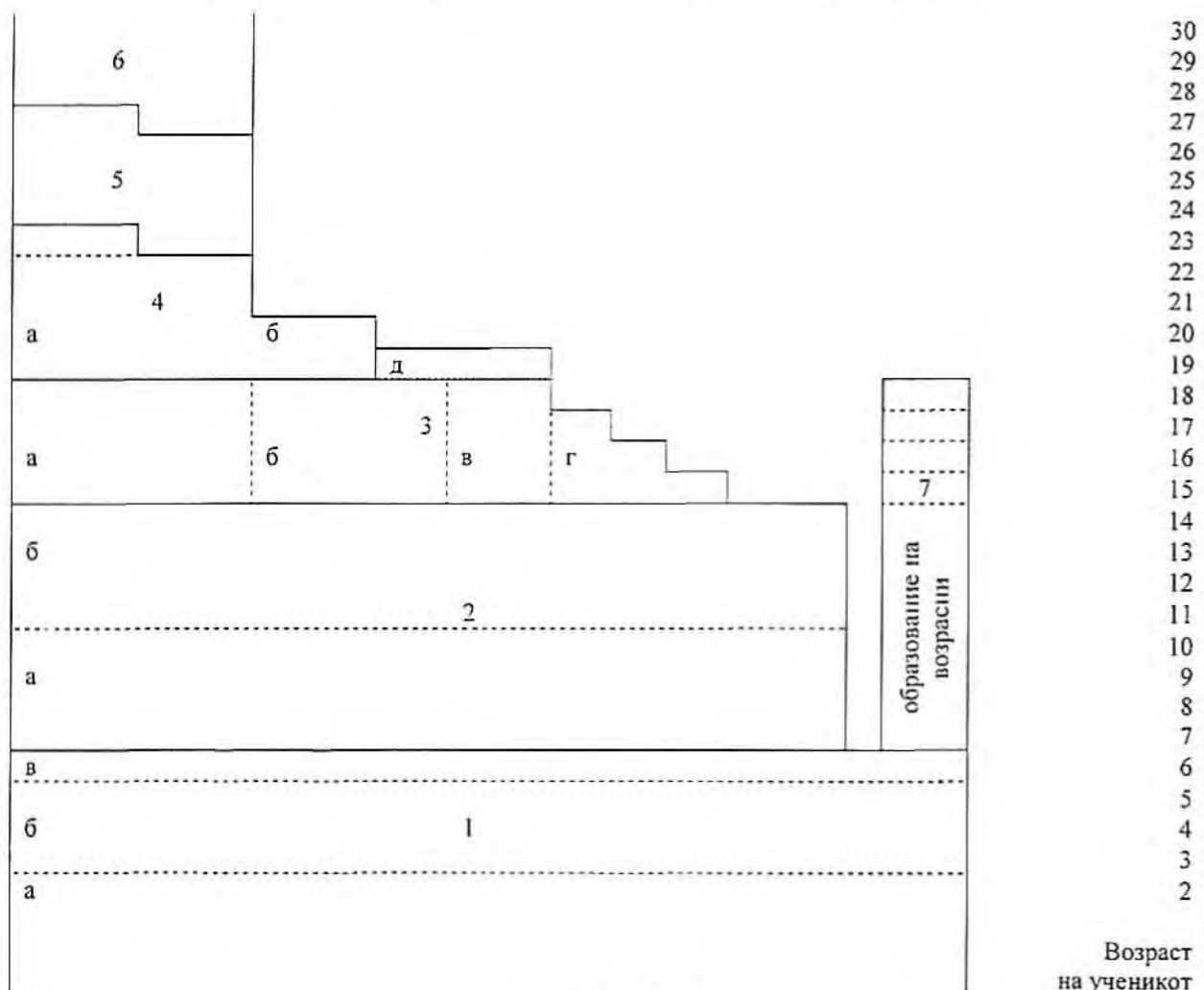
Со цел да се поврзат теоријата и практиката, да се овозможи континуирано хомогено и квалитетно содејство меѓу образованието и производството, но и за да се оневозможи елитизмот во образованието, во 1982 година се воведува насочено образование. Насоченото образование теоретски овозможуваше задоволување на голем број на различни интереси и висок степен на проодност од еден во друг степен на образование. Со насоченото образование се вовеле и единствена номенклатура на занимањата (која е сè уште важечка).

Целосниот преглед на степените на образованието предвидени со оваа единствената номенклатура на занимања е:

#### СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

- I Се стекнува по завршено основно училиште
- II Се стекнува по завршено двегодишно оспособување
- III Се стекнува по завршено тригодишно средно училиште
- IV Се стекнува по завршено четиригодишно средно училиште
- V Се стекнува по завршена стручна специјализација
- VI1 Се стекнува по завршено вишо образование
- VI2 Се стекнува по завршена специјализација
- VII1 Се стекнува по завршено високо образование
- VII2 Се стекнува по завршени постдипломски студии и одбранет магистерски труд
- VIII Се стекнува по одбрана на докторската дисертација

СТРУКТУРНАТА ПОСТАВЕНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ  
(СТЕПЕНИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО) ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД 1992 ДО ДЕНЕС<sup>46</sup>



Шема бр. 4

1. предучилишно образование (градинка и забавиште)
  - а) детски јасли
  - б) градинки
  - в) забавишта
2. основно осумгодишно образование
  - а) одделенска настава
  - б) предметна настава
3. средно образование
  - а) гимназиско
  - б) четиригодишно стручно за разни занимања
  - в) уметничко
  - г) друго стручно со програми со пократко траење
  - д) специјализација
4. високо образование
  - а) факултети и институти
  - б) виши школи

<sup>46</sup> Според: *Национален извештај за образованието во 1994-1996 година* (редакција: С. Славенска - Т. Стојановски - Ѓ. Андреевски - Л. Спасовски), Министерство за образование и физичка култура, Скопје, 1995. стр. 9.

5. постдипломски студии (магистратура и специјализација)
6. докторат на науки
7. образование на возрасни (основно и средно за разни занимања)

По промената на општествениот систем и по осамостојувањето на Република Македонија, се извршени промени во образовниот систем. Укинато е насоченото образование и повторно е воведено гимназиско и средно стручно образование.

Овие промени се само почеток на идната коренита преобразба на образовниот систем во Република Македонија, што е веќе проектирана со новата програмска структура, која наскоро треба да стапи на сила. Се очекува поригорозен критериум за премин во повисоки степени на образование, диференцијација и индивидуализација на образовниот процес како и примена на современата методологија во наставата.

Како што можеме да забележиме од табелите, образовниот систем во Република Македонија во сите фази од неговото структурирање се дели на три основни степени: основно, средно и високо образование. Во одделните временски периоди образовните системи се разликуваат според степенот на демократичноста на уписната политика, времетраењето на основното училиште, третманот на предучилишните установи, како и на постдипломските и на специјалистички студии воопшто, но основното, средното и високото образование се основна конструктивна рамка на сите досегашни системи.

Во сите системи на образование учениците се поделени по класови (оделенија, студиски години), при што наставниот процес се одвива преку совладување на определени наставни (студиски) предмети во рамките на определени временски периоди (наставен час, наставен ден, наставна недела, класификационен период - семестар, учебна година). Посочените податоци укажуваат дека системот на образование во Република Македонија се организира според принципот на одделенско-часовна и предметна настава.

## 2. ОДЕЛЕНСКО-ПРЕДМЕТНО-ЧАСОВЕН НАСТАВЕН СИСТЕМ

Наставата во Република Македонија се одвива во училиштата кои се институционализирани воспитно-образовни институции со утврдено време на траење на учебната година, наставната недела, наставниот ден и на наставниот час. Учениците се распределени по класови (одделенија), а наставните содржини се организирани во наставни предмети. Одделенско-предметно-часовниот наставен систем претставува официјален систем на работа во јавните училишта во Република Македонија.

### ВОВЕДУВАЊЕ НА ОДЕЛЕНСКО-ПРЕДМЕТНО-ЧАСОВНИОТ НАСТАВЕН СИСТЕМ

До XVII век наставата главно била индивидуална. Чешкиот педагог, филозоф и писател Јан Амос Коменски<sup>47</sup> (Jan Amos Komensky) за прв пат воведува одделенско-предметно-часовен систем на настава. Со одделенско-предметно-часовниот наставен систем заеднички се подучуваат голем број ученици, кои се поделени по одделенија (класови), составени од ученици кои се на иста возраст и се блиски предзнаења и кои се запишуваат еднаш годишно - со тоа се воведува и учебна година. Така се добива група ученици со релативно близок, хомоген состав, односно нивна генерациска поделба и обука.

Со брзото проширување на одделенскиот (класен) систем на работа во XVIII век се воведува и поделбата на наставните содржини на наставни предмети, кои соодветствуваат на одделните науки, наместо дотогашната поделба на тривиум<sup>48</sup> и квадриум<sup>49</sup>.

Предметите се изучуваат симултано, а времето се дели на наставни часови.

<sup>47</sup> Jan Amos Komenski,; *Velika didaktika*, Savez pedagoških društava Jugoslavije, Beograd, 1954.

<sup>48</sup> Во средновековното образование биле изучувани "седумте слободни вештини". *Тривиум* во средновековните училишта бил заеднички назив за слободните вештини: Граматика, Реторика и Дијалектика.

<sup>49</sup> *Квадриум* во средновековните училишта бил заеднички назив за слободните вештини: Аритметика, Геометрија, Астрономија и Теорија на музиката.

## КРИТИКА НА ОДЕЛЕНСКО-ПРЕДМЕТНО-ЧАСОВНИОТ НАСТАВЕН СИСТЕМ

Оделенско-предметно-часовниот наставен систем, откако е воведен во образованието, заедно со развитокот на педагошката теорија и практика, е подложен на критичка оценка. Критиките се однесуваат најмногу на фронталната (предавачко-демонстративна) суштина на наставата, која е насочена кон просечниот ученик и ги пасивизира другите ученици. Потоа се истакнуваат недостатоците на стереотипноста во организирањето на едукативниот процес: наставните содржини се вкалупуваат во строго определеното време на наставните часови, а учениците се распределуваат во строго определени класови.

Се истакнува и дека со поделбата на наставните содржини по наставни предмети единствената објективна стварност вештачки се дели и непотребно се диференцира.

Поделбата на учениците по оделенија (класови, паралелки) се оценува како неуспешен потфат, при кој што се создава толку хетерогена група, што со неа никогаш не може да се реализира предвидената заедничка содржина.

Така, кон крајот на XIX и почетокот на XX век се јавуваат разни педагошки движења и иницијативи кои се борат за укинување на одделенско-предметно-часовниот систем на работа. Најистакнати проекти со ваква интенција се:

*Манхајмски училишен систем*<sup>50</sup>: тој проблемот на хетерогеноста на составот на учениците во класовите при одделенско-предметната настава го решава со поделба на учениците на хомогени групи утврдени според нивните ментални способности;

*Далтон-план*<sup>51</sup>: фронталната форма се заменува со целосна индивидуализација на наставата;

<sup>50</sup> *Манхајмскиот систем* претставува модел на училишен систем за задолжително школување.

Според манхајмскиот училишен систем се врши диференцијација на учениците според нивните ментални способности. Школските обврзници треба да бидат категоризирани во 4 категории: ментално заостанати; потпросечни; просечни и натпросечни. Според наведените категории треба да се формираат хомогени одделенија од кои секое би работело според соодветна наставна програма - минимална; скратена нормална; нормална; максимална.

Основоположник на манхајмскиот училишен систем, кој го добил името според германскиот град Манхајм (Mannheim), е германскиот педагог Антон Зикингер (Anton Sickinger; 1858-1930).

<sup>51</sup> *Далтон-план* (Далтонски лабораториски план, Паркхерст метод) претставува наставно-истражувачки проект во рамките на кој се развива оригинален пристап кон проблематиката на технологијата на



*Комплексна настава*<sup>52</sup>: таа настојува да ја надмине дезинтеграцијата на објективната даденост, создадена со организирање на наставните содржини по одделни наставни предмети, со организирање на наставниот материјал во наставни комплекси (интегрални целини)<sup>53</sup>;

*Јена-план*<sup>54</sup>: тој радикално се противставува на стереотипноста на предметно-класно-часовниот систем, со тоа што ги укинува и класовите и предметите и распоредот на часовите;

---

наставата. Основоположничка на далтонскиот лабораториски план, кој го добил името според градчето Далтон (Масачусетс, САД), е Хелен Паркхерст (Helen Parkhurst), учителка во едно комбинирано одделение.

Хелен Паркхерст од 1905 година почнала во комбинираните одделенија експериментално да применува индивидуална работа со учениците како основна технологија на наставната работа. Во 1920 година таа креирала нов систем на настава, кој бил втемелен врз индивидуалната работа на ученикот. Учениците добивале месечни писмени белешки за работа. Белешките ги содржале потребните објаснувања за целите и задачите на работата, упатствата за работа и сл.

Ритамот на работа е индивидуализиран, ученикот имал можност порано да ја заврши работата и веднаш да добие нова белешка со задачите, а можел и да ја одложи работата врз некој предмет поради континуирана работа врз друг предмет. За потребите на нивната дејност на учениците им биле достапни соодветно опремени предметни "лаборатории" - библиотека, работилници итн. Наставникот стоел на располагање за консултации, а по завршувањето на работата ги прегледувал и ги оценувал ученичките извештаи.

Далтон-план набргу се проширил и во Европа (Англија, Скандинавски земји), а во 1930 година е модифициран како *бригадно-лабораториски систем* во СССР (белешките со задачите не добивале поединци, туку работни бригади составени од 2 до 15 ученици).

<sup>52</sup> *Комплексна настава* претставува наставно-истражувачки проект развиен во СССР во 20-тите години во рамките на кој се развива оригинален пристап кон проблеметиката на технологијата на наставата. Основни карактеристики на комплексната настава беа:

- укинување на предметната настава,
- укинување на наставните часовите во траење од 45 минути,
- нагласување на значењето на човечки труд,
- организација на работа по работни бригади; итн.

<sup>53</sup> Види: S. Pataki: *Sovjetska škola*, Zagreb, 1934.

<sup>54</sup> *Јена-план* претставува наставно-истражувачки проект развиен од германскиот филозоф и педагог Петер Петерсен (Peter Petersen, 1884-1952), во рамките на кој е формирано експериментално училиште (кое егзистирало од 1923 до 1950 година) при Институтот за педагогија на Универзитетот во Јена.

Во експерименталното училиште не постоела поделба на учениците по класови, ниту наставниот материјал бил организиран во наставни предмети, немало дневен распоред на работата и на часовите. Наставата се изведувала во комбинирани одделенија.

Не постоеле цврсти програми. Наставата се организираше според темите кои ги предлагале групи ученици. Задача на наставникот била да ги посочува темите и проблемите. Учениците работеле слободно, според сопствените можности и интереси, и најголем дел од материјалот го совладувале сами. Во училиштето особено се внимавало на самостојната работа на учениците, на развивањето на слободното, но одговорно однесување, на самообразованието, самовоспитувањето, на комуникацијата меѓу учениците меѓу учениците и наставниците и меѓу учениците, наставниците и родителите.

*Винетка-план*<sup>55</sup>; во клучните предмети тој воведува целосна индивидуализација на наставата<sup>56</sup>.

\* \* \*

Во светот денеска преовладуваат различни мислења во однос на начинот на организација на наставата. Но, несомнено е дека одделенско-часовната настава овозможува висок степен на социјализација, при што спонтано се остварува воспитната задача на образование. Притоа, таа е најекономичен, најрентабилен и најпродуктивен облик на настава.

Сите овие факти служат како добри аргументи на приврзаниците на овој тип настава да ја бранат и одбранат од нејзино целосно напуштање, дотолку повеќе што во последниве години се истакнува дека во крајно индивидуализираната настава речиси наполно изостанува воспитниот момент на едукацијата. Меѓутоа, забележано е и често истакнувано дека основни недостатоци на класно-часовно-предметната настава се пасивноста, некреативноста, несамостојноста, неавтентичното однесување и отсуството на чувство за лична одговорност кај ученикот, како и невозможноста секој ученик да ја следи сопствената природа. Ова е доволна причина за критика на класно-часовниот наставен систем и за борба за

<sup>55</sup> *Винетка-план* претставува специфичен облик на наставната работа кој се појавил во 20-тите години на XX век во САД. Името го добил според истоменото предградие на Чикаго (Илиноис, САД). Основач е Карлтон Вошберн (Carleton Washburne, 1889-1968).

Наставната програма предвидувала задолжителни и факултативни предмети.

При совладување на наставните содржини од задолжителните предмети доаѓала до израз индивидуалноста на учениците: учениците истиот материјал го совладувале со различно темпо, секој ученик во секој наставен предмет одделно напредувал со индивидуално темпо, определено според индивидуалниот интерес и индивидуалните можности.

Освен задолжителните предмети учениците според своја желба и интерес, изучувале и факултативни предмети, при што до израз доаѓа групната работа. Основна цел на групниот облик на работа е учениците да ја совладаат вештината на убавото изразување. За тоа придонесуваат и дебатите за практичната реализација на поставената задача (издавање весник; уредување на дворот итн.).

Учебниците и наставните средства овозможувале максимална самостојност (самостојна работа). Водена е грижлива, систематска контрола за напредување на секој ученик. Работата и дисциплината биле организирани врз принципите на ученичкото самоуправање.

<sup>56</sup> Поопстојно во: C. Washburne - M. Vogel - W. Gray: *A Survey of the Winnetka Public Schools, Bloomington, 1926.*

воспоставување индивидуализирана и демократска настава, во која сè би било во функција на ученикот.

Заради економскиот момент, класно-часовно-предметната настава и понатаму останува доминантен облик на настава, а нејзините недостатоци се надминуваат со делумно или со дополнително диференцирање на наставата преку воведување изборни и факултативни предмети, дополнителна и додатна настава, секции и други активности според желбата и изборот на учениците.

Оделенско-предметно-часовниот систем бара ред и солидна организација. Наставата се одвива во рамките на наставните часови, кои траат точно определено време, и во рамките на распоредот на часовите, до кој се придржуваат сите вработени и сите ученици или студенти. Наставата се реализира во рамките на наставните планови и наставните програми.

### 3. НАСТАВНИОТ ПЛАН КАКО ОФИЦИЈАЛЕН ДОКУМЕНТ ЗА РЕГУЛИРАЊЕ НА ПРЕДМЕТНАТА НАСТАВА

Наставен план е официјален документ со кој, во вид на шема, се пропишуваат наставните предмети кои ќе се проучуваат во определено училиште, потоа редоследот на тие предметите по класови или по семестри и неделниот број часови за секој наставен предмет.

Наставниот план, заедно со наставната програма се основни училишни документи и претставуваат основа за севкупното организирање на наставниот процес.

Со наставниот план се утврдува:

1. Застапеност на конкретните предмети во определен вид училиште,
2. Редослед (распоред) на предметите по годиштата (класови),
3. Вкупниот неделен број на часови во секоја година и во секој тип училиште,
4. Неделниот број часови за секој предмет во секоја година во секој вид училиште.

Наставните планови можеме да ги анализираме вертикално и хоризонтално.

Вертикалната анализа донесува сознанија за бројот и називот на предметите застапени во определено училиште, како и за бројот на неделните часови, односно за вкупниот број часови во годината (семестарот).

Од хоризонталната анализа се гледа со колку часови и во кој клас е застапен еден предмет во определено училиште.

Со анализата на наставниот план за Општа гимназија ќе ги утврдиме наведените параметри:

НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ОПШТА ГИМНАЗИЈА<sup>57</sup>

| Заеднички општообразовни предмети | Година и фонд на часови |      |      |      | Вкупно во текот на школувањето |
|-----------------------------------|-------------------------|------|------|------|--------------------------------|
|                                   | I                       | II   | III  | IV   |                                |
| Македонски јазик и литература     | 4                       | 4    | 4    | 4    | 16                             |
| Прв странски јазик*               | 2                       | 3    | 3    | 3    | 11                             |
| Втор странски јазик*              | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Латински јазик                    | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Историја                          | 2                       | 2    | 2    | 3    | 9                              |
| Социологија                       | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Психологија                       | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Логика                            | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Филозофија                        | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Математика                        | 3                       | 3    | 3    | 3    | 12                             |
| Физика                            | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Хемија                            | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Биологија                         | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Географија                        | -                       | 2    | 2    | 2    | 6                              |
| Информатика                       | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Музичка уметност                  | 2                       | 2    | -    | -    | 4                              |
| Ликовна уметност                  | 2                       | 2    | -    | -    | 4                              |
| Физичко воспитание                | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Одбрана и заштита                 | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| Вкупно часови неделно:            | 29                      | 30   | 28   | 29   | 116                            |
| Вкупно часови годишно:            | 1044                    | 1080 | 1008 | 1044 | 4176                           |

Шема бр. 5

\*) Се изучува странскиот јазик од основното училиште.

\*\*\*) Вториот странски јазик се изучува како почетен или како продолжителен курс во зависност од предзнаењата на учениците.

<sup>57</sup> Наставен план за општа гимназија, Министерство за образование и физичка култура, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1991.

Според анализата на Наставниот план за општа гимназија (шема бр. 5) се гледа дека во општите гимназии во Република Македонија во текот на четиригодишното школување учениците учат 19 наставни предмети.

Според анализата на распределеноста на 19-те предмети што се застапени во општата гимназија, се гледа дека во сите четири години се изучуваат 9 предмети:

1. Македонски јазик и литература;
2. Прв странски јазик;
3. Втор странски јазик;
4. Историја;
5. Математика;
6. Физика;
7. Хемија;
8. Биологија
9. Физичко воспитување

Во три години се изучува еден предмет:

1. Географија (во втора, трета и четврта година);

Во две години се изучуваат два предмети:

1. Музичка уметност (во прва и втора година);
2. Ликовна уметност (во прва и втора година);

Само во една година се изучуваат седум предмети:

1. Латински јазик (во прва година);
2. Информатика (во прва година);
3. Одбрана и заштита (во втора година);
4. Социологија (во трета година),
5. Логика (во трета година) и
6. Филозофија (во четврта година),
7. Психологија (во четврта година)

Според анализата на вкупниот неделен број на часови на секоја година утврден со наставните планови, во општата гимназија во текот на неделата бројот на часовите во определени наставни години е следниот:

- прва година 29 часа;
- втора година 30 часа;
- трета година 28 часа;
- четврта година 29 часа.

Од споредбената хоризонтална анализа на застапеноста на филозофијата во средните училишта во Република Македонија<sup>58</sup> во неделниот број на часови за сите предмети во Општата гимназија се гледа колку часови е застапен секој наставен предмет во секоја наставна година и вкупно во текот на школувањето - а со колку часови посебно е застапена филозофијата.

---

<sup>58</sup> Види шема бр. 5 на стр. 64 и шема бр. 6 на стр. 67.

НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ОПШТА ГИМНАЗИЈА<sup>59</sup>

| Заеднички општообразовни предмети | Година и фонд на часови |      |      |      | Вкупно во текот на школувањето |
|-----------------------------------|-------------------------|------|------|------|--------------------------------|
|                                   | I                       | II   | III  | IV   |                                |
| Македонски јазик и литература     | 4                       | 4    | 4    | 4    | 16                             |
| Математика                        | 3                       | 3    | 3    | 3    | 12                             |
| Прв странски јазик                | 2                       | 3    | 3    | 3    | 11                             |
| Историја                          | 2                       | 2    | 2    | 3    | 9                              |
| Втор странски јазик               | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Физика                            | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Хемија                            | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Биологија                         | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Физичко воспитание                | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Географија                        | -                       | 2    | 2    | 2    | 6                              |
| Музичка уметност                  | 2                       | 2    | -    | -    | 4                              |
| Ликовна уметност                  | 2                       | 2    | -    | -    | 4                              |
| Латински јазик                    | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Информатика                       | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Одбрана и заштита                 | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| Социологија                       | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Логика                            | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Психологија                       | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Филозофија                        | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Вкупно часови неделно:            | 29                      | 30   | 28   | 29   | 116                            |
| Вкупно часови годишно:            | 1044                    | 1080 | 1008 | 1044 | 4176                           |

Шема бр. 6

Од шемата бр. 6 се гледа дека со најголен број часови е застапен предметот Македонски јазик и литература (4+4+4+4 = 16).

Филозофија е застапена со два часа неделно во четвртата година.

<sup>59</sup> Оригиналниот редослед на предметите е изменет за посликвито да се претстави застапеноста на секој наставен предмет одделно. Види шема бр. 5 на стр. 64.



Доколку ни е потребна информација за застапеноста на филозофијата во средните училишта во Република Македонија, со хоризонталната анализа на наставните планови за сите струки, насоки и занимања ќе утврдиме дека филозофијата е застапена со два часа неделно во четвртата година во општата и во природно-математичката гимназија, уметничките училишта и училиштето за физичка култура, а со три часа неделно е застапена во јазичната гимназија.<sup>60</sup>

Според бројот на часовите со кои е застапен еден предмет се гледа односот на државата (општеството) кон научната дисциплина презентирани во предметот. Така наставата по филозофија и филозофските дисциплини, кои учат за мудроста, патиштата на човековото сознавање за моралот и доблесноста и за естетската мера, веќе два и пол милениумидобиват различно место во процесот на едукацијата на младите и овој факт сведочи за општите и духовните состојби на епохата и за значењето на вредносниот систем воопшто.

Според наставниот план наставните предмети, се распоредени по образовните степени според сукцесивен, симултан или комбиниран принцип. Со сукцесивниот (линеарниот) распоред на предметите се определува временскиот термин за изучување на целосната содржина на секој предмет, при што предметите сукцесивно следуваат еден од друг во текот на учебната година или во пошироките циклуси на образованието. (Се изучува предметот А со сите часови кои се предвидени за неговата реализација; потоа се преминува на предметот Б, а потоа на предметот В, и така се до крајот на учебната година. При применување на сукцесивниот распоред на наставниот предмет Филозофија, за чија реализација се определуваат 66 часа годишно, наставата би се реализирала за 11 дена, под претпоставка да се одржуваат по 6 часа дневно -  $11 \times 6 = 66$ .)

Симултаниот распоред на предметите претставува комбинација на повеќе предмети во текот на школувањето. Во текот на една година, недела или ден се изучуваат повеќе предмети, чиј редослед најчесто се определува со распоред на часовите.

Во нашите училишта е застапен симултан распоред на наставните предмети.

---

<sup>60</sup> Види шеми од 7 и натаму.

Наставните предмети според наставниот план можат да имат различен статус; тие можат да бидат:

- задолжителни предмети;
- изборни предмети;
- факултативните предмети.

Според сегашните наставни планови Филозофија е задолжителен предмет во сите училишта во кои е застапена.

Наставниот план како официјален документ се донесува и се менува според со закон прецизно определена процедура. Наставните планови за предучилишното воспитание, за основното и за средното образование ги подготвува Педагошкиот завод на Македонија. Стручни оценки за нив дава Републичкиот педагошки совет, а ги донесува и ги објавува Министерството за образование и физичка култура.

Наставните планови на сите нивоа на високото образование ги утврдуваат Наставничките совети на факултетите или институтите, мислење дава Универзитетот, а согласност и надлежното министерство.<sup>61</sup>

Начинот за донесување и менување на наставните планови зависи од начинот на организирање на образовниот систем воопшто. Доколку образованието се уредува централистички сите документи се донесуваат од едено тело т.е. една за тоа овластена државна институција. Доколку образованието се уредува децентрализирано, и повеќе тела и регионалните институции имаат право да изработуваат планови и програми.

---

<sup>61</sup> Според: *Национален извештај за образованието во 1994-96 година*, Министерство за образование и физичка култура, Скопје, 1995, стр. 20.

#### 4. НАСТАВНАТА ПРОГРАМА - ОФИЦИЈАЛЕН ДОКУМЕНТ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПЛАН

Наставната програма е официјален документ со кој се определуваат содржините, целите и задачите што треба да се реализираат по определен предмет во рамките на наставниот план за определен вид на училиште.

Наставна програма е еден од основните училишни документи, врз основа на кои се организира наставниот процес. "Со плановите и програмите за воспитно-образовната дејност се утврдуваат целите и задачите, содржината, видот и траењето на образованието во јавните приватни училишта, како и профилот на кадарот кој ја реализира програмата".<sup>62</sup>

Со наставната програма се определува квантитетот, квалитетот и сукцесивниот редослед на наставните содржини, како и методолошкиот пристап кон нивното реализирање.

Квантитетот и квалитетот на застапеноста на наставните содржини претставуваат битни претпоставки со кои се определуваат димензиите на образованието.

Квантитетот укажува на количеството информации кои ученикот треба да ги добие во рамките на еден наставен предмет, а квалитетот укажува на вредноста и длабочината на стекнатите знаења. Со квалитетот на наставните содржини се определува степенот на функционалноста на образованието.

Сукцесивниот редослед на наставните содржини го дава редоследот според кој ќе се организират наставните содржини. При решавањето на проблемот на редоследот на наставните содржини се обмислува нивната организација во текот на една година, како и нивната распределеност во сите наставни години во кои предметот се изучува.

Доколку еден предмет се изучува во повеќе години редоследот на неговата содржина може да биде линеарен, концентричен и комбиниран.

При линеарниот распоред, различните содржини, организирани според определен принцип, следуваат од година во година. Така, на пример, кога

<sup>62</sup> Закон за средното образование, член 21, Службен весник на РМ бр.44, Скопје, 20.09.1995, стр. 1138.

Филозофијата како наставен предмет би била застапена во 4 наставни години и кога за нејзиното презентирање би се одбрал историскиот пристап, еден од можните линеарни распореди би бил следниот:

- прва година: Античка филозофија;
- втора година: Филозофија на Средниот век и на Ренесансата;
- трета година: Нововековна филозофија;
- четврта година: Современа филозофија.

При симултаниот распоред, истите или блиски содржини во секој повисок степен на образование се прошируваат и се продлабочуваат. Ваквиот распоред во наставата по Филозофија успешно би се реализирал при примената на проблемскиот пристап. Така, во секоја година би се изучувале сите основни филозофски проблеми (онтолошки, гносеолошки, етички, естетски), но во секоја година сè посложено и со сè поголем број различни идеи и претставници. Комбинираниот пристап претпоставува делумно повторување на наставните содржини на повисоко и проширено ниво. Во случај на наставата по Филозофија (пак под претпоставка да се учи четири години) тоа би значело во првите две години учениците да се запознаат со основните проблеми и правци на филозофијата и со начините на нивното третирање во различните филозофеме, а во последните две години да се зголеми квантитетот на информациите и да се продлабочи третманот на наставните содржини.

Покрај определувањето на квантитетот, квалитетот и на распоредот на наставните содржини, наставната програма го предвидува и методолошкиот пристап за нивното презентирање. Наставната програма по предметот Филозофија најчесто се презентира со историско-биографскиот или со проблематскиот метод.

Со наставната програма се утврдуваат и целите и задачите на наставниот предмет, како и задачите на реализацијата на секоја наставна тема.

Во секоја наставна програма, наставните содржини се поделени на наставни теми, за кои е утврдени бројот и типовите на наставни единици. Со наставната програма се утврдува и норматив за наставниот кадар кој може да го предава

дадениот предмет. Во наставната програма можат да бидат индицирани и други упатства.

Наставникот е должен внимателно да ја проучи и да ја почитува наставната програма. По детално запознавање со наставната програма, тој пристапува кон планирање на наставните содржини во својата работа.

Доколку наставникот не се придржува до наставниот план и наставната програма, според член 109 од *Законот на средното образование* училиштето во кое работи наставникот ќе биде казнето со парична казна од четири до дваесет плати, а директорот на училиштето со парична казна од една петина до три плати.

Како и наставниот план, и наставната програма се донесува и се менува со определена процедура. Во Република Македонија наставните програми од определени предмети, на предлог на Педагошкиот совет, ги доднесува и ги менува Министерство за образование и физичка култура. Оваа постапка е децидирано регулирана со Закон:

"Наставните планови и програми ги подготвува Педагошкиот завод на Македонија, а по предлог на Републичкиот педагошки совет ги донесува и објавува Министерството."<sup>63</sup>

Текот на донесување на наставните програми е прецизиран:

"Плановите и програмите на јавните училишта ги изготвува Педагошкиот завод на Македонија а ги донесува министерот.

Плановите и програмите на став 1 од овој член можат да предлагаат училиштата, претпријатијата, установи и други правни лица за задоволување на нивните посебни потреби (преквалификации, доквалификации и слично)".<sup>64</sup>

Со проблематиката на составување и промени на наставните планови и програми се занимава "Теоријата на курикулуми", која во својата методолошка стратегија опфаќа четири фази:

1. анализа на потребите на современото образование;
2. програмирање на содржините на образованието;
3. реализација на образованието во системот на школувањето;

<sup>63</sup> Закон за основното образование, член 26, цит. дело, стр. 1130.

<sup>64</sup> Закон за средното образование, член 22, цит. дело, стр. 1138.

4. вреднување на постигнатите резултати врз основа на реализацијата на пропишаните програми.

Би било мошне полезно да се запази филозофскиот пристап при проектирање на курикулумот (по секој наставен предмет), како поради епистемолошката, етичката и аксиолошка платформа на наставните програми, така и поради создавање логички конзистентни наставни планови, во кои постои соодветна корелација, комуникација и субординација на наставните предмети.

## 5. СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во Република Македонија статусот на средното училиште се регулира според Закон за средното образование од 1995 година:

"Во средното образование се остваруваат планови и програми за гимназиско и стручно образование.

Средното образование се остварува во средните училишта, кои се организираат како јавни училишта (државни и општински, односно училишта на град Скопје) и приватни училишта.

Дејноста што се остварува во средното училиште е од јавен интерес и се врши како јавна служба".<sup>65</sup>

Концепцијата на средното образование е современа, демократска и недискриминаторска:

"Секој под еднакви услови утврдени со овој закон има право на средно образование.

Не се дозволени дискриминации засновани на пол, раса, боја на кожата, национално и социјално потекло, политичко и верско уверување, имотната и општествената положба."<sup>66</sup>

### ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Според документарниот материјал на Министерството за образование *Програмска структура на средното образование*, "Средното образование има цел да ги подготвува младите за натамошно образование, работа и живот во услови на брз развој на науката и технологијата и промени на општествените односи. Оваа цел се постигнува со оспособување за усвојување знаења, стекнување умеења и навики што се надградуваат на основното образование и претставуваат основа за продолжување на образованието и вклучување во процесите на трудот, низ

<sup>65</sup> Закон за средното образование, член 2, цит. дело, стр. 1137.

<sup>66</sup> Закон за средното образование, член 3, цит. дело, стр. 1137.

систематско развивање на индивидуалните физички и интелектуални способности, хуманистичките и моралните вредности на личноста и нејзиното подготвување за перманентно образование, критичко мислење и активен и одговорен однос кон себе си, кон средината, за живот и мир, за развивање и соработка во граѓанско демократско општество."<sup>67</sup>

Официјално утврдените задачи на средното образование во Република Македонија се:

- да и овозможи на личноста оптимален развој на индивидуалните способности во одделни области на науката, уметноста и производствениот труд, што ќе бидат од најголема корист за индивидуата и за општеството;
- да им се овозможи на младите да стекнат образование до оној степен за кој имаат интерес и способности и за кој се потврдуваат со постигнатите резултати;
- еден дел од генерацијата да се подготвува за продолжување на образованието во високошколските установи и за стекнување на највисоко стручно и научно образование;
- да обезбедува кадри за разни области на економскиот и јавниот сектор во сообразност со потребите и со научно-технолошкиот и општествено-економскиот развој;
- да создава образовна основа и да ги развива способностите кај младите за брзо приспособување кон промените во карактерот на трудот што произлегуваат од развојот на науката и нејзината примена во производството;
- да ги оспособи младите и возрасните за натамошно постојано образование и усовршување и за преземање заеднички и индивидуални задачи, одговорности и иницијативи;
- да ги учи луѓето да живеат на поквалитетен начин, критички да мислат и активно да се однесуваат кон себе и кон околината, да се потврдуваат во

<sup>67</sup> *Програмска структура на средното образование*, Министерство за образование и физичка култура, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1996, стр. 7.



процесот на трудот и во другите општествени активности со хумани вредности за живот во демократско и граѓанско општество и др.<sup>68</sup>

## СТРУКТУРНА ПОСТАВЕНОСТ НА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Средното образование е различно организирано и структурирано во различни земји. Неговото траење се движи од 2 до 10 години. Возраста на која во светот учениците се запишуваат во средното образование е различна и се движи од 10-та до 15-та година.

Структурата и времетраењето на средното образование се различни и, главно, обусловени од структурата и времетраењето на основното образование. Во светот денеска основното одделенско образование најчесто трае четири, пет или шест-осум или девет години и на него се надоврзуваат 3, 4, 5, 6, 7 или 8 години на средни општообразовни школи од типот на гимназија, лицеј или американски "хајскул" (highschool) или на школи за стручно образование.

Во голем број земји е извршена реформа на средното образование заради продолжување на основното образование, со што делот од средното образование, именувани како пониско средно образование, а кој порано често бил селективен, станува дел од задолжителното образование, односно се здобива со општообразовен карактер.

Во Република Македонија средното образование се надоврзува на задолжителното осумгодишно основно образование и е разгрането на голем број струки и насоки. Покрај општообразовна гимназија, постојат низа стручни четиригодишни и тригодишни училишта, како и двегодишни училишта за стручна подготовка.

Во Република Македонија во рамките на средното образование постојат планови и програми за:

- гимназиско образование;
- стручно образование;
- средно уметничко образование и

<sup>68</sup> Види: *Програмска структура на средното образование*, цит. дело, стр. 7-8.

- средно образование за хендикепирани ученици.

Гимназиите според насоката се делат на:

- општа гимназија;
- природно-математичка гимназија;
- општествено-јазична гимназија.

Во рамките на стручното образование постојат следниве струки:

- земјоделско-ветеринарна струка;
- шумарско-дрвопреработувачка струка;
- рударско-геолошка и металуршка струка;
- машинска струка;
- електротехничка струка;
- хемиско-технолошка струка;
- текстилно-кожарска струка;
- графичка струка;
- градежно-геодетска струка;
- сообраќајна струка;
- угостителско-туристичка струка;
- економско-правна и трговска струка;
- здравствена струка;
- струка за лични услуги.

Секоја струка се дели на насоки. Образованието се одвива во рамките на тригодишно и четиригодишно школување.

Средното уметничко образование се дели на следните насоки:

- насока за применета ликовна уметност;
- насока за музичка уметност;
- насока за балетска уметност;

Секој вид насока овозможува избор на голем број занимања (субспецијализации).

Средното образование за хендикепирани ученици им овозможува на младинците со оштетен вид, оштетен слух и разни видови на телесна и ментална инвалидност да се здобијат со определено занимање.

Мрежата на јавните училишта ја утврдува Владата на Република Македонија по предлог на Министерството.<sup>69</sup>

Широкиот спектар струки, насоки и занимања укажува на грижата на општеството за образование на младата генерација.

Младите луѓе во адолесцентниот период се физички подготвени да поднесат големи напори и се во состојба да работат, нивната интелигенција достигнува максимум, но тие се сè уште емотивно и социјално несозреани. Всушност, во овој период младиот човек е во фаза на своја изградба и на создавање на вредносен систем што ќе го следи целиот свој живот.

Затоа периодот на средното образование е мошне важен за интелектуално и морално формирање на личноста. Поради тоа изучувањето на филозофијата, и на филозофските предмети, има непроценливо значење за развојот на младата личност и за нејзиното насочување кон интелектуалните, творечките и етичките височини.

---

<sup>69</sup> Закон за средното образование, член 17, цит. дело, стр. 1137.

## 6. ФИЛОЗОФИЈАТА КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ ВО СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Воочувајќи го вонредното значење на филозофското образование за развитокот на младата личност, во рамките на новонастанатата светска организација за образование, наука и култура, УНЕСКО, на собирот на кој земале учество на еминентните мислителите на епохата Жан-Пол Сартр (Jean-Paul Sartre), Жан Касу (Jean Cassou), Сарвепали Радакришнан (Sarvepalli Radhakrishnan), Алфред Ејер (Alfred Ayer), Жак Маритен (Jacques Maritain) и низа други познати интелектуалци е донесена резолуција со која се утврдува потребата од изучувањето на филозофијата како најдобра основа за надминување на духовната криза на современиот свет.

УНЕСКО континуирано организира акции за реафирмација на филозофското образование во светот. Во 1951 година УНЕСКО спроведе анкета меѓу земјите членки за состојбата и опфатот на младата генерација со филозофското образование и за местото на филозофијата во националната култура.<sup>70</sup> По оваа анкета и акција, филозофијата е воведена како училишен предмет во голем број земји, меѓу кои беше и Македонија.

Но, филозофското образование во средните училишта во Македонија во текот на минатите педесеттина години главно било застапено само во некои училишта, со исклучок на периодот од 1975 до 1991 година кога во сите училишта во рамките на наставниот предмет *Марксизам и самоуправување* беа застапени наставни содржини од историјата на филозофијата и од основите на логиката и на методологијата.

Денес, според наставните планови за средно образование, кај нас предметот Филозофија е застапен во гимназиите, уметничките училишта и во училиштето за физичка култура.

На табелите што следуваат се прикажани наставните планови на струките и насоките во кои е застапен предметот Филозофија.

<sup>70</sup> Наведено според текстот на д-р Кирил Темков "Акцијата за филозофско образование," *Филозофска трибина*, Скопје, бр. 12, зима 1996, стр. 135-146.

Секоја табела ја презентира застапеноста на наставните предмети според наставниот план.

Наставните предмети се подредени според областите.

Во наставните планови за гимназиите предметите се поделени на следните области (види шеми бр. 7 и 8, со наставните планови за природно-математичката и за општествено-јазичната насока, како и шема бр. 5, со наставните планови за општата гимназија):

- мајчин јазик и други јазици,
- хуманистичка група предмети,
- природно-математичка група предмети,
- уметности и вештини,
- изборни предмети (за природно-математичката и за општествено-јазичната гимназија).

Во наставните планови за уметничките и за стручните училишта предметите се поделени на две области:

- општообразовни предмети;
- стручни предмети.

Табелите со наставните планови, како што веќе укажавме, може да се анализираат хоризонтално и вертикално.

Хоризонталната анализа укажува на:

- застапеноста на секој предмет во првата, втората, третата и во четвртата наставна година;
- бројот на часовите на секој предмет во прва, втора, трета и во четврта година;
- вкупната застапеност на секој предмет во текот на школувањето.

Вертикалната анализа укажува на:

- бројот и видот на предметите што се застапени во текот на школувањето;
- бројот на неделни часови по секој предмет во секоја настава година ;
- вкупниот број неделни и годишни часови за секој предмет.

## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКАТА ГИМНАЗИЈА

| I. Заеднички општообразовни предмети | Година и фонд на часови |      |      |     | Вкупно во текот на школувањето |
|--------------------------------------|-------------------------|------|------|-----|--------------------------------|
|                                      | I                       | II   | III  | IV  |                                |
| Македонски јазик и литература        | 4                       | 4    | 4    | 4   | 16                             |
| Странски јазик                       | 3                       | 3    | 3    | 3   | 12                             |
| Латински јазик                       | 2                       | -    | -    | -   | 2                              |
| Историја                             | 2                       | 2    | 2    | -   | 6                              |
| Социологија                          | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Филозофија                           | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Логика                               | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Математика                           | 4                       | 4    | 4    | 4   | 16                             |
| Физика                               | 3                       | 3    | 3    | 3   | 12                             |
| Хемија                               | 3                       | 2    | 3    | 2   | 10                             |
| Биологија                            | 2                       | 2    | 3    | 3   | 10                             |
| Географија                           | -                       | 2    | 2    | 2   | 6                              |
| Информатика                          | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Музичка уметност                     | 2                       | -    | -    | -   | 2                              |
| Ликовна уметност                     | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| Физичко воспитание                   | 2                       | 2    | 2    | 2   | 8                              |
| Одбрана и заштита                    | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| 2. Изборни предмети <sup>71</sup>    | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Вкупно часови неделно:               | 29                      | 30   | 28   | 29  | 116                            |
| Вкупно часови годишно:               | 1044                    | 1080 | 1008 | 957 | 4089                           |
| Програмирање и програмски јазици     | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Нацртна геометрија                   | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Психологија                          | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |

Шема бр. 7

<sup>37</sup> Се изучува еден од изборните предмети во четврта година според изборот на учениците.

## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ОПШТЕСТВЕНО-ЈАЗИЧНАТА ГИМНАЗИЈА

| I. Заеднички општообразовни предмети | Година и фонд на часови |      |      |     | Вкупно во текот на школувањето |
|--------------------------------------|-------------------------|------|------|-----|--------------------------------|
|                                      | I                       | II   | III  | IV  |                                |
| Македонски јазик и литература        | 4                       | 4    | 5    | 5   | 18                             |
| Прв странски јазик                   | 4                       | 4    | 4    | 4   | 16                             |
| Втор странски јазик                  | 3                       | 3    | 3    | 3   | 12                             |
| Латински јазик                       | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Историја                             | 2                       | 2    | 2    | 3   | 9                              |
| Социологија                          | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Психологија                          | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Логика                               | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| <b>Филозофија</b>                    | -                       | -    | -    | 3   | 3                              |
| Математика                           | 3                       | 3    | 2    | 3   | 11                             |
| Физика                               | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Хемија                               | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Биологија                            | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Географија                           | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |
| Информатика                          | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Музичка уметност                     | 2                       | -    | -    | -   | 2                              |
| Ликовна уметност                     | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| Физичко воспитание                   | 2                       | 2    | 2    | 2   | 8                              |
| Одбрана и заштита                    | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| II. Изборни предмети                 | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |
| Вкупно часови неделно:               | 28                      | 30   | 28   | 28  | 114                            |
| Вкупно часови годишно:               | 1008                    | 1080 | 1008 | 924 | 4020                           |
| Странски јазик                       | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |
| Старословенски јазик                 | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |
| Старогрчки јазик                     | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |
| Османско-турски јазик                | -                       | -    | 2    | 2   | 4                              |

Шема бр . 8

## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА УЧИЛИШТЕ ЗА ФИЗИЧКА КУЛТУРА

Струка: физичка култура

Назив на образовниот профил: аниматор по физичка култура

Степен на стручна подготовка: IV степен

Занимање: спортски инструктор, планинарски водич

| Програмски подрачја и предмети                         | Година и фонд на часови |      |      |     | Вкупно во текот на школувањето |
|--|-------------------------|------|------|-----|--------------------------------|
|  | I                       | II   | III  | IV  |                                |
| <b><u>A. ОПШТО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>                     | 23                      | 22   | 8    | 8   |                                |
| Македонски јазик и литература                          | 4                       | 4    | 4    | 4   | 16                             |
| Странски јазик   | 2                       | 2    | 2    | 2   | 8                              |
| Музичка култура  | 2                       | -    | -    | -   | 2                              |
| Ликовна култура  | -                       | 1    | -    | -   | 1                              |
| Одбрана и заштита                                      | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| Социологија  | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Историја   | 2                       | 3    | -    | -   | 5                              |
| Географија   | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Математика   | 3                       | 2    | -    | -   | 5                              |
| Физика   | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Хемија   | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Биологија  | 2                       | 2    | -    | -   | 4                              |
| Основи на техниката и производството                   | 2                       | -    | -    | -   | 2                              |
| Филозофија   | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| <b><u>B. СТРУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>                   | 6                       | 8    | 21   | 21  |                                |
| Функционална анатомија со физиологија на спортот       | -                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| Педагогија   | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Психологија со психологија на спортот                  | -                       | -    | 2    | -   | 2                              |
| Теорија и методика на спортскиот тренинг               | -                       | -    | 2    | 2   | 2                              |
| Социологија на физичка култура                         | -                       | -    | -    | 2   | 4                              |
| Основи на статистиката                                 | -                       | -    | -    | 2   | 2                              |
| Основи на психомоториката                              | 2                       | 2    | -    | -   | 2                              |
| Атлетика   | 2                       | 2    | 3    | 3   | 4                              |
| Гимнастика   | 2                       | 2    | 3    | 3   | 10                             |
| Пливање  | -                       | -    | 3    | 3   | 10                             |
| Скијање  | -                       | -    | 3    | 3   | 6                              |
| Спортски игри (кошарка, одбојка, фудбал, ракомет)      | -                       | -    | 3    | 3   | 6                              |
| Борачки спортови (борење, бокс, џудо, карате)          | -                       | -    | 3    | 3   | 6                              |
| Образовно-работна практика-феријална практика (денови) | -                       | 15   | 15   | -   | 6                              |
| Вкупно часови неделно:                                 | 29                      | 30   | 29   | 29  | 117                            |
| Вкупно часови годишно:                                 | 1044                    | 1080 | 1008 | 957 | 4089                           |

Шема бр. 9



## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА МУЗИЧКО УМЕТНИЧКО УЧИЛИШТЕ

Струка: уметничка; Насока: музичка уметност

Назив на образовниот профил: музичар изведувач

Степен на стручна подготовка: IV степен

Занимања: клавирист, флејтист, обоист, кларинетист, фаготист, хорнист, трубач, тромбонист, свирач на ударни инструменти, харфист, виолинист, виолончелист, контрабасист, гитарист, армоникаш, соло пејач, хорски пејач

| Програмски подрачја и предмети                    | Година и фонд на часови |      |      |      | Вкупно во текот на школувањето |
|---|-------------------------|------|------|------|--------------------------------|
|   | I                       | II   | III  | IV   |                                |
| <b><u>A. ОПШТО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>                | 19                      | 12   | 9    | 9    |                                |
| Мајчин јазик и литература                         | 3                       | 3    | 3    | 3    | 12                             |
| Странски јазик                                    | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Физичко и здравствено воспитание                  | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Одбрана и заштита                                 | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| Социологија                                       | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Историја  | 2                       | 3    | -    | -    | 5                              |
| Географија  | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Математика  | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Физика  | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Хемија  | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Биологија   | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Филозофија  | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| <b><u>B. СТРУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>              | 11                      | 14   | 20   | 18   |                                |
| а) Заедничкостручно                               |                         |      |      |      |                                |
| Солфеж  | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Теорија на музиката                               | 3                       | -    | -    | -    | 3                              |
| Хармонија   | -                       | 3    | 3    | -    | 6                              |
| Контрапункт                                       | -                       | -    | 2    | 2    | 4                              |
| Музички форми                                     | -                       | -    | 2    | 2    | 4                              |
| Историја на музиката со слушање на музика         | -                       | 2    | 2    | 2    | 6                              |
| Историја на уметноста                             | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| б) Посебностручни                                 |                         |      |      |      |                                |
| Инструмент, соло-пеене                            | 3                       | 3    | 3    | 3    | 12                             |
| Облигат клавир (корепетиција)                     | 1                       | 1    | 1    | 1    | 4                              |
| Хор-Оркестар                                      | 2                       | 3    | 3    | 2    | 10                             |
| Камерна музика                                    | -                       | -    | 2    | 2    | 4                              |
| <b><u>V. ФАКУЛТАТИВНА НАСТАВА (до 4 часа)</u></b> | 2                       | 2    | 4    | 6    |                                |
| Италијански јазик                                 | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Контрапункт                                       | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Вежби за компонирање                              | -                       | -    | 2    | 2    | 4                              |
| Вкупно часови неделно:                            | 32                      | 28   | 33   | 31   | 117                            |
| Вкупно часови годишно:                            | 1152                    | 1008 | 1188 | 1023 | 4371                           |

## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА БАЛЕТСКО УМЕТНИЧКО УЧИЛИШТЕ

Струка: уметничка  
 Насока: балетска  
 Назив на образовниот профил: балетски играч-балерина  
 Степен на стручна подготовка: IV степен  
 Занимање: балетски играч-балерина

| Програмски подрачја и предмети       | Година и фонд на часови |     |      |      | Вкупно во текот на школувањето |
|--------------------------------------|-------------------------|-----|------|------|--------------------------------|
|                                      | I                       | II  | III  | IV   |                                |
| <b><u>A. ОПШТО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>   | 17                      | 10  | 7    | 7    |                                |
| Мајчин јазик и литература            | 3                       | 3   | 3    | 3    | 12                             |
| Странски јазик                       | 2                       | 2   | 2    | 2    | 8                              |
| Одбрана и заштита                    | -                       | 2   | -    | -    | 2                              |
| Социологија                          | -                       | -   | 2    | -    | 2                              |
| Историја                             | 2                       | 3   | -    | -    | 5                              |
| Географија                           | 2                       | -   | -    | -    | 2                              |
| Математика                           | 2                       | -   | -    | -    | 2                              |
| Физика                               | 2                       | -   | -    | -    | 2                              |
| Хемија                               | 2                       | -   | -    | -    | 2                              |
| Биологија                            | 2                       | -   | -    | -    | 2                              |
| Филозофија                           | -                       | -   | -    | 2    | 2                              |
| <b><u>B. СТРУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b> | 13                      | 17  | 23   | 25   |                                |
| Клавир                               | 1                       | 1   | 1    | 1    | 4                              |
| Карактерни игри                      | 2                       | 2   | 2    | 2    | 8                              |
| Класичен балет                       | 10                      | 10  | 10   | 10   | 40                             |
| Историја на балетот (играта)         | -                       | -   | -    | 2    | 2                              |
| Историски игри                       | -                       | 2   | -    | -    | 2                              |
| Класична поддршка                    | -                       | -   | 2    | 2    | 4                              |
| Репертоар                            | -                       | -   | -    | 2    | 2                              |
| Фолклорни игри                       | -                       | -   | 2    | 2    | 4                              |
| Француски јазик                      | -                       | 2   | -    | -    | 2                              |
| Психологија                          | -                       | -   | 2    | -    | 2                              |
| Педагогија                           | -                       | -   | -    | 2    | 2                              |
| Методика на балетот                  | -                       | -   | 2    | 2    | 4                              |
| Историја на уметноста                | -                       | -   | 2    | -    | 2                              |
| Вкупно часови неделно:               | 30                      | 27  | 30   | 32   |                                |
| Вкупно часови годишно:               | 1080                    | 972 | 1080 | 1056 | 4188                           |

Шема бр. 11

## НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ЛИКОВНО УМЕТНИЧКО УЧИЛИШТЕ

Струка: уметничка

Насока: применета ликовна уметност

Назив на образовниот профил: ликовен техничар за применета графика

Степен на стручна подготовка: IV степен

Занимања: графичар за ликовна обработка на производи од графичката индустрија, реклама и пропаганда, весници, списанија, книги и учебници, амбалажа, реклами, филм, телевизија, малото стопанство.

| Програмски подрачја и предмети       | Година и фонд на часови |      |      |      | Вкупно во текот на школувањето |
|--------------------------------------|-------------------------|------|------|------|--------------------------------|
|                                      | I                       | II   | III  | IV   |                                |
| <b><u>A. ОПШТО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b>   | 19                      | 14   | 9    | 9    |                                |
| Мајчин јазик и литература            | 3                       | 3    | 3    | 3    | 12                             |
| Странски јазик                       | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Физичко и здравствено воспитание     | 2                       | 2    | 2    | 2    | 8                              |
| Одбрана и заштита                    | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| Социологија                          | -                       | -    | 2    | -    | 2                              |
| Историја                             | 2                       | 3    | -    | -    | 5                              |
| Географија                           | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Математика                           | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Физика                               | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Хемија                               | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Биологија                            | 2                       | -    | -    | -    | 2                              |
| Филозофија                           | -                       | -    | -    | 2    | 2                              |
| Психологија                          | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| <b><u>B. СТРУЧНО ОБРАЗОВАНИЕ</u></b> | 11                      | 16   | 21   | 23   |                                |
| Акт со пластична анатомија           | -                       | -    | 3    | 3    | 6                              |
| Цртање со сликање                    | 2                       | 2    | 3    | 3    | 10                             |
| Моделирање                           | 3                       | -    | -    | -    | 3                              |
| Теорија на формата и бојата          | -                       | 2    | -    | -    | 2                              |
| Историја на уметноста                | -                       | 2    | 2    | 2    | 6                              |
| Декоративно писмо                    | -                       | 2    | 2    | -    | 4                              |
| Нацртна геометрија и перспектива     | -                       | 2    | 2    | -    | 4                              |
| Применета графика                    | 3                       | 3    | 4    | 8    | 18                             |
| Графички техники                     | 3                       | 3    | 5    | 7    | 18                             |
| Вкупно часови неделно:               | 30                      | 30   | 30   | 32   | 122                            |
| Вкупно часови годишно:               | 1080                    | 1080 | 1080 | 1056 | 4296                           |

Шема бр. 12

Во наставниот план за музичкото уметничко училиште за образовниот профил музичар по општа насока (занимања: хорски пејач, естраден пејач, водител на вокално-инструментални состави и ансамбли) исти се општообразовните предмети како оние прикажани во шемата бр.10. Има мала разлика во заедничко-стручните предмети, како и мала разлика во посебностручните предмети и во факултативната настава.

Наставниот план за сите шест образовни профили од ликовното уметничко училиште (а ликовен техничар за текстил и облека; б. ликовен техничар за ентериер и мебел; в. ликовен техничар за применето вајарство; г. ликовен техничар за керамика; д. ликовен техничар за применето сликарство) е идентичен со општообразовните предмети со оној прикажан на шемата бр. 12 (за ликовен техничар за применета графика), речиси еднаков во првите седум стручни предмети и ист по обем во двата специфични стручни предмети, набројани на крајот од стручнообразовната област.

Со анализата на приложените табели може да се утврди бројот на наставните предмети застапени во наведените училишта и притоа да се согледа застапеноста на наставните предмети Филозофија и Логика.

1. Општата гимназија има 19 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно; наставниот предмет Логика е застапен во III година со 2 часа неделно.
2. Природно-математичката гимназија има 18 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно; наставниот предмет Логика е застапен во III година со 2 часа неделно.
3. Општествено-јазичната гимназија има 20 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 3 часа неделно; наставниот предмет Логика е застапен во III година со 2 часа неделно.
4. Училиштето за физичка култура има 27 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
5. Музичкото уметничко училиште за профилот музичар изведувач има 25 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.

6. Музичкото уметничко училиште за профилот музичар по општа насока има 26 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
7. Балетското уметничко училиште има 24 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
8. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за текстил на облека има 22 предмета; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
9. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за ентериер и мебел има 22 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
10. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за применето вајарство има 22 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
11. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за керамика има 22 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
12. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за применета графика има 22 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.
13. Ликовното уметничко училиште за профилот ликовен техничар за применето сликарство има 22 предмети; наставниот предмет Филозофија е застапен во IV година со 2 часа неделно.

Уште поиндикативен е приказот на вкупниот број наставни часови во сите наставни години во средните училишта во кои е застапен наставниот предмет Филозофија и паралелниот приказ на вкупниот број часови по наставните предмети Филозофија и Логика во текот на средношколското образование во определените средни училишта.

1. Општа гимназија
  - Вкупен број часови: 4.089.

- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.
  - Наставниот предмет Логика е застапен со вкупно 72 часови годишно.
2. Природно математичка гимназија
- Вкупен број часови: 4.089.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часа годишно.
  - Наставниот предмет Логика е застапен со вкупно 72 часови годишно.
3. Општествено-јазична гимназија
- Вкупен број часови: 4.020.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 99 часови годишно.
  - Наставниот предмет Логика е застапен со вкупно 72 часови годишно.
4. Училиште за физичка култура
- Вкупен број часови: 4.089.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.
5. Музичко уметничко училиште профил музичар изведувач
- Вкупен број часови: 4.371.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.
6. Музичко уметничко училиште профил музичар по општа насока
- Вкупен број часови: 4.075.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.
7. Балетско уметничко училиште профил балетски играч; балерина
- Вкупен број часови: 4.188.
  - Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.
8. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за текстил и облека
- Вкупен број часови: 4.296.

- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

9. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за ентериер и мебел

- Вкупен број часови: 4.296.
- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

10. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за применето вајарство

- Вкупен број часови: 4.296.
- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

11. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за керамика

- Вкупен број часови: 4.296.
- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

12. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за применета графика

- Вкупен број часови: 4.296.
- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

13. Ликовно уметничко училиште профил ликовен техничар за применето сликарство

- Вкупен број часови: 4.296.
- Наставниот предмет Филозофија е застапен со вкупно 66 часови годишно.

Анализата на приложените наставни планови овозможува и целосна согледба на бројот и видот на предметите што, покрај Филозофијата се изучуваат во наведените училишта, како и на бројот на часовите со кои е застапен секој предмет во секое училиште.

Донесуваме детална табела на која е прикажана скалата на вкупниот неделен и на годишниот фонд на наставните часови по наставните предмети што се изучуваат во гимназиите, уметничките училишта и во училиштето за физичка култура со што ќе се здобиеме со прецизен увид во местото на Филозофијата меѓу предметите што се изучуваат во наведените училишта.



СКАЛА НА ВКУПНИИОТ НЕДЕЛЕН И ГОДИШЕН ФОНД НА НАСТАВНИТЕ ЧАСОВИ ПО СИТЕ  
ПРЕДМЕТИ ШТО СЕ ИЗУЧУВААТ ВО УЧИЛИШТАТА ВО КОИ СЕ УЧИ И ФИЛОЗОФИЈАТА

Шема бр. 13

| Вид на училиште и наставните предмети   | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| <i>Македонски јазик и литература</i><br>во општата и во природно-математичката гимназија и во УФК <sup>72</sup>   | 4                       | 4  | 4   | 4  | 16                             | 564     |
|   | 4                       | 4  | 5   | 5  | 18                             | 623     |
| во оштественото-јазичната гимназија<br>во уметничките училишта  | 3                       | 3  | 3   | 3  | 12                             | 423     |
| <i>Странски јазик</i><br>во општата гимназија   | 2                       | 3  | 3   | 3  | 11                             | 387     |
|   | 3                       | 3  | 3   | 3  | 12                             | 423     |
| во природно-математичката гимназија<br>во општествено-јазичната гимназија<br>во УФК и во уметничките училишта   | 4                       | 4  | 4   | 4  | 16                             | 564     |
|   | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 286     |
|   | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 286     |
| <i>Втор странски јазик</i> (во општ. и јаз. гим.)<br><i>Латински јазик</i> (во гимназиите)  | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Историја</i><br>во општата и опш.-јазичната гимназија<br>во природно-математичката гимназија<br>во УФК и во уметничките училишта   | 2                       | 2  | 2   | 3  | 9                              | 315     |
|   | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 289     |
|   | 2                       | 3  | -   | -  | 5                              | 180     |
| <i>Социологија</i> (во сите занимања)   | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Психологија</i><br>во општата и во јазичната гимназија<br>во УФК и во балетското училиште,<br>во сите занимања на ликовното училиште<br>во прир.-матем. гимн. (факултативно) | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
|   | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
|   | -                       | 2  | -   | -  | 2                              | 72      |
|   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Логика</i> (во гимназиите)   | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

<sup>72</sup> Училиште за физичка култура

| Вид на училиште и наставните предмети                      | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|--|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|  | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| <i>Математика</i>  | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| во општата гимназија                                       | 3                       | 3  | 3   | 3  | 12                             | 423     |
| во природно-математичката гимназија                        | 4                       | 4  | 4   | 4  | 16                             | 564     |
| во јазичната гимназија                                     | 3                       | 3  | 2   | 3  | 11                             | 387     |
| во УФК   | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во уметничките училишта                                    | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Физика</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија                                       | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| во природно-математичката гимназија                        | 3                       | 3  | 3   | 3  | 12                             | 423     |
| во јазичната гимназија и во УФК                            | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во уметничките училишта                                    | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Хемија</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија                                       | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| во природно-математичката гимназија                        | 3                       | 2  | 3   | 2  | 10                             | 354     |
| во јазичната гимназија и во УФК                            | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во уметничките училишта                                    | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Биологија</i>   |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија                                       | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| во природно-математичката гимназија                        | 2                       | 2  | 3   | 3  | 10                             | 351     |
| во јазичната гимназија и во УФК                            | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во уметничките училишта                                    | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Географија</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија и во Природно-математичката гимназија | -                       | 2  | 2   | 2  | 6                              | 210     |
| во јазичната гимназија                                     | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| во УФК   | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во уметничките училишта                                    | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| ▼  | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети  | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|--|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|  | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| ▼  | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| <i>Информатика</i>   | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 144     |
| во општата гимназија   | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 72      |
| во природно-математичката гимназија  | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| во општествено-јазичната гимназија   |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Музичка уметност</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија   | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во природно-математичката гимназија, во јазичната гимназија и во УФК                                     | 2                       | -  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Ликовна уметност</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| во општата гимназија   | 2                       | 2  | -   | -  | 4                              | 144     |
| во прир.- математ. и во јазич. гимназија   | -                       | 2  | -   | -  | 2                              | 72      |
| во УФК   | -                       | 1  | -   | -  | 1                              | 36      |
| <i>Физичко воспитување</i> (во сите занимања, освен во УФК, каде што предметот се изучува диференцирано) | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| <i>Одбрана и заштита</i> (за сите занимања)  | -                       | 2  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Функционална анатомија со физиологија на спортот</i> (во УФК)   | -                       | 2  | -   | -  | -                              | 72      |
| <i>Педагогија</i>  | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| во УФК   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| во балетското училиште   | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| Теорија и методика на спортскиот тренинг   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Социологија на физичка култура</i> (во УФК)   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Основи на статистиката</i> (во УФК)   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети         | Година и фонд на часови |    |     |     | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|-----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV  | неделно                        | годишно |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼   | ▼                              | ▼       |
| <i>Основи на психомоториката (во УФК)</i>     | 2                       | 2  | -   | -   | 4                              | 144     |
| <i>Атлетика (во УФК)</i>                      | 2                       | 2  | 3   | 3   | 10                             | 351     |
| <i>Гимнастика (во УФК)</i>                    | 2                       | 2  | 3   | 3   | 10                             | 351     |
| <i>Пливање (во УФК)</i>                       | -                       | -  | 3   | 3   | 6                              | 207     |
| <i>Скијање (во УФК)</i>                       | -                       | -  | (3) | (3) | 6                              | 207     |
| <i>Спортски игри (во УФК)</i>                 | -                       | -  | 3   | 3   | 6                              | 207     |
| <i>Боречки спортови (во УФК)</i>              | -                       | -  | 3   | 3   | 6                              | 207     |
| <i>Солфеж</i>                                 |                         |    |     |     |                                |         |
| Музичко училиште - музичар изведувач          | 2                       | 2  | 2   | 2   | 8                              | 282     |
| Музичко училиште - муз. од општа насока       | 3                       | 3  | 3   | 3   | 12                             | 423     |
| <i>Теорија на музиката (музички училишта)</i> | 3                       | -  | -   | -   | 3                              | 108     |
| <i>Хармонија (музички училишта)</i>           | -                       | 3  | 3   | -   | 6                              | 216     |
| <i>Контрапункт (музички училишта)</i>         | -                       | -  | 2   | 2   | 4                              | 138     |
| <i>Музички форми (музички училишта)</i>       | -                       | -  | 2   | 2   | 4                              | 138     |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼   | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети           | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| <i>Историја на музиката со слушање музика</i>   |                         |    |     |    |                                |         |
| профил: музичар изведувач                       | -                       | 2  | 2   | 2  | 6                              | 210     |
| профил: музичар од општа насока                 | -                       | 2  | 3   | 3  | 8                              | 279     |
| <i>Историја на уметноста (музички училишта)</i> | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| балетско училиште                               | -                       | -  | 2   | -  | 2                              | 72      |
| ликовни училишта                                | -                       | 2  | 2   | 2  | 6                              | 210     |
| <i>Соло пеење (музичар изведувач)</i>           | 3                       | 3  | 3   | 3  | 12                             | 423     |
| <i>Облигат клавир (корепетиција)</i>            | 1                       | 1  | 1   | 1  | 4                              | 141     |
| <i>Хор-Оркестар</i>                             | 2                       | 3  | 3   | 2  | 10                             | 354     |
| профил: музичар изведувач                       | 2                       | 2  | 3   | 3  | 10                             | 351     |
| профил: музичар од општа насока                 |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Камерна музика</i>                           | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| профил: музичар изведувач                       | 1                       | 1  | 1   | 1  | 4                              | 141     |
| профил: музичар општа насока                    |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Клавир-класична гитара (муз. општа нас.)</i> | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| <i>Втор инструмент (музичар општа насока)</i>   | 1                       | 1  | 1   | 1  | 4                              | 141     |
| <i>Фолклор</i>                                  |                         |    |     |    |                                |         |
| музичар од општа насока                         | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| Балетско училиште                               | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Клавир (Балетско училиште)</i>               | 1                       | 1  | 1   | 1  | 4                              | 141     |
| <i>Карактерни игри (Балетско училиште)</i>      | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети   | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| <i>Класичен балет</i> (Балетско училиште)   | 10                      | 10 | 10  | 10 | 40                             | 1410    |
| <i>Историја на балетот</i> (Балетско училиште)  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Историски игри</i> (Балетско училиште)   | -                       | 2  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Класична поддршка</i> (Балетско училиште)  | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Репертоар</i> (Балетско училиште)  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Методика на балетот</i> (Балетско училиште)  | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Акт со пластична анатомија</i> (Ликовно училиште)  | -                       | -  | 3   | 3  | 6                              | 207     |
| <i>Цртање со сликање</i> (Ликов. училиште)  | 2                       | 2  | 3   | 3  | 10                             | 351     |
| <i>Моделирање</i><br>Ликовен техничар за: текстил и облека;<br>ентериер и мебел; керамика; применета<br>графика; применето сликарство | 3                       | -  | -   | -  | 3                              | 108     |
| Ликовен техничар за применето вајарство   | 6                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <i>Теорија на формата и бојата</i> (Лик. училиш.)   | -                       | 2  | -   | -  | 2                              | 72      |
| <i>Декоративно писмо</i> (Ликовно училиште)   | -                       | 2  | 2   | -  | 4                              | 144     |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети  | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|--|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|  | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| ▼  | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| <i>Нацртна геометрија и перспектива</i><br>(Ликовни училишта)                        | -                       | 2  | 2   | -  | 4                              | 144     |
| <i>Индустриски текстил</i> (ликовен техничар за текстил и облека)                    | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| <i>Облека</i> (ликовен техничар за текстил и облека)                                 | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <i>Обликување на ентериер и мебел</i> (ликовен техничар за ентериер и мебел)         | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <i>Конструктивно-технолошка подготовка</i><br>(ликовен техничар за ентериер и мебел) | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| <i>Индустриска форма</i> (ликовен техничар за применето вајарство)                   | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| <i>Индустриска керамика</i> (ликовен техничар за керамика)                           | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <i>Декоративна керамика</i> (ликовен техничар за керамика)                           | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| <i>Применета графика</i> (ликовен техничар за применета графика)                     | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <i>Графички техники</i> (ликовен техничар за применета графика)                      | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| <i>Применето сликарство</i> (ликовен техничар за применето сликарство)               | 3                       | 3  | 5   | 7  | 18                             | 627     |
| ▼  | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |

| Вид на училиште и наставните предмети                                     | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |
| <i>Сликање</i> (ликовен техничар за применето сликарство)                 | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <b>ФИЛОЗОФИЈА</b>   |                         |    |     |    |                                |         |
| во општествено-јазичната гимназија  | -                       | -  | -   | 3  | 3                              | 99      |
| во сите други наведени училишта освен во општествено-јазичната гимназија  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <b>ФАКУЛТАТИВНИ ПРЕДМЕТИ:</b>   |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Програмирање и програмски јазици</i> (природно-математичка гимназија)  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Нацртна геометрија</i> (природно-математичка гимназија)                | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Старословенски јазик</i> (јазична гимназија)                           | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Старогрчки јазик</i> (јазична гимназија)                               | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Османско-турски јаз.</i> (јазична гимназија)                           | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Контрапункт</i>  | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| музичар од општа насока   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| музичар изведувач   |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Вежби за компонирање</i> (музичар од општа насока и музичар изведувач) | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Италијански јазик</i> (музичар изведувач)                              | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |
| ▼   | ▼                       | ▼  | ▼   | ▼  | ▼                              | ▼       |



| Вид на училиште и наставните предмети                                     | Година и фонд на часови |    |     |    | Вкупно во текот на школувањето |         |
|---|-------------------------|----|-----|----|--------------------------------|---------|
|   | I                       | II | III | IV | неделно                        | годишно |
| Сликање (ликовен техничар за применето сликарство)                        | 3                       | 3  | 4   | 8  | 18                             | 624     |
| <b>ФИЛОЗОФИЈА</b>   |                         |    |     |    |                                |         |
| во општествено-јазичната гимназија  | -                       | -  | -   | 3  | 3                              | 99      |
| во сите други наведени училишта освен во општествено-јазичната гимназија  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <b>ФАКУЛТАТИВНИ ПРЕДМЕТИ:</b>   |                         |    |     |    |                                |         |
| <i>Програмирање и програмски јазици</i> (природно-математичка гимназија)  | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Нацртна геометрија</i> (природно-математичка гимназија)                | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Старословенски јазик</i> (јазична гимназија)                           | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Старогрчки јазик</i> (јазична гимназија)                               | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Османско-турски јаз.</i> (јазична гимназија)                           | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Контрапункт</i>  |                         |    |     |    |                                |         |
| музичар од општа насока   | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| музичар изведувач   | -                       | -  | -   | 2  | 2                              | 66      |
| <i>Вежби за композирање</i> (музичар од општа насока и музичар изведувач) | -                       | -  | 2   | 2  | 4                              | 138     |
| <i>Италијански јазик</i> (музичар изведувач)                              | 2                       | 2  | 2   | 2  | 8                              | 282     |

Како што може да се види од табелите, во училиштата во кои е застапен наставниот предмет Филозофија другите предмети се застапени со различен број часови - во распон од 1.410 часови (со кои е застапен предметот Класичен балет во Балетското училиште) до 36 часови (предметот Ликовна уметност во Училиштето за физичка култура). Просечниот број часови за сите предмети (пресметан со

утврдување на аритметичка средина) е 244. Медијана е 144, а модус 72. Распонот на варијацијата меѓу средните вредности изнесува  $244 - 72 = 172$ .

Целта ни е да го прикажеме местото на Филозофијата во наставните планови на оние училишта во кои што се изучува тој предмет. Затоа го донесуваме и следниот преглед на квантитативната застапеност на предметите што се изучуваат во училиштата во кои што е застапен и предметот Филозофија.

ПРЕГЛЕД НА ВКУПНИОТ БРОЈ ЧАСОВИ ПО ЗАДОЛЖИТЕЛНИТЕ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ  
ЗАСТАПЕНИ ВО ТЕКОТ НА ЧЕТИРИГОДИШНО ОБРАЗОВАНИЕ ВО УЧИЛИШТАТА ВО КОИ СЕ ИЗУЧУВА  
НАСТАВНИОТ ПРЕДМЕТ ФИЛОЗОФИЈА

Шема бр. 14

(1.410 часа)

1. *Класичен балет* во Балетското училиште

(633 часа)

1. *Македонски јазик и литература* во јазичната гимназија

(627 часа)

1. *Индустриски текстил* - профил: ликовен техничар за текстил и облека
2. *Конструктивно-технолошка подготовка* - профил: ликовен техничар за ентериер и мебел
3. *Индустриска форма* - профил: ликовен техничар за применето вајарство
4. *Декоративна керамика* - профил: ликовен техничар за керамика
5. *Применето сликарство* - профил: ликовен техничар за применето сликарство
6. *Графички техники* - профил: ликовен техничар за применета графика

(624 часа)

1. *Применета графика* - профил: ликовен техничар за применета графика
2. *Сликање* - профил: ликовен техничар за применето сликарство
3. *Индустриска керамика* - профил: ликовен техничар за керамика
4. *Облека* - профил: ликовен техничар за текстил и облека
5. *Обликување на ентериер и мебел* - профил: ликовен техничар за ентериер и мебел
6. *Моделирање* - профил: ликовен техничар за применето вајарство

(564 часа)

1. *Македонски јазик и литература* во општата и во природно-математичката гимназија и во УФК
2. *Странски јазик* во општествено-јазичната гимназија
3. *Математика* во природно-математичка гимназија

(423 часа)

1. *Македонски јазик и литература* во уметничките училишта
2. *Странски јазик* во природно-математичката гимназија
3. *Математика* во општата гимназија
4. *Физика* во природно-математичката гимназија
5. *Солфеџ* - профил: музичар од општа насока
6. *Соло пеење* - профил: музичар изведувач

(387 часа)

1. *Странски јазик* во општата гимназија
2. *Математика* во општествено-јазичната гимназија

(354 часа)

1. *Хемија* во природно-математичката гимназија
2. *Хор-Оркестар* - профил: музичар изведувач

(351 часа)

1. *Хор-Оркестар* - профил: музичар од општа насока
2. *Биологија* во природно-математичката гимназија
3. *Атлетика* во УФК
4. *Гимнастика* во УФК
5. *Историја* во општата и општествено-јазичната гимназија
6. *Цртање со сликање* - профил: ликовен техничар (сите занимања)

(282 часа)

1. *Биологија* во општата гимназија
2. *Странски јазик* во УФК и во уметничките училишта
3. *Втор странски јазик* во општа и во јазичната гимназија
4. *Историја* во природно-математичка гимназија
5. *Физика* во општата гимназија
6. *Хемија* во општата гимназија
7. *Солфеџ* - профил: музичар изведувач
8. *Физичко воспитување* во сите наведени училишта (освен во УФК)
9. *Клавир-класична гитара* - профил: музичар по општа насока
10. *Карактерни игри* во Балетското училиште
11. Факултативно: *Италијански јазик* - профил: музичар изведувач

(279 часа)

1. *Историја на музиката со слушање на музика* - профил: музичар од општа насока

(266 часа)

1. *Историја на уметност* во Музичкото училишта

(216 часа)

1. *Хармонија* во Музичкото училиште

(210 часа)

1. *Историја на музиката со слушање на музика* - профил: музичар изведувач
2. *Географија* во општата гимназија и во природно-математичката гимназија
3. *Историја на уметноста* - профил: ликовен техничар (сите занимања)

(207 часа)

1. *Пливање во УФК*
2. *Скијање во УФК*
3. *Спортски игри* во УФК
4. *Боречки спортови* во УФК
5. *Акт со пластична анатомија* - профил: ликовен техничар (сите занимања)

(180 часа)

1. *Историја* во УФК и во уметничките училишта

(144 часа)

1. *Математика* во УФК
2. *Физика* во јазичната гимназија и во УФК
3. *Биологија* во јазичната гимназија и во УФК
4. *Хемија* во јазичната гимназија и во УФК
5. *Информатика* во природно-математичката гимназија
6. *Географија* во УФК
7. *Основи на психомоториката* во УФК
8. *Музичка уметност* во општата гимназија
9. *Декоративно писмо* - профил: ликовен техничар (сите занимања)
10. *Нацртна геометрија и перспектива* - профил: ликовен техничар (сите занимања)
11. *Ликовна уметност* во општата гимназија

(141 час)

1. *Облигат клавир (корепетиција)* - профил: музичар изведувач
2. *Камерна музика* - профил: музичар од општа насока
3. *Втор инструмент* - профил: музичар од општа насока
4. *Клавир* во Балетско училиште

(138 часа)

1. *Фолклор* во Балетското училиште
2. *Географија* во јазичната гимназија
3. *Контрапункт* во Музичкото училиште
4. *Музички форми* во Музичкото училиште
5. *Камерна музика* - профил: музичар изведувач
6. *Класична поддршка* во Балетското училиште
7. *Методика на балетот* во Балетско училиште
8. Факултативно: *Старословенски јазик* во општеств.-јазичната гимназија
9. Факултативно: *Старогрчки јазик* во опш.-јазичната гимназија
10. Факултативно: *Османско-турски јазик* во опш.-јазичната гимназија
11. Факултативно: *Контрапункт* - профил: музичар од општа насока
12. Факултативно: *Вежби за komponирање* - Музичко училиште

(108 часа)

1. *Теорија на музиката* во Музичкото училиште
2. *Моделирање* - профил: ликовен техничар за текстил и облека; за ентериер и мебел; за керамика; за применета графика; за применето сликарство

(99 часа)

1. *Филозофија* во јазичната гимназија

(72 часа)

1. *Математика* во уметничките училишта
2. *Психологија* во УФК и во Балетското училиште
3. *Психологија* за сите занимања на ликовното училиште
4. *Логика во гимназиите*
5. *Латински јазик* во гимназиите
6. *Социологија* во сите училишта
7. *Физика* во уметничките училишта
8. *Хемија* во уметничките училишта
9. *Биологија* во уметничките училишта
10. *Теорија на формата и бојата* - профил: ликовен техничар (сите занимања)
11. *Географија* во уметничките училишта
12. *Информатика* во општата гимназија
13. *Информатика* во јазичната гимназија
14. *Педагогија* во УФК
15. *Теорија и методика на спортскиот тренинг* во УФК
16. *Музичка уметност* во природно-математичката, во општествено-јазичната гимназија и во УФК
17. *Ликовна уметност* во природно-математичката и јазичната гимназија
18. *Одбрана и заштита* во сите училишта
19. *Историја на уметноста* во Балетското училиште
20. *Историски игри* во Балетското училиште

(66 часа)

1. *Историја на балетот* во Балетското училиште
2. *Репертоар* во Балетското училиште
3. *Фолклор* - профил: музичар од општа насока
4. *Психологија* во природно-математичката гимназија (факултативно)
5. *Психологија* во општата и во јазичната гимназија
6. *Педагогија* во Балетското училиште
7. *Социологија на физичка култура* во УФК
8. *Основи на статистиката* во УФК
9. *Филозофија* во сите наведени занимања освен во општествено-јазичната гимназија
10. Факултативно: *Програмирање и програмски јазици* во Природно-математичката гимназија
11. Факултативно: *Нацртна геометрија* во Природно-математичката гимназија
12. Факултативно: *Контрапункт* - профил: музичар изведувач

(36 часа)

### 1. Ликовна уметност во УФК

Како што се гледа од прегледот, наставниот предмет Филозофија е на самиот крај на скалата, меѓу предметите застапени со најмал број часови во образованието.

Само во општествено-јазичните гимназии Филозофија се изучува со три часа неделно или 99 часови годишно во четврта година. Доколку овој број часови го споредиме со бројот на часовите со кои се застапени стручните или главните предмети во училиштата (1.410 часа- *Класичен балет* во Балетското училиште; 633 часа - *Македонски јазик и литература* во јазичната гимназија; 627 часа - *Индустриски текстил, Конструктивно-технолошка подготовка, Индустриска форма, Декоративна керамика и Применето сликарство* во Ликовното училиште, итн.) може да се заклучи дека Филозофијата е застапена само симболично и во училиштата во кои треба да претставува еден од главните предмети.

Посебен аспект на овој проблем е воопшто фактот што во сите училишта хуманистичките предмети се застапени со мал број часови.

## 7. НАСТАВНАТА ПРОГРАМА ПО ФИЛОЗОФИЈА

Актуалната наставна програма по предметот Филозофија е усвоена во 1991 година.<sup>73</sup> Според неа се изведува наставата по овој предмет во средните училишта во Република Македонија. Наставата по филозофија ги гради своите основни содржини околу темите што се од пресудно значење за формирање на личноста на ученикот, како и за неговото учество во општествениот живот. Целта е преку предметот Филозофија учениците да се здобијат во синтетичка форма со илјадагодишното искуство во потрага на човекот по сопствениот идентитет и вредноста на животот.

Задачи на наставата по Филозофија се:

- низ историски и проблемски преглед на учениците да им се презентира средба со светот и мислата, напредувањето кон концепцијата на човековата слобода, автономијата на разумот, интегритетот на човечката единка, достоинството и обврските што стојат пред самостојната критичка мисловна активност;
- преку синтетички зафати, учениците да се соочат со историјата на развитокот на научното мислење, со неговиот континуитет, како и со неговите централни дилеми и најдлабоки искушенија, за, во заклучните согледби, да се овозможи разбирањето на вистинското единство и задачите на науката и филозофијата;
- кај учениците да се развие хуманистички интонирана вредносна проценка, усет за логичното и, особено, за критичкото мислење, респект кон највисоките етички добродетели и афинитет за естетското, како еден од клучните аспекти на животот.

Како што веќе покажавме при анализата на наставните планови за оние наши училишта во кои се учи предметот филозофија, овој предмет се изучува во четвртата наставна година, со по 2 часа неделно (вкупно 66 часа годишно), освен во

<sup>73</sup> Сите анализи во ова поглавје се направени според официјалниот документ *Наставна програма по филозофија за гимназиите*, Републичка заедница за насоченото образование, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1991, 25. стр.

општествено-јазичната гимназија, каде што се учи 3 часа неделно (вкупно 99 часа годишно).

Бидејќи при конципирањето на програмата е земен како основа историско-проблемскиот пристап, а наставните содржини при двете форми на програмата ги следат истите цели, нив ќе ги прикажеме паралелно, како би можеле да бидат согледани и разликите во обемот и зафатот во наставната содржина во училиштата каде што филозофијата се учи по 2 часа неделно и во општествено-јазичните гимназии, каде што филозофија е застапена со по 3 часа неделно.<sup>74</sup>

Ова наставна програма има три дела.

Првиот дел е посветен Уводот и на Античката, Средновековната и Ренесансната филозофија.

Вториот дел е посветен на филозофијата на Новиот век.

Во третиот дел се обработуваат тенденциите, дострелите и придонесите на современата филозофија.

## НАСТАВНА ПРОГРАМА ПО ФИЛОЗОФИЈА

### Прв дел

#### Увод и Античката, Средновековната и Ренесансната филозофија

### 1. УВОД

| ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА<br>ГИМНАЗИЈА (3+2)          | ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (5+3)                                  |
|---|---|
| - Потеклото, проблемите и централните поими на филозофијата | - Филозофијата и човекот; фило-зофијата и светот            |
| - Односот на филозофијата и научното мислење.               | - Потеклото, проблемите и централните поими на филозофијата |
| - Пращи и гранки на филозофијата                            | - Односот на филозофијата и научното мислење                |
|   | - Пращи и гранки на филозофијата                            |

<sup>74</sup> Наставната програма по филозофија за општата и за природно-математичката гимназија е приведена во цитираниот документ *Наставната програма по филозофија за гимназиите* на стр. 1-12, а Наставната програма за филозофија за јазичната гимназија на стр. 13-25. Наставната програма по филозофија која се реализира во уметничките училишта и во училиштето за физичка култура, бидејќи и во овие училишта филозофија се изучува со два часа неделно, е иста како онаа за општите и за природно-математичките гимназии.



Првите контакти на учениците со филозофијата и со филозофската проблематика воопшто имаат пресудно значење за нивниот натамошен однос и интересирање кон ова подрачје.

Во тој однос мошне значајна е улогата на наставникот, односно неговата општа култура и непосредна подготовка, како и посебната смисла за излагање на таквата материја. Во уводниот дел, на еден добро обмислен и провокативен начин, со допадлив стил и лесно разбирлив јазик, користејќи и одбрани мудри изреки, анегдоти и слично, наставникот треба да го пробуди интересот на учениците, потпирајќи се при тоа на нивните предзнаења од другите предмети и науки, па и на нивното животно искуство. На часовите за повторување и утврдување во рамките на оваа тематска целина, максимално одбегнувајќи го фактографскиот пристап и поттикнувајќи го слободниот пристап на учениците, наставникот треба да процени дали може да премине на обработка на систематскиот дел од проблематиката или, ако оцени дека е потребно, да се задржи уште еден или два часа во уводната проблематика.

Воведните часови по предметот филозофија се замислени како таква поттикнувачка интелектуална и етичка средба на учениците со оваа значајна духовна материја.

Оперативните задачи на овој дел се концентрирани врз тоа учениците:

- да се запознаат со потеклото и значењето на филозофијата во потесна, научна смисла на зборот и во една поширока духовна смисла;
- да ги запознаат и усвојат централните поими во филозофијата и да научат правилно да се служат со нив;
- да го сфатат и усвојат односот на филозофијата кон научното мислење, религиозното толкување на светот и кон другите форми на човековата умствена дејност;
- да се запознаат со основните правци и гранки во филозофијата.

## 2. АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (9+4)

- проблемот на прапочетокот; Милетска школа, Хераклит, атомостите
- проблемот на идентитетот на човекот и на смислата на човековиот живот; софистите
- Атина, средиште на филозофијата: Сократ, Платон, Аристотел
- Хелинистички период: Епикур и стоичарите

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (14+7)

- проблемот на прапочетокот; учење за битието; дијалектика и реторикат. Милетска школа, Хераклит, Питагора, Елејска школа, атомисти
- Филозофијата и општеството, проблемот на идентитетот на човекот и на смислата на човековиот живот; софистите
- Атина, средиште на филозофијата: Сократ, Платон, Аристотел
- Хелинистички период. Филозофијата и кризата; филозофијата како лек ; Идеал на мудрецоот; Епикур, стоичарите, скептичарите.

Античката филозофија претставува темел на подоцнешниот развој на филозофската мисла, сè до најновото време, затоа е потребно тој период од нејзиниот развој најсестрано да се обработи, со што и учениците се воведуваат во филозофската проблематика, за што за оваа тематска целина се наменети и поголем број часови. При обработката на предвидените содржини предвидено е комбинирано да се користат хронолошко-биографскиот и проблемско-споредбениот пристап, а со постојано и одмерено користење на изворните текстови (како зачувани фрагменти или како посебно одбрани изводи од оригиналните филозофски дела). На таков начин учениците на стартот се воведуваат во начинот на читањето и толкувањето на филозофските текстови и дела. Сосема разбирливо, најмногу внимание им се посветува на учењето и делата на Платон и Аристотел, а од хелинистичкиот период на учењето на Епикур.

Оперативните задачи на овој дел се учениците:

- да се потсетат на општествено-историските и културни прилики во Стара Грција во периодот од VIII до IV век пред новата ера кога се ставени темелите на филозофијата врз кои таа се развива сè до најновото време;
- да се запознаат со првите обиди и напори светот да се објасни потпирајќи се врз разумот, а не врз фантазијата;
- посебно да се запознаат со филозофските погледи и систематски изложени учења на Сократ, Платон и Аристотел како врвен дострел во античката филозофија;

- да се запознаат со улогата и достигнуањата на филозофијата во условите што настанале по големите освојувања што ги направил Александар Велики, односно во хелинистичката епоха.

### 3. СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА

#### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (5+2)

- Очајот и надежта; Западното христијанство и филозофијата: Августин, Тома Аквински
- Византиската филозофска и религиска позиција
- Филозофски интервенции на Македонските Словени - Кирил и Методиј; Климент Охридски

#### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (8+4)

- Очајот и надежта; регресивниот религиозен процес;
- Западното христијанство и филозофијата: Августин, Ј.С. Ериугена, Тома Аквински
- Византиската филозофска и религиска позиција
- Филозофски интервенции на Македонски Словени - Кирил и Методиј; Климент Охридски; Богомилството
- Арапска филозофија
- Еврејска филозофија

Значењето на средновековната филозофија, во еден подолг период беше минимизирано, а речиси наполно беа запоставувани позициите и придонесот на византинската филозофска размисла. Меѓутоа, се покажа дека овој период е неоправдано запоставуван и дека сè уште е недоволно истражен, а некои познати имиња и ставови од тој период се со подлабоко значење од она што обично им се придаваше. Токму затоа во програмата на средновековната филозофија и се посветува нешто поголем број часови одошто што беше практика порано, при што е даден простор поцелосно да се расветли и духовниот придонес на македонските и сесловенските просветители Кирил и Методиј и на нивните ученици.

Оперативните задачи на овој дел се свртени кон тоа учениците:

- да сфатат дека во настанатите општествено-историски прилики по распаѓањето на Римската империја настанува релативен застој и во развојот на филозофската мисла;
- да се запознаат со основните карактеристики на христијанството, во чии рамки, главно, се развива средновековната филозофија;

- понепосредно да се запознаат и со византиската филозофска и религиозна позиција, како и со филозофските интервенции на Кирил и Методиј и на нивните ученици;
- посебно да ги сфатат филозофските позиции на Тома Аквински како систематизатор на средновековната филозофија и највисок дострел во рамките на таа мисла.

#### 4. ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА

##### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (2+1)

- Филозофијата и оптимизмот, подемот на науките
- Уметноста во расцут; развиток на филозофијата: Џордано Бруно и Николо Макијавели

##### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (3+2)

- Филозофијата и оптимизмот; подемот на науките
- Уметноста во расцут; развиток на филозофијата: Џордано Бруно, Галилео Галилеј, Томас Мор, Томазо Капанела и Николо Макијавели

Во рамките на оваа програмска целина максимално се користат предзнаењата на учениците што тие ги стекнале по повеќе наставни предмети или и од други извори. Во рамките на општите карактеристики на ренесансната филозофија посебно се истакнува фактот дека овој период од развојот на историјата на човековата мисла се карактеризира со големи, сестрано изградени и смели умови, кои на повеќе полиња на човековата мисловна дејност даваат значаен придонес, па во тие рамки и на полето на филозофијата. Таквата филозофска мисла треба да се бара и наоѓа во разни расправи пишувани по различни поводи, а не само во систематски пишувани филозофски дела. Посебно е предвидено да се обработуваат и некои помали расправи или извадоци од разни значајни поголеми дела.

Оперативните задачи се концентрирани врз тоа учениците:

- да се потсетат на предзнаењата за Ренесансата, што ги стекнале учејќи историја, литература, ликовна и музичка уметност и сл., па врз таа основа ќе се направи напор тие предзнаења во оваа настава да се обопштат и да се подигнат на повисоко ниво;

- да се запознаат со најзначајните карактеристики на ренесансната филозофија и со нејзиното значење за подоцнежниот развој на филозофската мисла;
- да се запознат со учењето и придонесот на најзначајните претставници на ренесансната филозофска мисла, а особено со делото и идеите на Џордано Бруно и на Николо Макијавели.

## Втор дел

### Филозофија на новиот век

#### 5. ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ

##### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (2+1)

- Светот и мислата; потрага по методот во науката и филозофијата
- Оснивачи на современиот метод и менталитет; Франсис Бекон и Рене Декарт.

##### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (2+2)

- Светот и мислата; потрага по методот во науката и филозофијата
- Оснивачи на современиот метод и менталитет; Франсис Бекон и Рене Декарт.

Потрага по методот во нововековната мисла, всушност, претставува сконцентриран и силен напор да се изнајдат сигурни и трајни основи за развој, пред сè, на математиката, физиката, астрономијата и на другите природни науки. Тоа го налагале практичните потреби на младото граѓанско општество, особено во текот на големите географски откритија и потоа. Старите методи на еднострана дедукција и безграничната верба во поранешните авторитети, особено во Аристотел, се покажале како многу несигурна основа, па, поаѓајќи од творечкиот скептицизам, се барале посигурни духовни основи. Бидејќи на тој план најмногу сториле Франсис Бекон и Рене Декарт, посистематски и поцелосно се прикажува нивниот придонес. Таа материја е доста тешка, но за учениците може да биде интересна, особено ако умешно се користат нивните предзнаења од другите наставни предмети и науки, што се препорачува како појдовна основа во наставата во овој тематски дел. Настојување е прашањето за методот да се сфати и усвои како многу значајно прашање за натамошниот развој и на науките и на филозофијата.

Оперативните задачи на овој дел се учениците:

- да се запознаат со (потсетат на своите предзнаења за) општествено-историските услови во постренесансниот период, во кои доста нагласено доаѓа до израз потребата за позабрзан развој на науките и поефикасна примена на научните знаења;
- да сфатат дека за посигурен развој на науките е нужно најпрвин да се изградат сигурни и ефикасни методи на научната и истражувачка работа;
- да се запознаат со позициите и сознанијата на основачите на модерниот метод: Френсис Бекон и Рене Декарт.

## 6. ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (3+1)

- Искуството во служба на човекот
- Лок - проблемот на познајните способности; семиотиката
- Проблемите на општествениот авторитет и на автономија на народот; Томас Хобс и неговата политичка филозофија.
- Џорџ Беркли - критика на апстрактните идеи

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (4+2)

- Искуството во служба на човекот
- Лок - проблемот на познајните способности; семиотиката
- Проблемите на општествениот авторитет и на автономијата на народот; Томас Хобс и неговата политичка филозофија.
- Џорџ Беркли - критика на апстрактните идеи; конвенциите на Локовата позиција,
- Дејвид Хјум - филозофијата и човекот; скептичката дистанца и хуманистичкиот реализам

Емпиризмот како метод и правец во филозофијата е предвидено да се изведува докажува, пред сè, од предзнаењата на учениците од областа на природните науки, но и од она што веќе го учеле по предметот Логика. Секако е битно добро да се усвои значењето на емпиризмот како филозофска позиција, но исто толку е неопходно да се укаже на едноностраноста и недоволноста на таквата позиција. За возраста и предзнаењата на учениците е поедноставно и полесно да се сфатат позициите на Џон Лок, отколку позициите и заклучоците до кои доаѓа Џорџ Беркли и тоа треба да се има предвид и при изведувањето на наставата. Она што учениците нема да можат да го сфатат и усвојат при првиот контакт со овие идеи е предвидено да се дообработи понатаму, кога тие ќе се запознаат и со други филозофски учења, а особено со филозофијата на Кант, што ќе им помогне подобро да ги разберат нововековните филозофски струења.

Оперативните задачи на овој дел се однесуваат на тоа учениците:

- да се запознаат со основните карактеристики на емпиризмот како метод на филозофските и научните истражувања, со неговите вистински можности и дострели, но и со неговата едностраност и неизбежни застранувања и промашувања;
- да се запознаат со најзначајните претставници на емпиристичката филозофија, кои, поаѓајќи од начелно исти принципи, доаѓаат и до различни крајни консеквенции, што не треба учениците да ги доведе во забуна.

### 7. РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА

#### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (2+1)

- Разумот во функција на универзален инструмент
- Барух Спиноза - проблем на целината и на апсолутниот детерминизам
- Готфрид Вилхелм Лајбниц - идејата за совршениот свет; хармонијата, монадите; разумот како клуч на Универзумот

#### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (3+2)

- Разумот во функција на универзален инструмент
- Барух Спиноза - проблем на целината и на апсолутниот детерминизам
- Готфрид Вилхелм Лајбниц - идејата за совршениот свет; хармонијата, монадите; разумот како клуч на Универзумот

Рационализмот претставува многу интересна појава во развојот на филозофијата и на човековата мисловна дејност, воопшто, со претензија да биде не само метод и правец во филозофијата и научната дејност, туку и стил на човековото живеење и однесување. Неговите основоположници и најистакнати претставници силно верувале во безграничната моќ на разумот и се надевале дека со своето откритие на тој факт, всушност, го пронашле клучот за спас на човештвото од сета беда и сите страдања. Таквиот пристап и оптимизам може да биде многу интересен и привлечен и за учениците, па со тој факт се оперира и во наставата. Но, на учениците нужно мора да им се укаже и на одредени недоречености и едностраности на ова учење.

Оперативните задачи се учениците:

- да се запознаат со најзначајните карактеристики на рационализмот како метод и правец во филозофијата, со неговите вистински дострели, но и едностраности, недоречености и слабости;
- да го сфатат значењето на рационализмот за натамошниот развој на филозофијата и на науките;
- посебно да се запознаат со учењето на најистакнатите претставници на рационализмот во филозофијата - Спиноза и Лајбниц.

## 8. ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (4+2)

- Осамостојувањето на човекот; апсолутниот интегритет на разумот; проблемот на должноста и слободата: Волтер, Жилиен Офреј де Ламетри, Пол Хајнрих Дитрих Холбах
- Жан-Жак Русо - тезата за Природниот човек и деструктивниот карактер на цивилизацијата; границите на напредокот; општествениот договор

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (4+2)

- Осамостојувањето на човекот; апсолутниот интегритет на разумот; проблемот на должноста и слободата: Волтер, Жилиен Офреј де Ламетри, Пол Хајнрих Дитрих Холбах
- Жан-Жак Русо - тезата за Природниот човек и деструктивниот карактер на цивилизацијата; границите на напредокот; општествениот договор

Францускиот материјализам и просветителство претставуваат најзначајна културна појава во XVIII век во Франција и во Европа како целина, со многу силно влијание во на општествените промени во тоа време, чии последици се чувствуваат сè до денеска. Токму затоа оваа материја треба постојано да се доведува во врска со предзнаењата на учениците, што тие ги стекнале учејќи историја, литература и други предмети, а некои аспекти на тоа учење и масовно движење треба да се оценуваат и вреднуваат и низ аспектот на одредени движења и состојби во современиот свет. Понепосредно е предвидено запознавање на учениците со одредени текстови особено од Волтер и Русо. Бидејќи тие можат да бидат доста интересни и лесно разбирливи, тоа може значително да придонесе за поголем, попродуктивен и потраен интерес кон оваа проблематика.



Оперативните задачи на овој дел се однесуваат на тоа учениците:

- да се запознаат со карактеристиките и значењето на францускиот материјализам како извесен континуитет од претходните филозофски учења, но и како доста смел и радикално поинаков пристап во толкувањето на светот;
- просветителството да го сфатат, исто така, како надоврзување на слични учења од минатото, но, пред сè, како одраз на условите и потребите на времето во тогашна Франција и пошироко во Европа;
- да ги сфатат достигнуањата, но и противречностите и недоследностите во францускиот материјализам и просветителство;
- да се запознаат со најзначајните претставници на оваа филозофија и културна појава, а особено со учењето на Волтер и Русо.

## 9. ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (4+2)

- Навестување на класичниот идеализам: Емануел Кант - критика као инстанца на филозофската зрелост, трансценденталниот метод како разрешување на познајниот јазол
- Филозофијата како целина; вистината на целината: Георг Вилхелм Фридрих Хегел - формирање на системот; светот и свеста; логиката како онтологија; големата синтеза - уметноста, религијата, филозофијата; дострели и консеквенции на дијалектиката.

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (6+3)

- Навестување на класичниот идеализам: Емануел Кант - критиката како инстанца на филозофската зрелост; трансценденталниот метод како разрешување на познајниот јазол
- Промоција на универзалниот карактер на самосвеста: Јохан Готлиб Фихте - распнатоста на светот меѓу објективноста и субјективитетот; проблемот на должноста и активитетот
- Филозофијата како целина; вистината на целината: Фридрих Вилхелм Јозеф Шелинг и Георг Вилхелм Фридрих Хегел - формирање на системот; светот и свеста; логиката како онтологија; големата синтеза - уметноста, религијата, филозофијата; дострели и консеквенции на дијалектиката

Германската класична филозофија претставува вистинска ризница на врвни филозофски вредности и достигнуања, па е мошне тешко да се избере што е поважно и најважно за да се обработи во предвидениот фонд на часови. Можни се различни комбинации за распределба на предвидените часови за оваа тематска целина. Сепак се препорачува по два часа да им се посветат и на Кант и на Хегел. Притоа секако посебно внимание треба да му се посвети на Кантовото етичко учење и на

Хегеловиот дијалектички метод. Бидејќи оваа филозофија е пишувана на мошне висок стил и со тешко разбирлив јазик, тоа бара посебен напор таа мисла да се направи блиска и разбирлива за учениците. Затоа користењето на одредени текстови и поголеми целини од делата на претставниците на оваа филозофија треба да се прави внимателно и умешно, а во секој случај зависно и одмерено според составот на учениците и интересот што кај нив ќе се појави. Во таа насока значително може да придонесе споредувањето на нивното учење со претходната и со подоцнежната филозофска мисла.

Оперативните задачи на овој дел се концентрирани врз тоа учениците:

- да сфатат дека станува збор за класична филозофија, изложувана и пишувана на систематски начин, за разлика од повеќето поранешни филозофски учења, кои често се изложувани по различни поводи и во расправи од различни области;
- да разберат дека германската класична филозофија, иако врз идеалистички основи, претставува сериозен и доста успешен напор за систематизирање и критичко надминување на сета поранешна филозофска мисла;
- да сфатат дека оваа филозофија стои на значително повисоко ниво со достигнуања и вредности од траен карактер;
- посебно да се запознаат со вредностите на погледите на Кант, и Хегел како најистакнати претставници на германскиот класичен идеализам.

### Трет дел

#### Современа филозофија

#### 10. ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ

##### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (2+1)

- Филозофија на волјата и страста; Артур Шопенхауер и Фридрих Ниче
- Филозофија на поединецот како средиште на верата, вистината и историјата: Серен Киркегор

##### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (3+2)

- Материјализмот на Лудвиг Фоербах
- Филозофија на волјата и страста: Артур Шопенхауер и Фридрих Ниче
- Филозофија на поединецот како средиште на верата, вистината и историјата: Серен Киркегор

Сеопфатноста и грандиозноста на учењето на претставниците на германската класична филозофија, особено на Кант и Хегел, во своето време предизвикувале не само почит и вистинско восхитување, туку кај мнозина мислители и искрено чувство дека во филозофијата понатаму ќе нема што ново да се каже. Сепак, тоа траело кратко и не станало најмасовно расположение, односно се појавиле смели и продлабочени умови кои откриле и нови хоризонти за филозофијата. Во наставата треба да се стори максимален напор оваа материја да се направи интересна и разбирлива, па, во одредена мера, и прифатлива за учениците, и покрај привидната екстремност на некои сфаќања. Со тоа учениците ќе ја сфатат и современата, па и трајната актуелност на одредени делови од овие учења.

Целта на оперативните задачи е учениците:

- да сфатат дека, и покрај својата сеопфатност и врвните вредности и достигнуања, германскиот класичен идеализам не можел да стане и крај на филозофијата и филозофирањето, како што заклучил Хегел;
- да се запознаат со фактот дека опозицијата на германската класична филозофија, во своето противставување, иако не секогаш со посилни аргументи, сепак бара и открива нови подрачја за филозофски истражувања и нуди нови можни решенија;
- поконкретно да се запознаат со најзначајните достигнуања и вредности во делата на претставниците на таквата ориентација и нивното влијание врз натамошниот развој на современата филозофска мисла.

## 11. ПОЈАВАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (7+3)

- Логосот и историјата; односот на материјата и историјата - историски материјализам; теорија на револуцијата на општеството; еманципација на човекот: Маркс и Енгелс
- Реорганизација и догматизација на марксизмот; ревизионизмот; Роза Луксембург
- Хуманизмот и историјата; хуманизација на уметноста, науката и на политиката, филозофијата на слободниот поединец: Герѓ Лукач

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (10+5)

- Логосот и историјата; односот на материјата и историјата - историски материјализам; теорија на револуцијата на општеството; еманципација на човекот: Маркс и Енгелс
- Реорганизација и догматизација на марксизмот; ревизионизмот; Роза Луксембург
- Хуманизмот и теророт; сталинизмот
- Хуманизмот и историјата; хуманизација на уметноста, науката и на политиката, филозофијата на слободниот поединец: Герѓ Лукач, Антонои Грамши, Ернст Блох и Карл Корш

Кога се имаат предвид настаните и тенденциите во повеќето социјалистички земји што доведоа до глобално напуштање на социјализмот како општествено-политички систем и до барање на нови патишта за својот натамошен развој надвор од марксистичкото учење, па често и директно спротивни на тоа учење, прашањето за местото и улогата на марксистичкото гледање на светот, односно на марксистичката филозофија, станува мошне чувствително и бара темелни преиспитувања. Во услови на многу брзо, а често и драматично рушење и напуштање на, со децении градените, сфаќања за социјализмот и комунизмот како остварување на марксизмот и на доста бавното градење и дефинирање на новите потреби и позиции, навистина е многу тешко да се одмери односот кон ова учење на нивото на средното образование, па во таа смисла нужно е свој придонес да дадат и науката и филозофијата. На постојното ниво на разјаснетост на определбите и позициите, најзначајно е да се избегнат крајностите во пристапот и со доволно трпение и мудрост да се настојува да се гради максимално објективен однос кон ова тематско подрачје.

Оперативните задачи на овој дел се свртени кон тоа учениците:

- да се потсетат и подиректно да се запознаат со општествено-историските услови во најразвиените земји во Европа што непосредно ја условија појавата на марксизмот;
- да се запознаат со најзначајните карактеристики и вредности на марксистичкото учење во делото на Маркс и Енгелс и на нивните следбеници;
- да се запознаат со околностите и причините што доведоа до догматизација и ревизија во марксизмот;
- да се запознаат со хуманистичките и антидогматските стремежи во марксизмот, но и со продлабочената криза на тоа учење во најново време.

## 12. НАЈНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА

### ЗА ОПШТА И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКА ГИМНАЗИЈА (6+3)

- Дисперзија на филозофијата; прагматички и виталистички концепции
- Едмунд Хусерл и проблемот на феноменолошкиот метод
- Филозофија на егзистенцијата; проблемот на смислата; фрленоста на човекот; поразот, мачнината, должноста, слободата: Алберт Ками, Жан-Пол Сартр
- Проблемите на општеството и на прогресот: Карл Јасперс, Мартин Хајдегер

### ЗА ЈАЗИЧНА ГИМНАЗИЈА (8+3)

- Дисперзија на филозофијата; прагматички и виталистички концепции
- Едмунд Хусерл и проблемот на феноменолошкиот метод
- Теории за личноста и културата: Фројд, Фром и Маркузе
- Филозофија на егзистенцијата; проблем на смислата; фрленоста на човекот; поразот, мачнината, должноста, слободата: Морис Мерло-Понти, Алберт Ками, Жан-Пол Сартр
- Проблемите на општеството и на прогресот: Карл Јасперс, Мартин Хајдегер

Програмирањето и разработката на најновите движења во филозофијата за наставата во средното образование, е навистина мошне сложена и одговорна задача, меѓутоа, и неизбежна потреба. Нужна претпоставка за тоа е солидната разработка и усвоеност на основните филозофски поими и на претходните филозофски учења и правци. Тоа бара не само темелно познавање на проблематиката, туку и доволно смисла како сложената и богата современа содржина на филозофската мисла да се прилагоди за на средношколско ниво. За стручна разработка на овие програмски содржини е предвидено и дополнително дооспособување и перманентно индивидуално усовршување на наставниците.

Оперативните задачи се концентрирани врз тоа учениците:

- да се запознаат со околностите и причините што доведоа до дисперзија на филозофијата по големите филозофски системи, и со местото и улогата на филозофијата во новите социјални, културни и духовни услови;
- да се запознаат со најновите движења и правци во филозофијата, со нивните најистакнати претставници и со придонесот што тие го даваат во развојот на филозофската мисла и во разрешувањето на универзалните проблеми на светот и на човештвото;
- да се оспособат да се служат со најсовремените филозофски текстови и искажувања и да формираат свој став и однос кон оваа проблематика.

\*

\*

\*

Предвидениот норматив за наставен кадар се завршени студии по филозофија. Дипломираните студенти по филозофија се стручно и методички оспособени за спроведување на ваква наставна програма по овој предмет.

Наставната програма по филозофија од 1991 година понудува еден консеквентен историско-проблемски пристап кон филозофската проблематика, и тоа како во однос на глобалната структура, така и во однос на изборот на посебните содржини и бројот на часовите што им се посветуваат.

Пред сè, настојувано е содржините максимално да се ослободат од непотребното и пренагласено идеологизирање и политизирање, догматизам и апологетика и слично. Многу поголем респект е предвиден кон општо цивилизациските вредности и тенденции во развојот на филозофската мисла. Во таа смисла напуштена е предимензионираноста на содржините во врска со марксизмот и марксистичката филозофија, со обезбедување на нивна поодмерена застапеност. За сметка на тоа е испланиран поповолен фонд на часови за најзначајните филозофски учења и правци во историјата на филозофијата и за нивните најистакнати претставници.

За прв пат се програмирани и содржини за византиските филозофски и религиозни позиции, како и за филозофските интервенции на Македонските Словени - за учењата на Кирил и Методиј и на нивните ученици, со што е зголемен и фондот на часови наменети за средновековна филозофија.

Посебно внимание е посветено и на современата филозофија и особено на најновите движења во филозофијата, за што е обезбеден доволен број на часови.

Како што укажавме оваа наставна програма по предметот е структурирана во три глобални делови, со вкупно 12 тематски целини, со назначен број на часови за секоја целина. Првиот број ги означува часовите за обработка на нов материјал, а вториот број часовите за повторување и утврдување на материјалот, за обработка на филозофски текстови и за други форми на работа. Соодносот на предвидените часови за нов материјал и за сите останати форми на работа е 2:1, односно 2/3 за нов материјал и 1/3 за други форми на работа. Но, изготвувачите на наставната програма укажуваат

декапредвидениот фонд на часови по теми и намена треба да се сфати рамковно и начелно да се почитува, со можност, таму каде што наставникот ќе оцени за потребно и корисно, тој фонд и сооднос да се промени за 1 до 2 часа повеќе или помалку, но само тогаш кога за тоа постојат доволно причини и аргументи.

Со оваа програма е предвидено и дополнително организирано стручно доизградување на наставниците што неа ќе ја реализираат и, особено, нивно перманентно индивидуално стручно усовршување, пред сè во почетокот на нејзината примена. Исто така, укажано е дека битна претпоставка за примена и успешна реализација на оваа програма е и обезбедувањето на соодветен учебник и друга помошна литература, пишувани не само формално во сообразност со новите програмски барања, туку и со поинаков стил и јазик, ослободени од надминатата фразеологија, односно сообразени со новите интелектуални и педагошки барања.

Покрај тоа е укажано и на тоа дека недостасува соодветен методски прирачник за наставата по предметот филозофија на македонски јазик, па затоа на наставниците им се посочува дека треба да ги користат расположливите извори и помагала и на други јазици, потпирајќи се и врз своето наставно искуство.

### **III. ПРОЕКЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ПО ФИЛОЗОФИЈА**



Планирањето на наставата е фундаментален дел на наставниот процес, врз кој непосредно се базира наставната практика. Без ваква квалитетна подготовка не може да има квалитетна настава.

Во Република Македонија, Министерството за образование, на предлог на Педагошкиот завод, донесува Наставни планови и Наставни програми за основното и за средното образование, кои се официјални документи, врз кои се планира и изведува севкупната настава во нашата држава.

Секој наставник е должен своите планирања да ги проектира врз основа на овие официјални документи - Наставниот план и Наставната програма за соодветниот предмет. Со своите планирања тој ги предвидува (проектира) редоследот и времетраењето на реализацијата на наставните содржини, наставните форми, наставните методи и наставните средства во текот на определен наставен интервал (наставен час, недела, месец, полугодие, година, време на реализација на тематската област, итн.)

Во Република Македонија во средните училишта сите наставници се должни да изготват три вида основни планови за својата работа:

- а. глобален план,
- б. тематски план,
- в. оперативен план.

## 1. ГЛОБАЛНО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА

*Глобалното планирање* на наставата по некој предмет е годишно макропланирање, со кое целокупниот наставен материјал се дели на во себе кохерентни наставни целини - наставни теми, а притоа се определува, како временскиот период, така и бројот и типот на часовите потребни за реализација на секоја наставна тема.

Прва задача на наставникот е севкупниот наставен материјал во една година да го подели на наставни теми. При тоа задолжително треба да се консултира и следи определената наставната програма. Во наставната програма материјалот е веќе поделен на логични целини.

Во актуалната Наставна програма по предметот Филозофија наставниот материјал е распределен на 12 теми:<sup>75</sup>

- I. УВОД
- II. АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА
- III. СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА
- IV. ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА
- V. ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ
- VI. ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА
- VII. РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА
- VIII. ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО
- IX. ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ
- X. ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ
- XI. ПОЈАВАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ
- XII. НАЈНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА

Наставникот има право на делумна самостојна интервенција во наставната програма, доколку за тоа има доволно аргументи, т.е. доколку тоа е во интерес на

<sup>75</sup> Види: *Наставна програма по филозофија за гимназиите*, цит. дело (чни содржини поопстојно ги прикажавме во последното поглавје од II дел на оваа дисертација).

учениците од определената училишна насока. Така, тој може две предложени теми да ги спои во една или, пак, една предложена тема да ја расчлени на две или повеќе теми. На пример, содржините што се предвидени во петтата тема, насловена како "Потрага по методот,"<sup>76</sup> можат да се распределат и во шестата и седмата тема, т.е. во темите "Емпиристичка филозофска позиција" и "Рационалистичка филозофска позиција".<sup>77</sup> Предноста на ваквиот начин на тематското планирање е во тоа што Бекон, како зачетник на нововековниот емпиризам, би се изучувал заедно со другите емпиристи<sup>78</sup>, а идеите на Декарт, основоположник на нововековниот рационализам, би се изучувале во континуитет со мислата на другите рационалисти<sup>79</sup>. На тој начин учениците би можеле да се здобијат со поцелосен увид во карактеристиките и значењата на спомнатите филозофски правци. Но, од друга страна, се губи можноста да се укаже на блискоста на Декартовата и Беконовата филозофија и на непосредното значење на нивните филозофски системи за развивањето на современата научна мисла.

Постојат и низа други можности за модификација на глобалното планирање на наставните содржини по филозофија:

1. Втората тема, со која е предвидена реализација на наставните содржини од областа на филозофијата на Стариот век и која е насловена како "Античка филозофија", може да се подели на две тематски целини: "Грчка филозофија" и "Хелинистичко-римска филозофија"<sup>80</sup>;
2. Една интересна и значајна тематика, "Навестувањето на германската класична филозофија," може да претставува посебна тематска област, во која би се презентирале интелектуалните, политичките и економските услови за

<sup>76</sup> Содржините на наставната тема "Потрага по методот" се однесуваат на основните економски, социјални, политички и интелектуални претпоставки за појавата на нововековната филозофија односно на учењето на Френсис Бекон и Рене Декарт, како основачи и најзначајни мислители на почетокот на Новиот век.

<sup>77</sup> Со ваква тематска распределба, вкупната наставна содржина би била поделена на 11 тематски целини.

<sup>78</sup> Според Наставната програма за предметот Филозофија во средните училишта во Република Македонија е предвидено како претставници на нововековниот емпиризам покрај Франсис Бекон да се изучуваат Томас Хобс, Џон Лок, Џорџ Беркли и Давид Хјум.

<sup>79</sup> Според Наставната програма за предметот Филозофија е предвидено како претставници на нововековниот рационализам, покрај Рене Декарт, да се изучуваат Барух де Спиноза и Готфрид Вилхелм Лајбниц.

<sup>80</sup> При ваквото глобално планирање, наставните содржини по предметот Филозофија би се реализирале низ 13 тематски целини.

појавата на германскиот идеализам на почетокот на XIX век и би се изучувала Кантовата филозофија<sup>81</sup>;

3. Темата "Најновите движења во филозофијата" може да се подели на повеќе теми во кои би се назначиле посебните правци во нововековната филозофија.<sup>82</sup>

Може да се направат уште низа вакви варијации, но овде ќе се задржиме на глобалното планирање на наставните содржини што се темели врз бројот и формулациите на темите наведени во Наставната програма по предметот Филозофија.

По поделбата на севкупните наставни содржини на наставни теми, следи определување на бројот на часовите за секоја наставна тема, како и определување на календарското време за реализација на темата. При определувањето на бројот на часовите, наставникот тргнува од наставната програма, во која бројот на часовите веќе е наведен.

Доколку се преземе бројот на часовите наведен во Наставната програма по филозофија, во училиштата во кои филозофијата е застапена со два часа неделно распределбата на наставниот материјал според наставните теми и наставните часови би изгледала вака:

- I. УВОД ( $3^{83} + 2^{84} = 5^{85}$ )
- II. АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА ( $9 + 4 = 13$ )
- III. СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА ( $5 + 2 = 7$ )
- IV. ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА ( $2 + 1 = 3$ )
- V. ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ ( $2 + 1 = 3$ )

<sup>81</sup> Во "Предлогот за наставната програма по филозофија," што во 1990 година Институтот за филозофија на Филозофскиот факултет во Скопје ја изготви и достави до Педагошкиот завод, "Навестувањето на германската класична филозофија" беше предложено како посебна наставна тема. Професорот по Нововековната и Современата филозофија од Институтот за филозофија од Филозофскиот факултет од Скопје проф. д-р Ферид Мухиќ Кантовата трансцендентална филозофија ја ситунра вон од германската класична филозофија. Види: Ферид Мухиќ: *Смислата и доблеста*, Битола, 1997, стр. 153-163.

<sup>82</sup> Зависно од тоа колку правци од Современата филозофија би се означиле како посебни тематски целини, Глобалниот план на наставните содржини по предметот Филозофија би содржел 13, 14 или повеќе тематски блокови.

<sup>83</sup> Часови за презентирање на нови наставни содржини.

<sup>84</sup> Часови за утврдување, повторување, читање на филозофски текстови и синтеза на наставните содржини.

<sup>85</sup> Вкупен број на часовите за определена тема.

- VI. ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (3 + 1 = 4)
- VII. РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2 + 1 = 3)
- VIII. ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО (4 + 2 = 6)
- IX. ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (4 + 2 = 6)
- X. ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (3 + 1 = 4)
- XI. ПОЈАВАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ (7 + 3 = 10)
- XII. НАЈНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА (6 + 3 = 9)

Наставната програма по предметот филозофија е донесена во 1991 година. Според наставните планови кои биле актуални во тоа време, не се полагал завршниот испит на крајот на школувањето, така што наставната година за матурантите завршувала во исто време како и за другите ученици. Во 1992 година е воведен завршниот испит, поради што наставната година за учениците од четвртата година, наместо 36 недели, трае 33 недели. Тие се распуштаат на 20 мај и до 10 јуни (три недели) се подготвуваат за завршниот испит. Поради намалување на бројот на работните недели, се намалува и бројот на часовите во четвртата година. Бројот на часовите по Филозофија не изнесува веќе 72, туку 66 часови. Во актуалната програма не е извршена ревизија на бројот на часовите, така што стои дека предметот Филозофија е застапен со 72 часа и затоа самиот наставник треба да донесе одлука како ќе ја изврши редукцијата на шесте часа, со цел наставните содржини да ги сведе на можните 66 часа годишно.

Постојат различни можности за редукција на наставните содржини и ние овде предлагаме да се намали бројот на часовите предвидени за Марксистичката филозофија (11-та тема) од 10 (7+3) на 6 (4+2) часа и да се намали бројот на часовите предвиден за Француската просветителска филозофија (8-та тема) од 6 (4+2) часа на 4 (3 + 1) часа. Во тој случај, глобалното планирање на тематските целини и бројот на часовите во кои треба да се реализира наставата по предметот Филозофија во училиштата во кои се учи по 2 часа неделно би изгледало вака:

- I. УВОД (3 + 2 = 5)
- II. АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА (9 + 4 = 13)
- III. СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА (5 + 2 = 7)

- IV. ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА (2 + 1 = 3)
- V. ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ (2 + 1 = 3)
- VI. ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (3 + 1 = 4)
- VII. РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2 + 1 = 3)
- VIII. ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО (3 + 1 = 4)
- IX. ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (4 + 2 = 6)
- X. ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (3 + 1 = 4)
- XI. ПОЈАВАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ (4 + 2 = 6)
- XII. НАЛНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА (5 + 3 = 8)

Во глобалното планирање на наставните содржини треба да се предвиди и времето за реализација на тематските содржини. Притоа треба да се води сметка логички да се заокружи наставната тематика во првото полугодие, а потоа да се предвиди доволен број часови за утврдување на наставните содржинина кон крајот на првото полугодие, на почетокот на второто полугодие и на крајот на учебната година. Исто така, често се јавува потребата да се извршат некои интервенции во однос на бројот на часови во определени тематски целини.

Направениот глобален план, кој го содржи и времето на реализација на наставните содржини, би изгледал вака:

#### Прво полугодие

- I. УВОД (3+2=5) - 1.09.-18.09.
- II. АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА (9+4=13) - 21.09. - 5.11.
- III. СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА (5+2=7) - 3.11.<sup>86</sup> - 27.11.

<sup>86</sup> Реализацијата на третата тема почнува на 3.11., порано од завршувањето на втората тема на 5.11. Ќе го објасниме овој феномен.

Доколку Филозофијата е застапена со два часа неделно, а под претпоставка да не се организираат блок часови, распоредот на тие два часа во текот на неделата може да биде следниот:

| прв час    | втор час | прв час | втор час | прв час | втор час | прв час  | втор час |
|------------|----------|---------|----------|---------|----------|----------|----------|
| понеделник | вторник  |         |          |         |          |          |          |
| понеделник | среда    | вторник | среда    |         |          |          |          |
| понеделник | четврток | вторник | четврток | среда   | четврток |          |          |
| понеделник | петок    | вторник | петок    | среда   | петок    | четврток | петок    |

Оттука се гледа дека првиот час во неделата може да се реализира во периодот од понеделник до четврток, а вториот час во неделата во периодот од вторник до петок. Затоа со оперативното планирање, реализацијата на првиот час во неделата се предвидува според календарот на датите презентирани од понеделник до четврток, а реализацијата на вториот час на датите од вторник до петок.

- IV. ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА (2+1=3) - 30.11. - 10.12.
- V. ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ (2+1=3) - 8.12. - 18.12.
- VI. ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2+2=4) - 21.12. - 15.01.<sup>87</sup>

### Второ полугодие

- VII. РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2+2=4) - 1.02. - 12.02.<sup>88</sup>
- VIII. ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО (2+1=3)-15.02-25.02
- IX. ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (4+2=6) - 23.02. - 18.-03.
- X. ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (3+1=4) - 16.03. - 1.04.
- XI. ПОЈАВАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ (4+2=6) - 3.04.-24.04.
- XII. НАЈНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА (6+3=9) - 26.04.-20.05.

Со оглед на фактот што Глобалното планирање е интерен официјален документ, што се доставува до училишната управа и што се дава на увид на инспекциските служби, неговата конечна верзија главно се изведува мошне внимателно. Конечната верзија на елаборираниот глобален план за наставата по предметот Филозофија во училиштата во кои е застапен со по 2 часа неделно (општа и природно-математичка гимназија, уметнички училишта и училиште за физичка култура) би изгледала вака:

---

При тематското планирање, за почеток на реализација на темата се бележи првата можна дата за реализација на првиот час од тематската област, а за крај на реализација на темата последната можна дата од реализацијата на последниот час од тематската област. Се случува датите да се интерферираат, па при глобалното планирање на наставните содржини почетокот на една тема да се падне неколку дена порано од завршетокот на претходната тема. Во овие денови, всушност, во едни паралелки се случува завршетокот на едната наставна тема, а во другите почетокот на наредната наставна тема.

<sup>87</sup> Бројот на часовите е изменет поради нужноста од глобалното повторување на наставните содржини, кое се практикува на крајот од секое полугодие. Така, наместо три часа за презентирање на нови наставни содржини, за нов материјал се предвидуваат два часа, а за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини, наместо еден, се планираат два часа.

<sup>88</sup> Во почетокот на секое полугодие треба да се повтори наставниот материјал од претходното полугодие. Од тие причини се зголемува бројот на часови за утврдување, повторување и синтеза на наставните содржини предвиден за реализација на темата "Рационалистичка филозофска позиција". Така, сега за оваа наставна тема се предвидени четири часа, а за темата "Француска просветителска филозофија" бројот на часовите е намален од четири на три. На тој начин, вкупниот број часови останал ист а задоволени се методичките барања за синтеза на наставниот материјал на почетокот и на крајот на класификациониот период.

**ГОДИШЕН ГЛОБАЛЕН ПЛАН ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИТЕ  
СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА, ЗАСТАПЕНА СО ДВА ЧАСА НЕДЕЛНО ВО IV  
ГОДИНА**

ЗА УЧЕБНАТА 1998/1999 ГОДИНА

| Р.б.                | Програмски содржини<br>(теми целини)             | Часови за<br>презентирање<br>нови наставни<br>содржини | Часови за<br>повторување<br>утврдување и<br>синтеза на<br>наставните<br>содржини | Вкупно<br>часови | Време на<br>реализација |
|---------------------|--|--|--|------------------|-------------------------|
| <b>I ПОЛУГОДИЕ</b>  |  |  |  |                  |                         |
| I                   | Увод   | 3  | 2  | 5                | 01.09. - 18.09.         |
| II                  | Античка филозофија                               | 9  | 4  | 13               | 21.09. - 02.11.         |
| III                 | Средновековната филозофија                       | 5  | 2  | 7                | 06.11. - 27.11.         |
| IV                  | Филозофија на ренесансата                        | 2  | 1  | 3                | 29.11. - 07.12.         |
| V                   | Потрага по методот                               | 2  | 1  | 3                | 11.12. - 18.12.         |
| VI                  | Емпиристичка филозофска<br>позиција              | 2  | 2  | 4                | 23.12. - 15.01.         |
|                     | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ<br/>И ПОЛУГОДИЕ:</b>            | 23   | 12   | 35               | 01.09. - 15.01.         |
| <b>II ПОЛУГОДИЕ</b> |  |  |  |                  |                         |
| VII                 | Рационалистичка филозофска<br>позиција           | 2  | 2  | 4                | 01.02. - 13.02.         |
| VIII                | Францускиот материјализам и<br>просветителството | 2  | 1  | 3                | 16.02. - 23.02.         |
| IX                  | Германскиот класичен<br>идеализам                | 4  | 2  | 6                | 27.02. - 16.03.         |
| X                   | Опозиција на германскиот<br>класичен идеализам   | 3  | 1  | 4                | 20.03. - 30.03.         |
| XI                  | Појава и значењето на<br>марксизмот              | 4  | 2  | 6                | 03.04. - 20.04.         |
| XII                 | Најновите движења во<br>филозофијата             | 5  | 3  | 8                | 24.04. - 20.05.         |
|                     | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ<br/>ИИ ПОЛУГОДИЕ:</b>           | 20   | 11   | 31               | 01.02. - 20.05.         |
|                     | <b>СЕВКУПНО<br/>ЧАСОВИ:</b>                      | 43   | 23   | 66               | 01.09. - 20.05.         |

Шема бр. 14



Во јазичните гимназии во кои филозофијата е застапена со 3 часа неделно или 99 часа годишно Глобално планирање на наставните содржини би можело да изгледа и вака:

**ГОДИШЕН ГЛОБАЛЕН ПЛАН ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИТЕ  
СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА ЗАСТАПЕНА СО ТРИ ЧАСА НЕДЕЛНО ВО IV  
ГОДИНА ВО ЈАЗИЧНАТА ГИМНАЗИЈА**

ЗА УЧЕБНАТА 1998/1999 ГОДИНА

| Р.б.                | Програмски содржини<br>(теми целини)             | Часови за<br>презентирање<br>нови наставни<br>содржини | Часови за<br>повторување<br>утврдување и<br>синтеза на<br>наставните<br>содржини | Вкупно<br>часови | Време на<br>реализација |
|---------------------|--|--|--|------------------|-------------------------|
| <b>I ПОЛУГОДИЕ</b>  |  |  |  |                  |                         |
| I                   | Увод   | 5  | 3  | 8                | 01.09. - 20.09.         |
| II                  | Античка филозофија                               | 14   | 7  | 21               | 22.09. - 06.11.         |
| III                 | Средновековната филозофија                       | 8  | 4  | 12               | 08.11. - 04.12.         |
| IV                  | Филозофија на ренесансата                        | 3  | 2  | 5                | 06.12. - 19.12.         |
| V                   | Потрага по методот                               | 2  | 2  | 4                | 21.12. - 26.12          |
| VI                  | Емпиристичка филозофија                          | 3  | 3  | 6                | 29.12. - 15.01.         |
|                     | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ<br/>И ПОЛУГОДИЕ:</b>            | 35   | 21   | 56               | 01.09. - 15.01.         |
| <b>II ПОЛУГОДИЕ</b> |  |  |  |                  |                         |
| VII                 | Рационалистичка филозофска<br>позиција           | 3  | 2  | 5                | 01.02. - 12.02.         |
| VIII                | Францускиот материјализам и<br>просветителството | 3  | 1  | 4                | 14.02. - 21.02.         |
| IX                  | Германскиот класичен<br>идеализам                | 6  | 3  | 9                | 23.02. - 13.03.         |
| X                   | Опозиција на германскиот<br>класичен идеализам   | 3  | 1  | 5                | 15.03. - 25.03.         |
| XI                  | Појава и значењето на<br>марксизмот              | 6  | 3  | 9                | 27.03. - 15.04.         |
| XII                 | Најновите движења во<br>филозофијата             | 7  | 4  | 11               | 17.04. - 20.05.         |
|                     | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ<br/>ИИ ПОЛУГОДИЕ:</b>           | 28   | 15   | 43               | 01.02. - 20.05.         |
|                     | <b>СЕВКУПНО<br/>ЧАСОВИ:</b>                      | 63   | 36   | 99               | 01.09. - 20.05.         |

Шема бр. 15

Во годишниот глобален план можат да се планираат часови за слободен избор на наставните содржини.

ГОДИШЕН ГЛОБАЛЕН ПЛАН ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА ЗА IV ГОДИНА

| Р.б.         | Програмски содржини (теми целини)             | Часови за презентирање нови наставни содржини | Часови за повторување утврдување и синтеза на наставните содржини | Слободен избор | Вкупно часови | Време на реализација |
|--------------|---|---|---|----------------|---------------|----------------------|
| I ПОЛУГОДИЕ  |   |   |   |                |               |                      |
| I            | Увод  | 2   | 1   | 2              | 5             | 01.09. - 18.09.      |
| II           | Античка филозофија                            | 7   | 3   | 3              | 13            | 21.09. - 05.11.      |
| III          | Средновековната филозофија                    | 4   | 2   | 1              | 7             | 03.11. - 27.11.      |
| IV           | Филозофија на ренесансата                     | 1   | 1   | 1              | 3             | 30.11. - 10.12.      |
| V            | Потрага по методот                            | 2   | 1   | -              | 3             | 08.12. - 18.12.      |
| VI           | Емпиристичка филозофска позиција              | 2   | 2   | -              | 4             | 21.12. - 15.01.      |
|              | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ И ПОЛУГОДИЕ:</b>             | 18  | 10  | 7              | 35            | 01.09. - 15.01.      |
| II ПОЛУГОДИЕ |   |   |   |                |               |                      |
| VII          | Рационалистичка филозофска позиција           | 2   | 2   | -              | 4             | 01.02. - 12.02.      |
| VIII         | Францускиот материјализам и просветителството | 1   | 1   | 1              | 3             | 15.02. - 25.02.      |
| IX           | Германскиот класичен идеализам                | 3   | 2   | 1              | 6             | 23.02. - 18.03.      |
| X            | Опозиција на германскиот класичен идеализам   | 2   | 1   | 1              | 4             | 16.03. - 01.04.      |
| XI           | Појава и значењето на марксизмот              | 2   | 1   | 3              | 6             | 30.03. - 23.04.      |
| XII          | Најновите движења во филозофијата             | 3   | 3   | 2              | 8             | 26.04. - 20.05.      |
|              | <b>ВКУПНО ЧАСОВИ И ПОЛУГОДИЕ:</b>             | 13  | 10  | 8              | 31            | 01.02. - 20.05.      |
|              | <b>СЕВКУПНО ЧАСОВИ:</b>                       | 31  | 20  | 15             | 66            | 01.09. - 20.05.      |

Шема бр.16

Во долгогодишна наставна практика, покрај часовите за презентирање на новите наставни содржини и часовите за повторување и оние за утврдување и синтеза на наставните содржини, сум планирала и реализирала часови за слободен избор на наставните содржини.

Во рамките на овие часови наставникот, според желбите и потребите на своите ученици го организира и актуализира наставниот процес во рамките на наставната тема. Следната шема претставува пример на глобално планирање на наставните содржини по предметот Филозофија, застапен со два часа неделно при што се планирани и часови за слободен избор на наставните содржини.

Врз основа на Годишното глобално планирање наставникот пристапува кон тематско планирање на наставните содржини. Поради посебното значење на проектирањето на тематските целини, на овој вид планирање ќе обрнеме посебно внимание.

## 2. ТЕМАТСКО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА

За значењето и особените аспекти на тематското планирање на наставните содржини по предметот филозофија детално пишувавме во магистерскиот труд "Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта".<sup>89</sup>

*Тематското планирање* е макропланирање со кое се проектира реализацијата на секоја наставна тема одделно, при што се определува временскиот период и бројот на часовите потребни за реализација на секоја наставна единица во рамките на наставната тема. Потоа се определуваат наставните форми, наставните методи, наставните средства и сета материјално-техничка подготовка за реализација на наставната тема.

*Наставната тема* е осмислена наставна целина во склопот на севкупната настава по еден предмет, во чии рамки се реализира определен број меѓусебно поврзани наставни единици.

Во наставата по Филозофија секоја наставна тема претставува еден заокружен филозофски систем или филозофско учење лоцирано во еден определен културно-историски период, поради што може да се смета за репрезентација на филозофијата воопшто, како целина низ која учениците можат да се здобијат со одредени сознанија и знаења за филозофијата и можат да се воведат во филозофското мислење воопшто. Од друга страна, наставната тема зафаќа само еден, посебен, но, интегрален дел од историскиот развој на филозофската мисла, поради што треба да се третира како дел од една поширока културна појава, при што треба да се има предвид каузалната и духовната поврзаност на сите нејзини детерминанти.

Затоа, при определувањето на тематските целини, пред сè треба да се води сметка за нивно структурирање според нивната иманентна филозофска содржина, според нивната улога и значење во рамките на пошироките културни циклуси и

<sup>89</sup> Магистерскиот труд "Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта" е одбранет на Филозофскиот факултет во Скопје на 30 април 1996.

според историско-цивилизацискиот редослед, при што треба да се почитува јадрото, нишката и значењето на проблемот и на идејната концепција, како во рамките на темата, така и во однос на генералната замисла на наставниот предмет.

При тематското планирање наставникот треба посебно внимание да обрне на следните сегменти:

- Планирање на наставните содржини
- Планирање на дидактичко- методичката подготовка;
- Планирање на материјално-техничката подготовка;
- Планирање на подготовката на учениците.

### ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ

Наставникот е постојано исправен пред предизвикот на соодветно одбирање и формулирање на наставните содржини, кои треба да му обезбедат континуитет на наставните единици.

Врз основа на глобалното планирање на наставните содржини, тој треба да ја утврди точната структура на секоја наставна тема и да ги формулира насловите на секоја наставна единица. Во наставата по филозофија во средните училишта, покрај изградбата на добра структура на темата, тој треба да ги утврди задачите на презентацијата на наставните содржини, да ја утврди логичката поврзаност меѓу филозофемите и другите области на човечката цивилизација и при тоа да ја одбере најсоодветната стручна и методичка литература, која ќе му овозможи квалитетна подготовка за настава. Значи, при планирањето на реализацијата на тематските целини, должност на наставникот е да ги артикулира предвидените содржините во рамките на дадената тема и да го определи нивниот редослед и времето на реализација, потоа да ги определи општите задачи на тематската реализација, корелациите со другите наставни предмети и литературата за стручна и методичка подготовка.

Тематското планирање треба да биде обемно, но прегледно, така што наставникот (како и кој било надзорен орган), лесно ќе може да ги следи наведените индикации. За таа цел, при планирањето на наставните содржини се

согледуваат повеќе аспекти на нивната проекција, од кои треба да се издвојат следните сегменти:

- Планирање на структурата на наставната тема;
- Планирање на наставните задачи во рамките на темата;
- Планирање на корелациите помеѓу наставните содржини;
- Планирање на литературата за стручна и методичка подготовка на наставникот.

## ПЛАНИРАЊЕ НА СТРУКТУРАТА НА НАСТАВНАТА ТЕМА

Определувањето на структурата на наставната тема е од круцијално значење за реализацијата на наставниот процес по Филозофија. Следната стапка е поделба на наставната тема на наставни единици и определување термини за нивна реализација. При тоа треба да се определат, по точен редослед, и типовите на наставните часови кои ќе бидат застапени во рамките на тематската област. Во врска со тоа Патаки истакнува: "Користејќи го искуството од практиката, современата дидактика го решава прашањето на организацијата на часот на тој начин што поаѓа од фактот дека сите наставни часови не се еднакви, дека меѓусебно се разликуваат не само според содржината на работа, туку и според надворешната форма на организацијата, односно дека постојат различни типови на наставни часови"<sup>90</sup>.

Поделбата на наставните содржини треба да овозможи, од една страна, прецизна ориентација при структурирање на наставната тема, а, од друга страна, низа варијации за приспособување на наставните содржини на интересирањата, желбите и потребите на учениците.

Со тематското планирање формулирајќи ги насловите на сите наставни единици и определувајќи го времето за нивна реализација - наставникот, всушност, врши детално структурирање на наставните содржини и должности.

При определувањето на структурата на наставните содржини наставникот треба да внимава вкупниот број на предвидените часови да се вклопува во годишното планирање, како и да соодветствува на официјално утврдените документи - на Наставниот план и на Наставната програма.

<sup>90</sup> S. Pataki: *Opća pedagogija*, 1949, str. 175.

## ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ ЗАДАЧИ ВО РАМКИТЕ НА ТЕМАТА

Секој наставен предмет, секоја тематска целина и секој наставен час имаат определени функционални, гносеолошки и етички задачи.

Функционалните задачи укажуваат на основните практични и теоретски причини поради кои се изучува соодветниот предмет, наставната тема или наставната единица. При планирањето на секој наставен час како и на наставната тема, а и во образложението на потребата од изучување на секој наставен предмет, треба да се истакне причината поради која дадениот предмет, тема или наставна единица им се презентира на учениците. Функционалните задачи укажуваат на концепциската поставеност на предметот, темата и на наставната единица и на нивното значење и потреба.

Гносеолошките задачи укажуваат на образовните содржини што треба да се усвојат во текот на изучувањето на еден предмет, на една тематска област или на една наставна единица.

Етичко-воспитните задачи се насочени кон развивање на позитивни човечки особини и кон укажување на основните човечки вредности кои треба да се негуваат во согласност со хуманистичката етика, а кои се обезбедуваат со изучувањето на еден предмет, тема или наставна единица.

Основните задачи кои треба да се исполнат при реализацијата на наставната програма се утврдени со официјален документ, во кој е презентирана наставната програма. Задачите за реализација на секој наставен час, како и на секоја наставна тема треба да произлегуваат од општите задачи утврдени со наставната програма.

## ПЛАНИРАЊЕ НА КОРЕЛАЦИИТЕ ПОМЕЃУ НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ

При планирањето на наставните теми по предметот филозофија, наставникот треба соодветните наставни содржини да ги поврзе со содржините од други наставни предмети, со други филозофски учења и со актуалните состојби во културата, науката, уметноста итн.

Можноста за поврзување на тематските содржини од филозофската област со оние од другите области на човековиот живот и дејност е многукратна, дури и неисцрпна.

## ПЛАНИРАЊЕ НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ПОДГОТОВКА НА НАСТАВНИКОТ

Независно колкаво е животното и теориско искуство на наставникот, при планирањето на тематските содржини тој треба да ја предвиди и литературата што ќе ја користи при артикулацијата на наставните единици. "Зашто, без разлика колку човек и да имал широко и богато сопствено искуство, колку и да има богата личност и внатрешен живот, тој никогаш не може единствено во себе да ја најде сета потребна граѓа за обработка на секој научен проблем, општо земено сопствените доживувања и искуства не се доволни"<sup>91</sup>. Поради тоа се наметнува потребата од консултација на стручна филозофска литература, со чија помош ќе се артикулират содржините кои ќе им се презентират на учениците.

Стручната литература за наставата по филозофија, ја сочинуваат: учебници, монографии, прикази, оригинални дела на филозофите, антологии, филозофски лексикони и енциклопедии, итн.

Покрај стручната, потребно е да се користи и дополнителна, помошна литература, која ќе овозможи корелации со другите области. Помошната литература се состои од: специјална научна и есеистичка литература, енциклопедии и лексикони, атласи, истории, учебници од другите наставни предмети, прикази, осврти, статии од весници, белетристика итн.

Наставникот треба да консултира и методичка литература за методичко-дидактичката артикулација на наставната тема. Методичката литература се состои од: методики на наставата по филозофија, книги кои се занимаваат со проблемите на наставата по филозофија, дидактики, педагогии, психологии, итн.

Литературата се класифицира по библиографски единици и се презентира по азбучен или абецеден ред, или според областите односно тематските блокови.

<sup>91</sup> М. Šamić: *Kako nastaje naučno delo*, Sarajevo, 1969, str. 34.



## ПЛАНИРАЊЕ НА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКАТА ПОДГОТОВКА НА НАСТАВНИКОТ

Дидактичко-методичката подготовка на наставникот претставува комплексна методска постапка, која ги опфаќа изборот, подготовката и комбинирањето на наставните форми и наставните методи за презентација на наставните содржини.

Наставните форми се дидактичко-методички организациони облици врз кои се темели односот на релацијата наставник-наставна содржина-ученик.

Наставните методи се дидактичко-методички постапки со кои се определува начинот на презентација на наставните содржини.

При планирањето на дидактичко-методичката подготовка за реализација на наставата, наставникот треба внимателно да ги одбере наставните форми и наставните методи, почитувајќи ги правилата за нивниот избор, усогласување, комбинирање и примена.<sup>92</sup>

## ПЛАНИРАЊЕ НА МАТЕРИЈАЛНО-ТЕХНИЧКАТА ПОДГОТОВКА ЗА НАСТАВАТА

Наставниот час, како и наставниот процес во целина, се одвиваат во определени материјални услови, кои треба технички и организациски соодветно да се подготвени. Мошне е значајно материјалните капацитети кои ги поседува училиштето или се наоѓаат во градот каде што се наоѓа училиштето стручно и соодветно да бидат искористени во функција на пренесувањето на наставните содржини, во овој случај од областа на филозофијата.

Пред почетокот на учебната година, при тематското планирање на наставните содржини, наставникот треба да ги испита и опише начините за што поадекватно користење на материјалните ресурси, за нивното комбинирање и оспособување за наставниот процес, односно за и адаптирање за наставните форми и наставните методи.

Наставата по филозофија може да се практикува на најразлични простори. Во реализација на наставата можат да се користат различни наставни средства,

<sup>92</sup> Овие проблеми се разработени во следниот дел "Реализација на наставниот процес по филозофија".

слично како и во современото реализирање на другите наставни предмети. При планирањето на наставната тема наставникот грижливо ќе го испланира просторот во кој ќе се одржува наставата. Тој внимателно ќе ги предвиди и наставните средства со кои филозофијата ќе се направи уште поинтересен и поатрактивен наставен предмет. И најскромните услови можат да овозможат користење на определени наставни средства и помагала, кои наставните содржини по филозофија ќе ги доближат до учениците, а часовите ќе ги направат поинтересни.

За тоа треба внимателно да се истражи со кои наставни средства располага училиштето, кои наставни средства училиштето може да ги набави, а кои наставни средства можат да бидат направени во училиштето. Наставникот секако треба да испита на кои се начини определените наставни средства и помагала можат да бидат искористени во реализацијата на одделни наставни единици во рамките на една наставна тема, а со тоа и во рамките на наставните содржини по предметот филозофија во целост.

Доколку наставникот континуирано, од година во година совесно пристапува кон планирањето на материјално-техничката подготовка пред почетокот на учебната година и доколку во текот на годината за тој проблем дискутира со учениците, постои висок степен на веројатност дека можностите за избор на наставните средства ќе се зголемат, а наставата да се збогати.

При планирањето на материјалната подготовка наставникот треба прецизно да ги определи времето и начинот на вклучувањето на наставните средства во презентацијата на наставните содржини.

## ПЛАНИРАЊЕ НА ПОДГОТОВКАТА НА УЧЕНИЦИТЕ

За наставата се подготвуваат и наставникот и ученикот. Наставникот се подготвува за реализација и организација на наставниот процес. Подготовката на ученикот, главно или најчесто, се сведува на подготовка за следење на наставата и за што поточно репродуцирање на наставната содржина пред наставникот. Успешната репродукција на фактите и изложените ставови е потврда дека ученикот го совладал наставниот материјал. Тоа се потврдува со оценка. Усвојувањето на наставните содржини (што се потврдува со оценка) е крајната цел на целокупниот

наставен процес. Тоа е неоспорно, но самиот процес на усвојувањето на наставните содржини е многу поинтересен и дава подобри резултати доколку се согледаат барем неколку елементи кои му овозможуваат на ученикот подобро да го совлада наставниот материјал и да добие подобра оценка.

Всушност, ученикот треба да се вклучи во наставата како активен учесник, треба да се стимулира, да чувствува дека неговиот престој во училиштето има повеќекратна смисла, односно наставниот процес да го сфати како процес кој се одвива заради него и да се потруди лично да придонесе за поуспешна реализација на наставата.

Тоа може да се постигне и доколку подготовката за вклучување на учениците во работата систематски се планира за секој наставен час. Тие рамки на конкретна подготовка за ангажирање на учениците при реализацијата на секоја наставна единица се утврдуваат со тематското планирање.

Планирањето на наставникот на сопствената подготовка ги опфаќа: планирањето на обликувањето на наставните содржини, определувањето на дидактичко-методичките постапки, подготовката на материјално-техничките услови во чии рамки ќе се реализираат содржините, како и подготовката на учениците. Планирањето на подготовката на учениците се однесува на планирањето на истите работни задачи, само што треба да се наведат по друг редослед. Всушност, планирањето на подготовката на учениците се однесува на: подготовка на учениците за активно учество во организирањето на материјално-техничките услови (уредувањето на просторот, изработка на едноставни наставни средства итн.); подготовка на учениците за работа во рамките на определени наставни форми и наставни методи; подготовка на учениците за примање и усвојување на наставните содржини; подготовка на учениците за планирање на наставните содржини и постапки.

Почитувајќи ја суштината, принципите сите наведени елементи нужни за планирањето, како и практичните методички искуства од наставата по филозофија во средните училишта, тематското планирање на првата тематска целина "Увод", усогласена со глобално годишно планирање за учебната 1998/99 година (изложена во шемата бр. 16 би можело да изгледа вака:

## Шема бр.17

ПРИМЕР ЗА ТЕМАТСКО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНАТА ЦЕЛИНА  
„УВОД“

## I. ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ

## A. Структура на наставна тема

| НАСТАВНИ ЕДИНИЦИ   | ВРЕМЕ НА РЕАЛИЗАЦИЈА |
|--|----------------------|
| ( Предавања, утврдувања, слободен избор )  |                      |
| 1. Запознавање со учениците. Дискусија за светот и за смислата на човековиот живот | 1.09.- 4.09          |
| 2. Основни проблеми и гранки во филозофијата                                       | 7.09.- 10.09.        |
| 3. Правци во филозофијата  | 9.09.- 11.09.        |
| 4. Односот меѓу филозофијата и науката   | 14.09.- 17.09.       |
| 5. Утврдување на материјалот   | 15.09.- 18.09.       |

## B. Задачи на наставната тема

- Вовед во филозофијата и филозофскиот начин на мислење
- Објаснување на основните филозофски проблеми и правци
- Филозофијата како можност за запознавање на индивидуумот со самиот себеси, можност за анализа на комплексните проблеми на животот и на човештвото и за нивно полесно решавање
- Укажување на поврзаноста на науките преку филозофијата
- Разбудување на филозофскиот ерос

### В. Корелација со другите наставни содржини

- Поврзување на предметот на филозофијата со предметот на истражување на другите науки
- Воочување на филозофските прашања во другите наставни предмети кои се изучуваат во средното училиште

### Г. Извори за стручна подготовка на наставникот

- Учебници, лексикони и методичка литература, кои служат како извор на стручно-содржинска подготовка на наставникот во текот на годината
1. Цекић, М.: *Преглед историје филозофије*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1969
  2. Дурант, В.: *Ум царује*, Народно дело, Београд, 1932
  3. *Filozofske hrestomatije I-XII*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1983
  4. Hegel, G.F.V.: *Istorija filozofije I-III*, BIGZ, Beograd, 1975
  5. Јосифовски, Ј.: *Филозофија*, Просветно дело, Скопје, 1993
  6. Kalin, B.: *Povjest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1990
  7. Недељковиќ, Д.: *Историја на филозофијата I-II*, Скопски предавања, Македонска книга, Скопје, 1984
  8. Petronijević, B.: *Istorija novije filozofije*, Nolit, Beograd, 1982
  9. Расел, Б.: *Мудроста на Западот*, Зумпрес, Скопје, 1995
  10. Vejnović, N.: *Historija filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1966
  11. Windelband, W.: *Povijest filozofije I-III*, Napred, Zagreb, 1978

#### - Лексикони

1. Bošnjak, B.: *Filozofija. Uvod u filozofsko mišljenje i rečnik*, Naprijed, Zagreb, 1985
2. Grlić, D.: *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb, 1982

3. *Filozofija*, Enciklopediski leksikon-mozaik znanja, Interpres, Beograd, 1973

- Методичка литература

1. Marinković, J.: *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983
2. Marinković, J.: *Utmeljenost odgoja u filozofiji*, Školska knjiga, Zagreb, 1981
3. Пешевска-Заревска, Олга, *Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта*, магистерски труд одбранет на Филозофскиот факултет, Скопје, 1996

- Извори за стручна подготовка на наставникот за првата тематска област

1. Adorno, T.: *Filozofska terminologija. Uvod u filozofiju*, Svjetlost, Sarajevo, 1986
2. Bošnjak, B.: *Povijest filozofije kao nauke*, Naprijed, Zagreb, 1958
3. Fink, E.: *Uvod u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1989
4. Frankfort - Vilson - Jakobsen: *Od mita do filozofije*, Minerva, Subotica, 1967
5. Konfucije: *Veliko učenje*, Grafos, Beograd, 1984
6. Petronijević, B.: *O vrednosti života*, Nolit, Beograd, 1983
7. Rajhenbah, H.: *Rađanje naučne filozofije*, Nolit, Beograd, 1964
8. Vuk-Pavlović, P.: *O granicama odgajateljske obazrivosti*, Zagreb, 1936

## 2. ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКА ПОДГОТОВКА

- *Форми на работа*: Фронтална и индивидуална форма
- *Наставни методи*: Монолошки, дијалошки и текст метод

## 3. ОРГАНИЗАЦИСКА И МАТЕРИЈАЛНО-ТЕХНИЧКА ПОДГОТОВКА

Часовите ќе се одржат во училница со употреба на табла на која ќе бидат претставени основните филозофски правци и ќе се укаже на нивната поврзаност со историјата на човечкото општество и цивилизацијата воопшто.

## 4. ПОДГОТОВКА НА УЧЕНИЦИТЕ

Учениците да изработат шеми за основните филозофски правци и да размислат околу основните филозофски прашања.

### 3. ОПЕРАТИВНО ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА

Севкупното методичко проектирање, подготовка и консултирање, како и легислативата се насочени кон оние 45 минути чудесна средба меѓу наставникот по филозофија и неговиот ученик. Сите дидактички настојувања се во функција на наставниот час, кој е единствена и главна сцена на образовното случување. Подготовката на наставникот за тој креативен акт е слична на подготовка на секој творец да се сретне со својата публика - бидејќи и целта и резултатите на оваа активност се однесуваат на меѓусебна средба на еден интелектуален деец со заинтересираните за неговите сознаниа, на контакт на учесници во еден духовен и вредносен процес, на доживелица и трајна последица на едно педагошко дело.

По внимателното и сеопфатно планирање на наставниот материјал во целина (со глобалното планирање на наставните содржини) и по неговото парцијализирање и планирање по наставни теми (со тематското планирање на наставните содржини), пред самата реализација на часот, со оперативното планирање наставникот се подготвува за овој свој суштествен и важен настап.

Оперативното планирање се однесува на следните методички елементи:

- 1) на насловот на наставната единица која е предмет на непосредната педагошка активност (што се презема од претходно извршеното тематско планирање);
- 2) на типот и карактеристиките на наставниот час (што се презема од извршеното тематско и од глобалното планирање на наставните содржини)<sup>93</sup>;
- 3) на задачите на наставниот час - што логички се изведуваат од задачите на наставната тема и се актуализираат сообразно за определена генерација, занимање и предзнаења на учениците, во согласност со определен историски миг и случувања, а особено целисходно со непосредните интереси на учениците на кои ќе им се држи часот;

<sup>93</sup> При глобалното планирање се наведени бројот и типот на часовите што ќе се реализира во рамките на секоја наставна тема. При тематското планирање се насловуваат сите часови што ќе се реализираат во рамките на наставната тема.

- 4) на текот и на дидактичката артикулација на воведниот, средишниот и завршниот дел на наставниот час - притоа се определува времетраењето на секој дел од часот, како и наставните форми, методи и средства што ќе се применат во артикулацијата на наставните задачи на часот.

Основа за оперативното планирање, значи, се глобалното и тематското планирање на наставните содржини. Заради олеснување на оперативното планирање, наставниците често прават, покрај глобалното и тематското, планирање и *синопсис* од овие две планирања, кој е погоден за ракување и кој може секогаш да му е при рака на наставникот. Еве еден пример за таков синопсис:

Шема бр. 18

ПРИМЕР ЗА СИНОПСИС НА ГЛОБАЛНОТО И ТЕМАТСКОТО ПЛАНИРАЊЕ НА СОДРЖИНИ ПО ФИЛОЗОФИЈА ЗАСТАПЕНИ СО 2 ЧАСА НЕДЕЛНО ВО IV ГОДИНА

$$(31^{94} + 20^{95} + 15^{96} = 66^{97})^{98}$$

Прво полугодие (18 + 10 + 7 = 35)

I УВОД (2+1+2=5)<sup>99</sup> 1.09.-18.09.

1. Запознавање со учениците. Дискусија за светот и за смислата на човековиот живот. 1.09.-3.09.<sup>100</sup>
2. Проблеми и гранки во филозофијата. 2.09.-4.09.
3. Правци во филозофијата. 9.09<sup>101</sup>-11.09
4. Односот на филозофијата и научното мислење (Дискусија) 14.09.-17.09.
5. Тематско утврдување на наставните содржини. 15.09.-18.09.

II АНТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА (7+3+3=13) 21.09.-5.11.

- 6.(1) Проблемот на битието и на прапочетокот. 21.09.-24.09.
- 7.(2) Гносеолошки и етички проблеми во космолошкиот период. 22.09.-25.09.
- 8.(3) Систематизирање на проблемите од космолошкиот период. 28.09.-1.10.

<sup>94</sup> Бројот на часовите предвиден за презентација на нови наставни содржини.

<sup>95</sup> Бројот на часовите предвиден за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини.

<sup>96</sup> Бројот на часовите предвиден за слободен избор на наставните содржини.

<sup>97</sup> Вкупниот број на часови.

<sup>98</sup> Годишен број на часови по предметот Филозофија - се распределува со глобалното планирање на наставните содржини.

<sup>99</sup> Бројот на часовите застапен во рамките на наставната тема - се распределува со тематското планирање на наставните содржини.

<sup>100</sup> Временски период на реализирање на часот.

<sup>101</sup> При планирањето на наставните содржини се имаше предвид 8 септември, Денот на Референдумот за независноста на Република Македонија.



- 9.(4) Проблемот на идентитетот на човекот и на смислата на човековиот живот - софистите. 29.09.-2.10.
- 10.(5) Атина, средиште на филозофијата. Сократ. 5.10.-8.10.
- 11.(6) Дискусија по слободен избор (Сократовата одбрана) 6.10.-9.10.
- 12.(7) Платон. 12.10.-15.10.
- 13.(8) Аристотел. 13.10.-16.10.
- 14.(9) Четиво по слободен избор (Митот за пештерата) 19.10.-22.10.
- 15.(10) Утврдување на античката грчка филозофија 20.10.-23.10.
- 16.(11) Хелинистички период. 26.10.-29.10.
- 17.(12) Слободен избор. 27.10.-30.10.
- 18.(13) Тематско утврдување на наставните содржини. 2.11.- 5.11.

### III СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОЗОФИЈА (4+2+1=7) 6.11.-27.11.

- 19.(1) Очајот и надежда; Западното христијанство и филозофијата. 3.11.-6.11.
- 20.(2) Августин, Тома Аквински. 9.11.-12.11.
- 21.(3) Повторување за западното христијанство. 10.11.-13.11.
- 22.(4) Византиската филозофска и религиска позиција.. 16.11.-19.11.
- 23.(5) Филозофски интервенции на Македонските Словени - Кирил и Методиј; Климент Охридски. 17.11.-20.11.
- 24.(6) Слободен избор (Посета на сакрален објект). 23.11.-26.11.
- 25.(7) Тематско утврдување на наставните содржини. 24.11.-27.11.

### IV ФИЛОЗОФИЈА НА РЕНЕСАНСАТА (1+1+1=3) 30.11.-10.12.

- 26.(1) Филозофијата и оптимизмот; подемот на науките. Уметноста во расцвет. Развивокот на филозофијата: Бруно и Макијавели. 30.11.-3.11.
- 27.(2) Слободен избор. 1.12.- 4.11.
- 28.(3) Тематско утврдување на наставните содржини. 7.12.-10.12

### V ПОТРАГА ПО МЕТОДОТ (2+1=3) 8.12.-18.12.

- 29.(1) Светот и мислата; потрага по методите во науката и филозофијата; основачи на современиот метод и менталитет; Бекон. 8.12.-11.12.
- 30.(2) Декарт. 14.12.-17.12.
- 31.(3) Утврдување за Беконовата и Декартовата филозофија. 15.12.-18.12.

### VI ЕМПИРИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2+2=4) 21.12.-15.01.

- 32.(1) Искуството во служба на човекот: Лок 21.12.-24.12.
- 33.(2) Консеквенциите на Локовата филозофија (Беркли и Хјум). 22.12.-25.12.
- 34.(3) Утврдување за емпиристичката филозофија. 28.12.-31.12.
- 35.(4) Глобално утврдување на наставните содржини на крајот од првото полугодие. 11.01.-15.01.<sup>102</sup>

<sup>102</sup> При планирањето се земени предвид новогодишните и божиќните празници.

Второ полугодие (13+10+8=31)

## VII РАЦИОНАЛИСТИЧКА ФИЛОЗОФСКА ПОЗИЦИЈА (2+2=4)

1.02.-12.02.

- 36.(1) Глобално утврдување на наставните содржини на почеток на второто полугодие. 1.02.- 4.02.
- 37.(2) Разумот во функција на универзален инструмент; Спиноза: проблемот на целина и апсолутниот детерминизам. 2.02.- 5.02.
- 38.(3) Лајбниц: идејата на совршениот свет; хармонијата, монадите; разумот како клуч на Универзумот. 8.02.-11.02.
39. (4) Тематско утврдување на наставните содржини. 9.02.-12.02.

## VIII ФРАНЦУСКИ МАТЕРИЈАЛИЗАМ И ПРОСВЕТИТЕЛСТВО (1+1+1=3)

15.02.-25.02.

- 40.(1) Осамостојувањето на човекот; апсолутниот интегритет на разумот; проблемот на должноста и слободата: Волтер, Ламетри, Холбах. 15.02.-18.02.
- 41.(2) Слободен избор: Русо: Тезата на природниот човек и за деструктивниот карактер на цивилизацијата; границите на напредокот; општествениот договор. 16.02.-19.02.
- 42.(3) Тематско утврдување на наставните содржини. 22.02.-25.02.

## IX ГЕРМАНСКИ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ (3+2+1=6) 23.02.-18.03.

- 43.(1) Навестување на класичниот идеализам. Кант: критиката како инстанца на филозофската зрелост. Трансценденталниот метод како разрешување на познајниот јазол. 23.02.-26.02.
- 44.(2) Повторување на наставните содржини презентирани низ Кантовата филозофија. 1.03.- 4.03.
- 45.(3) Филозофијата како целина; вистината како целината; Хегел: формирање на системот; светот и свеста. 2.03.- 5.03.
- 46.(4) Логиката како онтологија. Големата синтеза - уметноста, религијата, филозофијата. 8.03.-11.03.
- 47.(5) Слободен избор. Дискусија за дострелите и консеквенциите на дијалектиката. 9.03.-12.03.
- 48.(6) Тематско утврдување на наставните содржини. 15.03.-18.03.

## X ОПОЗИЦИЈА НА ГЕРМАНСКИОТ КЛАСИЧЕН ИДЕАЛИЗАМ

(2+1+1=4) 16.03.-01.04.

- 49.(1) Филозофија на волјата и страста: Шопенхауер. Ниче. 16.03.-19.03.
- 50.(2) Филозофија на поединецот како средиште на верата, вистината и историјата: Киркегор. 22.03.-25.03.
- 51.(3) Слободен избор: Детерминизам и индетерминизан во современата филозофија. 23.03.-26.03.
- 52.(4) Тематско утврдување на наставните содржини. 29.03.- 1.04.

## XI ПОЈАВА И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАРКСИЗМОТ (2+1+3=6 ) 30.03.-23.04.

- 53.(1) Логосот и историјата; односот на материјата и историјата. 30.03.-02.04.
- 54.(2) Слободен избор: Историскиот материјализам: теорија на револуцијата на општеството; еманципација на човекот: Маркс и Енгелс. 05.04.-08.04.
- 55.(3) Слободен избор: Разложување, реорганизација и догматизација на марксизмот; ревизионизмот; Роза Луксенбург. 06.04.-09.
- 56.(4) Еманципација на човекот 12.04.-15.04.
- 57.(5) Слободен избор (нема) 13.04.-16.04
- 58.(6) Тематско утврдување на наставните содржини. 19.04.-23.04.

## XIII НАЈНОВИТЕ ДВИЖЕЊА ВО ФИЛОЗОФИЈАТА (3+3+2=8) 26.04.-20.05.

- 59.(1) Дисперзија во филозофијата; прагматички и виталистички концепции. 26.04.<sup>103</sup>-29.04.
- 60.(2) Хусерл и проблемот на феноменолошкиот метод. 27.04.-30.04.
- 61.(3) Повторување на наставните содржини за дисперзијата на филозофијата во современата епоха. 3.05.- 6.05.
- 62.(4) Филозофија на егзистенцијата; проблемот на смислата; фрленоста на човекот; поразот, мачнината, должноста, слободата: Ками, Сартр. 4.05.- 7.05.
- 63.(5) Слободен избор. Проблемите на општеството и на прогресот: Јасперс, Хајдегер. 10.05.-13.05.
- 64.(6) Тематско утврдување на наставните содржини. 11.05.-14.05.
- 65.(7) Глобално утврдување на наставните содржини. 17.05.-19.05.
- 66.(8) Разделба со учениците. 20.05.

Ваквиот интересен документ како резултат на оперативното планирање на наставата му помага на наставникот во исполнувањето на неговите дневни обврски. Оперативното планирање за секоја наставна единица е претпоставка за успешно реализирање на секој наставен час и, со тоа на наставата по соодветниот предмет.

<sup>103</sup> При планирањето се земени пред вид велигденските празници

#### **IV. НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА**

Наставниот час е елементарна временска, логичка, психолошка и педагошка целина на класно-предметниот наставен систем.

Наставниот час се реализира како базична логички обмислена секвенца на обработка наставниот материјал. Наставниот час претставува единствено психолошко доживување на педагошкиот акт во рамките на точно определено време и на точно определен простор - наставниот час најчесто трае 45 минути и најчесто се одвива во институционализиран, училишен простор. Ова единство на просторот и времето во кои се реализира логички, психолошки и педагошки организираната содржинска целина, која претставува сегмент од севкупниот наставен материјал, е основна детерминанта за изведувањето на наставата.

Детерминираноста на наставните часови овозможува утврдување на распоредот на наставните содржини од одделни наставни предмети во текот на денот, неделата и годината, како и определување на времето за работа и за одмор на учениците и на наставниците.

Наставниот час како основна структурна клетка на наставниот процес е воведен во XVIII век. До почеток на XX век постоела практика наставниот час да трае 60 минути. Врз основа на истражувањата на експерименталната педагогија и психологија е утврдено дека оптималното време за полна концентрација е 45 минути и затоа наставниот час се сведува во тие временски рамки.<sup>104</sup> Таа граница е релативно еластична, така што за учениците од пониските класови часот треба да трае пократко (30-40 минути), а кај учениците од повисоките класови на средното училиште и кај студентите се постигнува полна концентрација и до 90 минути (тн.блок часови).

Променливото траење на наставните часови не зависи само од возраста на ученикот, туку и од наставните методи и од наставните форми.<sup>105</sup>

Сепак, од организациони причини, не е возможно варијабилно траење на наставниот час во рамките на класно-предметниот наставен систем, така што во

<sup>104</sup> Види: В. Andrić - М. Čudina: *Psihologija učenja i nastave*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

<sup>105</sup> Практичната работа, лабораторискиот метод, групната форма на работа посилно го окупираат вниманието на учениците, со што се овозможува подолго ефикасно траење на наставниот час.

изработката на распоредот на часовите во Република Македонија во основните училишта часовите траат по 40 минути, а во средните училишта и на Универзитетот превладува комбинација на часовите во траење од 45 минути.

Секој час по определен наставен предмет е алка во синцирот на наставните часови од тој предмет во текот на една година, па затоа мора да биде поврзан со претходните и со идните часови и да биде вклопен во синцирот на дидактичките постапки за реализација на целите на наставата. Во низата на наставните случувања, секој наставен час како дидактичка целина е обележен со единствена дидактичка цел и со целесообразна комбинација на дидактичките постапки за постигнување на таа цел - како што се: вовед - подготовка за работа; обработка на содржини; утврдување; повторување; систематизирање; проверување; примена на различни наставни форми, наставни методи и наставни средства.<sup>106</sup>

Исто така секој наставен час има и своја внатрешна структура која е определена со неговата артикулација.

---

<sup>106</sup> Види: Б. Влаховиќ и други: *Опита педагогија за студенте учителских факултета*, Учителски факултет, Београд, 1996.

## 1. СТРУКТУРА НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Без оглед на наставните содржини што се обработуваат на часот, без оглед на возраста на учениците со кои часот се реализира, без оглед на тоа дали станува збор за час по математика или по историја, дали тој час се одвива во основното или во средното училиште, дали се работи за час на кој се презентираат нови наставни содржини или за час на кој се повторува, утврдува и синтетизира наставниот материјал - структурата на наставниот час е стандардна. Секој час има воведен дел, главен дел и завршен дел.

Во *воведниот дел* учениците се подготвуваат за работа, при што физички и интелектуално преминуваат од содржините од еден наставен предмет на содржини од друг наставен предмет.<sup>107</sup>

По воведниот дел следува *главниот дел* на часот, кој зазема централно место. Во негови рамки или се презентира нов наставен материјал или се утврдуваат порано презентирани наставни содржини. Од карактерот на работата што се применува во главниот дел од часот зависи неговата основна класификација - тој може да биде: час за презентирање на нови наставни содржини или час за утврдување, за повторување, за систематизација или за корелација на наставните содржини.

Третиот дел од часот е неговиот *завршен дел*, во чии рамки се сумираат резултатите и учениците се подготвуваат за следниот наставен час.

Уводниот дел на часот трае 5-10 минути, завршниот дел на часот исто така 5-10 минути, а може сосема и да изостане. Главниот дел трае 25-40 минути. Различното траење на составните делови на часот е условено од содржините што се реализираат во неговиот главен дел и од организацијата на тој дел, па поради тоа овој проблем ќе го елаборираме при презентацијата на главниот дел на наставниот час.

<sup>107</sup> Т. Продановиќ, *Методика наставе за учитељску школу*, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1968.

## УВОДЕН ДЕЛ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Во средното училиште е застапена предметна настава, така што во текот на еден ден учениците имаат пет, шест, некогаш и седум различни предмети, кои се вклопени во рамките на наставни часови во траење од по 45 минути. Во текот на еден ден учениците треба пет или шест пати физички, интелектуално и психички да се пренасочат од едно предавање на друго, од еден вид наставна содржина на друг вид наставни содржини.

Уводниот дел на часот е мост помеѓу часовите во текот на денот и претставува неопходно време кога ученикот треба да се адаптира на предметот, содржините и работата на наставникот. Тој премин му е потребен и на наставникот, за да се подготви за нов настап пред нови ученици, често и за нови наставни содржини.

Но, уводниот дел од часот не служи само за да се ублажи преминот меѓу два различни часа, туку и да се поврзат два часа од ист предмет, кои се случуваат во два различни дена. Уводниот дел на часот се надоврзува на завршниот дел од претходниот час. Најчесто содржините од завршниот дел на претходниот час, заради неопходниот континуитет, следниот час се актуализираат во уводниот дел.<sup>108</sup>

Така, уводниот дел од часот претставува непосредна врска со претходниот час, овозможувајќи сиот наставен материјал да се доживее како компактна целина што се прима во поврзани делови.

Покрај тоа што уводниот дел од часот треба да биде поврзан со завршниот дел од претходниот час, тој треба да се организира така што врз него, логично, ќе се надоврзат другите делови од тековниот час.

Уводниот дел се планира по анализата на претходниот час и по утврдувањето на целите на тековниот час. Концепциската поставеност на уводот зависи од наставните содржини, наставните форми, наставните методи и наставните средства што треба да се реализираат или применат во средишниот дел од часот.

За почетокот од часот наставникот може да користи *монолог, дијалог, текст метод* или *метод на демонстрација*.

Монологот може да биде монолог на ученикот или монолог на наставникот.

<sup>108</sup> На пример за домашната задача зададена во завршниот дел на претходниот час се дискутира во уводниот дел на тековниот час, и сл..



*Монологот на ученикот* секако треба да биде закажан и подготвен,<sup>109</sup> а неговата содржина може да биде различна. Содржина на монолог на ученикот може да биде: презентација на книга, филм, театарска претстава, напис; синтеза на претходна наставна единица; детали од биографиите на филозофите; корелација на повеќе учења или правци, итн.

*Монологот на наставникот* според содржините соодветствува на монологот на ученикот. Покрај веќе наведените опции, наставникот може часот да го почне и со анегдота, загатка или со математички проблем што ќе предизвика дискусија во која ќе се искристализира проблем што ќе се решава во текот на главниот дел од часот. Но, доколку се реши во сите класови во кои предава определената наставна единица да ја отпочне со загатка, анегдота или со проблем, наставникот мора да подготви различни загатки и проблеми за секој клас, бидејќи е неможно атрактивна и невообичаена содржина да се повторува пред ученици од различни класови.

*Дијалогот* е мошне погоден начин за почнување на наставниот час по филозофија. Може да се однесува на наставните содржини што се елаборирани на претходниот час, на нивна репродукција, синтеза и корелација, а може да се однесува и на сите опции кои се наведени при презентирање на монологот на наставникот и на ученикот. Дијалогот ја засилува соработка меѓу наставникот и учениците и го скратува времето што е потребно учениците да се заинтересираат за проблемите што ќе се разгледуваат на дадениот час.

*Текстот* како информација, документ или као поттик за размислување и дискусија може да биде мошне атрактивен почеток на наставниот час по филозофија.<sup>110</sup> Некои професори секој час го почнуваат со текст во вид на сентенца или фрагмент од оригинално филозофско дело; тоа се покажало како еден од успешните начини за воведување на младите луѓе во филозофијата.

*Демонстрација* на книга, слика, фотографија, компјутерска анимација и апликација, тематска илустрација, графикон, дијаграм, хистограм, картограм, пикограм, ходограм, цртеж, шема, табела, дијапроекција, слајд итн. се добар и ударен

<sup>109</sup> Преку задавање на домашната задача, како и со фронтални, групни или индивидуални подготовки за нејзината изработка, наставникот ги подготвува учениците за самостоен настап пред целиот клас во уводниот дел на часот.

<sup>110</sup> Види: Josip Marinković, *Metodika nastave filozofije, Zagreb, 1983*

почеток на наставниот час по филозофија. Демонстрацијата треба да е проследена или со монолог или со дијалог.

Уводниот дел на наставниот час трае 5-10 минути и има за цел да го најави она што ќе биде кажано во средишниот дел од часот.

## ГЛАВЕН ДЕЛ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Кога се зборува и мисли за наставниот час, претежно се мисли на неговиот главен дел. Кога наставната програма се дели на наставни единици и кога се прави годишно распределение и се определуваат содржините што ќе се реализираат на секој одделен час во текот на годината, повторно се определува дејноста на главниот дел од часот. Кога се утврдуваат целите и задачите што треба да се реализираат со определена наставна единица, пак, главно, се мисли на главниот дел на наставниот час.

Главниот дел е централен, средишен и најбитен дел од часот, а уводниот и завршниот дел се во неговата функција.

Според дејностите што се изведуваат на главниот дел на часот, наставните часови се делат на часови за презентација на нови наставни содржини, часови за утврдување, повторување, систематизација и корелација на наставните содржини и часови за слободен избор.<sup>111</sup>

## ВРЕМЕТРАЕЊЕ НА ГЛАВНИОТ ДЕЛ НА ЧАСОТ

Главниот дел на наставниот час трае од 25 до 40 минути, во зависност од видот на часот, како и од наставните форми и наставните методи во чии рамки се реализираат наставните содржини.<sup>112</sup>

<sup>111</sup> Оваа поделба на часовите ја практикуваме во процесот на долгогодишно предавање на филозофијата. Постојат и низа други поделби на наставните часови, за кои поопширно зборуваме во наредното поглавје "Видови наставни часови".

<sup>112</sup> Така, главниот дел трае подолго кога станува збор за часови за утврдување, повторување, систематизација и корелација на наставните содржини бидејќи уводот во ваков час речиси не се ни разликува од средишниот дел, а завршниот дел главно се сведува на општо сумирање на основните тези што произлегле од синтезата на наставниот материјал и од анализата на ученичките активности. Но, доколку повторувањето се изведува по пат на писмена работа на учениците главниот дел трае и подолго

Главниот дел на часовите за утврдување, повторување, систематизација и корелација на наставните содржини ќе трае пократко доколку се применува групна форма на работа. Тогаш уводниот дел трае подолго поради поделбата на учениците по групи, давањето основни индикации за работа и определувањето раководители на групите. Завршниот дел, исто така, не може ниту да се заобиколи ниту, пак, да се скрати поради сумирањето и корелацијата на резултатите до кои дошле групите, како и давање задачи за наредните часови.

За часовите за презентирање на нови наставни содржини како и за часовите за слободен избор на наставни содржини е потребен подолг увод и подготовка на учениците за наставен час, а исто така и подолг завршен дел од часот на кој ќе се рекапитулираат изнесените содржини така што средишниот дел на овие часови по филозофија не трае подолго од триесетина минути.

#### ОРГАНИЗАЦИЈА НА ГЛАВНИОТ ДЕЛ НА ЧАСОТ

Во наставата по предметот Филозофија се комбинираат разновидни наставни форми и методи, во зависност од определените цели и од видот на наставниот час. Инаку, при реализацијата на главниот дел од часот по филозофија со подеднаков успех се применуваат и фронтална и индивидуална и групна форма на работа, како и монолошки, дијалошки, демонстративен и текст-метод<sup>113</sup>.

Треба да се земе предвид фактот дека редовниот час секогаш се држи со целиот клас (значи со 35 ученици), па затоа фронталната форма се користи секогаш, а притоа често се комбинира и со други наставни форми. Постојат низа можни комбинации, но, генерално земено, при предавањето, како и во секоја друга ситуација кога се применува монолошкиот метод, се користи фронталната форма, додека индивидуално-фронталната и индивидуално-групната форма се користат при дискусија, самостојна работа на учениците, при изработка на писмени задачи, при индивидуални настапи на учениците и во разни други ситуации, во кои се користат дијалошкиот метод, текст методот и методот на демонстрација.

---

бидејќи ваквиот час има само краток уведен дел во кој се даваат основни индикации за работа, а практично и нема завршен дел

<sup>113</sup> Види: V. Poljak: *Obrada nastavnih sadržaja i stjecanje znanja*, Pedagoško-kjiževni zbor, Zagreb, 1975.

Наставата по филозофија во средните училишта може да биде интересна и успешна само кога е прецизно водена од страна на наставникот, особено кога се одвива преку дијалогот на наставникот со учениците. Меѓутоа, во главниот дел од часот успешно се користат и монолошкиот и дијалошкиот и текст-методот, како и методот на демонстрација на некое наставно средство.<sup>114</sup>

Монологот или дијалогот се комбинираат со општите методи на научното истражување: анализа, синтеза, апстракција, генерализација, специјализација, дефиниција, делба, класификација, дедукција и индукција што овозможува креативност и кај наставникот и кај учениците.

За да се избегнат монотонијата и стереотипноста, треба да се запази разновидноста во примената на наставните форми и наставните методи во различните етапи од наставниот час. Така, ако во главниот дел се применува групна или индивидуална форма, во уводниот и завршниот дел од часот ќе се користи фронталната форма.

Дијалогот во главниот дел од часот ќе се најави со монолог во уводниот дел и ќе се заокружи со монолог во завршниот дел од часот.

Успешниот избор, комбинацијата и динамиката на наставните форми и наставните методи се еден од основните услови за успех на часот и затоа на тој аспект на организацијата на наставата треба да му се посвети посебно внимание.

## ЗАВРШЕН ДЕЛ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Интелектуалната и психолошката тензија, која е посебна и специфична за секој час, треба да се намали, да стивне 5-10 минути пред да свони, за да можат и учениците и наставникот да се подготват за следниот час.

При анализа на наставниот час, се гледа дека во неговиот уводниот дел се зголемува интересирањето, вниманието и концентрацијата до нивото што е потребно за реализирање на наставната единица, додека во завршниот дел концентрацијата за определениот проблем се спушта, со што часот природно завршува.

<sup>114</sup> Во главниот дел од часот успешно се врши демонстрација на: книга, слика, фотографија, компјутерска анимација и апликација, тематска илустрација, графикон, дијаграм, хистограм, картограм, пиктограм, цртеж, шема, табела, дијапроекција, слајд итн.

Крајниот дел од часот по филозофија е мошне битна завршница на една наставна епизода и како таков има големо значање за заокружување на секој наставен час во една компактна елементарна временска, логичка, психолошка и педагошка целина на класно-предметниот наставен систем.

Значи, завршниот дел на наставниот час е време во кое учениците и наставникот ги привршуваат активностите на кои им се посветиле во текот на часот, ги сумираат резултатите и се подготвуваат за следниот час. Во овој дел од часот е полезно да се направи синтеза на наставните содржини што се апсолвирани на часот; да се вреднуваат ученичките активности и да се овозможи учениците да се подготват за следниот час.

#### СИНТЕЗА НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ

Во текот на излагањето на наставникот, при читањето филозофски текст или во дискусијата за определен проблем се следат или се расправа за различни содржини. Затоа е пожелно на крајот на часот да се направи кратка рекапитулација на кажаното, дискутираното или прочитаното.

Притоа можат да се комбинираат методите, така што: по дијалогот на наставникот и учениците, наставникот може преку монолот да ги рекапитулира основните тези; по монолот на наставникот, учениците можат низ дијалог да ги повторат основните поими; текстот може да се рекапитулира во кратки црти; и сл. Ваквото синтетизирање на наставните содржини трае 1-3 минути, но е битно бидејќи создава ред во презентацијата на новите содржини или во рекапитулацијата на стариот материјал.

#### ВРЕДНУВАЊЕ НА УЧЕНИЧКИТЕ АКТИВНОСТИ

На секој час по филозофија учениците се помалку или повеќе активни и се експонират на различни начини - земаат учество во дискусија, му поставуваат прашања на наставникот, презентираат домашни задачи итн. На тие активности наставникот ќе обрне внимание и ќе ги сумира на крајот од часот.

Тоа може да го стори со усна пофалба или со опомена, со нотирање на плусеви или минуси, со бележење оценки или на некој друг начин. Ученикот, како и секоја личност, е мотивиран кога знае дека од него нешто се очекува, дека неговата активност се забележува и се проценува.

Редовното следење на ученичките напредувања му овозможува на наставникот одличен увид во нивната работа и способности и афинитети. Тоа, од една страна, придонесува за воспоставување добра комуникација меѓу наставникот и учениците, а, од друга, за навремено и коректно изведување на тромесечните, полугодишните и годишните оценки.<sup>115</sup>

#### ПОДГОТОВКА НА УЧЕНИЦИТЕ ЗА СЛЕДНИОТ ЧАС

Секој час е алка во синцирот од мали филозофски настани, што во средните училишта (зависно од застапеноста на предметот според наставниот план) се случуваат 66 или 99 пати годишно. На крајот на секој час може да се најави следниот, со навестување на содржините и проблемите што ќе се елаборираат<sup>116</sup>.

Притоа учениците се упатуваат да размислат или да поразговарат за определен проблем, да повторат порано учен материјал по филозофија или по некој друг предмет; да прочитаат некоја книга, статија или филозофски фрагмент; да погледаат некоја театарска или кино претстава, телевизиска емисија или компјутерска анимација; да помогнат во изработката или во набавката на некое наставно средство,<sup>117</sup> итн.

Наставникот може учениците да ги упати да напишат домашна работа, во која ќе го дадат своето толкување на некој филозофски проблем, правец или учење; да направат рецензија на филозофско дело или есеј; да направат корелација меѓу филозофските учења и правци; итн. Овие домашни работи можат да бидат факултативни или задолжителни, но, како и да е, ќе се забележат и евентуално ќе се наградат учениците кои со успех ја изработиле домашната работа. Домашната работа е,

<sup>115</sup> Види: N. Pastuović: *Obrazovni ciklus*, Andragoški centar, Zagreb, 1978.

<sup>116</sup> Види: J Marinković: *Filozofija kao nastava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.

<sup>117</sup> Во текот на долгогодишна практика, испитувани се можностите за соработка на учениците и наставник во подготовка или набавка на наставните средства. Така, често од учениците е барано, да донесат секој по една книга на филозофот чија филозофија ќе се елаборира следниот час. Голем број ученици со задоволство одговараат на ова задача.

всушност, поттикнување на филозофска размисла и самостојна работа, која го одржува континуитетот на воочување на филозофските проблеми во периодот меѓу две средби на наставникот и ученикот.

\* \* \*

Завршниот дел на наставниот час, значи, има тројна функција: тој е логички, психолошки и педагошки завршеток и заокружување на една методичка целина; тој е подготовка за следниот час по филозофија, што ќе се слее со следниот почеток, и тој е време на емотивно растоварување од едни наставни содржини и подготовка за примање на други видови содржини на следниот наставен час во текот на денот.

## 2. ВИДОВИ НАСТАВНИ ЧАСОВИ

Строгата детерминираност на организацијата на наставата и на структурата на наставниот час го овозможува наставниот процес. Со прецизно определување на начинот на работата се отстрануваат несигурноста талкањето во текот на реализацијата на наставата. Утврдено е дека класно-предметната настава организирана во рамките на наставни часови во траење од по 45 минути е педагошко-психолошки најпогоден, најрентабилен и најпродуктивен начин на масовно образование. И наставниците и учениците и сите други субјекти кои на кој било начин се поврзани со образовниот процес (родителите, личностите што се одговорни за образованието на ниво на државата, техничкиот и административниот персонал во училиштата итн.) со тоа имаат увид во распоредот на работата и можат да го планираат своето ангажирање во организацијата, следењето или контролата на наставата. Извесноста и сигурноста се уште поголеми со оглед на прецизната определба на внатрешната структурата на наставниот час (на уведен, главен и завршен дел), така што сите часови имаат иста законитост, со што на наставниците им се олеснува организирањето, а на учениците вклучувањето во наставниот процес и неговото следење.

Маѓутоа, наставните часови меѓусебно се разликуваат според: елаборираните содржини; наставните форми; наставните методи; наставните средства што се ставаат во функција на едукативниот процес; а особено според целите и задачите што конкретниот час треба да ги исполни и реализира. Со оглед на ваквото богатство од определби тие не само што не се еднакви меѓусебе, туку доста се разликуваат.

Во тие рамки, тие можат да се класифицираат според различни принципи.

Еден од битните проблеми на методичко-дидактичкото истражување е и утврдувањето и определувањето типови (видови) наставни часови, односно создавање нивна типологија која би можела универзално да се применува во сите училишта при организирањето на наставата по сите предмети. Идејата за создавање на таква единствена класификација на наставните часови, што би внела ред и законитост во севкупниот наставен процес на сите степени и во сите области на образованието, поттикнувала голем број педагози, дидактичари и филозофи на образованието да се



посветат на решавањето на овој проблем, но досега, сепак не е создадена унифицирана класификација на наставните часови.

Основните проблеми што го оневозможуваат овој значаен потфат секако се: постоењето на различни степени на образование на учениците (основно и средно училиште) и потребата за различни пристапи кон учениците според возраста; различната насоченост на средните училишта, од кои едни се свртени кон теориските општообразовни познанија, а другите кон практичната примена на теоријата, т.е. кон практично образование во училиштето; а и самата природа на определените предмети имплицира специфичен приод кон класификацијата на наставните часови.

Ќе наведеме неколку класификации на наставните часови при што ќе ја експлицираме класификацијата која ја сметаме за најсоодветна за реализирање на наставниот процес по филозофија.

Наставните часови најчесто се делат: а) според активностите што на нив ќе се спроведуваат и б) според задачите што треба да ги исполнат. Следнава поделба ги задоволува овие критериуми:

- 1) воведни часови;
- 2) часови за презентирање на нови наставни содржини;
- 3) часови за практична примена на стекнатите знаења;
- 4) часови за повторување на материјалот;
- 5) часови за проверка на знаењето;
- 6) комбинирани часови<sup>118</sup>.

Но, и оваа поделба на наставните часови ги исполнува поставените задачи:

- 1) воведен час;
- 2) прв час за запознавање со наставната содржина;
- 3) час за формирање на генерализација на поимите;
- 4) час за практична примена на знаењата;
- 5) комбиниран час.<sup>119</sup>

<sup>118</sup> S. Pataki: *Opća pedagogija*, Zagreb, 1949, str. 175-179.

<sup>119</sup> M. Resner: *Nastavne tehnike*, Beograd, 1960. str.118.

Таков квалитет има и следнава подетална класификација на часовите:

- 1) интродуктивни (воведни) часови;
- 2) информативни часови;
- 3) презентативни часови;
- 4) експликативни часови;
- 5) продуктивни часови;
- 6) еволутивни часови;
- 7) реактивни (создавачки) часови;
- 8) корективни часови;
- 9) демонстративни часови;
- 10) комбинирани часови.<sup>120</sup>

Филозофијата како специфичен наставен предмет бара специфичен приод кон секоја генерација и кон секоја паралелка ученици. Приодот е условен и од нивните актуални, конкретни интересирања. Поради тоа, при планирањето на наставните содржини по филозофија не треба да се пристапи ниту кон една од напред наведените категоризации на наставните часови, туку треба да се избере што поопшта систематизација, која во текот на годината може да се приспособува спрема конкретните услови.

Наставата по филозофија треба да содржи: експликација на категоријалниот апарат на филозофијата, презентирање на одредени филозофски учења предвидени со програмата, како и проверка на степенот на усвоените наставни содржини.

Во практиката се покажа дека следната класификација е наједноставна и најпогодна за организирање на наставата по филозофија, а содржи и елементи од сите типови часови наведени во претходните класификации:

*Часови за презентација на нови наставни содржини*, кои би ги опфаќале наведените: воведни, интродуктивни, информативни, презентативни, експликативни, продуктивни, еволутивни, реактивни и демонстративни часови како и часовите за оформување и генерализација на поимите и часовите за запознавање со новиот наставен материјал.

<sup>120</sup> Т. Prodanović i R. Ničković: *Didaktika*, Beograd, 1974. str. 234.

*Часови за повторување, утврдување и систематизирање на наставните содржини*, кои би соодветствувале на часовите; за повторување и утврдување на наставните содржини, на часовите за контрола на знаењата, како и часовите за практична примена на усвоените знаења.

*Часови организирани по слободен избор на учениците во соработка со наставникот.* Овие часови содржат елементи од сите (веќе наведени) типови часови. На овие часови учениците стекнуваат нови знаења, се повторуваат порано предаваните наставни содржини, се спроведува филозофска пракса низ филозофски дијалог, се обопштува и се креира, се проверува степенот на напредувањето на учениците, па, според тоа, секој ваков час е на специфичен начин и комбиниран час.

### ЧАСОВИ ЗА ПРЕЗЕНТИРАЊЕ НА НОВИ НАСТАВНИ СОДРЖИНИ

Основна задача на севкупниот наставен процес е усвојувањето на нови знаења и оспособување на ученикот за нивна примена. Часовите на кои ученикот за прв пат се сретнува со нови филозофски поими, проблеми и учења се, всушност, најбитни часови по овој предмет; тие се носители на наставниот процес по Филозофија.

На часовите за презентација на нови наставни содржини се реализираат содржините кои се предвидени со наставната програма, во рамките на наставните форми, со употреба на наставните методи и на наставните средства што ќе ги предвиди наставникот. На овие часови учениците се запознават со филозофските проблеми, филозофските правци, филозофските доктрини и филозофските системи, предвидени со наставната програма. Овој процес може да се одвива преку предавање, преку дискусија на дадена тема, преку примање на филозофските содржини со помош на текст, видео, компјутерска или ЛЦД анимација, итн.

Врз основа на низа емпириски и теориски истражувања е утврдено дека голем ефект за разбирање и прием на нов наставен материјал има повторувањето на веќе усвоениот наставен материјал пред или во текот на презентирањето на новите наставни содржини. На тој начин се запазува континуитетот на она што е веќе изучено и она што

допрва ќе се учи, што секако создава поволна интелектуална и емотивна клима во процесот на едукација.<sup>121</sup>

### ЧАСОВИ ЗА ПОВТОРУВАЊЕ, УТВРДУВАЊЕ И СИНТЕТИЗИРАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ СОДРЖИНИ

Во средните училишта учениците примаат голем број информации по сите предмети. Определен број од тие информации треба да се меморираат и да се прифатат како трајно знаење. Притоа овие знаења се компарираат, надополнуват и со помош на позитивен трансфер се надоврзуваат едни на други. Информациите што треба да се запомнат се издвојуваат од множеството податоци што се добиваат во текот на часовите за презентирање на нови наставни содржини, се повторуваат и се утврдуваат.

За да не се препушти овој процес на случајот и на индивидуалните способности и можности на учениците, востановени се посебни часови за повторување, утврдување и синтетизирање на наставните содржини. На овие часови наставните содржини се повторуваат, дополнуваат и се дообјаснува сè што останало нејасно на часовите за презентација на нови наставни содржини. Се утврдуваат фактите и се врши корелација и синтеза на наставните содржини. За филозофската едукација овие часови се од особено значење, бидејќи се мошне поволни за проблематизирање на наставните содржини, за дискусија и за изведување на конклузии од апсолвираните содржини.

Како што на часовите за презентирање на нови наставни содржини особен ефект има повторувањето на веќе познатите филозофски теми, така и на часовите за повторување, утврдување и синтетизирање на наставните содржини се утврдуваат нови тези, кои што наставникот ќе ги запише на таблата, а учениците во тетратките.

На овие часови се проверува напредувањето на учениците во совладувањето на новите наставни содржини, им се укажува на грешките, пропустите и се вреднува ученичката активност.

<sup>121</sup> Види: М. Тофовиќ-Камилова, *Уметничката литература и педагошките чувства*, Метафорум, Скопје, 1994.

## ЧАСОВИ ЗА СЛОБОДЕН ИЗБОР НА НАСТАВНИ СОДРЖИНИ

Голем број филозофски прашања и проблеми не се диференцирани во наставната програма, но тие често се наметнуваат во секојдневниот живот. Поради тоа, тие треба да бидат разгледани на часовите по филозофија.

Овие прашања треба да им бидат поставени на учениците на часовите по слободен избор на наставните содржини.

Учениците со интерес ги обработуваат проблемите на слободата, среќата, љубовта, храброста итн. Врз основа на едно експозе, книга и сл. учениците можат да развијат интересна филозофска дискусија за низа прашања од кои лично се засегнати и за кои повеќе пати размислувале и разговарале, но на сосема друг начин. Проблемите за кои ќе се дискутира можат да бидат и однапред најавени.

На овие часови треба да се продлабочи и прошири веќе усвоениот материјал. Можат да се обработуваат оригинални филозофски дела или фрагменти од филозофска литература. Можат да се организират посети на театарски претстави и кино проекции, по кои би се организирила филозофска дискусија врз основа на тематиката и проблематиката обработена во делата. На филозофски начин можат да се коментират и ТВ драми, серии итн.

Ваквиот начин на поделба на наставните содржини овозможува, од една страна, прецизна ориентација при структурирањето на наставната тема, а, од друга страна, таа дава низа варијации за приспособување на наставните содржини кон интересирањата, желбите и потребите на конкретните ученици. Ова е важно дотолку повеќе што наставните програми по филозофија, како и по другите предмети, се прават за апстрактен ученик што во некој апстрактен историски миг со помош на апстрактен професор ќе ги прима, совладува и апсолвира. Со востановување на часовите за слободен избор на наставни содржини се отвора пат кон актуализација и индивидуализација на наставната програма по филозофија.

Доколку со наставната програма не се предвидени часови за слободен избор, наставникот може определен број часови кои со наставната програма се предвидени за презентација на нови наставни содржини или за утврдување на веќе презентирани содржини да ги пренасочи во часови по слободен избор.

Погодно е, наставните часови да се распределуваат така што различни типови часови сукцесивно ќе следат едни по други.

Редоследот на овие часови може да се организира на три начина.

|     | прв час                                       | втор час                                      | трет час                                |
|-----|---|---|---|
| I   | час за презентација на нови наставни содржини | час за утврдување повторување и синтеза       | час за слободен избор                   |
| II  | час за презентација на нови наставни содржини | час за слободен избор                         | час за утврдување повторување и синтеза |
| III | час за слободен избор                         | час за презентација на нови наставни содржини | час за утврдување повторување и синтеза |

Шема бр. 19

Внимателно ќе ги разгледаме сите три варијанти.

#### Прва варијанта

Во првата варијанта според шемата бр. 19, видовите часови даваат ваков редослед:

- 1) Час за презентирање на нови наставни содржини;
- 2) Час за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини;
- 3) Час за слободен избор на наставни содржини.

- 1) Презентирање на наставните содржини

Кога часот на презентацијата на наставните содржини им претходи на другите типови часови, посебно внимание му се посветува на пристапот кон содржините со кои учениците се среќаваат за прв пат. Се укажува на општествено-историските и културолошките услови во кои создавал филозофот и се презентираат филозофските проблеми.

При презентацијата на наставните содржини посебно внимание им се посветува на глобалните и на парцијалните интересирања на учениците, а, на следниве два часа ќе се насочаат токму кон тие интересирања.

## 2) Часови за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини

На вториот час од еден ваков мал циклус ќе се провери степенот на усвоеноста на наставните содржини што се презентирани на првиот час. Повторувањето и проверката на степенот на рекогниција и репродукција ќе трае 10-15 минути.

Доколку се утврди дека учениците не ги разбрале или не се во состојба да ги репродуцираат содржините кои наставникот ги смета за базични за натамошно напредување во филозофската едукација, наставните содржини ќе се реструктурираат и ќе следи нивната натамошна експликација.

Доколку се утврди дека наставниот материјал е усвоен, следува корелација меѓу новите и порано усвоените филозофски содржини или, пак, корелација меѓу наставните содржини по филозофија и наставните содржини по други предмети.

На овие часови, според интересирањето на учениците се дополнуваат информациите за животот и за културното дејствување на определен филозоф, се продлабочуваат филозофските проблеми, филозофемите се поткрепуваат со оригинален филозофски текст итн. Дополнителните информации може да ги даде наставникот, но наставникот може и да задолжи ученик или група ученици кои под негово стручно раководство би подготвиле кратко, усно, експозе (во траење од 5 до 10 минути). Ваквите експозеа соучениците ги следат со особен резпект, интерес и внимание. По експозето може да се развие дискусија по акцентираниите прашања.

Организирањето на часот за утврдување и повторување на наставните содржини веднаш по часот на презентирање на наставните содржини придонесува за синтеза на наставниот материјал и за негово брзо и трајно усвојување.

### 3) Час за слободен избор на наставните содржини

Филозофската едукација предизвикува различни интереси кај учениците, така што има многу можности за организирање на час по нивниот избор. Притоа има и неверојатно многу можности и модификации на наставните содржини, форми и методи.

Како основа за дискусија може да се земе проблемот кој е загатнат а останал нерешен на претходните часови, а можат да се и постават нови проблеми и да се решаваат сосема нови прашања, што ќе ги поставуваат било професорот било учениците.

На часовите организирани по слободен избор на учениците, може да се пристапи кон:

- анализа на оригинално филозофско дело;
- анализа на филозофски фрагменти;
- проширување и продлабочување на содржините за определени филозофеми;
- утврдување на корелации меѓу различни филозофски учења, правци и толкувања на филозофските проблеми;
- филозофска анализа на театарските претстави, филмови, ТВ драми, дела кои се изучуваат во рамките на другите предмети; итн.

За реализација на овие активности на учениците може да им се даде индикација за домашна подготовка.

### Втора варијанта

Во втората варијанта, редослед на видовите часови е ваков:

- 1) Час за презентирање на нови наставни содржини;
- 2) Час за слободен избор на наставни содржини;
- 3) Час за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини.

При ваквиот редослед на часовите, веднаш по презентирањето на новите содржини би се пристапило кон задоволување на конкретните интересирања на



учениците во врска со предвидениот тематски материјал, а потоа би се утврдувале основните факти и би се извршила синтезата.

### Трета варијанта

Третата варијанта според шемата бр. 19 изгледа вака:

- 1) Час за слободен избор на наставни содржини;
- 2) Час за презентирање на нови наставни содржини;
- 3) Час за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини.

Пред презентирањето на новите наставни содржини, наставникот ги индицира проблемите кои во рамките на таа наставна единица би можеле да се третираат (на пример: проблемот на можноста на познанието втемелено врз искуството; проблемот на верската толеранција; проблемот на политичките слободи; проблемот на воспитувањето). Учениците го насочуваат своето интересирање кон определен проблем, па се организира час за слободен избор, кој му претходи на часот за презентирање на нови наставни содржини итн.

\*

\*

\*

Организацијата на овие часови може по слободен избор да биде различна во зависност од интересирањето на учениците, од нивната интелектуална зрелост, од насоката на училиштето, од составот на класот и од низа други фактори.

Со оглед на фактот што актуалната Наставна програма по Филозофија предвидува само часови за презентирање на нови наставни содржини и часови за повторување и утврдување на наставните содржини, со шемата бр. 18 донесуваме и пример на Синопис за глобално и за тематско планирање на наставните содржини во кои се застапени и ваков вид часови:

Наведената класификација на видовите часови е плаузабилна, но, само една од можните. При организацијата на наставата по филозофија има безброј можности и комбинации, што му се откриваат на секој наставник низ наставниот процес.

### 3. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Човековата дејност и свесна и целесообразна активност. За разлика од дејноста на другите живи суштества, та свесно е насочена кон определена цел. Човекот, главно, знае што работи и зошто го прави тоа. Тој свесно го чувствува сегашниот миг и има визија за иднината. Тој свесно ја креира иднината, поставува цели при секоја своја активност и се обидува нив да ги реализира.

Така и наставниот процес во целина се востановува и се организира со определена цел.

Организацијата и реализацијата на наставата по секој наставен предмет се определува со наставната програма, која има прецизно определена цел.

Секој наставник врз основа на наставната програма прави сопствени планирања и определува цели: за глобално реализирање на наставната програма; за секоја наставна тема; и конечно за секој наставен час.<sup>122</sup> Во целта е содржана проекцијата на последиците што треба да произлезат од реализацијата на наставните содржини во рамките на наставниот предмет, наставната тема или наставната единица.

За да ја постигне некоја определена цел, човекот си поставува низа задачи со чие решавање ја остварува целта. И во наставниот процес, зацртаните цели насочени кон реализирање на глобалните, тематските и оперативните содржини се проследени со низа наставни задачи, што треба да ја овозможат реализацијата на тие цели.

#### ЦЕЛИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Наставата е строго замислен и доследно изведуван процес што несомнено се стреми кон постигнување на определена цел и остварување на определена цел и смисла низ процесот на подучување<sup>123</sup>.

Наставниот час, како елементарна логички обмислена секвенца на наставниот процес и како единствено психолошко доживување на педагошкиот акт, секогаш се стреми кон исполнување на определена цел. Целта на секој час е секогаш вклопена во

<sup>122</sup> Види: Б.: Ампов, *Подготовка за настава*. Прирачник за наставници. Просветно дело, Скопје, 1986.

<sup>123</sup> Види: А Либерт: *Филозофија на наставе*, Геца Кон, Београд, 1935.

целта што ја наметнува наставната тема, во целта што ја наметнува наставниот предмет во целост и во целта кон која што се стреми севкупниот наставен процес.

Наставата по филозофија која е во постојана потрага по универзалната смисла и целта на човекот и постоењето, е иманентна потрага по начините и методите со кои се постигнува досегање на целта, како смисла и идеал на секое мисловно суштество.

### ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Луѓето пред себе и пред другите луѓе секојдневно поставуваат низа задачи, кои треба да се решат за да се исполни определената цел.

Задачите се групираат според рокот предвиден за нивното решавање, според тежината, според нивната насоченост итн.

Бидејќи наставниот процес претставува високоорганизирана интелектуална и емпириска дејност, поставувањето и исполнувањето на целите преку реализирање на определени наставни задачи е редовен ангажман на сиот наставнички колегиум. Низ секој предмет, на секој наставен час се исполнуваат дневните оперативни задачи, кои се вклопуваат во исполнувањето на задачите зацртани со наставниот план и со наставната програма по соодветниот предмет, односно со соодветното тематско и глобално годишно планирање.

Според насоченоста, наставните задачи се делат:

- на наставни задачи кои укажуваат на практичното значење или на функцијата на наставниот час (функционално-практични задачи);
- на задачите чие остварување овозможува развивање на доблесноста кај учениците (воспитно-етички задачи); и
- на оние задачи кои се поставуваат пред наставникот (и пред учениците) при совладувањето на наставните содржини (образовно-гносеолошки задачи).

### ФУНКЦИОНАЛНО-ПРАКТИЧНИ ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

При обмислувањето на наставниот час, наставникот по филозофија пред сè ја бара смислата (причината) поради која на своите ученици ќе им зборува за определен проблем или ќе им поставува определени филозофски прашања. Прва задача на

наставникот е пред секој час да одговори на прашањето: Зошто на младите луѓе кои му се доверени на едукација им е потребно да се запознаат со филозофемот што ќе им се презентира на часот? Кое е практичното значење и во која функција може да се стави знаењето со кое учениците ќе се здобијат на тој час?

Задачите кои се поставуваат со овие и вакви прашања се всушност функционално-практични задачи на наставниот час.<sup>124</sup>

Решавањето на функционално-практичните задачи на наставниот час претставува теориско и емпириско оправдување на наставните содржини и на наставните постапки што ќе се реализираат и применат на часот.

Примери:

1. Учењето за Хјумовата филозофија е во функција на разбивање на догматизмот. или

1.a. Учењето за Хјумовата филозофија е основа за разбирање на Кантовиот критицизам.

Овие алтернативи се некои од можните функционално-практични задачи на наставниот час на кој се презентира Хјумовата филозофија.

2. Учењето за Хобсовата филозофија е во функција на презентација на правната држава, или

2.a. Учењето за Хобсовата филозофија е во функција на проблематизација на човечката природа.

Една од можните функционално-практични задачи на наставниот час на кој се презентира Хобсовата филозофија може да биде токму укажувањето на нужноста од функционирање на правната држава или, пак, на консеквенции од недетерминираноста на меѓучовечките односи со оглед на човечката природа.

Поставувањето и решавањето на функционално-практичните задачи на наставниот час е различно кај секој наставник за секој наставен час. Кои и какви задачи ќе бидат поставени зависи од личноста на наставникот; од интересирањата и интелектуалниот потенцијал на учениците; од насоченоста на училиштето во кое се предава филозофија; од содржините што учениците ги учат по другите предмети; од непосредниот историски миг, итн. Филозофијата дава безброј можности за насочување

<sup>124</sup> Види: Ц. Лок: *Мисли о васпитању*, Београд, 1950.

на вниманието на луѓето кои со неа се занимаваат, така што определувањето на функционално-практичните задачи овозможува мошне широк спектар на избор. Оваа разновидност во определувањето на задачата на наставниот час го прави нестереотипен процесот на наставата по филозофија<sup>125</sup>. Така може да се определат различни функционално-практични задачи за истата наставна единица: - во различни класови во истото училиште (поради различното интересирање на учениците); во класови од различни училишта (поради различна насоченост на училиштето); или во различни учебни години (поради актуализација на наставните содржини во конкретниот историски миг).

На тој начин наставата по филозофија се определува според ученикот, класот, училиштето, наставникот и според времето кога се реализира. Така, една иста тема и едукативен процес со исти детерминанти овозможува висок степен на диференцијација и индивидуализација на наставата и будење интерес за филозофските проблеми кај голем број ученици.

Од определувањето на функционално-практичните задачи зависи и определувањето на воспитно-етичките и образовно-гносеолошките задачи на наставниот час.

## ВОСПИТНО-ЕТИЧКИ ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Меѓу основните прашања во филозофијата спаѓа и проблемот на етичките вредности во човековиот живот, што нему му даваат смисла. Процесот на наставата воопшто, а посебно на филозофската едукација има задача да ги пренесе цивилизациските и етички вредности врз младите луѓе, кои низ процесот на образованието се вклучуваат во определен цивилизациски историски миг. Точно на овој пункт се интерферираат филозофијата и наставата.<sup>126</sup>

Токму поради нејзината етичка насоченост, наставата по филозофија е еден од клучните предмети преку кои се развива свеста за чесноста и доблесноста кај младите луѓе<sup>127</sup>.

<sup>125</sup> Види: Platon: *Zakoni*, BIGZ, Beograd, 1971.

<sup>126</sup> Види: P. Vuk-Pavlović: *Filozofija odgoja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.

<sup>127</sup> Види: И. Кант: *Критика на практичниот ум*, Метафорум, Скопје, 1993.

Низ секој час по филозофија наставникот заедно со своите ученици решава определени етички задачи или наставниот материјал го проблематизира од етички аспект.

Пред секој наставен час наставникот размислува како низ реализацијата на дадената наставна единица ќе ги поттикне учениците кон доброто и доблесното, како да се влијае на формирањето и развитокот на моралната свест преку филозофијата на Емпедокле, а како преку филозофијата на Сократ, Платон, Аристотел, Спиноза, Расел, Ками итн.

Постојаното насочување на наставните содржини кон развитокот на моралната свест и совест овозможува создавање стратегија на моралното дејствување, при која во процесот на изучувањето на историјата на филозофијата младиот човек се поттикнува на размисла за добродетелта и доблесноста, на градење на моралниот критериум и на почитување на моралните вредности.

Воспитниот момент во наставата, кој е особено присутен во наставата по филозофија, е еден од пресудните фактори за подготвување на младата личност да ги преземе одговорностите што пред неа ги поставува идниот нејзин професионален, општествен и приватен живот, односно да ги достигне димензиите на возрасна и зрела личност.

## ОБРАЗОВНО-ГНОСЕОЛОШКИ ЗАДАЧИ НА НАСТАВНИОТ ЧАС

Развитокот на стоковното производство, ширењето на пазарите, го имплицираа конституирањето енормниот развиток на науките. Подемот на науките и создавањето на граѓанското општество било причина за создавање на голем број училишта (од различен ранг), со што се овозможило масовно образование на населението. Со масовното образование на населението се создава нов квалитет кај младата популација граѓани, што придонесува кон натамошниот развиток на општеството. "Знаењето е моќ" е синтагма на новото време<sup>128</sup>. Основна задача на наставниот процес е стекнување знаења. Така, образовно-епистемолошката задача е една од најсуштествените задачи на наставниот час, како елементарна временска, логичка, психолошка и педагошка целина на класно-предметниот наставен систем.

<sup>128</sup> Види: F. Bacon: *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1964.

Образовно-епистемолошката задача го обврзува наставникот на активности со кои на учениците ќе им овозможи стекнување нови знаења<sup>129</sup>.

Врз основа на функционалните и етичките задачи, а во рамките на наставната програма, наставникот ги определува основните образовни задачи на наставниот час. Овие задачи се наведуваат во вид на тези, кои се основна рамка за градење на содржината на наставниот час.

Наставата по филозофија овозможува разновидна организација на наставните содржини. Низ јасно определување на образовно-епистемолошките наставни задачи ќе се прецизираат содржините што ќе се реализираат на секој наставен час.

Новиот век се карактеризира со огромна верба во образованието. Надвладува мислењето дека со просветувањето на луѓето ќе настапи царството на разумот, во кое ќе владеат мудроста и добрината. Сократовата интелектуалистичка етика, во која се става знак на еднаквост меѓу знаењето и доблеста, повторно се актуализира.

Современото општество се темели врз постојан и брз развоток на науката и техниката. Стекнувањето знаења и создавањето свест за потребата да се учи цел живот е интелектуелен императив на XX век. Образовно-епистемолошките задачи на наставниот час се во служба на функцијата на натамошен поттик на истражувањата и сеопшт подем на животниот рационализам.

---

<sup>129</sup> Види: J. Đorđević: *Intelektualno vaspitanje i savremena škola*, Sarajevo - Beograd, 1990.



## **V. РЕАЛИЗАЦИЈА НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС ПО ФИЛОЗОФИЈА**

Наставниот процес се реализира со наставни форми, методи и средства. Тие се базични дидактички постапки и материјал, кои овозможуваат замислените и предвидени наставни содржини на адекватен начин, со успех, да бидат реализирани во наставата.

Сите часови имаат слична наставна технологија, заради тоа што им се слични едукативните цели. Тие се одвиваат во рамките на еден долготраен и целосен образовен циклус.

Но, часовите по разните предмети имаат своја карактеристика, толку колку што секој образовен предмет е различен од другите - според содржината, тематиката, застапеноста во вкупната концепција на општите содржини на едукацијата, според сообразната технологија за пренесување на содржините на секој предмет, итн.

Така и часовите по философија имаат своја специфичност, бидејќи и филозофската едукација е специфична. Општите методи, техники и наставни средства во наставата по философија прозвучуваат и се пројавуваат со мали разлики во однос на нивната примена во другите наставни предмети.

## 1. НАСТАВНИТЕ ФОРМИ И НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА

Дидактичарите не се единствени кога станува збор за определување на поимот на формите на работа во наставата.<sup>130</sup> Така, во педагошката литература сретнуваме различни дефинирања и класифицирања, а често и непрецизни определби на овој поим, што понекогаш резултирало и со конфузни класификации.

Формите на наставната работа разните автори ги делат на продуктивни и репродуктивни, врзани и слободни, теориски и практични, директни и индиректни, фронтални, индивидуални и групни, итн.

Некои автори ги поистоветуваат наставните форми со наставните методи, а има и случаи кога под наставни форми се подразбират различни наставни системи, при што понекогаш доаѓа до поистоветување на формите на работа со различни наставни стратегии.<sup>131</sup> Во овој труд ќе се тематизираат директната и индиректната, фронталната, индивидуалната и групната наставна форма, кои се најприсутни во нашата наставна практика.

Според начинот на кој наставникот ги упатува своите ученици во наставните содржини, наставните форми се делат на:

- а) директна форма на наставата;
- б) индиректна форма на наставата.

Според пристапот на наставникот кон ученичката заедница, наставните форми се делат на:

- 1) фронтална форма на наставата;
- 2) индивидуална форма на наставата;
- 3) групна форма на наставата.

Наставните форми утврдени врз различни принципи на дивизија меѓусебно се интерферентни и нужно се комбинираат.

<sup>130</sup> Поглавјето *Наставните форми и организацијата на наставниот час по филозофија* ги следи основните идеи од соодветното поглавје од мојот магистерски труд *Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта*, стр. 45-65

<sup>131</sup> Види *Pedagoška enciklopedija*, 2, op. cit., str. 519.

## ДИРЕКТНА ФОРМА НА НАСТАВАТА

Директната настава е класичен облик на наставата, во која наставникот им ги соопштува содржините на учениците, а потоа од нив бара тие содржини да ги репродуцираат на определен начин. Значи, наставникот на учениците им пренесува однапред обликуван материјал и активно раководи со сите фази низ кои минуват учениците при усвојувањето на наставната содржина. Улогата на наставникот во директната настава е доминантна. Во многу историски периоди се мислело дека овој облик на настава е единствено можен и плаузибилен.

Застапниците на директната настава (претставниците на класичното училиште) истакнуваат дека овој облик на работа овозможува најефикасен и најкраток пат до сознанието. Освен тоа се истакнува можноста за непосредно воспитно влијание на наставникот, за поголема израмнетост на класниот колектив, како и можноста за мигновена и брза интервенција на наставникот при корекцијата на грешките на учениците.

Противниците на овој облик на настава (Работната школа и Далтон план) истакнуваат дека при ваквата форма на работа не се води сметка за индивидуалноста на учениците, дека се задушува секоја иницијатива и креативност, дека од младите личности се создаваат медиокритети и дека сувата фактографија, врз која се темели оваа школа, на ученикот не му дава ниту практични ниту корисни знаења.

## ИНДИРЕКТНА ФОРМА НА НАСТАВАТА

Инди­ректната настава се јавува како реакција на директната настава, во која наставникот е единствениот подучувач и главен актер на наставата. Во овој втор вид настава наставникот повеќе ги упатува и ги насочува и, пред сè, ги поддржува учениците самите да бараат решение на определени проблеми, како и да артикулираат и поставуваат прашања. Ова методичка форма се нарекува уште и посредна настава или самостојна работа на ученикот<sup>132</sup>.

Улогата на наставникот во инди­ректната настава се манифестира сосема поинаку отколку во директната настава. Би можело да се рече дека овдека неговата

<sup>132</sup> Види: Б. Камчева-Лакинска: *Самостојна работа на ученикот во наставата*, Даскал Камче, Кавадарци, 1996.

улога е главно организаторска. Тој на учениците им поставува задачи, ги упатува на изворите од кои ќе можат да добијат информации, обезбедува наставни средства и ја контролира работата на учениците.

Застапниците на индиректната настава истакнуваат дека со овој облик на работа се овозможува да дојдат до израз индивидуалните способности и интереси на учениците, дека тоа ги мотивира учениците за работа, дека ја развива нивната креативност и инвентивност и дека доведува до стекнување на потрајни знаења. Веќе воведувањето на технички средства и помагала во наставата, како и примената на програмираната настава, го доведува во прашање опстојувањето на директната форма на настава. Но, сепак искуството покажа дека исклучивото инсистирање врз еден облик од овие различни облици на работа не резултира со успех.

Противниците на индиректниот облик на работа, при овој наставен процес всушност, претставниците на традиционалната школа, истакнуваат дека тука воопшто не може да стане збор за некакви сигурни резултати, дека е крајно нејасно каков ќе биде исходот на која и да е наставна постапка, дека оваа настава е неефикасна, дека го разбива колективот и дека го запоставува воспитниот аспект на наставниот процес.

#### СООДНОСОТ ДИРЕКТНА-ИНДИРЕКТНА ФОРМА

Во наставата по филозофија, несомнено, двете форми на работа се применливи и во никој случај не се меѓусебно инкомпатибилни. Во двата случаи наставникот е организатор на наставниот процес и негова професионална должност е да им ги приближи на учениците определените наставни содржини односно учениците да ги поврзе со наставните содржини.

Всушност, дидактичкиот триаголник што го сочинуваат ученикот, наставникот и наставниот материјал може да има неколку релации, во зависност од тоа дали станува за директна или за индиректна настава.

Шематскиот приказ на дидактичкиот триаголник изгледа вака



Шема бр. 20

1. Релација Б-В-А-Б (наставник - наставни содржини - ученик - наставник) - наставникот им ги соопштува фактите на учениците и бара од нив да ги репродуцираат (директна настава);
2. Релација Б-А-В-Б (наставник - ученик - наставни содржини - наставник) - наставникот го упатува ученикот на содржините што треба самостојно да ги истражува, а тој му ги соопштува на наставникот резултатите до коишто дошол самостојно (индиректна настава);
3. Релација А-В-Б-А (ученик - наставни содржини - наставник - ученик) - ученикот самостојно и самоиницијативно истражува определени содржини, а од наставникот бара објаснување.

Во практиката, наставата по филозофија покажува многу добри резултати кога се комбинираат директната и индиректната настава, заради сложеноста на наставната материја со којашто учениците претходно не се сретнале, но и заради квалитетот на индивидуалниот ангажман на учениците, што соодветствува на духовната вредност на филозофијата.

Користењето на двете методички форми на наставникот му овозможува подобро да ги запознае своите ученици и при оперативното планирање и изведување на наставата да води сметка за конкретните интереси на личностите кои учат филозофија.

## ФРОНТАЛНА ФОРМА НА НАСТАВАТА

Фронталната форма е оној облик на наставната работа кога наставникот работи истовремено со сите ученици од еден клас. Таа кај нас најчесто се применува, со оглед на фактот дека паралелките во нашите средни училишта се многу големи (над 30 ученици).

Фронталниот облик на работа има низа предности. Пред сè тој е многу рационален. Наставникот им дава објаснување на сите ученици, целиот клас го има пред себе и во текот на работата контролира како реагира заедницата, но, и секој ученик одделно. При ваквиот облик на работа учениците можат меѓусебно да ги споредуваат своите знаења, брзината на усвојувањето на поимите и на разбирањето на наставниот материјал, така што ефектот (често) е многу позитивен.

Освен тоа, при користењето на фронталниот облик на работа се зацврстува класната заедница, што е една од важните компоненти на филозофската едукација.

Недостатокот на оваа дидактичко-методичка форма на настава се состои во тоа што наставата треба да се приспособи на просечниот ученик. Притоа оние ученици кои се понапредни од другите можат да почувствуваат здодевност, а оние кои заостануваат зад просечните тешко ја следат наставата. Но, бидејќи наставникот пред себе го има целиот клас, кога ќе забележи дека вниманието на еден дел од учениците попушта, може да застане, да го повтори материјалот, да даде дополнителни објаснувања и на тој начин наставниот материјал да го направи атрактивен и за оние ученици кои не се вклопуваат во просекот<sup>133</sup>. Освен тоа, кога ќе забележи дека некој ученик се занимава со други активности, може да го опомене или да поведе разговор со него за темата што се обработува и на тој начин да му го сврти вниманието на текот на часот.

Доколку, во текот на предавањето, наставникот забележи дека на некои ученици им попушта вниманието поради тоа што наставните содржини за кои станува збор веќе им се одамна познати, тој може паралелно да загатне нови проблеми, со што ќе го направи часот поинтересен.

Фронталната форма главно се користи во директната настава, но таа може да се примени и во индиректната настава. Но, сепак, треба да се има предвид дека во

<sup>133</sup> Види: Д. Стојковиќ: "О неким облицима рада на часовима психологије", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 3, 1954, стр. 84-87.

ситуацијата кога наставникот пред себе го има целиот клас, независно дали при тоа учениците ги поделил на групи или, пак, секој ученик го насочил кон посебен проблем што треба самиот да го реши, наставата се одвива во рамките на фронталниот облик на наставата.

## ИНДИВИДУАЛНА ФОРМА НА НАСТАВАТА

Индивидуалната форма на наставата претставува работа на наставникот со единичен ученик, односно посебно со секој ученик од класот.

Филозофијата и како облик на свест и како наставен предмет овозможува да се развива индивидуалноста на секоја образована личност. Еден филозофски проблем може да се постави и да се решава на многу начини и затоа е неопходно на учениците да им се укажува на тие можности и тие да се поттикнуваат да бидат автономни и оригинални (да имаат сопствен став при толкувањата на филозофемите со кои се сретнуваат во текот на наставата).

Индивидуалната форма на наставната работа овозможува секој ученик да се упати на самостојна работа во текот на часот или надвор од наставата.

Првиот услов за организирање на индивидуалната настава е наставникот да ги познава своите ученици. Тој треба да се потруди да го запознае секој ученик посебно и да ги открие неговите афинитети и начинот на кој тој им приоѓа на проблемите. На тој начин наставникот може да ги организира наставните постапки по мера на секој ученик.

Индивидуалната форма на работата може да се организира во рамките на директната и на индиректната настава, иако почесто се користи како метод на индиректната настава.

Во директната настава индивидуалната форма често се комбинира со фронталната форма. Наставникот работи со целиот клас, но при тоа им се обраќа на одделни ученици, консултирајќи ги нивните ставови и мислења. При тоа во работата може да се вклучи и поголем број ученици. Во директната настава, кога наставникот поставува прашање, тој му го поставува на целиот клас, сите ученици размислуваат, а наставникот ги повикува еден по еден да се обидат да го решат проблемот. При



дискусија секогаш се користи индивидуалната или групната форма на работа т.е. индивидуалната во комбинација со фронталната и групната форма на наставата.

Кога при презентацијата на новите содржини се користи фронталната форма, наставникот може неколку пати во текот на часот да го прекине монолот за да размени мислење со учениците.<sup>134</sup> Освен тоа, учениците треба да се охрабруваат, доколку нешто не им е јасно или им се чини дека е неприфатливо, да го прекинат наставникот, барајќи објаснување или, пак, да ја запишаат дилемата во своите тетратки, а објаснувањето да го побараат по излагањето на наставникот. Ученикот треба да знае дека има право своето мислење да го противстави на ставот на наставникот или на ставовите на другите ученици. Затоа по монолот наставникот секогаш треба да остави време за дополнителни објаснувања, односно за одговори на поставените прашања или за дискусија на учениците.

Овој начин на работа е многу корисен, бидејќи, од една страна, ги мотивира учениците самостојно да размислуваат и да бараат одговори на прашањата, а, од друга страна, му овозможува на наставникот да го контролира целиот клас истовремено. Целиот клас има иста задача, во дискусијата се вклучуваат голем број ученици, а и оние кои не се јавуваат за збор ја следат постапката за барање одговор на поставените прашања и формираат свои ставови.

Индивидуалната форма на работа се применува и во работата со учениците по часовите. На учениците кои имаат посебен афинитет спрема предметот или на оние кои бараат дополнителни објаснувања треба да им се обрне посебно внимание по часовите. На позаинтересираните ученици, по часовите треба да им се дадат дополнителни информации, да се поразговара со нив и да се насочат кон поширока литература и кон самостојна работа. Давањето упатства за самостојна работа, како и почестите консултации, непосредно значат индиректна настава.<sup>135</sup>

За учениците, пак, кои потешко ја следат наставата треба да се организираат дополнителни часови, на кои повнимателно ќе им се објасни она што им претставува проблем за поуспешно следење на наставата. Наставникот ќе има многу поголем успех во работата доколку им посвети поголемо внимание на послабите ученици, бидејќи

<sup>134</sup> Види: M. Vrbećić: *Kako podučavati*, Beograd, 1983, str. 72-80.

<sup>135</sup> Види: H. Ćurić: *Metodika i tehnika pisanja referata i dimačih radova iz istorije*, Sarajevo, 1965, str. 15-30.

ученикот кој е потемелно воведен во предметот без тешкотии ја следи наставата и не прави проблеми во класот.

Учениците од средните училишта, особено од гимназиите, често учествуваат во радио и ТВ емисии каде што се дискутира за проблеми кои имаат филозофска конотација. Доколку таквите ученици му се обратат за помош, наставникот треба да им излезе во пресрет. Тој може директно да ги воведо во проблематиката на соодветната област или да ги упати на литература од која самите ќе можат да изнајдат одговори.

Индивидуалната форма на работата многу успешно се користи во индиректната настава. Наставникот може на учениците да им дава домашни задачи преку кои тие ќе ја изразат својата индивидуалност, може да ги поттикнува на размислување за определени проблеми или на читање на текстови чија анализа треба да ја извршат самостојно итн. Исто така, ученикот ја изразува својата индивидуалност и се учи на самостојна работа и преку писмените задачи што се работат во училиштето.

По првото тромесечје (во декември, по одржани 25 часа по филозофија) наставникот може да им даде на учениците задача самостојно да го обработат опусот на еден филозоф или да го проследат решавањето на еден филозофски проблем низ историјата и своите сознанија писмено да ги соопштат. За да бидат успешни нивните експликации наставникот треба:

- 1) да им даде основни методолошки упатства за пишување на текст,
- 2) да им предложи поголем број теми со цел учениците да можат да го изберат она што најмногу ги интересира,
- 3) секој ученик да го упати на соодветната литература
- 4) да ги охрабри учениците него да го консултират околу пристапот кон дадените проблеми.

Експозеата треба да бидат кратки и збиени (3-5 страни), со назначени библиографски единици. Еден примерок од текстот ученикот задржува за себе, а еден му предава на наставникот. Наставникот треба да ги прегледа сите добени трудови и да продискутира за нив со младите автори. Доколку треба да се направи некоја интервенција, трудот треба да му се врати на ученикот за да го поправи.

Овие трудови нудат низа можности, како што се: отворање дискусија за определени области, потесна специјализација на секој поединец за определена област, навикнување на самостојна работа итн.

По секој десети час оттогаш, наставникот може да им сугерира на учениците да ги дополнат своите трудови. Дополнувањето може да се состои во обработка на филозофско дело или во проширување на проблемот. На тој начин учениците во текот на целата година континуирано ќе се занимаваат со определен проблем и ќе постигнат значителни резултати во определена област.

Во текот на часовите треба да се смета и на тоа дека учениците владееат со определен материјал, т.е. да се поканат да кажат нешто повеќе за проблемот што се обработува во дадената наставна единица.<sup>136</sup>

Индивидуалната форма на работата во индиректната настава се покажала многу ефикасна во добро опремените училишта, кои имаат библиотеки, компјутери и други услови за самостојна работа на учениците.<sup>137</sup> Преку користењето на сопствена дискета, самостојната работа на секој ученик може да биде организирана и континуирано да трае повеќе од еден час. Но, овој облик на работа отвора и многу проблеми. Учениците имаат различни интересирања и различни работни навики, не се сите подеднакво брзи и вешти, така што тешко може да се очекува дека сите ќе одговорат на поставените задачи. Наставникот треба да има трпение и секому да му обрне внимание, да го охрабри и да го поттикне да ги исполни своите обврски.<sup>138</sup>

Несомнено, предностите на индивидуалната форма даваат извонредни можности за изразување на креативноста и инвенцијата на ученикот (и на наставникот).

<sup>136</sup> Види: М. Баковљев: *О процесу стицања знања и мисаоној активности ученика*, Младо поколење, Београд, 1968.

<sup>137</sup> Види: В. Vlahović: *Školska medijateka*, Nova prosveta, Beograd, 1987.

<sup>138</sup> Пример на индивидуален пристап кон ученикот, проткаен со желба целосно да се почитува специфичноста на личноста на секој поединец, сретнуваме во делото на Александар Нил *Слободните деца на Самерхил*. Во англиското село Лејстон, Нил (види А. Нил, *Слободна деца Самерхила*, БИГЗ, Београд, 1980) организирал училиште во кое ни една желба на учениците не била ограничувана. Довербата, љубовта и индивидуален пристап кон секој поединец биле императиви на Самерхил. Училиштето го посетувале многобројни педагози и психолози. Реакциите биле најразлични. Веќе неколку децении најпознатите светски авторитети од областа на педагогијата ги кршат коцјата околу идејата и практиката на Самерхил. Едни го воздигнуваат до идеалното училиште, кое е по мера на ученикот, училиште што го надминува неефикасниот постоен училиштен систем, додека нивните опоненти се згрозуваат или не веруваат во тие педагош идеи и постапки.

## ГРУПНА ФОРМА НА НАСТАВАТА

Групната форма на работата претставува специфична организација на наставата во која наставникот ги дели учениците на групи кои работат врз исти или врз различни задачи.

Постојат повеќе модуси на работа со групи:

- Групите можат да работат на часот, но и надвор од часовите (дома, при изработката на домашни задачи, собирање на податоци итн.);
- Групите можат да бидат работни или натпреварувачки;
- Групите можат да работат врз исти или врз различни задачи;
- Групите можат да бидат еднократни или константни;
- Групите можат да бидат слободно или диригирано формирани;
- Групите можат да бидат обликувани со цел да се повторува наставниот материјал или да се обработуваат нови наставни содржини;
- Наставникот може да го подели класот на две или три групи, на повеќе групи во кои има од 4 до 6 ученика или на групи кои претставуваат парови (тандем)<sup>139</sup>.

Бидејќи за секој час по филозофија на наставникот му се потребни определени наставни средства (книги, брошури, монографији, списанија, шеми и карти), учениците можат да бидат вклучени во набавувањето на овие средства т.е. за секој час може да се задолжи по една група ученици да пронајде и да донесе определени книги за демонстрација, да ги умножи фрагментите на филозофскиот текст што ќе го подготви наставникот, да донесат карти и според упатство на наставникот да нацртаат и обликуваат шеми, итн. Формирањето на вакви групи има практично значење, бидејќи придонесува за квалитетот на наставата, а притоа не ги оптоварува учениците, бидејќи групите се сменуваат и ваквата активност придонесува за подобра образовна атмосфера во класот, што непосредно се одразува врз резултатите и сатисфакцијата на учениците.

Кога се организираат часови за слободни активности, може да се предвиди дискусија со противставени ставови на учениците. На пример, при обработка на наставната тема *Платоновото учење за државата*, на една група и се дава задача да ги застапува Платоновите ставови околу врвната улога на филозофите во управувањето со

<sup>139</sup> Види: С. Адамчевска: *Тандемска работа на учениците*. Просветно дело, Скопје, 1991.

државата, а на другата група да ги застапува демократските ставови. При тоа, секако, се даваат упатства и се посочува на потребната литература за подготовка на дискусијата. Учениците кои добиле задачи се состануваат по часовите и ја градат стратегијата и тактиката како ќе ги победат опонентите. Учениците кои не се вклучени во работните задачи ја претставуваат третата група, која слободно формира ставови, вклучувајќи се во дискусијата директно во текот на часот.

Во овој случај имаме комбинација на работа на формираните групи кои се подготвуваат надвор од часовите, и на активноста на групите кои на часот слободно ги формираат своите ставови и непосредно се вклучуваат во дискусијата.

Наставникот може да формира групи и на многу други начини, давајќи им задача да обработат определени содржини кои подоцна ќе бидат презентирани на часовите. На пример: да прочитат различни книги од ист автор или книги на мислители од еден ист правец, или делови од една иста книга, или различни осврти на едно исто дело, потоа да гледаат различни филмови или театарски претстави кои третираат проблеми блиски на наставните содржини, со цел за тоа да се дискутира на часовите, и сл.<sup>140</sup>

Упатувањето на учениците на групна работа надвор од наставата има повеќе едукативни компоненти:

- потребата за афирмација на групата ја засилува мотивацијата на поединецот член на групата;
- поединецот во групата работи многу повеќе отколку што би работел сам;
- членовите на групата меѓусебно се помагаат;
- различниот приод кон проблемите често раѓа неочекувани и интересни резултати.

Наставникот треба да обрне внимание на составот на групите кои самостојно работат надвор од наставата. Учениците можат и самите да се одбираат, но препорачливо е наставникот, сепак, да има контрола над формирањето на групите, со цел нивниот состав да биде соодветен на задачите што треба да ги извршат и на педагошките цели што треба да се постигнат.

<sup>140</sup> Види: Д. Костић: "Семинарски рад у настави филозофије", *Филозофски преглед*, Београд, 1955, бр.3-4, стр. 38-41.

Групите надвор од наставата не можат долго да работат, бидејќи учениците, секако, имаат и други обврски освен оние што пред нив ги поставува наставникот по филозофија. Но, повремено треба да се користи и овој облик на работа и притоа да се води сметка секој ученик барем еднаш во текот на годината да биде член на ваква група.

При повторувањето на наставниот материјал многу е ефикасно доколку учениците се поделат во две или три групи и се организира натпревар меѓу групите. Најпогодно е групата да настапува екипно, членовите меѓу себе да се консултираат. Може да има различни пропозиции за бодирање на пример: за позитивниот одговор да се добива еден бод, за негативниот да се одзема еден бод, а ако прашањето остане без одговор, да се запишува 0).

Искуството покажа, дека повторувањето на наставниот материјал изведено на овој начин оди брзо и предизвикува радост кај учениците.

Покрај натпреварувачките групи можат да се формираат и работно-истражувачки групи. Овие групи треба да бидат помали и да бројат 4-6 ученици. За да можат успешно да работат, потребно е да се промени распоредот на седење на учениците, т.е. од клупите да се формираат работни маси за секоја група посебно (така, на пример во една училница во која наставата ја слушаат 36 ученици можат да се формираат 6 до 9 групи, кои ќе седат на 6 односно 9 маси).

Групите можат да решаваат определени задачи на часовите за повторување, утврдување и синтеза на наставниот материјал. Задачите можат да бидат исти или различни. Доколку задачите се исти (монотемска работа) групите се натпреварувачки. Најчесто во текот на еден час се решаваат повеќе задачи и на крајот се прогласува победничката група.

Постојат многу можности за соопштување на финализацијата на работата. Доколку задачите се различни (политематска работа), наставникот ги контролира резултати, а на крајот на часот водачот на групата реферира. Вака организираното повторување на материјалот пробудува интерес кај учениците, ги мотивира да мислат и максимално да се ангажираат.

Групите можат еден дел од часот да толкуваат филозофски текст, а подоцна меѓусебно да дискутираат за него.

Постојат и низа други начини за работа на групите на часот по филозофија (компарација на наставните содржини, различни корелации, систематизации итн.).

Но, без оглед на кој начин се организира групната работа и на која задача работат групите, оваа форма не смее до крај да се парцијализира, односно не смее да излезе од рамките на класниот колектив. Резултатите од работата секогаш се соопштуваат јавно и сите групи треба да имаат меѓусебен увид во работата.

Еден од клучните проблеми е и колку долго треба да опстојува формираната група. Од една страна, потребно е определено време групата да се усогласи и внатре во неа да се изврши ефикасна микроорганизација на работата. Тоа укажува на потребата групите да бидат постојани. Од друга страна, може да дојде до сепарирање на учениците што доведува до нездрави односи во класот. Тука наставникот треба да биде флексибилен и да постапува сообразно со ситуацијата.

Посебен облик на групната настава е работата по парови (тандем). Учениците кои седат заедно во истата клупа заедно ги решаваат сите задачи и еден од нив го дава одговорот. Овој облик на работата е особено погоден за наставата по логика, но мошне ефикасно се користи и во наставата по филозофија.

Соработката на паровите ги надминува недостатоците на групниот облик на работа, а сепак овозможува консултација пред јавниот настап, што е од големо значење за наставта воопшто, а посебно за наставата по филозофија.

Тандемите, како и поголемите групи, можат да бидат постојани и еднократни, случајно или намерно организирани, слободно или диригирано составени и сл. Најчесто, паровите се ученици кои седат во иста клупа. Соработката на учениците од иста клупа е најпогодна од повеќе причини: тие соработуваат и на други часови, седејќи еден до друг можат непречено да работат, а притоа да не им пречат на другите, заедничката клупа им овозможува заедничко користење на наставните средства и помагала.

Доколку, наставникот (од која било педагошка причина) мисли дека работата во парови треба да се организира врз основа на некој друг принцип, тој може да организира и поинаков распоред на седење на учениците.

## 2. НАСТАВНИТЕ МЕТОДИ ПРИ ОРГАНИЗИРАЊЕТО НА НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА

Секоја наука и човечка активност има и користи низа методи кои се средство за постигање на нивните основни и особени цели.

Во таа смисла, како и во сите други науки, така и во Методиката на наставата по филозофија се применуваат општи логички методи:

- Методи за формирање на поимот - анализа, синтеза, апстракција, генерализација и спецификација;
- Методи за експликација на поимот - дефиниција и дивизија;
- Методи за засновување и изведување на судовите - индуктивен и дедуктивен метод;
- Методи за докажување и побивање на судовите.

При тоа се покажува дека секоја оделна наука има и свои специфични методи, односно посебни истражувања и спорови околу своите методи, па во таа смисла и пред науката за наставата се поставуваат низа дилеми и проблеми околу бројот на методите што треба да се применат и околу принципите за нивната поделба.<sup>141</sup>

Во наставата по филозофија најчесто се користат следните методи:

- 1) Монолошки метод;
- 2) Дијалогски метод;
- 3) Текст метод;
- 4) Методот на демонстрација.

### МОНОЛОШКИ МЕТОД

Монолот е говор на една индивидуа која изнесува ставови, самата ги разгледува од различни аспекти, ги аргументира и ја утврдува (тврди) нивната валидност. Во филозофијата, па, според тоа, и во наставата по филозофија, многу често еден вака говори, а другите го слушаат.

Тоа може да биде наставникот или ученикот.

<sup>141</sup> Види: G. Babić: *Metode u nastavi*, Sarajevo, 1973.



## МОНОЛОГ НА НАСТАВНИКОТ

Наставникот, веќе според вокацијата и професијата, секојдневно им се обраќа на учениците. Тој тоа го прави кога пред нив поставува проблем, при индикациите за решавање на проблемот, при сумирањето на резултатите, при експликациите, демонстрациите, а особено во текот на предавањето.

Предавањето многу често и успешно се користи во наставата по филозофија, па е потребно да се нагласат основните методички барања кои се однесуваат на содржината и на обликувањето на оваа методичка постапка.

а) Предавањето треба да се обликува така за да предизвика живо внимание кај учениците. Треба јасно да се истакне основниот проблем, да се откријат причините и последиците на определените учења, да се мотивираат учениците да мислат и да учествуваат во решавањето на проблемот.

Во текот на предавањето наставникот треба да изгради сцена на збиднувањето. Кога се експлицира учењето на некој филозоф, наставникот треба да е негов застапник, да ги истакне сите драматични заплети на неговата филозофија, односот спрема сите дотогашни филозофеми и спрема импликациите врз натамошниот тек на филозофската мисла.

б) Наставните содржини треба да се излагаат прегледно, и при тоа посебно внимание да се обрати на истакнувањето на главната мисла. Секогаш треба да се има на ум дека деталите го истакнуваат и го осветлуваат основниот проблем. Доколку деталите се пренагласени, а дигресиите предолги, тие не само што нема да помогнат да се сфати основната мисла, туку на учениците целосно ќе им го одвратат вниманието од основниот проблем, создавајќи конфузија свест.

в) Успехот на предавањето принципиелно многу зависи и од техниката на говорот.<sup>142</sup>

Наставникот по филозофија мора да внимава на својот говор и постојано да го усовршува, водејќи сметка тој да биде граматички правилен, со чист изговор, со мирен тон, со правилна дикција и по можност сликовит.

Посебно треба да се води сметка за овие реторички и дидактички неопходности:

<sup>142</sup> Види: I. Mrmak.: *Metode vojne nastave*, VIZ, Beograd, 1967.

- Јазикот е граматички исправен тогаш кога зборовите и композицијата на реченицата соодветствуваат на правилата на граматиката на литературниот јазик на којшто се изведува наставата.

- Јазикот на наставникот ќе биде со чист изговор доколку тој внимава на артикулацијата на говорот, односно доколку тој води сметка никогаш да не ги голта наставките на зборовите и завршетоците на речениците. Лошо артикулираниот говор го намалува вниманието на слушателот, предизвикува замор и здодевност и, навистина, тешко се следи.

- Говорната доминанта на предавањето треба да биде грижливо одбрана, така што без тешкотии гласот може да се спушта и повишува. Превисоката говорна доминанта не дава можност да се употребат поголеми интервали во модулацијата на гласот и ги изморува подеднакво и наставникот и учениците.

- Интензитетот (јачината) на гласот треба да биде толкава што целиот клас без напрегање може да го следи предавањето. Премногу тивкиот глас предизвикува замор кај учениците, а премногу високиот ги раздразнува. Посебно треба да се води сметка дисциплината во класот да не се постигнува со повишен тон, бидејќи тоа најчесто има спротивен ефект.

- Правилната дикција налага правилно нагласување, интонација на одделни зборови и реченици и одмерено темпо.

- Интонацијата е многу важно средство на дикцијата на говорот, но таа мора да и соодветствува на содржината, бидејќи погрешно употребената интонација станува невкусна и смешна. Во доброто предавање нема место за патос и за извештачени ефекти.

- Ритмот и темпото на говорот го прават предавањето или живо и интересно или напорно и здодевно. Наставникот не смее да говори ниту пребрзо ниту пребавно. Исто така, во текот на подготовката на предавањето тој треба да ги предвиди местата каде што ќе направи паузи во говорот, со цел го засили вниманието на учениците.

- За време на предавањето наставникот треба да стои или полека да се движи низ класот. На тој начин го засилува вниманието на учениците, а и го контролира целиот клас. Во текот на предавањето наставникот треба да се потруди со погледот да

воспостави комуникација со сите ученици, така што секој ученик треба да има чувство дека наставникот му се обраќа токму нему.

- Гледајќи ги учениците наставникот во секој момент го контролира ефектот на своето предавање, а тоа му овозможува да интервенира кога ќе види дека попушта вниманието или дека некои ученици не го разбираат. Недопустливо е погледот да се фиксира само врз еден ученик или во текот на предавањето да се гледа преку главите на своите ученици или низ прозорец.

- Наставникот секогаш треба да има на ум дека при секое ново предавање треба повторно да ги освојува своите ученици и да ја заслужи нивната доверба. За да го постигне тоа, тој секогаш, и повторно, мора да искаже почит и наклонетост спрема своите слушатели, повикувајќи ги на соработка во разгледување на проблемот.

Наставникот треба да биде искрен и срдечен, скроман и ненаметлив, при што на своите ученици треба да им покаже дека суверено и целосно владее со наставниот материјал.

Особено внимание треба да им се посвети на почетокот и на крајот на предавањето - кога се најавува темата и се навлегува во неа односно кога со заклучните зборови се заокружува сознанието за изнесениот проблем создавајќи општа гносеолошка и вредносна слика за темата на предавањето.

Монолошкиот метод наставникот не го користи само во текот на предавањето, туку и во секоја експликација на новите наставни содржини, како и при повторувањето, утврдувањето и синтезата на наставниот материјал.

Убаво обликуваниот монолог на наставникот претставува поттик и охрабрување за монологот на учениците.

## МОНОЛОГ НА УЧЕНИКОТ

Ученикот говори кога ги изложува своите ставови, или дилеми, кога ги изложува проблемите и толкувањето на некој филозофем, односно кога прашува и кога одговара на прашањето.

Меѓу основните задачи на воспитно - образовниот процес е и таа да се научи ученикот да говори<sup>143</sup>. Наставникот по филозофија мора да вложи голем труд за да ги научи учениците јасно, јадровито и концизно да ја изразуваат својата мисла. Задачата на наставата по филозофија е да ги охрабри учениците да мислат, да ги поттикнува својата мисла да ја формулираат во логички ставови и да ги научи нив да ги изнесуваат и да им ги пренесуваат на другите луѓе.

Ученикот треба да се подучува дека усменото излагање бара подготовка, а тоа значи:

- да ја редуцира содржината што сака да ја презентира така што ќе го одвои суштественото од несуштественото и ќе се запре на најсуштествените точки;
- своето излагање да го обликува во коизистентна логичка целина;
- да подготви тези за излагањето;
- да се труди да биде сигурен и уверлив;
- да се труди излагањето да му биде интересно и да предизвика внимание;
- да го негува јазикот, што ќе му овозможи да говори течно;
- да не ги учи напамет содржините што сака да ги презентира;
- да биде подготвен да го прекине монолот и да одговори на некое поставено прашање, а потоа да го продолжи излагањето.

Наставникот по филозофија треба да им укаже на учениците колку голема важност има негувањето на културата на говорот за успех во животот.

#### ВРЕДНОСТИТЕ НА МОНОЛОШКИОТ МЕТОД

Класичната настава се темели на монолот на наставникот, кој екс- катедра на учениците им ги предава наставните содржини, и врз монолот на ученикот, кој ги репродуцира наставните содржини за да ја добие оценката.

Современата настава има многу поразновидна методологија, односот помеѓу наставникот и ученикот е пофлуиден. Но монолошкиот метод и во неа и понатаму зазема значајно место. Во таа смисла, потребно е да се истакнат основните вредности и

<sup>143</sup> Види: М. Габелица: *Ученик као субјект у примени наставних метода*, Педагошки рад, Београд, 1972.

ограничености на примената на монолошкиот метод во современата настава по филозофија.

Основните вредности на монолошкиот метод се:

а) *Рационалност* - со помош на монолошкиот метод наставникот може за релативно кусо време да презентира пообемна содржина, да објасни многу факти, да експлицира многу поими.

б) *Прецизност* - монолошкиот метод овозможува прецизно планирање и мошне висок степен на веројатност дека планот ќе се исполни. Реализацијата на планот зависи исклучиво од наставникот.

в) *Можноста за одржување на дисциплината во класот* - примената на монолошкиот метод овозможува одржување на потребната дисциплина повеќе од кој било друг метод. Додека наставникот зборува учениците главно молчат и слушаат, така што не треба да се вложуваат дополнителни напори за одржување на редот во класот.

г) *Креативност на наставникот* - при монологот доаѓаат до израз реторичките способности на наставникот, неговата инвентивност и оригиналност и способноста за презентација и импровизација.

Излагањето на филозофските проблеми, всушност, претставува акт на филозофирање, наставникот во предавањето ги изнесува своите ставови и својот однос спрема содржината која ја презентира, така што секој монолог е своевидна филозофска креација.

#### ОГРАНИЧЕНОСТИТЕ НА МОНОЛОШКИОТ МЕТОД

Главните недостатоци на монолошкиот метод се:

а) *Недостиг на комуникација со аудиториумот* - монолошкиот метод, сепак, не ја овозможува целосната комуникација помеѓу наставникот и аудиториумот, поради тоа што учениците пасивно го следат предавањето на наставникот и не учествуваат ниту во поставувањето ниту во решавањето на проблемот. Додека наставникот зборува учениците немаат можност да интервенираат со барање нешто да им се разјасни, а кога

наставникот ќе го заврши монолот реакцијата на учениците врзана за определено прашање често е задоцнета.

б) *Ограничување на креативноста на учениците* - бидејќи учениците се пасивни во текот на усното излагање на наставникот, нивната креативност и самостојност не доаѓаат до израз. Освен тоа, учениците често се повлекуваат пред сувереноста на наставникот и наместо да се учат самостојно да мислат и да заземат ставови во решавањето на филозофските проблеми, тие се трудат да го имитираат својот наставник, да ги повторуваат неговите реплики од монолошкото излагање, па се јавува опасноста да станат негова бледа копија.

в) *Оттежнување на непосредната контрола над учениците* - додека наставникот предава, пред себе го има класот, по изразот на очите на своите ученици тој може да стекне увид за приемот и разбирањето на наставните содржини. Но, сепак, може да се стекне и погрешен впечаток. Можеби предавањето им е интересно на учениците, тие се трудат да го следат, може дури да им се чини дека го разбираат, но подоцна може да се утврди дека еден дел од наставните содржини останале неразбрани.

г) *Попуштање на вниманието* - часовите на кои исклучиво се користи монолошкиот метод можат да предизвикат замор, па дури и злодејност кај определен број ученици. Всушност, секој човек претпочита да учествува во разговор отколку само да слуша нечие излагање. Еден дел од учениците може за време на часот да размислуваат за сосема други нешта и да останат целосно пасивни.

Имајќи ги предвид предностите и ограниченостите на монолошкиот метод, наставникот ќе се потруди да користи и други методи.

## ДИЈАЛОШКИ МЕТОД

Дијалогскиот метод е особено ефикасен во наставата по филозофија, зошто таа треба, пред сè, да ги научи учениците самостојно да мислат, да поставуваат проблеми и да бараат решенија на проблемите, почитувајќи ги законите на логиката. Невозможно е да се пристапи кон овој мисловен (интелектуален, филозофски) акт без размена на мислењата, без конверзација и полемика.<sup>144</sup>

<sup>144</sup> Види: J. Marinković: "Može li nastava filozofije biti stvaralaštvo", *Bilten za nastavu filozofije*, Zagreb, br. 10, 1971, str. 1 i d.

Не е доволно наставникот по филозофија само да го познава наставниот материјал што треба да им го презентира на учениците, не е dostatно да умеє убаво да ги обликува наставните содржини и како такви да ги пренесува на учениците, туку е нужно наставникот кај учениците да разбуди интерес за филозофијата и филозофскиот начин на мислење, чувство за филозофирање, потреба да поставуваат прашања и смелост да одговорат на (филозофското) прашање. Наставникот мора да настојува со своите ученици што почесто да дискутира за филозофските проблеми.

Нашиот училиштен систем не е функционално замислен така што на учениците да им овозможи слобода да мислат и прашуваат. Ако подетално ја разгледаме желбата за осознавање кај младите онака како што тие ја манифестираат пред возрасните, можеме да констатираме дека децата од предшколска возраст прашуваат многу и често. По тргнувањето на детето на училиште бројот на поставените прашања се намалува, а средношколците најчесто немаат ниту интерес ниту доверба спрема возрасните за да поставуваат прашања. Тоа сигурно не значи дека младиот човек во процесот на образованието го научил сето она што го интересира или што би можело да го предизвика неговото интересирање. Училишниот систем кој го сведува учењето на просто репродуцирање на содржините (наставник - ученик - наставник) го задушува природниот интерес за осознавање кај учениците и кај нив предизвикува аверзија кон наставникот и наставните содржини. Затоа наставникот по филозофија има должност да го разбуди филозофскиот ерос кај учениците и во секој погоден момент да започне или да овозможи дискусија.

Дијалошкиот метод може со подеднаков успех да се применува на часовите за усвојување на нови наставни содржини, како и на часовите предвидени за утврдување, повторување и синтетизирање на наставниот материјал.

При примената на дијалошкиот метод наставникот мора да внимава дискусијата да има определено филозофско ниво.

Наставникот треба внимателно да ги осмисли и формулира прашањата кои треба да претставуваат основа на дискусијата.<sup>145</sup> Прашањата, истовремено, треба да го содржат филозофскиот проблем кој се поставува пред учениците, но, во прашањата треба да бидат содржани и можните насоки за испитување и решавање на поставениот

<sup>145</sup> Види: V. Jurić: *Učeničково pitanje u suvremenoj nastavi*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

проблем. Дискусијата меѓу наставникот и учениците (која може да прерасне и во дискусија меѓу учениците) треба да претставува обид за решавање на низа проблеми (актуализирани од наставникот или учениците), кои по логички ред се надоврзуваат еден по друг.

Пример:

При презентација на Хјумовото учење за каузалитетот, наставникот би можел да развие дискусија со учениците така што:

- Како прво би се поставило прашањето што е цел на научното истражување. Низ дискусијата би се дошло до сознание дека целта на научното истражување е откривање на законите (природни, општествени итн.).

- Потоа би се преминало на определување на законите како општи, нужни и релативно константни каузални врски.

- Дискусијата потоа би се насочила кон прашањето како е можно при бесконечно многу појави, кои временски следат една по друга, да се издвојат две појави за кои би можеле да тврдиме дека првата појава е причина за настанување на втората појава.

- Треба да се поттикнат учениците да размислуваат дали само поради временскиот след на една појава по друга можеме да ја тврдиме и нивната каузална поврзаност (проверка на исправноста на ставот "Post hoc, ergo propter hoc").

- Можат да се наведат примери во кои се изведени сосема погрешни констатации за каузалната условеност, кои во прв миг изгледаат сосема логични.

- Низ дискусијата наставникот ќе ги насочи учениците кон заклучокот дека доколку две појави постојано се среќаваат, т.е. доколку едната појава секогаш и' предходи на втората, можеме да зборуваме за нивна каузална поврзаност.

- Така доаѓаме до Хјумовиот став дека нашето знаење за каузалитетот, всушност, се базира врз привикнувањето на временскиот след на една појава по друга, а дека впрочем, е невозможно со сигурност да се востанови каузалната условеност. На учениците им се предочуваат последните консеквенции на ова учење, според кое човекот е немоќен да стекне какво било сигурно знаење.

- Со повторување на знаењата за агностицизмот и скептицизмот ја лоцираме Хјумовата гносеологија.



## ПРАВИЛА НА ДИЈАЛОШКИОТ МЕТОД

При примената на дијалошкиот метод наставниците, секако, треба да ги почитуваат методичките правила за неговата примена, но секој наставник низ практиката формира и свои правила, благодареејќи на извонредните инвентивни можности што ги нуди дијалошкиот метод.

а. *Јасна формулација на прашањата* - прашањето мора да биде (формулирано) јасно и недвосмислено. Прашањето мора да го содржи проблемот кој претставува основа за дискусија. Настаникот не треба да поставува премногу лесни прашања, затоа што тие ја намалуваат динамиката на дискусијата, што може да доведе до опуштање и губење на интересирањето кај учениците. На треба да се поставуваат сугестивни прашања (на пример: Дали Декарт е рационалист?) Нема смисла да се поставуваат прашања од областите кои на учениците им се сосема непознати и на кои тие не можат да дадат одговор.

б. *Прашањето се поставува на целото одделение* - сите ученици размислуваат, бараат решение и се обидуваат да одговорат на него. Наставникот треба да им овозможи на сите ученици (или на оние кои сакаат) да го искажат своето мислење за проблемот. Се случува учениците да не се задоволат со понуденото решение и понатаму да се јавуваат за збор. Во вакви случаи наставникот треба да им овозможи на сите ученици (кои тоа го бараат) да понудат нови или да ги надополнат веќе изнесените решенија.

в. Наставникот треба секој одговор *внимателно да го ислуша* - доколку одговорот е неточен, наставникот треба да пронајде аргументи со кои ќе докаже дека дадениот одговор е неадекватен. Доколку се работи за полу- точен одговор, наставникот треба од другите ученици да побара дополнување на одговорот, т.е. задоволувачко решение.

г. Наставникот треба да настојува *да добие одговор* на поставеното прашање - доколку учениците не можат да оговорат на поставеното прашање, наставникот може истото да го преформулира, а потоа да продолжи да го бара одговорот.

д. Учениците треба да се научат како *културно да зборуваат* и да дискутираат - тоа подразбира цел комплекс на правила на однесување:

- додека еден ученик зборува, другите ученици треба да молчат. Не смее на никого да му се упаѓа во збор, не смее бурно да се реагира (или да се исмејува), дури и кога говорникот не е во право;
- учениците бараат збор со кревање на рака, а го добиваат со прозивање;
- учениците не смеат да зборуваат на глас;
- во текот на дискусијата не смее да има навредување, потценување или понижување меѓу учениците;
- ставот со кој не се согласува, ученикот треба да го побие со аргументи, а никако со напад врз личноста на ученикот кој го застапува спорниот став (*argumentum ad hominem*);
- наставникот треба да ги упати учениците да водат белешки, што ќе им овозможи посмирено и поквалитетно да го искажат своето мислење кога ќе добијат збор;
- наставникот учествува во дискусијата, ја стимулира и насочува, притоа, тој мора да внимава да не го злоупотреби својот авторитет за наметнување на своето мислење. Учествувајќи во ваква дискусија учениците се учат на толеранција, почитување на туѓото мислење и на културата на човечката комуникација;

ѓ. Во текот на дискусијата за определен проблем наставникот треба да внимава *дискусијата да не се пренасочи* кон решавање на некои други проблеми. - проблемите треба да се решаваат сукцесивно. Секоја дискусија треба да резултира со решение на поставениот проблем, т.е. во текот на дискусијата да се изнајде едно или повеќе можни решенија. Доколку наставникот би дозволил дискусијата да заврши без донесување на конкретни заклучоци, наставниот час не би ја исполнил (оправдал) својата цел, а дискусијата би била обесмислена.

е. *Повод за дискусија* може да биде: проблематизација на наставната единица, текст прочитан на часот, книга, театарска претстава, филм, ТВ емисија, актуален проблем (особено доколку може да се поврзе со наставниот материјал) итн,

При подготовка на наставниот час наставникот треба внимателно да ги подготви прашањата кои треба да претставуваат провокација за дискусија<sup>146</sup>. Притоа

<sup>146</sup> Види: V. Jurić: *Metoda razgovora u nastavi*, Zagreb, 1979.

наставникот мора да смета на тоа дека учениците воопшто нема да се заинтересираат за определени прашања (т.е. нема да започнат дискусија), но дека други прашања може го привлечат нивното интересирање и да предизвикаат жива дискусија.

При подготовката на дискусијата наставникот не треба да очекува дека на часот ќе се исцрпат сите подготвени прашања (тоа и не е потребно), па затоа наставникот вниманието треба да го насочи кон одржувањето на мисловниот континуитет на дискусијата, а наставниот час да резултира со усвојување на конкретни заклучоци.

Наставникот може да биде сигурен дека часот успешно е изведен доколку по завршување на часот учениците по групи ја продолжуваат дискусијата или доколку група ученици по часот му пријдат со желба да ја продолжат дискусијата.

#### ПРЕДНОСТА НА ДИЈАЛОШКИОТ МЕТОД

Како и монолошкиот метод, и дијалогскиот метод има низа предности, но и свои недостатоци. Особени предност на дијалогскиот метод се:

- со примена на дијалогскиот метод се развива критичката свест кај учениците;
- учениците се учат (вежбаат) да мислат самостојно и независно;
- кај учениците се развива интерес за наставниот предмет;
- се развива хуман (човечки) однос меѓу наставникот и учениците;
- се отстрануваат недостатоците на авторитарната настава;
- учениците многу подобро ги воочуваат филозофските проблеми (отколку при примена на монолошкиот метод);
- кај учениците се буди филозофскиот ерос, филозофските проблеми "добиваат смисла", учениците се оспособуваат филозофски (и логички) да мислат и дискутираат и надвор од училиштето;
- дијалогскиот метод е погоден за искажување на инвентивноста на наставникот, со што се збогатува наставниот процес;
- дијалогскиот метод овозможува различни пристапи во одделни класови, така што пристапот кон секоја наставна единица може да се приспособи на конкретни ученици во конкретен клас - тоа значи дека овој метод овозможува наставата да се организира и да се одвива по мера на учениците;

- со примената на дијалошкиот метод се овозможува актуализација на наставните содржини;
- со вклучување на сите ученици во дискусијата, наставникот може да го следи интересирањето и развитокот на секој ученик одделно.

#### НЕДОСТАТОЦИТЕ НА ДИЈАЛОШКИОТ МЕТОД

Дијалошкиот метод има и бројни недостатоци. Овде ќе презентираме некои од нив (а наставниците кои го применуваат овој метод можат и индивидуално да забележат и други);

- при примена на дијалошкиот метод невозможно е прецизно да се испланира, наставниот час, поради тоа што наставникот не може однапред со сигурност да знае на кои прашања учениците ќе им посветат поголемо внимание, т.е. на кои прашања учениците подолго ќе се задржат во текот на дискусијата;
- при дискусијата учениците се вознемируваат, во класот владее живост, напнатост, па дури и раздразнетост, така што дисциплината во класот многу потешко се одржува отколку кај примената на монолошкиот метод;
- подготовката на овие часови е многу потешка од подготовката за часовите на кои се применува монолошкиот метод. Наставникот кој го применува дијалошкиот метод мора одлично да го владее наставниот материјал и да биде подготвен да одговори на поголемиот број од поставените прашања. При подготовката на наставниот час наставникот треба да ги предвиди безмалку сите прашања кои учениците би можеле (а, веројатно, нема) да ги постават. Доколку наставникот не е во состојба да одговори на некое поставено прашање, не смее истото да го заобиколи со фрази ("Не станува збор за тоа", "Тоа е претешко за вас", "Тој проблем ќе го разгледаме на некој од идните часови" и сл.) туку, треба отворено да им каже на учениците дека сега не е во состојба да одговори на прашањето, но дека ќе го побара одговорот во литературата и на идниот час ќе им го соопшти;
- на часовите на кои се користи дијалошкиот метод учениците се поконцентрирани и поагилни во однос на другите часови, но затоа

наставникот многу потешко ја одржува концентрацијата (кога го користи монолошкиот метод наставникот ја следи својата мисла, а на часовите на кои го применува дијалогскиот метод наставникот мора да го следи начинот на мислење на секој поединец одделно, па дури и да дообјаснува, за да се надминат недоразбирањата меѓу учениците).

Примената на дијалогскиот метод е напорна за наставникот, но воедно овозможува и големо задоволство кога наставникот, од час во час, може да го следи интелектуалниот развој на своите ученици.

Наставникот кој ги насочува своите ученици да размислуваат, слободно да го искажуваат своето мислење и притоа да го почитуваат ставот на својот опонент, всушност им помага во нивното оформување на зрели личности кои ќе знаат и умеат да започнат и да водат интелектуален и толерантен разговор.

## ТЕКСТ МЕТОД

Низ наставата по филозофија учениците треба да се запознаат со низа филозофски проблеми, да се насочат кон самостојно мислење и да се оспособат за правилна филозофска комуникација. Особено користењето на изворни филозофски текстови придонесува за поефикасно и поквалитетно остварување на овие задачи.

При анализата на филозофските текстови ученикот се запознава со филозофската терминологија и со основните идеи, а преку прифаќањето или противставувањето на филозофските ставови промовирани во текстот тој полемизира со авторот, зазема став и на тој начин непосредно навлегува во филозофијата.

При планирањето на примената на текст методот во наставата по филозофија на наставникот му се наметнуваат низа проблеми, меѓу кои најактуални би се однесувале на функцијата на текстот во наставата по филозофија, на начините на користење на изворните текстови и на примената на текст методот во рамките на различните наставни форми.

## ПРИМЕНА НА ТЕКСТОТ ВО НАСТАВАТА ПО ФИЛОЗОФИЈА.

Текстот во наставата по филозофија може да биде користен на различен начин и за различни цели:

- како информација,
- како документ,
- како основа за утврдување на наставниот материјал,
- како основа за презентација на нов наставен материјал.

### ТЕКСТОТ КАКО ИНФОРМАЦИЈА

Во текот на предавањето, со цел попластично да објаснат некои настани, ситуации, наставникот може определени информации да соопшти преку читање оригинален текст. Така, на пример, во текот на предавањето за духовната клима во античка Атина во времето на Сократ и Платон, можат да се прочитаат податоците за бројот на жителите на овој град од тоа време, за бројот на театрите и плоштадите и за нивната улога, за уметниците кои работеле во тоа време и за уметничките дисциплини кои биле застапени. Овие податоци учениците не мораат ниту да ги запишат ниту да ги запомнат, но тие често се мошне интересни и овозможуваат полесно да се запомни наставниот материјал што е презентираан на часот.

За користењето на текстот како информација во наставата Јосип Маринковиќ истакнува: "Тој облик на примена на текстот може да биде само информација, но може да стане и основа на заклучување на некој општ став. Така, текстот употребен како информација може да стане и основа за понатамошно изведување. Така, на пример, од информацијата за бројноста на различни професии, може да се определи влијанието на техниката врз општествената структура".<sup>147</sup>

### ТЕКСТОТ КАКО ДОКУМЕНТ

За дообјаснување и за документирање на изложените ставови во текот на предавањето, често се користи текст.

<sup>147</sup> J. Marinković: *Metodika nastave filozofije*, op. cit., str. 56.

Еден пример за користење на текстот како документ може да биде во наставната единица во која се предава за животот и филозофијата на Спиноза, кога информацијата може да се надополни со читање на анатемата со која тој бил екскомунициран од еврејската заедница.

Овој облик на работа нема да одземе многу време од часот, а отвара многу можности часот да се направи поатрактивен и да се излезе од шаблоните на секојдневната работа.

#### ТЕКСТОТ КАКО ОСНОВА ЗА УТВРДУВАЊЕ НА МАТЕРИЈАЛОТ

Изворниот текст може да биде мошне погоден за утврдување на наставниот материјал и за систематизација на наставните содржини.

На пример, при тематското утврдување на космолошкиот период во античката филозофија наставникот може со учениците да обработи неколку фрагменти од Питагора, Хераклит, Демокрит итн. При анализата на прочитаните фрагменти ќе се утврдат сличностите и разликите меѓу филозофите од космолошкиот период во однос на сфаќањето на праосновата на светот и на неговата структурираност и детерминираност.

При подготовката на часовите на кои ќе се применува овој начин на работа наставникот мора внимателно да ги подготви прашањата кои ќе му овозможат синтеза на наставните содржини од дадената област.

Резултатите кои ќе произлезат од анализата на текстовите и тезите што ќе произлезат од дискусијата треба да се запишат на табла.

Текстот може да се користи за утврдување на една или на повеќе наставни единици, на тој начин што наставниот материјал ќе се повтори преку толкувањето на изворни текстови.

Како пример може да биде Беконовата филозофија да се повторува низ дискусија за неговото дело "Нов Органон".

Утврдувањето на наставниот материјал преку анализата на изворниот текст го поттикнува самостојното мислење кај учениците и овозможува кај нив да се развие способност стекнатите знаења да ги користат за толкување на филозофски текст.

## ТЕКСТОТ КАКО ОСНОВА ЗА ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА НОВ МАТЕРИЈАЛ

При презентацијата на нов наставен материјал, кога се изложува учењето на еден филозоф или филозофски правец, наставникот може да користи фрагменти или цело филозофско дело.

Овој вид на работа овозожува правилен начин на воведување на учениците во филозофскиот начин на мислење, ги насочува кон самостојно размислување и комуникација со филозофот - авторот на текстот. "Образовната вредност на примената на текстот како основа за совладување на новиот наставен материјал е содржана во тоа што преку оригиналната филозофска литература учениците непосредно се запознават со начинот на искажувањето и со стилот на филозофот што го проучуваат, се учат на совладување на филозофски текст, со што се воведуваат во суштествените облици на самото филозофирање", истакнува Јосип Маринковиќ.<sup>148</sup>

На часовите на кои се применува овој начин на работа треба да се развие дискусија меѓу учениците, со што се создава атмосфера на филозофски дијалог, која е од непроценливо значење за наставата по филозофија.

## НАЧИНИ НА УПАТУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ВО ИЗВОРНИОТ ТЕКСТ

Постојат различни модуси на употреба на изворниот текст во наставата по филозофија.

На учениците може да им се препорача да прочитаат некое филозофско дело и тоа дело може да биде основа за дискусија или основа за реферат, осврт или приказ.

Најчесто во наставата по филозофија се користат избраните фрагменти од филозофските дела. Со вакви фрагменти треба да е придружен секој учебник по филозофија. Доколку во актуалниот учебник не постои додаток со оригинални текстови, наставникот може сам да подготви такви прилози, да ги умножи и да им ги подели на учениците.

<sup>148</sup> J. Marinković: *Metodika nastave filozofije*, op. cit., str. 57.



Учениците можат да бидат упатени и на одреден текст од списание (или приказ на филозофско дело, полемика, итн.) што ќе послужи како основа за развивање дискусија на часот или за дополнување и утврдување на веќе презентираниот наставен материјал.

Запознавањето со оригинално филозофско дело е најдобриот начин за воведување во филозофското мислење. Но, при изборот на филозофското дело што ќе им се препорача на учениците треба да се води сметка за нивната интелектуална зрелост (возраст), степенот на образование, интересите, образовниот профил во рамките на којшто се школуваат, за актуалниот историски миг итн.

При изборот на филозофското дело треба да се води сметка и за можноста содржините на делото да бидат погодни за актуализација, како и за корелација со другите наставни содржини.

Можни начини на користење на текстот во наставата по филозофија во средните училишта се:

#### АНАЛИЗА НА ФИЛОЗОФСКО ДЕЛО

Читањето и анализата на оригинално филозофско дело е најпогоден начин за воведување на младиот човек во филозофијата.

Има голем број наслови кои можат да им се препорачаат на учениците кои се упатуваат во филозофијата.

Избраното дело треба да биде карактеристично за определен филозофски правец или епоха, а едновремено да ги обработува проблемите кои им се блиски на учениците, и кои ќе им понудат определени решенија.

Филозофските дела така стануваат, всушност, филозофска лектира за учениците. Секој ученик во текот на годината во која се сретнува со филозофијата би требало да прочита барем едно филозофско дело.

И тука на наставникот му се наметнува проблем. Дали на сите ученици да им зададе да прочитаат исто дело или да им се овозможи на учениците да изберат филозофско дело според сопствениот интерес?

Со оглед на фактот дека луѓето се мошне различни според оријентацијата, интересот, преокупациите, можностите итн., секако би било подобро на ученикот да му се даде можност да избере. Дотолку повеќе што мотивацијата кај луѓето е многу посилен кога работат нешто што самите си го одбрале. Правото на избор е прв услов за слобода, а освојувањето на слободата е основна задача на филозофијата.

Значи, изборот на филозофската лектира треба да е втемелен на слободниот избор на ученикот.

Ако е така, се поставува прашањето: како ученикот, почетник во филозофското истражување, може да одбере книга која ќе соодветствува на неговото интересирање?

Мошне тешко тоа тоа ќе го стори сам. И под претпоставка да го прифати предизвикот и да оди во библиотека, да ги листа картиците, да погледа повеќе наслови, сепак е малку веројатно дека ќе издржи во тоа настојување и дека ќе најде соодветна книга.

Би било од голема полза наставникот во првото тримесечие да им даде на учениците поширок список на филозофска литература, со кратко резиме за обемот и проблемската ориентација на секој наслов. списокот би требало да се умножи, и да им се подели на сите ученици.

Со помош на ваков список секој би можел да избере една книга, да ја прочита, да ја обработи нејзината содржина и да им ја презентира на другите.

Наставникот треба да има увид во изборот на учениците и според тоа да ја организира работата со текстот. Прво, треба да се оформи списокот на ученичкиот избор во кој со насловот на делото се наведуваат имињата на учениците кои го избрале наведениот текст.

Пример:

Платон: "Сократовата одбрана":

1. Илчо Тасев, 2. Соња Јакимовска, 3. Миодраг Велевски

За секое дело наставникот треба да одржи консултации со учениците кои се задолжени да го прочитаат. Консултациите треба да се одржуваат по часовите.

Читањето и анализата на филозофското дело е самостојна, индивидуална работа на учениците. Наставникот треба да е подготвен да соработува со секој ученик одделно.

Учениците можат да напишат приказ за делото што го работеле во два примероци. Првиот ќе му го дадат на наставникот, а вториот ќе го задржат за себе. Наставникот ќе им укаже на евентуалните пропусти и по тоа приказот би ја добил конечната верзија.

Два примероци од ваквиот ученички текст се потребни за да може наставникот да има постојан увид (во текот на целата година) во тоа кои дела во класот се обработени и кои ученици може да ги повика за соработка.

За прочитаните дела се разговара. Дискусијата за книгите може да се одвива во рамките на фронталната или на групната форма или, пак, еден ученик да има кратко излагање пред целиот клас за делото кое никој освен него не го прочитал.

Најдобро е презентацијата на филозофската литература да се одвива паралелно со презентацијата на соодветните филозофските учења. На овие часови, покрај користењето на текст методот, задолжително се користи и методот на дијалог, а се демонстрира и книгата со библиографски податоци и сл.

При анализата на филозофското дело, често се развива жива дискусија. При тоа наставникот треба да води сметка дискусијата да не се расплине, да се заокружи во текот на часот и да се извлечат јасни сознанија и пораки.

По анализата на делото, основните пораки кои се добиени во дискусијата треба да бидат нотирани на таблата и во ученичките тетратки.

#### ДЕМОНСТРАЦИЈА НА ФИЛОЗОФСКО ДЕЛО

Поради ограничениот број на часови и оптовареноста на учениците, ограничен е и бројот на делата кои учениците можат да ги прочитат во текот на учебната година. Но, при презентацијата на секој филозофски правец, на учениците треба да им се демонстрира определен број дела со куса експликација на нивната содржина.

Најсреќно решение би било, наставникот по филозофија да има кабинет со библиотека, што ќе му овозможи секое предавање да го проследи со демонстрација на книгите на филозофите што се обработуваат на часот.

Но, со оглед на фактот дека, во сегашните материјални услови, ретко кој наставникот може да има кабинет, треба да се бараат и други решенија.

Постои можност училишната библиотека да содржи определен број оригинални филозофски дела, со што во голема мера би се олеснила работата на наставникот за набавка на соодветна филозофска литература. Доколку училишната библиотека не поседува филозофска литература, наставникот може да импровизира. Така, на пример, на крајот на секој час, наставникот, со најавувањето на новата наставна единица, може да ги задолжи учениците да донесат по едно дело од филозофот што ќе се изучува следниот час.

На тој начин, на наставникот му се овозможува, на секој час кога се обработува нова наставна содржина, да демонстрира неколку книги. Учениците ќе ја видат книгата (големината, формата, решението на корицата, евентуално илустрациите), ќе се запознаат со проблемите што во неа се обработуваат и во своите тетратки ќе ги запишат основните библиографски податоци.

Доколку наставникот мисли дека потрагата по книгите би претставувала преоптоварување на учениците, секој наставен час самиот би можел да донесе неколку книги и да ја презентира нивната структура.

#### ОБРАБОТКА НА ОДБРАНИ ФИЛОЗОФСКИ ФРАГМЕНТИ

Филозофските фрагменти можат да се најдат во средношколските учебници, во антологиите на филозофски текстови или во соодветните хрестоматии. На часот може да се обработува само една или повеќе страници од некое филозофско дело.

Избраниот филозофски текст учениците можат да го прочитаат дома како подготовка за следење на новата наставна единица или како подготовка за утврдување на наставниот материјал. Фрагментите можат да се прочитаат и на часот заради информација или документација на содржините што се обработуваат. Но, фрагментите можат и да се анализираат на часот како основа за обработка или како дополнување на обработката на оделните наставни содржини.

Доколку текстот се анализира на часот, секој ученик треба пред себе да има по еден примерок.

Постојат неколку начини текстот да се чита на час: тивко, насочено читање; читање на глас; и комбинација на спомнатите два начини.

Кога текстот се користи како наставен метод, наставникот во текот на предавањето или утврдувањето постојано се повикува на него, го цитира, објаснува и ги упатува учениците да прочитат определени фрагменти.

Често на учениците им се поставуваат прашања на кои треба да одговорат со помош на текстот. Во таков случај, тие некое време ќе читаат во себе (тивко, насочено читање), а потоа ќе се обидат да одговорат на поставеното прашање. Наставникот ќе ги ислуша сите одговори, а потоа со гласно читање на истиот текст треба да се потврди утврдената теза.

Може и прво да се прочита еден дел од текстот а потоа да се поставуваат прашања. Доколку текстот се чита гласно, тоа може да го стори наставникот или ученикот. Кога чита ученикот, наставникот е слободен да ги следи реакциите и концентрацијата на останатите ученици и да води сметка за дисциплината во класот.

Доколку текстот го чита наставникот, вообличувањето на текстот и динамиката при читањето ќе бидат постручни и тој ќе води поголема сметка за ритмот и за интонацијата.

При читањето, подолгиот текст треба да се дели на помали целини и евентуално, секоја целина или поважни реченици да се прочитаат неколку пати. Секој дел треба да се објасни и продискутира. Непознатите зборови треба да се експлицират и нивното значење учениците да го запишат во тетратките или на маргините на умножениот текст, а наставникот на таблата.

Не е доволно филозофскиот текст само да се прочита, туку тој треба и да се разбере. Невозможно е да се оствари филозофска комуникација со површно евидентирање на она што е прочитано, без подлабоко навлегување во основната мисла.

Доколку наставникот на учениците им ги подели умножените текстови, може на првата или на последната страна да ги нотира прашањата на кои тие треба да одговорат во текот на читањето. Прашањата се битна индикација за тоа на што ученикот треба да обрне внимание при читањето.

Работата со филозофски фрагменти е мошне напорна и бара исклучителни подготовки. Искусниот наставник знае дека во текот на еден час не може вистински да се прочита, продискутира и разбере текст подолг од три страни.

Но, со сериозна организација, овој начин на изведување на наставата дава извонредни резултати.

#### ДРАМАТИЗАЦИЈА НА ФИЛОЗОФСКО ДЕЛО

Некои филозофски дела се пишувани во форма на дијалог. Можно е да се изврши драматизација на дел од такво дело и со тоа наставата по предметот Филозофија да се направи уште поатрактивна.

На пример, за илустрација на Сократовиот метод составен од иронија и маевтика, мошне е погодно Платоновото дело "Ијон".

Двајца (четворица или шестмина како алтернација) треба да добијат задача да подготват по една беседа од наведеното дело. Според однапред подготвеното сценарио, учениците треба да навлезат во улогите на Сократ и Ијон. Текстот за време на часот може да биде парафразиран или прочитан.

Претставата не треба да трае цел час. Треба да се остави време, останатите ученици ("публиката") да се вклучат во дискусијата и да им поставуваат прашања на "актерите" или да се определат за еден од изнесените ставови.

За драматизација се погодни и други Платонови дела. На пример, ако се драматизира делото "Сократовата одбрана," може да се направи распоред на клупи во вид на античкиот суд и учениците кои не ги играат улогите на Сократ, Мелит и Анит да бидат порота<sup>149</sup>.

Драматизацијата на делото бара долги подготовки и секако дека не е можно овој метод да се користи повеќе од еднаш до двапати во текот на годината, но тоа е мошне погоден начин за ангажирање на учениците околу некој филозофски текст.

Со оглед на фактот што за ваквите часови се раскажува и по нив, згодно е во различни паралелки да се изведуват драматизации на различни книги. Така учениците ќе разменуваат искуства и ќе се популаризира филозофијата.

<sup>149</sup> При драматизација на Платоновото дело *Сократовата одбрана* учениците можат да седат во круг. Види: З. Цокиќ: *Психодрама*, Скопје, 1995, стр. 25-37.

## ПРИКАЗИ НА ФИЛОЗОФСКИТЕ ДЕЛА, ПОЛЕМИКИ И ДРУГИ СТАТИИ

Како основа за актуализација на материјалот, за продлабочување на наставните содржини и за поврзување на подолгите целини, може да послужат и прикази на филозофски дела, полемики и статии од весници.

Доколку се одлучи за ваков начин на користење на текст методот наставникот може на учениците да им го посочи текстот за тие дома сами да го прочитаат и да го обработат или може текстот да го донесе на час, каде што и соодветно ќе го презентира.

На овој начин учениците се запознаваат со списанијата кои што ги елаборираат филозофските проблеми и се учат на читање и следење на поширока литература.

## ПИШУВАЊЕ НА ДОМАШНИ ЗАДАЧИ И РЕФЕРАТИ

Проучувањето на филозофијата не треба да се ограничи само на читање и толкување на филозофските текстови, туку треба да упатува и кон самостојна работа по пат на писмено изразување, преку што учениците ќе го дооформат и ќе го систематизираат своето знаење.

Во текот на годината учениците треба да добијат две поголеми домашни задачи (задолжителни) и неколку помали домашни задачи (факултативни).

Првата поголема писмена домашна задача би била претставување на еден филозофем, а втората презентирање на едно филозофско дело. (За подготовката за работа на овие домашни задачи веќе стана збор во претходниот текст).

Значењето на ваквите задачи се состои во упатувањето на учениците во самостојна работа во областа на филозофијата, развивањето на културата на писмено изразување, како и во продлабочувањето и синтезата на наставните содржини.

Доколку изработката на овие задачи сериозно се реализира, секој ученик ќе стане "стручен" за еден филозофем и за едно филозофско дело. Така, тој лично, севкупната настава по филозофија може да ја доживее преку темата која сериозно ја обработил. Освен тоа, при предавањето и организирањето на дискусии од која било област, наставникот секогаш ќе има помошник и контрола.

Покрај овие големи, писмени домашни задачи, учениците во текот на годината можат да добијат и помали домашни задачи, како, на пример, да подготват тези за дискусија за некоја тема, да направат краток приказ за некој филм, театарска претстава, и др., да извршат некоја корелација, итн.

Ваквите задачи се основа за дискусија на часот.

Покрај домашните задачи, учениците можат да пишуваат и писмени задачи на часот.

Темата може да биде слободна или врзана за конкретни наставни содржини.

Писмената задача може да се работи цел час или во ограничено време од десетина-дваесетина минути, во кое учениците треба да дадат краток одговор на едно или две прашања. Овие мали писмени вежби се мошне погодни за увид во напредувањето на учениците.

Писмените вежби кои се работат на часот, покрај тоа што влијаат врз развивањето на самостојното мислење и способноста за самостојна работа, како и врз развивањето на културата на писмено изразување, ги упатуваат учениците да ја организираат мислата така што во рамките на определено време можат да напишат соодветни факти.

#### ПРИМЕНА НА ТЕКСТ МЕТОДОТ ВО РАМКИТЕ НА РАЗЛИЧНИ НАСТАВНИ ФОРМИ

При обработката на филозофски текст, наставникот може да користи различни наставни форми. Да разгледаме некои можности:

*Фронталната форма* на работата е најчесто користена во нашите училишта, а при организацијата на наставниот час нужно мора да биде застапена, некогаш сама, а некогаш во комбинација со други форми.

Така, и при примената на текст методот наставникот понекогаш работи со целиот клас, и тогаш користи чиста фронтална форма, а понекогаш ги дели наставните задачи на одделни ученици, кои и подоцна поединечно настапуваат пред колективот. Во таков случај имаме комбинација на индивидуалната и фронтална форма.



Учениците можат да бидат поделени на групи, секоја група оделно да обработува зададен текст, а потоа групите да разменуваат искуства (во рамките на целиот клас). Тогаш имаме комбинација меѓу групната и фронталната форма.

При користењето на текстот како информација и на текстот како документ наставникот ја користи фронталната форма на работа. Фактите им се соопштуват на сите ученици, сите учествуваат во работата.

Анализата на филозофските фрагменти со голем успех може да се работи во рамките на фронталната форма, но може да се комбинира и со индивидуалната и групната форма на работата.

При анализата на филозофските фрагменти во рамките на фронталната форма, наставникот треба да им овозможи на сите ученици, кои сакаат, да се вклучат во дискусијата. Но, не треба да инсистира на присилно вклучување во разговорот на оние ученици кои за тоа не изразуваат желба за да не ги доведе во непријатна ситуација, што би можело кај нив да создаде отпор кон филозофската литература.

Обработката на филозофското дело најчесто се реализира во комбинација на *индивидуалната форма* и фронталната форма на работа. Секој ученик самостојно обработува по едно дело и го реферира пред класот. Таквата референца може да биде вклучена во презентацијата на новите наставни содржини, може да се вклучи во часовите за слободен избор, а може да се реализира и во рамките на часовите за утврдување и повторување на наставниот материјал.

На пример, при обработката или при утврдувањето на наставната единица "Француски материјализам и просветителството" можат да се задолжат еден или двајца ученици накратко (во рамките на 5-10 минути) да реферират за Волтеровиот "Кандид", еден или двајца да реферират за Даламберовиот "Вовед во Енциклопедијата" итн. При тоа и би се демонстрирале овие книги.

Наставникот индивидуално, надвор од часовите, се договара со референтите за нивниот настап.

Овој начин на работа бара дополнителни напори и од наставникот и од учениците, но бездруго многу придонесува за зголемување на квалитетот на наставата.

*Групната форма* на работата се комбинира со индивидуалната и фронталната. Учениците, поделени во групи, обработуваат различни дела, делови од книги или филозофски фрагменти, а потоа на часот реферират и се надополнуваат или се противставуваат едни на други.

Подготовката на часовите на кои ќе се користи групната форма на презентација на изворниот текст се одвива во две фази.

Во првата фаза класот се дели на групи и на секоја група и се задава да обработи определен број фрагменти или, по едно филозофско дело или на секоја група и дава задача да проучи по една глава од филозофското дело. Наставникот и дава инструкции на секоја група и во текот на подготовката се консултира со учениците.

Во втората фаза се комбинира групната и фронталната форма на работа. Часот се одвива на тој начин што групите реферират за определени содржини, а потоа се дискутира за проблемите или, пак, групите се противставуваат едни на други.

На пример, при обработката на наставната содржина "Утопизм", една група реферира за "Утопија" од Томас Мор, втора за "Градот на сонцето" од Томасо Кампанела, трета за "Нови погледи на општеството" од Роберт Овен, четврта за делата на Сен-Симон, а петтата за делата на Шарл Фурие.

Така, во текот на еден час учениците би добиле информација за една визија на општеството низ презентацијата на повеќе оригинални филозофски дела од коишто и самите едното непосредно би го проучиле.

Или, пак, на пример, кога обработува "Англиската емпиристичка филозофија", една група може да подготвува референца за Локовото дело "Огледи за човечкиот разум", втората за Хјумовото дело "Истражувања за човечкиот разум", а за третата, Берклиевото дело "Три разговори меѓу Хилас и Филонус".

Во текот на часот учениците би учествувале во дискусијата врз основа на аргументите од проучените книги.

Часовите на кои се применува оваа наставна форма треба да бидат внимателно планирани. Од излагањето на учениците, или од дискусијата, треба да се извлечат тези, кои ќе бидат запишани на табла.

Постојат и други можности за работа со текст во рамките на организирање на наставниот процес по филозофија. Секој наставник наоѓа различни модуси да ги запознае своите ученици со изворен филозофски збор.

Несомнено, примената на текстот во наставата по филозофија е од големо значење за образовниот процес, бидејќи тоа е незаменлив начин за непосредна и целосна презентација на филозофската мисла во сето нејзино значење и убавина.

## МЕТОД НА ДЕМОНСТРАЦИЈА

Во текот на предавањето или на повторувањето на наставните содржини, наставникот може на учениците да им демонстрира (презентира) различни нешта, што наставата ќе ја направат појасна и поинтересна.

Можат да се демонстрираат:

- *Слики на филозофите* за кои се зборува на тој час. Демонстрацијата на сликата, на некој начин, учениците лично ги поврзува со филозофот и тој им станува поблизок. Се зборува за некој чијашто слика ја имаат пред себе, при што и дијалогот со него станува полесен.

- *Слики на градовите, куќите, плоштадите итн. кои го евоцираат времето во кое што живеел некој филозоф.* На тој начин се доловува атмосферата, едно животно и културно милје духовна клима, што овозможува филозофското учење полесно да се лоцира во просторот и во времето.

- *Оригинални филозофски дела,* што многу значи за стекнување на појасна слика за учењето на филозофот. Самата можност да се види книгата, да се перцепира нејзиниот обем и структура, евентуално и да се земе во рака, е нешто што останува во трајно сеќавање.

- *Географско-историски карти,* со кои ќе се покаже државата во која живеал филозофот, сликата на светот од тоа време, патиштата по кои тој се движел итн.

- *Шеми* на различни класификации во филозофијата или на корелации на филозофските учења со другите области на човечкиот дух.

Ваквите шеми го олеснуваат објаснувањето на сложените поделби во филозофијата или овозможуваат да се изврши корелација меѓу филозофијата и другите наставни предмети.

На пример, при објаснувањето на основните гранки и основните правци во филозофијата, добро направената шема на учениците ќе им овозможи за кратко време јасно да ги диференцираат правците и филозофските учења и нив да ги класифицираат по ориентација.

Демонстрацијата може да се врши со покажување на слики, карти и шеми кои веќе постојат, со специјално направени карти и шеми, со графоскоп, дијафилм, со видео снимки итн.

\*

\*

\*

Наставникот по филозофија, низ практиката, открива и низа други постапки со кои може да се подобри квалитетот на наставата. Ова се наведени најзначајните методи и некои идеи кои можат да заживеат во зависност од инвентивноста на наставникот интересирањето на учениците, односно од низа други околности во кои се одвива наставниот процес.

### 3. НАСТАВНИ СРЕДСТВА ЗА НАСТАВНИОТ ЧАС ПО ФИЛОЗОФИЈА

Секоја човекова активност бара и определени средства со кои ќе се овозможи нејзиното успешно реализирање.

Недостатокот од средства со кои некоја дејност може и треба да се реализира не мора секогаш да го оневозможи нејзиното остварување, но сигурно влијае врз квалитетот на работата и врз брзината на конечната финализација.

Филозофската едукација, наставата по филозофија како филозофско подучување, отсекогаш била поврзана со користењето определени наставни средства, со помош на кои се одвивала ова најстара (првична) настава во историјата на вишата човекова едукација.

Уште во античките времиња, за пренесување на учењата за космосот, човекот го користел убаво обликуваниот говор како моќно средство за човечката комуникација.

Јасното и прецизно излагање произлезено од логички исправно обликуваната мисла е првото наставно средство на филозофското подучување. Со овој директен производ на филозофското истражување, филозофијата создала средство со кое себеси ќе се искаже и со кое ќе се искажат најсуштествените и најсуптилни човекови настојувања.

Освен што го создава и користи прецизно обликуваниот говор, веќе од своите почетоци филозофијата го користи и напишаниот текст, како средство на филозофската комуникација и подучување.

Изговорениот и напишаниот збор се најмоќните средства за пренесување на филозофските искуства од првите филозофски школи до денешните дни.

Развитокот на средствата и технологијата за работа, појавата и развитокот на техниката и индустријата доведуваат до промена на модусите на работа во сите човекови дејности.

Развитокот на крупното стоковно производство, техничката поделба на трудот и пазарното стопанисување, условуваат воспоставување на нов однос помеѓу човекот и природата, доведуваат до втемелување на посебните науки и до нивното одделување

од филозофијата, до урбанизацијата и конечно до институционализирањето на образованието.

Во деветнаесетиот век се востановуваат редовните училишта како нужен фундамент на стручното и брзо пренесување на цивилизациското искуство врз младите генерации, што претставува гаранција на нивното брзо и сигурно вклучување во тековите на сè посложената и поразвиена култура и цивилизација.

Развитокот на средствата на трудот доведува и до развиток и институционализирање на воспитно-образовниот процес воопшто, а тој процес, во новите услови, се одвива со употреба на сè побројните наставни средства. Развитокот на средствата за производство и напредокот на технологијата доведе до потреба за вклучување на посовремени и поспецијализирани наставни средства во наставниот процес и до нивната пораширена примена. Освен првобитните материјални реквизити, моливи, тетратки, книги, во училиштата се внесуваат и разни други помошно-технички средства, кои значително придонесуваат за подигање на квалитетот на наставниот процес.

Развитокот на електрониката и на мас-медиската комуникациска техника во никој случај не ги заобиколи образовните институции. Така, во наставниот процес примена наоѓаат грамофоните, магнетофоните, касетофоните, радио-апаратите, телевизори, итн. Тоа овозможува во рамките на наставата да се проицираат филмови со научно-образовна содржина, како и да се следат специјални едукативни радио и ТВ емисии.

Благодареејќи на техниката, образованието делумно излегува од училишните простори и преку ТВ приемниците и разни ауди-визуелни средства за самообразование се вселува во секој дом, а, од друга страна, техничките средства наоѓаат примена во училишните простори, го збогатуваат и модернизираат наставниот процес.

Со развитокот на компјутерската техника настапува и нова револуција во процесот на трудот, компјутерите се вклучуваат и во процесот на наставата и со тоа се отвараат ненасетени можности за зголемување на нејзиниот квалитет. Кон тоа придонесуваат и новите информатички мрежи (како Интернет на пример), кои стануваат стандарден вид образовни средства во училиштето на крајот од нашиот век.

Но, тоа сепак не значи дека современите наставни средства станале секојдневно и незаменливо наставно средство во сите училишта. Користењето на современата наставна техника во училиштата зависи од многу фактори. Пред сè, од материјалните можности на општеството во кое функционира определен училиштен систем, па, во согласност со тоа, и од материјалната положба на училиштето. Потоа, од образовната политика, од насоченоста на општеството кон следење на научните достигнувања и, конечно, од подготвеноста на наставниот кадар за примена на современи наставни средства во процесот на наставата.

Да ги разгледаме најзначајните наставни средства кои се применуваат во наставниот процес по филозофија.

### ВЕРБАЛНИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Отсекогаш живиот збор бил главно средство на филозофската комуникација и едукација. Секоја едукација, впрочем, се темели врз зборувањето, без оглед како и со кое-годе друго наставно средство тоа да е поврзано. Зборот на наставникот, директното обраќање и разговорот, директната комуникација и денес се незаменливи наставни средства со кои се изведува како образовното така и воспитното подучување.

Со помош на зборот (проследен со поглед), со директна комуникација, се поставува однос помеѓу ученикот и учителот, помеѓу човек и човек.

Всушност, основната задача на филозофската едукација е ученикот да се запознае и да го усвои категоријалниот филозофски апарат, а тоа најуспешно се постигнува токму со користењето на вербалната техника.

Вербалното обраќање е секогаш присутно во наставата и претставува не само прво, најприфатливо и најприсутно, туку и незаменливо наставно средство. Да се подсетиме на Сократ: при своите познати филозофски подучувања тој исклучиво се служел со живиот збор, сметајќи при тоа дека тоа е единствен начин луѓето нешто да научат.

Кога им се обраќа на учениците, и кога со нив разговара, наставникот има увид и контрола во сите реакции што неговиот збор ги предизвикал. Така може навремено да реагира, да го прекине зборувањето, да дообјасни итн.

Вербалното наставно средство е фундамент на наставата и претставува прво, најприфатено и незаменливо наставно средство. Сите наставни постапки се следени и проследувани со говорот. Поради тоа, вербалното наставно средство е истовремено средство, постапка, метод и модус на наставата.

Наставникот по филозофија треба постојано да го негува својот говор како средство на филозофска комуникација и едукација. Неговите искази треба да бидат јасни, точни и прецизни. При тоа тој треба да внимава и на јазикот на своите ученици и постојано да ги учи прецизно и јасно да се изразуваат.

### ТЕКСТУАЛНИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Во наставата по филозофија, покрај вербалните, најчесто се применуваат текстуалните наставни средства. Предноста на текстуалните наставни средства се базира врз фактот што иста содржина може да биде презентирана на наставниот час, а може и учениците сами да ја обработат или повторат.

Во текстуалните наставни средства се вбројуваат: учебниците, оригиналните филозофски дела, збирките (хрестоматии, антологии) на фрагменти од филозофските дела, списанијата, енциклопедиите итн. Наставникот треба да ги упати (и да ги навикне) учениците да користат речник и филозофски лексикон и, доколку постојат услови, ваквите прирачници треба да бидат применувани и во текот на наставата.

Текстот е составен дел и од други наставни средства (од филмот, телевизиската програма, програмскиот модул на компјутерите, итн.), а во современата настава текстот ја проширува и ја збогатува својата симболика-покрај фонетските, се воведуваат и нови информатички знаци и симболи.

Ќе прикажеме некои од многуте можности за употреба на текстот во наставата по филозофија.

#### УЧЕБНИЦИ

Учебникот е основно наставно средство, со кое се овозможува коректно и прецизно изведување на наставниот процес.<sup>150</sup>

<sup>150</sup> Види: N. Vučenov: *Koraci ka savremenoj nastavi, učenju i udžbeniku*, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd, 1988. str. 17 i n.



Добро изработен учебник по филозофија, збогатен со додаток на филозофските текстови и со речник на филозофските поими, е од непроценливо значење во наставата по филозофија.

Препорачливо е учениците секогаш на часовите по филозофија пред себе да го имаат учебникот и во текот на усвојувањето на новите наставни единици да го подвлечат она што наставникот го истакнува како најбитно.

Работата со учебникот зависи од неговата структура и приспособеност кон наставната програма, потребите на учениците, наставните форми и наставните методи.

### ОРИГИНАЛНИ ФИЛОЗОФСКИ ДЕЛА

Моќно наставно средство кое најчесто се употребува на часовите по филозофија е оригиналното филозофско дело. Тоа на часовите по филозофија се демонстрира, анализира или од него се презентират определени фрагменти.

Средбата со филозофското дело за учениците е од големо значење. Доволно е ученикот да го земе делото во рака, да го прелиста, да ја види структурата, обемот, едицијата, ликовно решение на книгата. Затоа е многу полезно доколку во кабинетот по филозофија постои прирачна библиотека, што му овозможува на наставникот што почесто своите предавања да ги поткрепува и илустрира со демонстрација на книгата на мислителот за кого што се зборува.

Бездруго е препорачливо учениците и самостојно да одберат и прочитаат некое филозофско дело. За да им го олесни изборот, наставникот може да направи список со филозофски дела со кратко резиме на содржината на секоја книга. До секој наслов пожелно е да се назначи бројот на страните и, евентуално, структурата на книгата. Ваквиот преглед би можел да биде основа за упатување на ученикот во индивидуална самостојна работа, како и за организирање на работата по групи.

### ФРАГМЕНТИ ОД ФИЛОЗОФСКИТЕ ДЕЛА

Во наставата по филозофија често се користат избрани фрагменти од филозофските дела како наставно средство за експликација на наставните содржини

или како основа за утврдување, повторување, илустрација, документација, корелација и синтеза на наставниот материјал.

Во недостиг на хрестоматија или антологија, наставникот сам ги избира текстовите, ги форматира, умножува и им ги дели на учениците. Оваа постапка е погодна за работа на часот на кој се обработуваат тие текстови или за изработка на домашна задача во врска со тие текстови, но подоцна тие тешко можат да се употребуваат, бидејќи хартиите лесно се губат.

#### АНТОЛОГИЈА НА ФИЛОЗОФСКИ ТЕКСТОВИ

Во филозофската едукација е од големо значење постоење на антологии на филозофски текстови. Избор од филозофски текстови треба да поседува секој ученик што се воведува во овој предмет и да го користи на секој наставен час, како кога му се презентираат нови филозофеми, така и кога треба да го рекапитулира стариот наставен материјал.

Работата со ова наставно средство треба да се организира многу внимателно, дозирано, за да се постигне ефект. Основната намена на антологијата е да се понуди избор на текст што ќе може да го прими и разбере класот, групата или поединецот. Од 150-200 текста, доволно е де вису да бидат согледани шеесетина, а вистински да се прочитаат десетина од нив.

Антологијата на филозофските текстови им овозможува на учениците да имат увид во системот на оригинални филозофски текстови според сопствениот афинитет. Заради тоа, тие би морале задолжително да прочитаат само еден дел од текстовите, а другите текстови за читање би биле препуштени на нивниот слободен избор.

#### РЕЧНИЦИ, ЕНЦИКЛОПЕДИИ, ЛЕКСИКОНИ

Во наставата по филозофија многу се користат разни речници, енциклопедии, лексикони како наставни средства. Погодно е да се најде начин на учениците да им се презентираат сериозните проекти на лексикографските изданија, како на пример: Енциклопедиа Британица, Ларусовата енциклопедија или некоја друга голема светска

енциклопедија - а особено филозофските енциклопедии и речници, како на пример: Enciclopedia Filosofica I-IV, во издание на Институтот за културна соработка Венеција-Рим, потоа Philosophen Lexikon I-II, The Encyclopedia of Philosophy I-VIII, итн.

Со оглед на габаритноста на лексиконите и енциклопедиите, речиси е невозможно наставникот или учениците постојано нив да ги носат со себе за потребите на редовната настава. Бидејќи непреченото одвивање на наставата по филозофија бара постојано користење на овие наставни средства, би било мошне корисно кога би се направиле и користиле наменски филозофски речник и филозофски лексикон за средношколците, кои по својот обем би ги задоволувале потребите на филозофската пропедевтика, а би биле погодни за ракување и носење со другиот училишен прибор. Ваквото наставно средство кај учениците би создало навика и култура за постојано користење на лексикографската литература.

#### ПРИРАЧНИЦИ

Учениците од средните училишта, покрај филозофската литература користат и литература, од други наставни предмети. Така, прирачниците што ги имаат од историја (историски читанки, на пример) географија (атласи, карти и друго), физика, хемија, биологија, странски јазици и од сите други предмети наоѓаат извонредна примена и на часовите по филозофија.

#### ПРЕГЛЕД НА ФИЛОЗОФСКАТА ЛИТЕРАТУРА СО КРАТКО РЕЗИМЕ НА ДЕЛАТА

Наставникот по филозофија има голем број ученици и сите нив тој треба да ги упати во литературата и да им препорача дело (дела) кои најмногу ќе соодветствуваат на нивниот интерес и афинитет. Со оглед на фактот што наставникот обично има неколку стотици ученици, ваков вид индивидуална работа со секој поединец е, речиси, невозможна.

Но, кога би се составила книга во која би биле наведени најеминентните дела на филозофите опфатени со наставната програма, во која на учениците би им се понудиле околу 150-200 наслови со назнака на бројот на страните и со кратко резиме во

содржините, секој ученик би можел да одбере дело кое би соодветствувало на неговиот интерес.

Вакво наставно средство би било од непроценливо значење во процесот на избор на оригинална филозофска литература. Прегледот би бил основа за упатување на учениците во самостојна работа, како и за организирање работа по групи.

#### ХРОНОЛОШКО-КОМПАРАТИВЕН ПРЕГЛЕД НА РАЗВОЈОТ НА ЗАПАДНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Наставните предмети во средните училишта се изделени по научните области, меѓусебно не се секогаш координирани, така што, често, даваат фрагментарни знаења и покрај тоа што учат за различни сегменти на истите нешта.

Филозофијата е наставен предмет што треба да ги поврзе науките и кај учениците да создаде свест за целината на светот. Учениците учат (историја на) филозофијата во текот на четврта наставна година и секој филозоф го лоцираат во времето и во просторот. Во историското време во кое се случува определен филозофем се случуваат и низа други, цивилизациски битни, настани.

Кога би се направил еден преглед на развитокот на западната култура и цивилизација, во кој хронолошки би се забележале најбитните настани од областа на историјата, филозофијата, науката, литературата, сликарството, вајарството и музиката, учениците би имале можност на часовите по филозофија да направат многукратни компарации, зависно од нивното интересирање или споре барањето на наставникот.

Прилогот што го даваме како шема бр. 21 ја претставува идејата на можна организација на ваквиот преглед.

Направен е пресек на културните настани во рамките на временскиот период од 40 години - од 1850 до 1890 година. Од страна на филозофијата, се следи хронологијата на појавата на познатите дела на некои од бележитите филозофи на XIX век.<sup>151</sup>

Со цел на учениците да им се овозможи увид во историскиот развоен тек на западната цивилизација, дојдовме на идеја за наставно средство, давајќи хронолошки пресек на најбитните настани од култура, би било од големо значење за учениците кои

<sup>151</sup> Прилогот е направен за да се илустрира наставната тема "Појавата и значењето на марксизмот". Презентиран е дел од филозофскиот опус на Артур Шопенхауер, Фридрих Ниче, Џон Стјуард Мил, Карл Маркс, Фридрих Енгелс, Џон Дјуи, Анри Бергсон, Огист Конт и Вилијам Џејмс.

# ПЕД НА РАЗВОЈОТ НА ЗАПАДНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

|                   | ЛИТЕРАТУРА  | СЛИКАРСТВО, ВАЈАРСТВО   | МУЗИКА  |
|-------------------|---|---|---|
| 7);<br>н          | Чарлс Дикенс (1812-1857):<br><i>Давид Коперфилд, 1949-1950;</i><br>Јордан Хаџи-Константинов<br>Џинот (1821-1882): <i>Трудот ми е<br/>името, 1851;</i><br>Шарл Бодлер (1821-1867):<br><i>Цветето на злото, 1857;</i> | Ежен Дјакроа (1798-1863):<br><i>Одалиска, 1850;</i><br>Франсоа Рид (1784-1855):<br><i>Споменик маршала Неј, 1853;</i><br>Густав Курбе (1819-1877):<br><i>Внатрешноста на моето атаље,<br/>1854-1858;</i>  | Џузепе Верди (1813-1901):<br><i>Травијата, 1853;</i><br>Франц Лист (1811-1866):<br><i>Дванаесете трансцендентални<br/>етиоди, 1851;</i> |
| -1884)<br>менти   | Глигор Прличев (1830-1893):<br><i>Сердарот, 1860;</i><br>Димитар Миладинов (1810-1962):<br><i>Зборник на народни умотворби,<br/>1861;</i><br>Лав Толстој (1828-1910):<br><i>Војна и мир, 1864-1869;</i>             | Шарл Гарније (1825-1898):<br>изградба на зградата на<br>париската Опера (1861-1974);<br>Оноре Домије (1808-1879):<br><i>Вагон од третата класа, 1862;</i><br>Клод Моне (1840-1896):<br><i>Река, 1868;</i> | Рихард Вагнер (1813-1883):<br><i>Тристан и Изолда, 1865;</i><br>Модест Мусогорски (1838-1881):<br><i>Борис Годунов, 1868;</i>           |
| ам,<br>47-<br>јот | Марк Твен (1835-1910):<br><i>Авантурите на Том Сојер, 1876;</i><br>Фјодор Достоевски (1821-1881):<br><i>Браќа Карамизови, 1979;</i>   | Едгар Дега (1834-1917):<br><i>Примабалерина, 1876;</i><br>Пол Сезан (1839-1906):<br><i>Автопортрет, 1879;</i>   | Шарл Бизе (1838-1875):<br><i>Кармен, 1975;</i><br>Петар Илич Чајковски (1840-<br>1893): <i>Евгение Онегин, 1879;</i>                    |
| го<br>о име       |   |   |   |
| оберт<br>увачи    | Карло Колоди (1826-1890):<br><i>Авантурите на Пинокио, 1883;</i><br>Ги де Мопасан (1850-1893):<br><i>Вел Ати 1885;</i><br>Емил Зола (1840-1902):<br><i>Жерминал, 1885;</i>  | Жорж Сера (1859-1891):<br><i>Капачи, 1883-1884;</i><br>Винцент ван Гог (1853-1890):<br><i>Автопортрет, 1889;</i>  | Александар Бородин (1833-1887):<br><i>Кнез Игор, 1869-1887;</i><br>Николај Римски Корсаков<br>(1844-1908): <i>Шехерзада, 1888;</i>      |
| раците            | Оскар Вајлд (1850-1900):<br><i>Сликата на Доријан Греј, 1891;</i><br>Максим Горки (1868-1936):<br><i>Макар Чудра, 1892;</i><br>Антон Чехов (1860-1904):<br><i>Вујко Вања, 1897;</i>                                 | Анри Тулуз-Лотрек (1864-1901):<br><i>Мулен Руж, 1892;</i><br>Едвард Мунк (1863-1944):<br><i>Пискот, 1893;</i><br>Огист Роден (1840-1917):<br><i>Мислител, 1879-1889</i>                                   | Антонин Дворжак (1841-1904):<br><i>Humoresque, 1894;</i><br>Ѓакомо Пучини (1858-1924):<br><i>Боеми, 1896;</i>                           |
| арија<br>37) го   |   |   |   |

|      | ИСТОРИЈА   | ФИЛОЗОФИЈА  | НАУКА   |
|------|--|---|---|
| 1850 | На 1. Мај 1851 Кралицата Викторија (1819-1901) во Кристалната Палата во Хајд Парк во Лондон ја отворила првата интернационална изложба посветена на индустријата; Луј Наполеон се прогласува за цар на Франција 1852; Кримска војна 1853-1856; | Артур Шопенхауер (1788-1860): <i>Парерга и Паралипомена</i> , 1851; Огист Конт (1798-1857): <i>Позитивистичкиот катехизам</i> , 1957; Карл Маркс (1818-1883): <i>Кон критиката на политичката економија</i> , 1859; Џон Стјуард Мил (1806-1873) <i>За слободата</i> , 1859; | Вилијам Келвин (1824-1894) го формулира Вториот закон на термодинамиката; Чарлс Дарвин (1809-1882) <i>Потекло на видовите</i> , 1859;   |
| 1860 | Граѓанска војна во САД 1861-65; Прва интернационала 1861; Создавање на Австро-Унгарија, 1867;  | Џон Стјуард Мил <i>Утилитаризам</i> , 1863; Карл Маркс <i>Капитал (прв том)</i> , 1867;   | Грегор Јохан Мендел (1822-1904) ги објавува првите експерименти за генетика 1865; Алфред Нобел (1833-1896) открива динамитот 1867;  |
| 1870 | Обединување на Италија 1870; Француско-Пруска војна 1871; Обединување на Германија 1871; Париска Комуна 1871; Разловечко востание 1876; Сан-Стефански мировен договор 1878; Берлински конгрес 1878; Кресненско востание 1878-1879;             | Фридрих Ниче (1844-1900): <i>Раѓање на трагедијата од духот на музиката</i> , 1872; Карл Маркс <i>Критика на Готската програма</i> , 1875; Фридрих Енгелс (1820-1895): <i>Анти-Диринг</i> , 1878;   | Џејмс Максвел (1831-1879) <i>Електрицитет и магнетизам</i> , 1872; Александер Грејам Бел (1847-1922) го патентира телескопскиот телефон 1876; Томас Едисон (1847-1931) конструира фонограф (познат и за грамофон) 1877; |
| 1880 | Брсјачка буна 1880-1881 Се формира Тројниот сојуз Германија, Австро-Унгарија, Италија 1882 Втора интернационала 1889;  | Фридрих Ниче: <i>Така зборуваше Заратустра</i> , 1883; Фридрих Ниче: <i>Од онаа страна на доброто и злото</i> , 1886;   | Луј Пастер (1822-1895) и Роберт Кох (1843-1910) Теорија на бактериите како предизвицач на заболувањата; Прв бензиски мотор со внатрешно согорување;   |
| 1890 | Основачки состанок на Македонската револуционерна организација во Солун 1893; Шпанско-Американска војна 1898; Бурско-Англиска војна 1899-1902;   | Џон Дјуи (1859-1952): <i>Студии за етиката</i> , 1894; Анри Бергсон (1859-1941): <i>Материјата и помнењето</i> , 1896; Вилијам Џејмс (1842-1910): <i>Волјата за вера</i> , 1897;  | Вилхелм Конрад Рентген (1845-1923) ги открива X-зраците 1895; Томас Едисон ги открива подвижните слики 1896; Пјер Кири (1859-1906) и Кири-Складовска (1867-1944) откриваат радиумот 1898;                               |

учат филозофија. Ова шема претставува компаративно следење на развојот на најзначајните составни делови на културата и тоа: развитокот на филозофијата, на науката, техниката, музиката, литературата, сликарството, вајарството и на архитектурата секако при следењето и на развитокот на најзначајните историско-политички настани и на економските односи. Со тоа на учениците би им се овозможило да го согледаат влијанието на историскиот (политичко-економскиот и културниот) момент врз филозофијата и обратно, влијанието на филозофијата врз развојот на науките и уметностите и, воопшто, значењето на филозофијата за развојот и оформувањето на западната цивилизација. На пример, со овој компаративен преглед би можеле да утврдиме кои настани се случуваат за време на творечкиот живот на Карл Маркс.<sup>152</sup>

Ваквиот преглед би можел да се користи како наставно средство и по други предмети а особено по литературата, ликовната и музичката уметност, историјата, биологијата, физиката, хемијата, итн.

<sup>152</sup> На пример, Карл Маркс, (1818-1883) е современик со: Јордан Хаџи-Константинов Цинот (1821-1882); браќата Миладиновци - Димитар (1810-1862) и Константин (1830-1862); Марк Твен (со вистинско име Семјуел Лангхорн Клеменс 1835-1910); Фјодор Михајлович Достојевски (1821-1881); Виктор Иго (1802-1885); Емил Зола (1840-1900); Ежен Делакроа (1798-1863); Франсоа Рид (1784-1855); Густав Курбе (1819-1877); Огист Реноар (1841-1919); Едгар Дега; Пол Сезан (1839-1906); Роден (1840-1917); Винцент Ван Гог (1853-1890); Пол Гоген (1848-1903); Џузепе Верди (1813-1901); Франц Лист (1811-1886); Ватрослав Лисински (1819-1854); Рихард Вагнер (1813-1883); Модест Мусорски (1839-1881); Шарл Бизе (1838-1875); Петар Илич Чајковски (1840-1893. итн.

За време на Марксовиот живот науката бележи низа настани, меѓу кои се најзначајни: Фултоновиот парен брод за прв пат го минува Атлантскиот океан (1819); Фарадеј го открива електричното динамо (1821); во Англија е ставена во погон првата железница (1825); Морзе конструира телеграф (1844); Џул го формулира прв закон на термодинамиката (1847) и лорд Келвин го формулира вториот закон на термодинамика (1851); Дарвин го открива законот за еволуцијата и го обелоденува во делото "Потекло на видовите" (1859); ископан е прв нафтен извор во Пенсилванија (1859); Пастер ја промовира теорија за бактериите (1864); Нобел го открива динамитот (1867); создадена е прва трансконтинентална железница во Америка (1869); отворен е Суецки канал (1869); Бел го патентира телефонот (1876); Едисон го конструира грамофонот; Пастер и Кох откриват дека бактериите се причинители на болестите (1881); итн. Карл Маркс бил историски сведок на многу значајни настани, како, на пример: Револуцијата во Латинска Америка, по што шпанските колонии добиват независност (1817-1825); Револуцијата во Франција 1830 година; Револуцијата во 1848 година во Германија, Франција, Австрија, Унгарија, Чешка, Словачка, Италија, Словенија, Хрватска; прогласување на Луј Наполеон за цар (1852); Кримска војна (1853-55); Обединувањето на Италија (1860-70); укинувањето на крепостеништвото во Русија (1861); Граѓанската војна во САД (1861-65) и укинување на ропството; Првата Интернационала (1864); Создавањето на Австро-Унгарија (1867); Обединувањето на Германија (1871); Париската Комуна (1871); Разловечкото востание (1876); Сан-Стефанскиот мир (1878); Берлинскиот конгрес (1878); Кресненското востание 1878-9; Брсјачката буна (1881); формирањето на тројниот сојуз Германија, Австро-Унгарија, Италија (1882) итн.

## СПИСАНИЈА, ВЕСНИЦИ, БЕЛЕТРИСТИКА, ПРИКАЗИ, ПРЕГЛЕДИ

Списанијата, весниците, белетристиката, приказите, прегледите се наставни средства со кои мошне успешно се илустрираат филозофските учења.

Всушност, речиси сите текстови што се користат по другите предмети можат да најдат примена и во процесот на филозофската едукација.

## ВИЗУЕЛНИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Во современата настава се користат многу визуелни наставни средства, бидејќи непосредната (визуелна) средба со предметот го скратува когнитивниот процес и претставува моќно средство на комуникација.

И покрај тоа што филозофијата е апстрактна дедуктивна дејност, сепак постојат низа можности преку визуелниот контакт со определени предмети да се оствари воспитно-образовната работа и во наставата по предметот Филозофија. Постојат многу материјални предмети кои можат да се презентираат со цел да се илустрира или експлицира филозофската содржина.

Визуелните средства можат да се презентираат во училиштето или директно на местата каде што природно постојат.

Уметничките предмети, слики, скулптури, познати архитектонски остварувања итн. се мошне силно средство во функција на естетското образование и овозможуваат воспоставување на непосредна врска меѓу уметничкото творештво и филозофските содржини.

Посетата на изложби или на културно-уметнички споменици за учениците е вистинско доживување, а истовремено моќно средство за поврзување на наставната содржина по филозофија со нашето непосредно просторно, историско и културолошко милје. Со тоа, исто така, може и да се актуализира наставниот материјал.

Во наставата се користат и разни визуелни наставни средства со трансформирана димензија, облик и структура, кои со естетското и дидактичкото обликување предизвикуваат внимание, интерес, креативност и активност кај учениците. Тоа се: модели, апликации, албуми, слики, фотографии, цртежи, шеми, табели, графикони, дијапроекции и филмови.



## МОДЕЛИ

Моделите се статични, тродимензионални, визуелни наставни средства, кои го заменуваат некој објект, предмет (или група објекти) и овозможуваат да се истражи неговиот состав и функција.

Постојат модели со реални димензии, потоа модели со намалени димензии (микро-модели) и модели со зголемени димензии на предметот што го претставуваат (макро-модели).

## АПЛИКАЦИИ

Апликациите се подвижни илустрации кои се изработуваат од хартија, фланел, плуга, пластична маса, ткаенина, дрво, метал итн., а за потребите на наставата се прицврстуваат за определена подлога (се аплицираат на апликатор) или се демонстрираат на клупа, работна маса, на подот итн.

## АЛБУМИ

Албумите се збирки на илустративен материјали кои според некој утврден принцип се класифицирани за потребите на наставата.

## СЛИКИ

Сликите се илустративни дводимензионални наставни средства на кои се претставени определени ликови, предмети или појави, а кои се користат како поддршка на наставните содржини.

Уметничките или дидактичките слики овозможуваат големи можности во филозофската едукација.

Сликите можат да се комбинираат и со текстот.

## ФОТОГРАФИИ

Фотографиите се (слики) направени со фотографски апарат, кои служат за илустрација на наставните содржини.

Фотографиите на филозофите, на градовите, улиците и куќите во кои тие живееле и создавале, фотографиите на нивните работни соби, на лица со кои тие на некој начин биле блиски итн., претставуваат сигурни и високоинформативни извори на сознание.

## ШЕМИ

Шеми се слики, скици, нацрти, обрасци кои служат како урнек или упатство или се крајно поедноставена и скратена верзија за прикажување на нештата (и во овој труд направивме и приведуваме 20-тина шеми).

## ГРАФИКОНИ

Графиконите се цртежи на кои со помош на специфични знаци и симболи се претставуваат квантитативните својства на определени појави и процеси.

Графиконите можат да се изразат како: дијаграми, хистограми, картограми, пиктограми, ходограми итн.

*Дијаграмот* е визуелно наставно средство со кое графички се прикажува движењето на определена појава или процес.

*Хистограмот* е визуелно наставно средство со кое графички се прикажува структурата на некој предмет, појава или процес - со помош на столпчиња или кругови, кои можат да бидат штрафрирани или обоени со различни бои.

*Картограмот* е визуелно наставно средство со кое графички, со помош на карта, се прикажува просторната распространетост или индицираност на нештата.

*Пиктограмот* е визуелно наставно средство со кое податоците графички се прикажуваат со помош на шематски цртежи.

*Ходограмот* е наставно средство со кое графички се прикажува текот на некоја појава или процес (на пример, филозофските влијанија низ историјата). Графичкиот приказ е сочинет од различни геометриски ликови (со соодветните записи) и од цртите, стрелките што ги поврзуват геометриските ликови (стрелките го прикажуваат текот и насоката на појавата).

## ДИЈАПРОЕКЦИИ

Дијапроекциите се визуелни наставни средства (постапки) со кои, со помош на проицирана слика од дијафилм или слајд, на учениците им се прикажуваат определени слики, појави, настани, процеси, постапки итн.

*Дијафилмот* е визуелно средство со кое наставните содржини се поддржани со слики кои се снимени на филмска лента.

*Слајдот* е визуелно наставно средство во вид на слика во форма на плочка од која со помош на проекционата лампа (скиоптикон) се добиват зголемени слики на платното (или на екранот).

#### ФИЛМ

Филмот може да претставува исклучително ефикасно наставно средство, доколку се обезбедат филмски содржини кои ќе овозможат полесно и посеопфатно совладување на наставните содржини.

#### АУДИТИВНИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Не е вообичаено, но не е ни исклучено, како наставно средство во наставата по филозофија да се користи звукот.

Така, во филозофската едукација како провокација за дискусијата можат да се користат музичките инструменти (гитара, клавир, виолина итн.)

*Грамофонските плочи*, со снимци на музичките дела или на филозофски текстови, театарски претстави итд., можат да најдат значајна примена во наставата по филозофија.

*Магнетофонот*, според својата воспитно-образовна функција, е мошне сличен на грамофонската плоча, но предноста му е во поедноставната техника на снимање и репродуцирање.

*Диктафонските снимки* можат да послужат како средство за филозофска комуникација. Тие првенствено служат за пренесување на пораки, извештаји, коментари итн.

*Радио-емисиите* можат да имат разновидна примена во воспитно-образовниот процес и претставуваат значително надополнување на воспитно-образовните содржини и заради тоа играат битна улога во процесот на самообразованието.<sup>153</sup>

Наставникот може на учениците да им зададе да следат некоја музичка образовна емисија и да ја поврзат со филозофска содржина а потоа да напишат осврт,

<sup>153</sup> Кај нас Македонското радио има реализирано низа специјални емисии од областа на филозофското образование, во своите образовни програми и на својата III (научна) програма, а пролетва беше медиум за прва серија предавања по Етика на професор Кирил Темков.

коментар или да се подготват за дискусија. Доколку, на пример, се случи да постои некаква серија на емисии од областа на филозофијата, можат да се задолжат групи ученици да ги следат епизодите и да ги известуваат другите ученици за образовните содржини.

Наставникот по филозофија може, во текот на годините да создаде убава збирка на аудитивни наставни средства.

## АУДИО-ВИЗУЕЛНИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Во современата настава се особено актуални аудио-визуелните наставни средства, кои преку атрактивното дејствување постигнуваат повисок дидактички ефект.

*Синхронизираните дијафилмови* претставуваат функционална синтеза на дијафилмовите и магнетофонските снимки, со што се постигнува и визуелна и аудитивна поткрепа на презентирањето на наставните содржини.

*Тон филмовите* се најчестото применувано аудио-визуелно наставно средство во филозофската едукација, бидејќи можат да задоволат низа критериуми за квалитетно изведување на наставата.

Проицирање на едукативните филмови чија содржина е блиска на филозофијата може да се организира и во просторот на училиштето, доколку постои сала за проицирање на филмови или апарат за проекција.

Учениците можат да се однесат и во кино, каде што преку игран филм би се илустрирале содржините од филозофијата.

Филмските претстави можат да се посетуваат колективно, индивидуално или групно, наместо часови или по часовите, задолжително или доброволно.

Во секој случај наставникот мора да има јасна концепција за функцијата на филмската претстава и учениците навремено да ги подготви за неа. Доколку се работи за упатување на еден или група ученици да видат некој филм, тие мора да добијат прецизни упатства и задачи, за да можат пред целиот клас да реферираат, т.е. да одговорат на задачите што им ги поставил професорот.

*Телевизијата* е моќно средство за информација, па така се користи радо и често во наставата по филозофската едукација.

Голем број кабинети се опремени со телевизиски апарати, а често и со видео-проектори. Така може за време на наставниот час да се следи образовна емисија од областа на филозофијата,<sup>154</sup> доколку времето на часот и на емисијата се совпаднаат (што, сепак, ретко се случува и на што не би требало да се смета). Но, видео-прилозите претставуваат скапоцен материјал, со кој можат да се анимираат учениците и да се направат интересни определени наставни содржини.

Факт е дека не постои голем избор на образовни емисии од областа на филозофијата, но сепак може да се најдат определен број коректни материјали што би се користеле за оживување на наставните содржини.

Освен тоа постои голем број на едукативни емисии од областа на историјата, географијата, историјата на уметностите и од литературата, што би можеле да се користат во наставата по Филозофија.

Може да се покаже корисно и снимањето на часовите со видео камера. Подоцна, при нивното прикажување, и наставникот и учениците си ги гледаат недостатоците и позитивните страни. Особено е полезно тенденциозното снимање на нешто што ќе се истакне како пример или на кое ќе се укаже како неопходно за санирање на грешките. Снимените часови, или инсертите од снимените часови, наставниците можат да ги разменуваат како искуство.

Педагошкиот завод би можел да преземе улога на креатор и дистрибутер на вакви примери и прилози.<sup>155</sup>

Телевизиските емисии не мора да се гледаат само во наставното време. На учениците може да им се сугерира или да им се даде задача да погледаат некоја емисија дома и да ја презентираат на другите ученици.

Групите може да се занимаваат секоја со посебни нешта, а потоа ги средуваат податоците и им ги соопштуваат на цел клас.

Со користење на аудио-визуелните наставни средства се скратува постапката на експликација на наставните содржини, се внесува свежина во наставата и се провоцира дискусија меѓу учениците.<sup>156</sup>

<sup>154</sup> Македонската телевизија има реализирано низа различни емисии - во својата образовна, научна или друг вид програма - со филозофска содржина, кои можат да бидат користени во образовниот процес по филозофија.

<sup>155</sup> Во рамките на акцијата и на подготовките за воведување Етичко образование во нашето школство професор Темков донесе од Словачка 24 видео програми подготвени од нивниот Педагошки центар, како воведни тематски целини за соодветните часови од вакво образование.

Но, треба да се истакне дека во нашите училишта паралелките се големи и дека тешко може да се постигне сите ученици да имаат добар визуелен пристап до визуелното средство.

Постои можност да се набават телевизори со големи екрани или видео- бимови, така што со подобар визуелен впечаток би можело полесно да се примени групна работа во медијатеките.

## ПОМОШНОТЕХНИЧКИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА

Во наставата, како и во секоја трудова дејност, покрај основните средства постојат и помошни средства, кои овозможуваат полесно и поефикасно да се одвива наставниот процес.

Во наставата по филозофија задолжително се користаат тетратки и моливи и покрај нив и низа други предмети кои помагаат во секојдневната настава.

Ќе ги прикажеме таквите помошнотехнички наставни средства кои најмногу се користат во нашите училишта

### ТАБЛИ

Таблите се класично наставно средство, поставени на подножје или фиксирани на ѕид, на кои наставникот ги пишува основните тези за време на часовите за презентирање на нови наставни содржини, како и за време на часовите за утврдување и повторување на материјалот.

На таблата пишува и ученикот кога сака нешто да им објасни на наставникот и на класот.

Таблите се најчесто црни или зелени, а на нив се пишува со бела креда или со креда во боја.

<sup>156</sup> Странските ТВ станици имаат снимено низа интвјуа со големите современи филозофи, како прилог филозофската едукација, но тие треба да се користат со преведувач.

Во рамките на својата акција "Филозофија и демократија", со која инсистира на воведување на филозофска едукација во сето средно, но и во основното образование - како најдобар начин за комплексно образование на младите и воспитување на демократски дух - УНЕСКО нарача голема серија видео материјали за најголемите филозофи во светот, која сега се прави во Италија во продукција на РАИ.

Во современата настава често се користат и бели табли или подвижни табли со големи листови хартија, на кои се пишува со посебни фломастери, што овозможува поживописно правење на основниот план или на белешките на таблата.

#### АПЛИКАТОРИ

Апликаторите (фланелски, платнени, дупчести, магнетни) се наставни средства кои се фиксирани на ѕид и на кои се ставаат разновидни апликации со помош на прицврстувачите.

Апликаторите можат да бидат со различна големина, а за наставата по филозофија се особено корисни поголемите апликатори, на кои можат дневно и месечно да се аплицираат слики и фотографии на филозофите кои се учат на тој час или во рамките на таа наставна тема.

Апликаторите се мошне корисни средства бидејќи апликациите можат лесно и често да се менуваат, но можат и да стојат на увид подолго време.

#### ДРЖАЧИ, РАМКИ, ПРИЦВРСТУВАЧИ

Еден дел од наставните средства кои се користат при филозофската едукација треба на некој начин да се потпрат, прицврстат или урамат, за што служат разни држачи, прицврстувачи и рамки.

Доколку на учениците треба да им демонстрираме слика, шема, ходограм, картограм или неко друго наставно средство постои можност:

- да го прицврстиме за апликатор или за ѕид со посебен прицврстувач;
- да го ставиме во рамка и така постојано (или определено време) да ни стои на ѕидот од училницата или кабинетот;
- доколку предметот што треба да се демонстрира е направен од поцврст материјал (картон, пластика, метал итн.), може да се стави во специјално подножје и да се демонстрира од наставниковата маса или од првата клупа.

#### ПОКАЖУВАЧИ

Покажувачите се незаменливо наставно средство за обрнување на внимание на учениците на некој детал од слика, шема или цртеж, итн.

Покажувачите може да бидат направени од дрво, пластика или од метал. Долги се меѓу 35 и 60 сантиметри. Постојат метални покажувачи кои се собираат и

развлекуват и можат да се спакуват (соберат) на должина од 14 сантиметри, заради што се мошне погодни за носење во торба или в цеп.

Денес се повеќе се користат и електронски покажувачи со светлосен ефект врз покажуваниот објект.

#### ПРОЕКТОРИ, ПЛАТНА И ЕКРАНИ

За прикажување на слајд или за кое било друго проицирање е неопходен проектор, со кој на ѕидот или на платното ќе се прикажат слики на личности, призори и на настани што се од особено значење за филозофијата.

*Дијапроекторот* (дијаскоп) е апарат за прикажување на дијапозитиви (слики, цртежи, текстови и други материјали снимени на лента со емулзија).

Платната можат да бидат и со механизам за свиткување, што овозможува нивна подвижност и полесно чување. Квалитетните платна за проекции од кои некои се покриени со емулзија од сребрен нитрат (како што е онаа во Естетичката лабораторија на Филозофскиот факултет во Скопје) дават можност за современ визуелен ефект.

Некои училишта имаат вистински кино-проектор и филмско платно, така што можат да се прикажуваат и играни филмови.

Се шири употребата на видеобимовите. Овие подвижни системи, составени од поголем екран и проектор од видео-записите, можат да репродуцираат телевизиска (видео) слика слично на филмската проекција.

#### ГРАФОСКОПИ

Графоскопот (видеоскоп, ретропроектор, работен проектор) е визуелно наставно средство со кое, и при дневната светлина, на платно, табла или на ѕидот се проицираат текстови, цртежи, фотографии и други визуелни информации, кои се врежани на транспарентна фолија (платична фолија или паус хартија).<sup>157</sup>

За пишување и за цртање се користат посебни фломастери во повеќе бои, што овозможува добивање на дидактички материјал со висока вредност. Денес се повеќе фолиите за графоскопот се изработуваат со помош на компјутерските принтери.

<sup>157</sup> Графоскопот е конструиран во 1941 година за потребите на американската војска. Првичната идеја била тој да ја замени училишната табла, со што би се отстраниле некои од недостатоците на работата со табла (предавачот не губи време при пишувањето, не го затскрива текстот со сопственото тело, не им го врти грбот на слушателите, итн.)



Со специјален поларизатор, што се вградува во глава на графоскопот, се овозможува динамична проекција (приказ на движењето, на текот на водата и сл.).

## ЕЛЕКТРОНСКО-ТЕХНИЧКИ НАСТАВНИ СРЕДСТВА (КОМПЈУТЕРИ)

Учењето со помош на компјутери (персонални сметачи, РС) - кои можат да ја примат и да ја проследат инструкцијата, да ни понудат информација и да обезбедат двонасочна комуникација (ученик - компјутер -ученик) - внесува сосема нови можности и квалитет во процесот на наставата. Електронскиот систем за обработка на податоците му дава на корисникот информации кои му се потребни за совладување на определениот наставен материјал, дотолку повеќе ако има софтверска подршка на дидактички обликувани мултимедијални програми .

Наставата со помош на сметачите подразбира примена на електронските системи за обработка на наставните содржини (т.е. на податоците во наставата). Се користи за презентирање на нови наставни содржини, како и за проверка на знаењата на учениците.<sup>158</sup>

Со употреба на компјутерите се менува начинот на меморирање на податоците (информација), се менува пренесувањето и обработката на податоците и се јавува сосема нов феномен на организација на информациите.

Средствата на информатичката технологија можат да обезбедат:

- чување на голем број информации, факти, податоци со можност за брз и лесен пристап и комуникација, без оглед на различните нивоа на корисниците;
- визуелно претставување (во вид на дијаграм, шема, модел);
- развиток на творечкиот потенцијал кај учениците;
- развиток на вештините и на истражувачко-експерименталната дејност;
- зголемување на ефикасноста и квалитетот на образование;
- можност за ажурирање, додавање, комбинирање и избор на саканите делови на изворните документи;

---

<sup>158</sup> Види: М. Nikolić: *Математичко и кибнетичко моделiranje педагошких процесa*, Нови Сад, 1975; V. Poljak: *Nastavni sistemi*, Zagreb, 1977.

- брз и постојан пристап кон специјализираните бази на научните информации;
- континуирано вклучување во новосоздадените интернационални и домашни научни и информатички мрежи;
- користење на фондовите на големите библиотеки, од каде што публикациите со скенирање се пренесуваат на диск и така се дистрибуираат;
- микрографирање на студиски материјали од одделни наставни области.<sup>159</sup>

#### УЛОГАТА НА КОМПЈУТЕРОТ ВО НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС

Компјутерот е едно од најекспанзивните наставни средства, наставното средство на иднината. Со него наставата може да се организира врз различни принципи. Тој овозможува реализирање на нови наставни содржини, но, исто така и утврдување на наставниот материјал.

Работата со компјутерот бара постојана активност на ученикот и му овозможува континуирана повратна информација, која има насочувачка функција. Особено позитивен психолошки ефект при работата со компјутерите е зајакнувањето на самостојноста на ученикот и намалувањето на анксиозноста, која често се јавува во училишната ситуација.

Наставникот во својата работа може да подготви програмирани секвенци. За тоа е неопходно да ги постави операционализираните воспитно-образовни цели, да изврши содржинска анализа на наставните содржини и да ги разложи на етапи (секвенци), потоа, според поставените цели, да ги формулира прашањата и можните одговори, како и дополнителните информации, ако тоа е потребно или ако е планирано со програмата.

Со оглед на расположливото време во класичниот наставно класно-часовен систем, најпогодно е наставните содржини да се разложат на приближно 20 информациски единици - етапи кои треба да се совладаат за време на еден наставен час.<sup>160</sup>

<sup>159</sup> Види: S. Rodek: *Kompjuter i suvremena nastavna tehnologija*, Zagreb, 1986; N.N. Šoljan, *Nastava i učenje uz pomoć kompjutera*, Zagreb, 1972; *Budućnost i obrazovanje*, Beograd, 1988.

<sup>160</sup> Види: B. Nadrljanski: *Kibernetika, informatika, računarstvo*, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1987.

Во процесот на истражувањето на наставните методи за ваквата настава со електронските сметачи, треба да се тргне од класичната дидактичка систематизација на наставните методи, од суштината и карактеристиките на кибернетичкиот пристап кон наставниот процес и од технолошко-програмските можности на микропроцесорските системи кои се користат за наставата.

Ниту еден метод од конвенционалната настава не може директно да се преземе како метод за работа со електронските сметачи. Но, со нивна употреба може да се изврши модификација на наставната работа, со што наставата ќе биде и поатрактивна и поекономична. Ќе елаборираме некои модуси за реализирање на помодерен наставен процес во филозофската едукација со помош на сметачите - а при примена на стандардните наставни методи и наставни форми.<sup>161</sup>

#### МЕТОД НА МОНОЛОШКО ИЗЛАГАЊЕ НА ФИЛОЗОФСКИ СОДРЖИНИ СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Методот на монолошко излагање може да се модифицира и текстуалното излагање да се комбинира со аудио-визуелните средства. Може да се применува во фронталната и во групната форма на работа во електронските училници со работа со електронски сметачи.

Методот на излагање е погоден за уводните часови кога ученикот се запознава со проблемите од некоја нова област.

#### ДИЈАЛОГ ИНИЦИРАН СО КОМПЈУТЕРСКА АНИМАЦИЈА

При работата со сметачите дијалогот се реализира преку поставување и решавање на проблеми. Решавањето на проблеми со помош на сметачите, всушност, претставува *откривање на непознатото врз основа на познатото*.

Во формата на дијалог е структурирана и *програмираната настава*, која најчесто се изведува со програмираните машини за учење и со програмираните учебници.

<sup>161</sup> Види: G. Bosanac: *Edukacioni izazov*, Zagreb, 1983; E. Faure: *Učiti za život*, Beograd, 1974; N. Potkonjak: *Škola pred izazovom sutrašnjice*, Beograd, 1979; J.J. Servan-Schreiber: *Svjetski izazov*, Zagreb, 1981.

Можноста што ги дават сметачките системи за наставните цели, во голема мера ги надминуваат условите во кои се развивала програмираната настава. Компјутерскиот софтвер може да се примени на повеќе нивоа и да се адаптира според способностите на корисникот.

Електричните сметачи, исто така, не се ограничени на строго програмирани одговори на учениците. Некои програми можат и да ги анализираат и да ги евалуират сите дадени одговори.

#### ПРИМЕНА НА ТЕКСТ МЕТОДОТ СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Современите можности за комуникација ученик-микросметачки систем (или терминал) овозможува читање заради учење, вежбање, продлабочување и утврдување на знаењето, читање заради критичко компаративно и вкупно теориско истражување на определениот текст.

#### ОРГАНИЗАЦИЈА НА ФРОНТАЛНАТА ФОРМА НА НАСТАВАТА СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Фронталните облици на работата, ориентирани кон еден апстрактен просек од учениците, доведуваат до различни нивоа на разбирање и до променлив квалитет на усвојувањето на наставните содржини.

Со цел тој квалитет да се сообрази со високите педагошки барања, методиката на наставата го упатува наставникот кон неопходноста и можностите за примена на теориските сознанија и на расположливите наставни технологии. Во современата настава истакнато место во обидите за подобрување на квалитетот на изведување на фронталната форма на наставата има и компјутерот.

Во текот на предавањето наставникот може да го користи сметачот во ограничени временски интервали (во никој случај од почеток до крај на часот).

При изборот на деловите на наставните содржини кои ќе ги презентира со помош на сметачот, наставникот може содржините да ги приспособи кон различна ситуација и кон различен аудиторниум.

При презентацијата на содржините на одбраниот образовен софтвер наставникот е активен: коментира, толкува, води дијалог или одговара на прашањата на учениците.

Основните карактеристики на софтверот погоден за примена во фронталната настава е контекстната независност и достапност на одделни помали целини во рамките на содржините што се опфатени со целосна апликација.

Работата со сметачот во фронталната настава поттикнува желба кај ученикот кон индивидуална настава и самостојна работа со сметачот.

Потребен софтвер може да се обезбеди од постојниот арсенал или со изработка на нов, по барање на наставникот.

За секоја наставна единица е можно да се издвојат одделни клучни детали што придонесува излагањето на наставната единица со помош на сметачот да биде поефектна од вообичаениот класичен метод.

#### ОРГАНИЗАЦИЈА НА ИНДИВИДУАЛНАТА ФОРМА НА РАБОТАТА СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Индивидуалната форма на наставната работа е најстара форма на наставната работа. Некогаш наставата главно била организирана индивидуално, бидејќи била достапна само на мал број одбрани. Со развитокот на стоковното производство и на техничката поделба на трудот, како императив се наметнува потребата за масовно образование. Индивидуалната настава и отстапува место на фронталната настава. Можноста за индивидуален пристап кон ученикот се намалува и индивидуалната настава се реализира ретко и тешко. Таа станува привилегија на мал број најбогати и најмоќни.

Со развитокот на компјутерската техника индивидуалната настава станува достапна за сите ученици а може да се реализира и во рамките на редовната настава, под услов училиштето да е компјутеризирано. Со помош на компјутерот се определува задача за секој ученик, ученикот работи на нејзиното решавање, резултатите му ги соопштува електронскиот сметач, кој ја контролира работата и го оценува успехот во решавањето на задачите.

Во рамките на индивидуалната работа со сметачите задачите можат да бидат врзани за време што ќе се вклопи во наставниот час или, пак, да не им се определува времето за решавањето, доколку се наменети за воннаставните активности или за домашна работа на ученикот.

Во индивидуализираната работа се постигнува осамостојување на ученикот во користењето на извори на сознанието, во употребата на средствата и техниките на работа, се гради неговата критичка свест со критичката анализа на сопствената и на туѓата работа.

Индивидуалната работа зависи од способноста на поединецот, па така во ова форма на настава се појавуваат и низа слабости, како што се: нееднаква оспособеност за самостојна работа; индивидуални разлики во сфаќањето и решавањето на поставените задачи, како и различни аспирации за конкретна индивидуална работа на електронскиот сметач.

Наставата треба да се ослободи од нивелација и конфекција и да се преземе сè "нашите училишта да не бидат војнички мензи во кои учениците добиват образование како војниците храна - сите од еден казан, од ист вид и во иста порција, сите задолжени да почнат со јадењето во ист миг и да станат од јадењето истовремено. На сите им се поставуваат исти барања, се бара сите да го праваат истото, без отстапки. А тоа што некој ќе ја остави половината храна, што некој ќе остане гладен, што некој полека јаде (т.е. учи), за тоа воопшто не се води сметка".<sup>162</sup>

Со унифицираната настава се оштетени и оние кои бавно напредуваат, а особено оние чијшто способности се над просек.

Проблемот на унифицираноста на наставата полесно се решава со индивидуализирана настава со помош на компјутерите.

#### КРЕИРАЊЕ НА НАСТАВНИ СОДРЖИНИ СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Образовниот софтвер претставува основна оска на учењето со помош на компјутерите. Заради тоа, креирањето на таквиот софтвер е мошне важна работа, која

<sup>162</sup> P. Šimleša: *Individualizacija i visokoškolska nastava*, Zagreb, 1970, str 12.

во себе вклучува низа активности - од изборот на содржините до експерименталната проверка на вредноста на програмскиот производ.

Постапката за изработка на образовниот софтер во првата фаза претпоставува активности на грубо планирање на образовните содржини. Во оваа фаза се структурира образовниот материјал за определено ниво на наставата, т.е. за определеното ниво на корисниците, без поконкретно педагошко систематизирање и дизајнирање.

Педагошко-дидактичкото дизајнирање е следната фаза, во која (најчесто тимски) подетално се креираат и систематизираат содржините од претходната фаза. Во оваа етапа треба да се има предвид особениот аспект на хуманизацијата на наставата.

Со користењето на сметачи, т.е. наставата со помош на сметачи, при што е искористена креативната димензија на специфичниот софтвер за секоја наставна содржина, наставата може многу да се збогати.

Со оглед на психолошките карактеристики на процесот на учењето (особено на секвенционалноста), програмираната настава, организирана според различни принципи (линеарна или разгрената), е мошне погоден начин за организирање на едукативниот процес. Со неа се овозможува учење на новиот материјал и проверување на степенот на совладување на стариот материјал, се бара и поттикнува постојана активност на ученикот, а му се овозможува континуирана повратна информација, која има насочувачка функција во секој чекор на учењето.

Особено позитивен психолошки ефект ова настава покажува со зајакнувањето на самостојноста на ученикот и намалувањето на анксиозноста во училишните ситуации.

#### ПРОВЕРУВАЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Покрај низата други функции што персоналниот сметач ги презема во наставата, значајна е и функцијата на проверување на ученичките постигнувања и нивно оценување.

Со оценувањето со помош на компјутерите се надминуваат некои од недостатоците на наставата во која наставникот е основен и главен фактор на оценувањето. Најмаркантни од нив се следниве:

1. Наставникот не може со усно испрашување подетално да ги провери сите ученици во текот на часот;
2. За добивање вистинска информација за степенот на усвоеното знаење или за нивото на предзнаењето е потребно многу време;
3. Додека наставникот го испрашува едниот ученик, другите се пасивни;
4. Наставникот при оценувањето пројавува субјективност, односно оценувањето зависи од многу субјективни фактори;
5. Критериумот на наставникот варира и не е ист за сите ученици;
6. Во класичното тестирање ученикот не добива веднаш повратна информација за исправноста на својот одговор.

Имајќи ги предвид наведените недостатоци, може да се каже дека предностите на проверувањето на знаењето и на оценувањето со помош на компјутерите се следните:

1. Со проверка се опфаќат истовремено сите ученици;
2. Можна е широка и длабока проверка на знаењата;
3. Оценувањето е објективизирано;
4. За сите ученици важи ист критериум;
5. На крајот на проверувањето, и ученикот и наставникот (ако сметачите се поврзани во мрежа) можат да го добијат резултатот на квантитативната и квалитативната анализа на ученичкиот успех;
6. Ученикот веднаш по внесувањето на одговорот добива повратна информација, што на него дејствува мотивационо.

#### АРТИКУЛАЦИЈА НА ЧАСОТ СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Еден час на којшто се користи компјутер во наставата може да биде структуриран и на следниот важен педагошки начин:

- влезен тест;
- фази на учењето;
- излезен тест.



За добивање податоци (првични информации) за знаењето на ученикот се користи влезен тест во траење од десетина минути. Во оваа фаза улогата на наставникот се состои во надгледувањето на работата на учениците и во давањето информации. По завршувањето на влезниот тест, наставникот добива точна информација за владеењето на материјалот на секој поединечен ученик, како и за просечниот успех на сите ученици.

Во главниот дел на часот следи фаза на учењето, што заеднички ја реализираат наставникот, компјутерот и учениците. Оваа фаза е најкомплексна. Возможно е нејзино различно артикулирање.

Во завршниот дел на часот следи излезен тест, со кој се проверува усвојување на ученичкото знаење, т.е. степенот на усвоеноста на наставните содржини. Покрај општиот успех на учениците, може да се согледа и односот меѓу влезниот и излезниот тест.

Врз основа на успехот постигнат на тестовите, компјутерот им задава домашна задача на учениците, кои се поделени на групи според успехот од тестирањето - (тежина на домашната задача зависи од тоа која оценка добил ученикот на тестовите: (5); (4); (3); (2) или (1). Така се добива диференциран пристап при давањето на домашните задачи.

#### УПРАВУВАЊЕ СО НАСТАВАТА СО ПОМОШ НА КОМПЈУТЕРОТ

Компјутерот многу ќе му помогне на наставникот и во вршењето на административната работа. Електронските сметачи се користат успешно за обработка на податоците и за останатите управувачки функции во наставниот процес.

Со помош на компјутерите лесно се утврдуваат и следат важните податоци за секој одделен ученик. Станува збор за два вида податоци: долготрајни податоци - покрај личните податоци тука се и основни карактеристики на учениците, (на пример интелигенцијата, способноста, интересирањето, итн.)

- краткотрајни податоци - за работата на одделни часови, за изработката на писмени вежби и домашни задачи, за однесување кон работните задачи, дисциплината итн.

Така наставникот може лесно да ги има складиштено и да ги добие сите податоци кои се поврзани со работата и личноста на секој ученик.

Така се овозможува:

- 1) точно и навремено собирање на податоците;
- 2) запишување и чување на потребните информации;
- 3) прецизен и објективен увид во напредувањето на ученикот;
- 4) дијагностицирање на проблемите што ги има ученикот .

Така компјутерите во наставата можат да учествуваат во наставата во секој дел од сложениот едукативен процес.

## **VI. МЛАДИТЕ И ФИЛОЗОФСКАТА ЕДУКАЦИЈА**

Процесот на филозофската едукација низ наставна постапка ја имплицира и потребата од неопходна повратна информација.

Филозофот кој им се обраќа на своите ученици треба и мора да знае дали и како аудиторниумот го прима (прифаќа) неговиот говор и како, во крајна инстанца, презентираниите филозофеми се прифатени и спознаени од секоја личност што му е доверена на едукација. И конечно, или пред сè, може ли ученикот самостојно да мисли и да зборува за проблемот што се елаборира, за прашањата што се изучуваат.

Слушајќи го говорот на своите ученици, наставникот (филозофот) остварува со нив специфична мисловна комуникација но едновременно и го проценува својот настап. Притоа тој проверува во која мера се остварени предвидените функционални, етички и гносеолошки задачи на наставната постапка и по филозофија и како таа е примена од неговите ученици.

## 1. СПЕЦИФИЧНА ФИЛОЗОФСКА ДИМЕНЗИЈА НА ЕВАЛУАЦИЈАТА НА УЧЕНИЧКИТЕ НАПРЕДУВАЊА

Комуникација меѓу наставникот и ученикот е повеќекратна. Таа, најнапред, има информативно-образовна цел и смисла, потоа теориско-епистемолошка димензија, која е карактеристична за секое соопштување на филозофијата<sup>163</sup>, потоа аксиолошко-етичка димензија, која е супстрат на секоја презентација на филозофијата<sup>164</sup>, и, конечно, димензија на евалуација<sup>165</sup>.

Образовната, теориско-епистемолошката димензија, се реализира со формулирањето и обидот за разрешување на филозофските проблеми, кои се најчесто иницирани преку ангажманот на наставникот во рамките на филозофското предавање или преку, на определена тема, планирана и однапред подготвена филозофска дискусија.

Воспитната, аксиолошко-етичката димензија<sup>166</sup> на филозофската едукација се согледува во настојувањето на учителот со помош на филозофијата кај учениците да развива позитивни мисли и ставови, кај нив да поттикнува толерантност, работливост, мудрост, храброст и достоинственост.

Но, процесот на филозофската комуникација меѓу наставниците и учениците станува посебна и мошне чувствителна активност, која наметнува низа филозофски проблеми, токму преку евалуацијата или оценката на знаењата и напредувањата на учениците во филозофската едукација. Може да се каже дека силна точка на драмата во севкупното едукативно случување по предметот Филозофија е оценувањето на учениците, вткаено во годишниот тек на филозофското образование и воспитување.

<sup>163</sup> Секој наставен предмет има образовна димензија, образовен аспект односно има за цел учениците да ги воведат во тајните на определена наука или вештина, но наставата по филозофија нагласено ги содржи во себе секогаш и високите епистемолошки цели на самата филозофска наука.

<sup>164</sup> Во најсовремената дидактика постои изразена тенденција што повеќе внимание да му се посвети на воспитувањето и на етичкиот развојот на ученикот т.е. на целта да се создава здрава, зрела и доблесна личност.

<sup>165</sup> Во современата едукација се настојува да се вреднуваат што повеќе параметри и при оценувањето на учениците да им се обрне внимание на што повеќе аспекти на ученичките активности.

<sup>166</sup> Види: P. Vuk-Pavlović: *Filozofija odgoja*, Zagreb, 1996.

Како и на кој начин наставникот по филозофија да се вклопи во етаблираниот наставен систем на оценувањето? Без оглед дали оценувањето се врши со описна или со бројчана скала, дали таа скала се движи од еден до пет или е поинаква, тешко е филозофскиот ангажман на ученикот да се вкалапи во каков и да е систем на конечна проценка.

Системот на оценување - комбинацијата на описното и бројчаното изразување на степенот на ученичкото знаење - што се применува во Република Македонија е сосема јасен и експлицитен.<sup>167</sup>

Се поставува проблем како наставникот по филозофија да ги следи и да ги вреднува напредувањата на своите ученици за да може да им ја оформи оценката. Овој проблем ќе го проследиме од самиот почеток, т.е. од првата средба меѓу наставникот и неговите ученици.

### ЗАПОЗНАВАЊЕ СО УЧЕНИЦИТЕ (ПРВА СРЕДБА)

Во севкупните образовни случувања, најдраматични настани и за наставникот и за учениците најчесто се миговите на нивната прва средба и на нивната разделба<sup>168</sup>.

На првата средба се претставува предметот и се навестува методот на идната работа. Се утврдуваат аксиолошките параметри и кодексот на однесувањето, врз

<sup>167</sup> Скалата на оценките во нашата држава е следнава:

*Недоволен* (1) е оценка со која се тврди дека ученикот не го совладал ниту минимумот од пропишаните наставни содржини;

*Доволен* (2) е оценка со која се тврди дека ученикот го совладал минимумот од пропишаните наставни содржини;

*Добар* (3) е оценка со која се истакнува дека ученикот добро ги совладал пропишаните наставни содржини;

*Многу добар* (4) е оценка со која се пофалува ученикот, кој повеќе од добро, дури многу добро ги совладал пропишаните наставни содржини.

*Одличен* (5) е највисока оценка, која го изразува восхитот на наставникот со ученикот, кој извонредно владее со наставните содржини.

<sup>168</sup> По успешната соработка меѓу наставникот и учениците, разделбата е исполнета со тага заради прекинатото дружење, но и заради сознанието дека низ процесот на наставата се стекнати искуства кои се од непроценливо значење за натамошниот живот. Пријателството меѓу наставникот и учениците, втемелено врз благодарност и почит, ќе ги врзува и по разделбата и ќе се проектира и во иднината.

Разделбата за да биде достоинствен чин исполнет со убави сеќавања од впечатливи интелектуални средби - наставникот веќе од првата средба, на самиот почеток на соработката со своите ученици треба да создава филозофски доблесен однос - интелектуално разигран, духовно богат и етички возвишен.

основа на кои ќе се гради односот меѓу наставникот и учениците и меѓу самите ученици на часот по филозофија.

Веќе од првиот час наставникот, упатувајќи ги во филозофскиот начин на мислење, ќе настојува кај учениците да разбудува и да развива благородни чувства и убави човечки својства, при тоа меѓу нив и себе, остварувајќи однос на чесност и доверба.

Првата средба меѓу наставникот и учениците е полна со неизвесно очекување и треперење, љубопитност и готвност на многу нешта. Првата средба на првиот час е невообличен потенцијал на комуникација меѓу луѓето кои се професионално мошне сериозно упатени едни на други. За наставникот-филозоф реализирањето на првата средба е своевиден филозофски акт дел од активноста која ќе се реализира во текот на целата година.<sup>169</sup>

#### КОМУНИКАЦИЈА НА НАСТАВНИКОТ СО КЛАСОТ И СО ПОЕДИНЕЦОТ

Комуникација меѓу наставникот и учениците зависи пред сè од наставникот. Наставникот е централна личност на наставниот процес, неговиот спиритус мовенс, организатор и реализатор на севкупните едукативни активности.

Во рамките на законските обврски и на наставната програма тој определува како и на кој начин ќе се реализира наставната единица, на кој начин ќе се презентира филозофскиот проблем, по кој редослед ќе се изложи филозофското учење на определениот филозоф. Тој го определува пристапот кон наставните содржини, ја утврдува дидактичко-методичката артикулација на наставниот час, решава за обемот и деталите на наставните содржини, избира корелации и илустрации. Наставникот е тој што ја познава филозофијата и што ги подучува и учи младите луѓе кои му се доверени на едукација. Конечно, наставникот има право и обврска да го оцени ученикот; тој го утврдува критериумот на оценувањето, како и начините на кои учениците треба да го потврдат своето владеење со материјалот за да добијат соодветна оценка.

Како главен и одговорен носител на наставниот процес наставникот определува како и на кој начин ќе се гради комуникацијата меѓу него и неговите ученици и дали таа комуникација ќе биде еднонасочна или, секогаш кога тоа е можно, двонасочна.

<sup>169</sup> И. Кант: *Васпитавање деца*, Бата, Београд, 1991.

Постојат две основни форми на едукативната комуникација и низа комбинации на тие облици. Тоа се:

- комуникација која се гради врз традиционалниот или авторитарниот однос на наставникот кон учениците, и
- комуникација која се гради врз современ или демократски однос меѓу наставникот и учениците.

Ќе ги елаборираме обете форми на едукативната комуникација:

#### АВТОРИТАРЕН ОДНОС

Според степенот на одговорноста, компетенциите, искуството и автономноста наставникот е далеку над своите ученици. Тоа мошне експликативно се истакнува во градењето на авторитарниот однос во наставиот процес.

Авторитарната настава по филозофија е настава еџ катедра втемелена врз исклучиво и директно раководство на наставникот. Презентацијата на наставните содржини секогаш се сведува на монолог на наставникот. Ученикот е должен неколку пати годишно, преку писмено изразување или преку монолог да го презентира степенот на своето владеење со наставните содржини и за тоа добива оценка. Кога и како ученикот ќе одговара решава исклучиво наставникот.

Комуникацијата меѓу наставникот и учениците е *еднонасочна*. Кога наставникот предава учениците се мирни, пасивни и послушни. Кога наставникот не предава тогаш тој главно ги испрашува учениците за оценка така што еден по еден ги повикува да одговараат според прозивникот од дневник. Кога едниот ученик одговара другите молчат.

Учениците никогаш меѓусебно не комуницираат во текот на часот, не се консултираат и не ги противставуваат мислењата. Ученикот е активен само кога одговара за тромесечна, полугодишана или годишна оценка или кога одговара да ја поправи оценката.

Ваковиот начин на работа е втемелен уште со институционализирањето на оделенско-часовно-предметната настава а функционира и денес. Мошне е рационален и со висок степен на извесност овозможува да се реализираат најголем број на



предвидените воспитно-образовни задачи. Се одвива според предвидениот и утврдениот ред и редослед (протокол). Ретко се случуваат неизвесни ситуации или изненадувања. Наставникот може во текот на предавањето на учениците да им презентира голем број факти, да ги презентира своите реторички способности, да ги заинтересира или дури да ги восхити своите слушатели. Наставникот е возрасен водач, авторитет, узор и пример<sup>170</sup>. Тој не е должен да го запознае, да го следи и да го надгледува секој свој ученик бидејќи контактот меѓу нив се сведува на периодично испрашување на ученикот пред класификационите периоди.

Авторитарниот однос често се бирократизира и станува мошне непријатен а понекогаш и суров. Од ученикот се бара суво фактографско меморирање, кое се проверува со испрашување за оценка. "Грешката во испрашувањето е во тоа што се смета за подобар оној човек што во сеќавањето може да задржи повеќе содржини ... Да се познават книгите, да се средат белешките, да се угледува на поуспешните, еве оружје за работа на човек од акција, сеедно дали тој е лекар, инженер или дипломат", истакнува големиот борец за ново училиште Адолф Фериер<sup>171</sup>, противставувајќи му се на испрашувањето како на главен и единствен начин на комуникација меѓу наставникот и ученикот.

Недостигот на дијалог и на директна човечка комуникација создава атмосфера која е неповолна и непогодна за изведување на наставата по филозофија. Тоа е мошне сериозна причина за одбегнување на ваквиот однос во филозофската едукација, односно при презентирањето на филозофските содржини и во односите меѓу наставникот и учениците.

#### ДЕМОКРАТСКИ ОДНОС

Современото општество е демократско. Тоа се темели врз висок степен на професионална организираност од една, и врз проширувањето на индивидуалните човечки права и слободи, од друга страна. Соодветно на своите императиви, таквото современо, *отворено* општество бара и нови модуси за организирање на слободна и

<sup>170</sup> А. Анастасовски: *Истражување во социологија на физичка култура и физичко воспитание*, Графопринт, Куманово, 1994, стр. 85-116.

<sup>171</sup> Ad. Fergier: *Школа подобности*, Издавачка књижарница Геше Кона, Београд, 1932, стр. 57.

демократска настава, која е, секако, особено погодна за изведување на наставниот процес по филозофија.

Наставата по филозофија треба да ги продлабочи интересирањата на ученикот, да овозможи висок степен на негова информираност, како и да ја развие самостојноста и личната одговорност кај секој ученик. Целите и задачите на филозофската едукација се врзани за решавањето на прашањата пресудни за духовната егзистенција на личноста и се насочени кон развивање на самосвеста и самопочита на ученикот, како и кон зајакнувањето на неговата одговорност кон себе и кон заедницата.

Човечката заедница е мошне сложена целина составена од луѓе кои според многу нешта се разликуваат, но имаат и низа слични особини и заеднички интереси.

Една од основните задачи на современото општество е да се утврди начинот и да се овозможи функционирањето на глобалните и парцијалните системи, притоа што да не се повреди интегритетот на личноста, високиот идеал на индивидуалноста. Оттука и произлегува задачата на образованието да се изнајде начин за организирање на образовниот процес што ќе овозможи да се реализираат основните насоки на целиот воспитно-образовен систем, потоа кој ќе помогне методот да се приспособи кон посебноста на секоја ученичка заедница, кон секој клас, а при тоа да се поттикнат индивидуалните можности и способности на секој ученик, одделно.

При изградбата на ваквата наставна постапка и процес, организацијата на наставата по филозофија и може и треба да биде пример за реализирање на демократска настава и за воспоставување на вистински демократски однос помеѓу наставникот и ученикот. Со филозофијата на наставата се утврдуваат смислата и суштината на наставната постапка<sup>172</sup> и се укажува на нужноста од слободна комуникација помеѓу наставникот и ученикот како на прва претпоставка на современиот и продуктивен воспитно-образовен процес. Во согласност со тие принципи, се разбира дека и наставата по филозофија треба да биде заснована врз демократски основи<sup>173</sup>.

Воспоставувајќи демократски однос помеѓу себе и класот (една ученичка целина), наставникот на класот го гледа како на заедница на индивидуално различни

<sup>172</sup> Види: А. Либерт: *Филозофија наставе*, Геца Кон, Београд, 1935.

<sup>173</sup> Во текот на ова осумгодишно методичко истражување, посебно внимание сум посветила на утврдувањето на модусите на демократската комуникација помеѓу наставникот и ученикот. Определените сознанија до коишто дојдов се изложени тука.

луѓе, чија самобитност не смее да се задуши и кои треба во рамките на часот и наставата да се поттикнат на меѓусебна соработка. Тој секогаш му се обраќа и на класот во целина и на секој ученик посебно. Секогаш и во секој миг тој го бара и го почитува мислењето на секој поединец - ученик.

Таков наставник е секогаш готов за разговор, тој ги поттикнува учениците да му се обратат слободно и директно, а и тој ним постојано им се обраќа. При презентација на филозофските содржини, тој на учениците им ги соопштува фактите, но никогаш не им ги наметнува своите ставови. Својот став во однос на некој проблем или филозофско учење тој ќе го каже само доколку е директно запрашан. На часовите по филозофија се негува слободна дискусија, така што комуникацијата меѓу наставникот и ученикот и комуникацијата меѓу самите ученици е сосема слободна.

Ваквата повеќенасочна комуникација се одвива, како при презентирање на новите наставни содржини, така и при повторувањето, утврдувањето и синтзирањето на наставниот материјал. Наставниот материјал се презентира и се повторува низ разговор во кој учествуваат сите. Учениците го прашуваат наставникот а тој ги прашува нив. На поставените прашања може да одговори наставникот или некој од учениците. Наставникот го планира, проектира и организира наставниот процес, но реализацијата на наставата не е крута и не е под апсолутистичко раководство на наставникот. Сета концепција на наставното збиднување е насочена кон утврдување на основната теза низ слободна иницијатива и дискусија на учениците. Наставникот може да ја насочи дискусијата, но никогаш не се наметнува.

Ваквиот начин на работа бара исклучителен напор, постојана будност и силна концентрација на наставникот. Наставникот веќе не е на пиедестал и не е неприкосновена личност.

А и ученикот на некој начин останува сам, без силен и сигурен водач, без можност да се стопли на туѓата харизма. Неговата основна доблест веќе не е слепо исполнување на заповедите. Неговата лична одговорност се зголемува. Тој мора постојано да внимава и да биде буден. Мора постојано да мисли. Мора да мисли самостојно. Развивање на самостојно и критичко мислење е прва задача на филозофијата и прва задача на наставата, па оттука е особен принцип на наставата по филозофија. Начинот на работа во кој постојано и при предавањето и при

утврдувањето се консултира мислењето на учениците, проникнува во самата суштина на наставата и дава одлични резултати.

Во наставниот процес во кој е воспоставен демократски однос меѓу образовните актери, наставникот е секогаш во текот со напредувањето на секој ученик одделно. Кога некој ученик ќе заостане зад другите, наставникот има можност да реагира веднаш и да му помогне. Така, нема слаби оценки, нема во филозофија неупатени ученици.

Но, за да може да ги следи промените кај секој поединец, наставникот најпрвин мора да ги запознае своите ученици.

### НАЧИНИ НА ЗАПОЗНАВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

Запознавањето на учениците е мошне сложена постапка, која бара посебно елаборирање.

Постојат повеќе начини (методи) за брзо и ефикасно запознавање на секој ученик, кои мошне успешно сме ги примениле во практиката.

#### ЗАПОЗНАВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОМОШ НА КАРТИЧКИ

Наставникот ќе ги замоли учениците од хартија да направат картички на кои со крупни букви ќе биде напишано нивното име и презиме, што секој час ќе се поставуваат на нивните клупи. Хартијата треба да се превитка така што името и презимето да можат да се видат оддалеку. Наставникот постојано ќе ги има пред очи имињата на учениците и така брзо ќе ги научи.

Наставникот може и сам, или со помош и неколку ученици, да ги направи тие картички на компјутер.

Картичките можат да стојат кај наставникот, што му овозможува да ги разгледува меѓу двете средби со учениците, а можат да стојат и кај учениците, што го поедноставува нивното инсталирање, но постои можност определен број ученици да не ги сочуваат.

Во секој случај, по неколку часови наставникот ќе ги запомни имињата на сите ученици и картичките стануваат непотребни.

#### ЗАПОЗНАВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОМОШ НА ЕДУКАТИВНАТА ШЕМА

Се прави шема, во која се запишуваат имињата на учениците според нивниот распоред на седењето. Таа шема би изгледа вака:

|                      |                        |                        |                       |                         |                        |
|----------------------|------------------------|------------------------|-----------------------|-------------------------|------------------------|
| Христина<br>Митевски | Весна<br>Георгиевска   | Зорица<br>Танушевска   | Жарко<br>Митевски     | Иван<br>Грозданов       | Димитар<br>Саковски    |
| Зорица<br>Петресвска | Елизабета<br>Смилевска | Игор<br>Митевски       | Надица<br>Поповска    | Жаклина<br>Стевковска   | Горан<br>Стојковиќ     |
| Стево<br>Панов       | Горан<br>Арсов         | Роберт<br>Јосифовски   | Никола<br>Босилковски | Александар<br>Стојчески | Катарина<br>Цветковска |
| Димитар<br>Митровски | Весна<br>Крстевска     | Елена<br>Димова        | Зорана<br>Ристиќ      | Јован<br>Симовски       | Филип<br>Грујовски     |
| Светлана<br>Пенова   | Горан<br>Стаменов      | Јасминка<br>Марковска  | Ристо<br>Јовановски   | Ирена<br>Митевска       | Иван<br>Николовски     |
| Дејан<br>Лазаров     | Даница<br>Виденевска   | Владимир<br>Костадинов | Петар<br>Мисовски     | Велимир<br>Станоевски   | Марија<br>Анѓелкова    |
| Катедра              |                        |                        |                       |                         |                        |

Шема бр. 22

Работата со ваква шема - список на учениците се покажа мошне ефикасна во практиката, бидејќи наставникот, покрај тоа што за време на часот може да се потсети со шемата при препознавање на учениците, и надвор од училницата ги чита и ги повторува имињата на своите нови ученици и ги поврзува со местото на кое што седат.

Така процесот на запомнување на имињата како првично запознавање со учениците е побрз и полесен.

## КОМБИНАЦИЈА НА ЕДУКАТИВНАТА ШЕМА И НА КАРТИЧКИ

Се чини дека најефикасниот начин за брзо и лесно запомнување на имињата на учениците е комбинацијата на двата, веќе споменати, методи.

Така, наставникот за време на часот, гледајќи во картичките има подобар преглед одошто кога гледа во список, а надвор од училницата може да ги повторува и да се потсетува на имињата на учениците.

Постои можност и наставникот своите ученици да ги слика со фотографски апарат и според фотографијата да направи список на нивните имиња кој ќе му биде извонредно помошно средство за нивно брзо запознавање.

## 2. СЛЕДЕЊЕ И ВРЕДНУВАЊЕ НА НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ

Големата умешност на наставникот по филозофија е во процесот на наставата да ги усогласи два паралелна процеса: а) процесот на ученичкото усвојување на презентираниите информации од областа на филозофијата и нивното подигање на ниво на сопственото знаење и б) процесот на практична рефлексija на филозофските содржини врз морална свест на ученикот и градење етички доблесни личности.

Образованието е во функција на воспитувањето и воспитувањето е во функција на образованието. Процеси на образование и воспитување тешко можат да се разделат бидејќи при осознавање на филозофските доктрини се градат ставови, однос кон животот и кон другите луѓе и на тој начин се воспитуваат учениците, додека процесот на воспитување има за цел да создаде мудри, праведни, храбри и во секој поглед чесни луѓе што е и еден од основни проблеми на филозофијата како и на наставата воопшто. " Во развојот на ученички способности најголема улога имаат позитивни воспитни влијанија на околината. Училиштето е секако најбитен фактор на детска воспитна околина".<sup>174</sup> Ако останатите фактори<sup>175</sup> се неповолни, училиштето во голема мерка може да ги надомести, компензира.

Оттука произлегува дека дека клучниот момент во организација и реализација на наставата по филозофија е постојано настојување учениците да се учат да филозофираат; да се учат низ запознавање на учењата на великаните на филозофската мисла на мудроста да постават и да ги решаваат на проблеми.

Филозофијата во нашите школи се учи само во текот на една учебна година, така што наставникот по филозофија е вистински учител кој го почнува и го завршува институционализираниот процес на филозофската едукација. Токму заради тоа голема

<sup>174</sup> I. Furlan: *Upoznavanje, ispitivanje i ocenjivanje učenika*, Zagreb, 1964, str. 26.

<sup>175</sup> Голем број фактори влијае врз животот на секој поединец а особено врз животот на детето или младинецот во периодот на растот и развитокот. Тоа се, пред сè, неговата психофизичка состојба и односите во семејството во кое тоа расте и се развива. Потоа врз него влијае друштвото на врсниците со кое младниот човек почесто или поретко се сретнува, социјалното миље од кое тој потекнува, неговото социјално опкружување, идеолошкото влијанание што тој го трпи, економската и политичката стабилност на државата во која тој е роден и во која се развива, филомови кои што тој ги гледа, литературата со којашто тој се сретнува итн.

е и одговорна основната професионална и човечка должност на наставникот по филозофија, пред секоја генерација што му е доверена на едукација стручно и совесно да ја отвори вратата на филозофијата, на таа чудесна ризница на човековиот интелектуален дострел и аксиолошки височини.

Вниманието на наставникот во текот на предавањето е насочено кон излагањето на предвидените содржини и кон согледувањето на расположбата на младиот аудиторинум. Тој се труди филозофските содржини да ги презентира јасно и прецизно, занимливо и точно, дозирани сообразно на интересирањата, потребите и интелектуалната возраст на учениците. Неговите настојувања се посебно насочени кон предизвикување на позитивни чувства кај слушателите со нагласената етичка детерминанта на неговото излагање. Но тој може само да насетува колку радо е слушан и колку воопшто е слушан и разбран. Аудиториумот како целина за него треба да стане заедница на посебни личности, кои тој добро ги познава и чии реакции ги следи и тогаш кога со нив директно не разговара - што овозможува остварување на вистинска филозофска комуникација.

За наставникот што добро ги познава своите ученици не е тајна проценката на вниманието, степенот на поимањето, на напредувањето и знаењето на секој поединец. По определен период на проценка на ученичките активности, оценувањето на учениците консеквентно следува од севкупната работа и дружење и од посветувањето внимание на секој поединец при решавањето на филозофските проблеми.

Постапка на проценката на ученичките активности и оценувањето на нивното напредување е суштествен филозофски и дидактички проблем.

Овој мошне одговорен процес на воспитување и филозофско образование на учениците, за наставникот почнува веќе на првиот час од учебната година. Секоја година тој се сретнува со нова генерација, со нови ученици, на кои треба да им се пренесе знаење и да им се даде сертификат дека тоа знаење и го примиле и го усвоиле.

Секоја година тој треба да запознае неколку стотици нови личности, кои треба да му станат ученици и воспитаници со кои ќе оствари филозофска комуникација. Нивната работа, нивниот успех и неуспех, тој внимателно ќе ги следи и ќе ги бележи. Секоја година тој на новите луѓе ќе им ги пренесува филозофските содржини



предвидени со наставната програма и нив во текот на годината ќе ги оспособи да станат познавачи на основните филозофски категории и идеи.

Основната задача што се поставува пред наставникот по филозофија е реализацијата на со наставната програма определените филозофски содржини и оценување на учениците со најмалку 4 оценки годишно. Многу е важно тие оценки да бидат резултат на постојано и континуирано следење напредувања на учениците.

За да ја реализира својата обврска за добра филозофска едукација, што значи успешно пренесување на наставните содржини и правилно оценување на учениците, потребно е наставникот да го следи ученичкото напредувања. За наставникот е битно да има континуиран увид во работата на своите ученици во текот на целата година.

### ПОТРЕБАТА ОД КОНТИНУИРАН УВИД ВО РАБОТАТА НА СЕКОЈ УЧЕНИК

Учениците од еден клас потекнуват од различни средини, имаат различно домашно воспитување, носат во себе различни генетски предиспозиции, имаат различни способности, темпераменти, карактери. Од друга страна, тие се дел од една генерација, имаат исто опкружување припаѓаат на истото училиште и на истиот клас, во кои е воспоставен еден естаблишмент. Така, тие го поседуваат колективниот дух на својата генерацијата, на својот град, на своето училиште и на својот клас. Во една класна заедница постојат низа спонки со кои нејзините членови се поврзуваат, но и низа диференцијации меѓу нејзините членови.

Градењето индивидуален пристап кон секој ученик ја имплицира потребата за што поцелосно и поточно запознавање на својствата на секој поединец. Ова е важно дотолку повеќе што тоа може да помогне во интегрирањето на различни единки во текот на наставниот процес, при што се овозможува задоволување на интересите на сите ученици.<sup>176</sup> Заради тоа наставникот ќе обрне внимание на интелигенцијата, концентрацијата, интересирањата, емотивната зрелост, воспитувањето, предзнаењето,

<sup>176</sup> Луѓето се разликуваат и често имаат многубројни и различни интересирања. Тешко може целосно да се задоволат интересирањата и на еден единствен ученик. Но индивидуалниот пристап во наставата, во најголема мера овозможува развивање на индивидуалните интересирања и, конечно, доближување на наставните содржини до секој ученик посебно, па оттаму и задоволување на интересирањата на речиси сите ученици.

работните навики, работната дисциплина и на социјалната адаптабилност на секој ученик.<sup>177</sup>

### ВРЕМЕНСКА ДЕТЕРМИНИРАНОСТ НА СЛЕДЕЊЕТО НА РАБОТАТА НА СЕКОЈ УЧЕНИК

Според класичната поделба на времето посветено на предавање и на утврдување на материјалот, се предвидуваат  $2/3$  часови да бидат за предавање на нови содржини, а  $1/3$  за утврдување и повторување на наставниот материјал.

Според наставните планови за средното образование на Република Македонија, во мнозинството средни училишта каде што е предвидено да се учи филозофија (два вида гимназии, уметнички училишта, училиште за физичка култура) наставниот предмет Филозофија е застапен во четвртата година со по 2 часа неделно или со по 66 часови годишно. Интересно е да се утврди колку време има на располагање секој ученик да го каже својот збор во текот на еден класификационен период. Тоа време секако може да се мери во минути. За да го откриеме тоа време, треба прво да го изразиме во минути вкупниот број на годишните часови, бројот на часовите за презентирање на нови наставни содржини и бројот на часовите за повторување, утврдување и синтезирање на наставните содржини.

|  | Пресметка на часови и минути во текот на годината |                 |
|--|---|-----------------|
|  | наставни часови                                   | наставни минути |
| вкупен годишен фонд на часови                                      | 66  | 2.970           |
| часови за презентирање нови наставни содржини                      | 44  | 1.980           |
| часови за утврдување, повторување и синтеза на наставните содржини | 22  | 990             |

Шема бр. 23

Треба да се има предвид педагошкото правило според кое времето на часовите за предавање на нови наставни содржини (во нашиот случај 1.980 минути) се дели на

<sup>177</sup> На ваквата сериозна аналитичка активност секако и претходи запознавањето на секој ученик по име и презиме. А оваа веќе не е толку едноставно, затоа што наставникот во секоја година предава на 10 класа, што значи на 350 ученици.

три дела од кои 2/3 се користат за изложување на нови содржини, а 1/3 за повторување и утврдување на порано веќе изложените наставни содржини. Така кога 1.980 минути ќе се поделат на три ќе се добијат уште 660 минути за утврдување, повторување и синтеза на наставните содржини.

Кога овие 660 минути ќе се соберат со 990 минути колку што носат 22 часа предвидени за утврдување ќе се добијат 1.650 минути предвидени за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини како и за оценување на учениците.

Во класичната настава предавањето главно се сведува на наставниковото обраќање на учениците *ex cathedra*, а консултацијата на учениците на испрашување за оценка.

Според наведените параметри времето предвидено за ученичките искажувања е 1.650 минути годишно. Учебната година има четири класификациони периоди во кои учениците треба да добијат оценка.<sup>178</sup> Ако 1.650 минути кои на учениците им се на располагање за самостојно изјаснување се поделат со 4 класификациони периоди ќе се добијат 412 минути кои на учениците им се на располагање во секој класификационен период. Кога тоа време ќе се подели со 35 ученика колку просечно ги има во клас се добива следниот резултат:  $412 : 35 = 11,77$ . Значи, доколку не се изгуби ниту еден час или дел од часот секој ученик има на располагање околу 11 минути да одговара за оценка. Може да одговара еднаш во тримесечието, може да одговара два пати по пет-шест минути итн. Се разбира во текот на секоја учебна година се губат неколку часови од различни причини (поради излети, екскурзии, вакцинација или редовни школски прегледи на учениците или заради службено или приватно отсуство на наставникот). Со тоа времето во кое еден ученик може да одговара се намалува.

## ТЕХНИЧКА ПОСТАПКА НА УВИДОТ ВО РАБОТАТА НА СЕКОЈ УЧЕНИК

Во класичната, авторитарна настава наставникот предава, учениците послушно слушаат, запишуваат, следат. Потоа доаѓаат на ред одговарање, оценување, поправање на оценки итн. Доколку се работи на класичен начин наставникот не мора да ги познава своите ученици. Тие се покануваат да одговорат со "прозивање" од дневник.

<sup>178</sup> Класификациони периоди во нашата држава се: прво тримесечие, полугодие, второ тримесечие и крајот на учебната година.

Во современата настава се инсистира секој ученик максимално да биде вклучен во наставните случувања. Сите ученици треба да се секогаш активни и битни.

Секој поединец треба да има можност редовно да го изразува своето мислење и да го покажува своето знаење. Да учествува во креирањето на наставниот процес.

Наставата по филозофија мошне успешно се реализира низ разговорот меѓу наставникот и учениците. Сите часови, и оние за презентирање на нови наставни содржини и оние за утврдување, повторување и синтеза на наставните содржини можат да се организираат низ непосредна комуникација на ученик со ученик или наставник со ученик. Наставникот при тоа има увид во работа на секој ученик и тоа на некој начин го евидентира. Оценката на тој начин, станува само последица на континуирана работа а не причина ученикот нешто да каже (да биде прашан за нешто).

Една од најбитните задачи на учителот по филозофија е внимателно да го следи напредувањето на секоја личност во класот и да ја изгради класната заедница како компактна филозофска трибина.

Голем број наставници по филозофија сметат дека е невозможно да се вовлечат сите ученици во филозофскиот дијалог, дека голем број ученици се неталентирани и неинтелегентни па заради тоа не треба многу ни да се инсистира на тоа. Така најчесто се работи со една помала група на поталентирани и поработливи ученици додека другите се запоставуваат.

Тоа е голема грешка. Не само што треба да се обрне вниманис, туку треба да се следи работата, интересот, личните способности и напредокот на секој одделен ученик, а за да се постигне тоа треба прво тие физички да се запознаат, што и не е едноставно.

Наставникот не смее никогаш да заборава дека учениците му се доверени на (филозофска) едукација<sup>179</sup> и дека за секој ученик се грижат неколку возрасни лица кои од него<sup>180</sup> очекуваат нивното дете низ процесот на едукација да се издигне и интелектуално и морално.

<sup>179</sup> Секој наставник остава некаков личен белег врз својот ученик. Учениците ни се нам, лично нам доверени на филозофска едукација и неговиот став кон филозофијата, кон филозофските проблеми и кон филозофската мисла воопшто е во голема мерка условен од нашиот став кон него, кон филозофијата и кон филозофската едукација воопшто.

<sup>180</sup> За едукација на децата и младината и во рамките на општеството и во рамките на семејството се издвојуваат големи средства. Од институционализираната едукација многу се очекува исто така и во рамките на општеството и во рамките на семејството. Како што филозофијата е во основата на сите науки и како што токму таа е компетентна да ги бара смислата и вредноста на нашиот живот така и филозофската едукација е во основата на едукацијата воопшто. Токму поради тоа од филозофската

Секогаш треба да се има на ум дека ниту еден човек не е бројка од некоја административна регистрација (во овој случај дневник) туку дека има свое име и презиме<sup>181</sup>. Воспитувачот, наставникот кому воспитаникот му е доверен е должен да го запомне името на својот воспитаник. На секој човек неговото име многу му значи. Обраќањето по име е директно обраќање кое овозможува брзо воспоставување комуникација.

Мошне е битно да се утврди методологијата за постојано следење на активностите и напредувањето на учениците.

Во текот на непосредната наставничка практика како особено успешно следење на активностите и напредувањата на учениците се покажало следењето со помош на шема во која на секој час се бележат сите активности на учениците (шема бр. 24).

Како што се гледа од шемата сите ученици се нотирани по азбучен ред. Секој час (дата) има посебен простор во кој се евидентираат сите активности на ученикот. Секој позитивен одговор се одбележува со (+) а негативен со (-). Плус и минус се потират. Еден плус носи 0,50 поени. Една оценка е еден поен. Два плуса<sup>182</sup> дават една оценка.

Во договор со учениците, некое особено значајно запазување или толкување на некој проблем или филозофем од страна на некој ученик се оценува во самата графа со петка (5), а непознавањето на некои елементарни факти се оценува со единица (1).

Учениците ги презентираат своите интереси можности, креативност и знаење низ пишување на домашни и школски задачи за што се добива оценка.

Како што се гледа, има 8 графи за осум часа колку што во еден месец има часови по филозофија. Покрај графите во кои се води администрација за секој час, на шемата се назначени: графа во која се пишува вкупниот број на плусеви; графа каде при сведување на оценката се бележат сите елементи врз основа на кои се формира оценка (оценка што се добива со собирање на плусовите, оценки од писмени вежби,

едукација би требало многу и да се очекува и да се добива. Како и да е, наставникот по филозофија треба да се чувствува како сите очи да се вперени во него и во предметот што тој го предава.

<sup>181</sup> Некои наставници водат педантна евиденција на оценување на ученици според класната книга или дневник. Тие точно знаат дека им се оценети ученици до број 19 дека броевите 27 и 31 немаат ниту една оценка итн. Административно тоа е во ред но од хуманистичко-антополошка позиција тоа е недозволливо.

<sup>182</sup> При ваков начин на бодирање ќе се добијат следните оценки: со два плуса се добива: Доволен (2); со четири плуса се добива: Добар (3); со шест плуса се добива: Многу добар (4); и со осум плуса се добива: Одличен (5).

## Шема бр. 24

СЛЕДЕЊЕ И ВРЕДНУВАЊЕ НА НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ПО НАСТАВНИОТ ПРЕДМЕТ ФИЛОЗОФИЈА ВО ДУСО "ОРЦЕ НИКОЛОВ" ВО СКОПЈЕ, ВО ПАРАЛЕЛКА НА ОПШТАТА ГИМНАЗИЈА, ВО КОЈА ФИЛОЗОФИЈАТА Е ЗАСТАПЕНА СО ДВА ЧАСА НЕДЕЛНО.

Ова е дел од наставничкиот бележник во кој се евидентирани залагањата на учениците од класот IV<sup>11</sup> од ДУСО "Орце Николов" во Скопје, во периодот од осум часа, од 3.03. до 25.03.1998 година, по предметот Филозофија. Донесуваме само фрагмент од целиот список, во кој се бележени активностите на 35 ученици. Се надеваме дека и овој фрагмент експлицитно ја илустрира методологијата на постапката на следење и вреднување на ученичките напредувања.

Врз основа на ова евиденција се добива предлог оценка. Предлог-оценката се внесува во дневник во согласност со учениците. Доколку ученикот не се согласи со предлог-оценката, има право следниот час да одговара за оценката за која смета дека може да ја заслужи. Ако со монолошкото излагање ја заслужи оценката што ја посакува, таа и му се пишувва во дневникот. Ако со одговорот не ја заслужи посакуваната оценка, или ако од која било причина е одсутен од часот на кој е закажано неговото одговарање, во дневникот му се упишува предлог-оценката од бележникот. Предложената оценка може да се поправи а не може да се намали.

# НАПРЕДУВАЊЕ ПО ФИЛОЗОФИЈА ВО КЛАСОТ IV<sup>11</sup>

| часови |        |                  |        | вкупен број плусеви | сумирање            | оценка |
|--------|--------|------------------|--------|---------------------|---------------------|--------|
| V      | VI     | VII              | VIII   |                     |                     |        |
| 16.03  | 18.03. | 23.03.           | 25.03. |                     |                     |        |
| ++     | +; 5   | ++               | +      | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +      | +; 5   | +                | +      | 7=4,50              | 4,50+5+5=14,5:3=4,8 | 5      |
| +      |        | 5 <sup>(2)</sup> |        | 4=3                 | 3+4+5=12:3=4        | 4      |
| +      | 4      | +                | +      | 6=4                 | 4+5+4=13:3=4,3      | 4      |
| ++     | 5      | ++               | +      | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +      | 3      | + -              | +      | 4=3                 | 3+4+3=10:3=3,3      | 3      |
|        | 5      | ++               | ++     | 7=4,50              | 4,50+5+5=14,5:3=4,8 | 5      |
| +      | 4      | +                |        | 3=2,50              | 2,50+5+4=11,5:3=3,8 | 4      |
| +      | 5      | +                | +      | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +      | 3      | +                | +      | 4=3                 | 3+4+3=10:3=3,3      | 3      |
| +      | +; 5   | +                | +      | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +; 5   | +; 5   | +                | ++     | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +      |        | +; 3             |        | 2=2                 | 2+4+3=9:3=3         | 3      |
| +      |        | +; 5             | ++     | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| +++    | +      | +;  4            | +; 5   | 8=5                 | 5+5+5=15:3=5        | 5      |
| 5      | +; 5   | +                | ++     | 8=5                 | 5+5+5+5=20:4=5      | 5      |
| ++     |        | + 4              |        | 4=3                 | 3+2+4+9:3=3         | 3      |
| +      | 5      |                  | ++     | 6=4                 | 4+5+5+5+5=19:4=4,7  | 5      |
| ++     | 3      | +; 3             | +      | 2=2                 | 2+3+3=8:3=2,6       | 3      |
| -      | +; 3   |                  |        | 4=2                 | 2+4+3=9:3=3         | 3      |

треба задолжително да одговара следниот час. Доколку пак е неподготвен добива повторно минус и се задолжува да се итселна настава. Овој начин на еидентифирање на ученичките залагања на наставникот му помага да има предвид на кои

ба да ја повтори и да добие нова оценка. Поправната писмена вежба се закажува по редовните часови. Оценката со која

ба да ја повтори и да добие нова оценка. Поправната писмена вежба се закажува по редовните часови. Оценката со која

ите да ја работи повторно истата писмена вежба. Старата оценка се става во заграда, а се важи нова.

идина.

по часовите.

## СЛЕДЕЊЕ И ВРЕДНУВАЊЕ НА УЧЕНИЧКОТО

| реден број | Име и презиме на ученикот | наставник |        |                   |        |
|------------|---------------------------|-----------|--------|-------------------|--------|
|            |                           | I         | II     | III               | IV     |
|            |                           | 02.03.    | 04.03. | 09.03.            | 11.03. |
| 1          | Аврамовска Христина       | +         | +      | 5                 |        |
| 2          | Василевска Марга          | +         | +      | 2  <sup>(1)</sup> | +; 5   |
| 3          | Грозданова Јана           |           | +      | +; 4              | +      |
| 4          | Давидовски Васко          | +         | ++     | +; 5              | -      |
| 5          | Дервенџи Констандина      |           | +      | +; 5              | +      |
| 6          | Јанчиќ Горан              | +         |        | 1                 | +; 4   |
| 7          | Јовановски Давид          | +         | +      | * <sup>(3)</sup>  | +; 5   |
| 8          | Јосифовска Славица        |           | +      | 3                 | 5      |
| 9          | Колеќеска Јасмина         | +         | ++     | +; 5              | +      |
| 10         | Конеска Елена             |           | +      | 4                 |        |
| 11         | Кртолица Бојан            | +         | +      | +; 5              | +      |
| 12         | Лазаров Гоце              | +         |        | +;  2             | +;  3  |
| 13         | Лијаковски Томо           | +         | -      | -;  1             | +; 4   |
| 14         | Матевска Драгана          | +         | +      | +; 5              | +      |
| 15         | Маџоски Дејан             |           |        | 5                 | ++     |
| 16         | Миленкоска Надица         | +         | ++     | 5                 | +      |
| 17         | Митевски Жарко            |           | +      | 2                 |        |
| 18         | Мицевска Адријана         | +         | 5      | +; 5              | +      |
| 19         | Мицковски Коста           | +         | -      | -;  1             | -      |
| 20         | Николовска Весна          | ++        | +      | 4                 | +      |

- *Плус* - знак за еден позитивен одговор. Вреди 0,50 поени. Еден поен (два плуса) = една бројка во оценката.
  - *Минус* - знак за негативен одговор. Со еден минус се поништува еден плус. Ученикот што добил минус подготви за следниот час, а доколку пак е неподготвен добива уште еден минус и му се организира доп. ученички треба во определен период да им обрне посебно внимание.
  - На 9.03.1998 година - писмена вежба, која се оценува со стандардни оценки.
  - Доколку ученикот не е задоволен со оценката што ја добил на писмената вежба, тој има право истата оценка ученикот не е задоволен се става во заграда и таа веќе не важи туку важи новодобисената оценка.
  - На 18.03.1998 година - домашна задача, која се оценува со стандардна оценка.
  - Доколку ученикот не е задоволен со оценката што ја добил на писмената вежба тој има право истата оценка ученикот не е задоволен се става во заграда и таа веќе не важи, туку важи новодобисената оценка.
- (1) Доколку ученикот не е задоволен со добисената оценка тој има право во договор со наставникот по час.
- (2) Оценката од домашната задача заддена за 18.03.1998 година, но донесена со задоцнување на 23.03.1998
- (3) Доколку ученикот не прави писмена вежба во закажаниот термин, тој тоа ќе го направи следните дено



домашни задачи итн.); и, конечно, графа за оценка по осумчасовното следење на ученичките напредувања. По секој час наставникот ја анализира активноста што ја покажале учениците, го сумира вкупниот број на плусеви и утврдува кои ученици треба почесто да ги прашува.

Во практиката се покажа дека на секој час што е наменет за презентација на нови наставни содржини се бележат 25-30 ученички пројавувања. На часовите за повторување, утврдување и синтеза на наставните содржини се бележат 45-60 одговори. Во текот на периодот од 8 часа се добиваат 125-330 одговори или просечно 6-9 одговори на секој ученик.

Оценката се изведува така што бројот на плусевите ќе се претвори во оценка, ќе се собере со оценките кои се добиени за домашни задачи, експозеа, писмени вежби или за посебно значајни одговори одговори и се дели со бројот на сите овие елементи. Да ја разгледаме колоната кај ученичката Јана Перинска<sup>183</sup> {8 плусеви = 5 + домашна задача (5) + експозето (5) + писмена вежба (4) = (5+5+5+4):4 = 19:4 = 4,75 = 5}.

Така се добиват предлог оценките што наставникот ги соопштува по осмиот час. Секој ученик има право на образложение. Доколку ученикот не е согласен со предложената оценка, има право да одбие таа да се запише во дневникот и да одговара следниот час. Другите оценки се запишуваат.

За време на часот еден ученик е задолжен да ги нотира плусевите и минусите, а на крајот на часот тој ги чита сите нотирани белешки, за да може да се коригира евентуалната грешка. Доколку се покаже дека евидентичарот не е во состојба точно да ја води администрацијата, тој се сменува и се назначува друг.

На учениците може да им се сугерира да водат сопствена евиденција и во секое време точно да знаат колку плуса имаат.

При ваквиот начин на следење и вреднување на ученичките напредувања, како што се покажа во практиката, сите се задоволни - и наставникот и учениците и родителите и класниот раководител.

<sup>183</sup> Од добиените показатели се утврдува оценката врз основа на утврдување на аритметичката средина. Ги имаме следните показатели: 1) 8 плусеви (5); 2) писмена вежба (4); 3) домашна задача (5); 4) експозето (5). Збирот на добиените показатели е: 5+4+5+5 = 19. Оценката ќе се добие кога овој збир ќе се подели со бројот на показателите т.е. со 4,  $19:4 = 4,75$ . Со оглед на фактот што во дневникот се запишуваат само цели оценки на ученикот му се предлага оценката: Одличен (5).

Со оглед на фактот што оценувањето е една од најбитните обврски што ја има наставникот и една од најбитните дејности во воспитно-образовниот процес воопшто, посебно ќе ги елаборираме, веќе спомнатите начини преку кои наставникот може да го провери знаењето на ученикот, врз основа на што и ќе се формира оценката.

Овој начин на следење и вреднување на ученичките напредувања во непосредна наставна практика покажа позитивни резултати, од кои ќе ги наведеме оние што ги сметаме за најбитните:

1. Наставникот има дневен увид во активноста на учениците што му овозможува на време да ги преземе превентивните мерки;
2. Доколку се покаже дека некој ученик има помалку одговори, наставникот ќе провери што е причината. Ако се покаже дека ученикот е срамежлив и затоа не зема збор, во часовите што следат наставникот ќе го охрабрува да зборува. Ако ученикот е неподготвен, ќе му се сврти внимание, ќе се замоли некој од школските другари да му помогне или тој ќе се задржи на дополнителна настава. Може да се случи причината за мал број на нотирани одговори да биде тоа што наставникот го "превидува" ученикот и не го прашува. Во тој случај ќе обрне повеќе внимание на него;
3. Доколку се покаже дека некој има многу повеќе нотирани одговори од другите, ќе биде испрашуван поретко. Ако тој ученик има посебни склоности и интерес, за него може да се организира додатна настава, индивидуално да се работи со него, да му се посочуваат книги за читање итн.;
4. На време се откриваат запоставени и префорсирани ученици и се преземат спомнатите мерки;
5. Учениците имат целосен увид во својата работа;
6. Учениците се мотивирани и амбициозни;
7. Учениците не се исплашени, ниту, пак, напнати и се работи во пријатна интелектуална атмосфера;
8. Оценувањето е (релативно) објективно;
9. Оценувањето е едноставно и не бара посебно време;
10. Секој ученик може да ја креира сопствената оценка;

11. Оценките се мошне високи;
12. Нема кампањско испрашување за оценка, ниту се создава напната ситуација пред класификационите периоди.

### 3. НАЧИНИ НА ОЦЕНУВАЊЕТО

Во современата настава оценувањето не е само просто мерење на квантумот факти што при излагањето ќе ги изнесе ученикот, туку тоа е вреднување (евалуација) на развојот и напредувањето на учениците според целите на наставната програма<sup>184</sup>.

Евалуацијата има за цел да ги надмине едностраностите на традиционалното проверување и оценување на учениците, кое најчесто се сведувало на утврдување на степенот на усвоеност на формалните знаења според точноста на репродукција на материјалот што се одвива пред целиот клас, а по што следи давање на нумеричка оценка.

Елементите кои се ценат при формирањето на оценката се разновидни и многубројни, така што даваат голема можност на избор кој ќе се приспособи и на ученикот и на наставникот<sup>185</sup>. Во традиционалната настава главно се давала предност на монолошкото излагање на ученикот или "одговарање за оценка". Во современата настава речиси е целосно напуштено користењето на само еден елемент врз кој ќе се формира оценка.

Комбинирањето на повеќе елементи ја разбива монотонијата на наставната работа и често овозможува формирање на оценка со која ќе бидат задоволни и наставникот и ученикот.

Во наставната практика на реализирање на наставната програма по филозофија во формирањето на оценката најчесто се тргнува од следните елементи:

1. Експонирање на ученикот во рамките на дијалогот;
2. Монолошко излагање на ученикот;
3. Домашни задачи;
4. Експликации и експозеа;
5. Писмени вежби;
6. Тестови на знаење.

<sup>184</sup> Види: Т. Грин.: *Školska dokimologija*. Školska knjiga, Zagreb, 1986.

<sup>185</sup> Види: К. Попоски.: *Современи сваќања на проверувањето и оценувањето на постигањата на учениците*, ППС МИС, Скопје, 1996.

Наведените елементи ќе ги разгледаме одделно.

## ЕКСПОНИРАЊЕ НА УЧЕНИКОТ ВО РАМКИТЕ НА ДИЈАЛОГОТ

Кај учениците Филозофијата може да развие критичко мислење, интелектуална стабилност, духовна ширина, чесност, толерантност.

Дијалогот е вистински начин да се постигне сето тоа и е одлична ментална вежба. која учениците ја прифаќаат со големо задоволство. Низ толерантен филозофски разговор кај учениците се развива: интерес за филозофијата и за филозофските проблеми; концентрација на мислењето врз определен проблем; способност за формулирање и поставување проблеми; специфична комуникација со наставникот; самостојно слободно и критичко мислење; почитување ставови и мислења на други луѓе; надминување на личната инхибиција; самодоверба; способност да се организира и јасно и концизно да се изрази мислата итн.

Во процесот на подучувањето на филозофијата наставникот голем дел од времето треба да го посвети на разговорот со своите ученици. Мошне е битно да го следи развитокот на слободното мислење и создавањето на интелектуална автономија кај секој ученик посебно. Некои ученици се готови да се впуштат во разговор, некои не се, но со упорно настојување ќе се најде начин по извесно време сите да се вклучат во дискусијата.

Дискусијата треба да е организирана според логичките закони. Наставникот секако ќе ги потсети и упати учениците на основните логички правила на докажување на тезата.

Неопходно е веќе од почетокот на дружењето меѓу наставникот и ученикот да се укажува на основните логички грешки во докажувањето.

Учеството во дискусијата на секој ученик наставникот ќе го нотира и евидентира и тоа ќе биде еден од елементите врз кои ќе се формира оценката. Педагошки е упатно на крајот на секој час да се направи мало резиме, во кое наставникот ќе го каже своето мислење за учеството на секој ученик во реализацијата на часот. На тој начин, тој ги мотивира оние ученици кои работат и се подготвуваат за час за така да продолжат, а ги опоменува оние кои не работат да отпочнат со работа.

Со учениците кои значително заостануваат се организира дополнителна индивидуална настава и им се помага да се вклучат во редовниот наставен процес.

Кога се оценува експонирањето на учениците во дијалогот и дебатата се зема предвид фреквенцијата на настапите и точноста на исказите. Учениците тоа секако треба да го знаат.

## МОНОЛОШКО ИЗЛАГАЊЕ

Монологот е моќно средство за соопштување на сопствената мисла и ставови, за репродукција на прочитаниот текст и за толкување на определени учења и ставови.

Низ монологот, како и низ дискусијата, учениците се подготвуваат за идните јавни настапи пред познат или непознат аудиториум. Наставникот што добро ќе ги подготви своите ученици за молошки настап, ќе им помогне да го надминат стресот што голем број луѓе го имаат кога треба јавно да настапат и да зборуваат.

Во процесот на образованието, особено во предавањето по филозофија, треба да се негува вештина на зборувањето, способноста за концизно и јасно излагање на (филозофски) содржини. Учејќи го ученикот како да учи, наставникот го учи и соодветно да ги елаборира подготвените содржини. Му укажува на потребата од исправено држање на телото, од отворено насочување на погледот кон човек кој му се обраќа (најчесто на наставникот), од контрола на гласовната артикулација. Ученикот се упатува како дома да го направи концептот што ќе го следи во текот на молошкото излагање.

Монологот на ученикот е пресудниот и најчесто единствениот елемент врз којшто се изведува оценката. Учениците најчесто одговараат за оценка четири пати годишно (пред секој класификационен период). Доколку не се користат и други елементи за изведување на оценката учениците се пасивни секогаш освен кога одговараат, а на часовите е главно монотono и здодевно.

Во современата настава молошкото излагање на ученикот е само еден од елементите врз чија основа на којшто се изведува оценката. Ученикот настапува (одговара) кога има експозе, кога одговара за оценка или кога сака да добие повисока оценка. При молошкото излагање се оценува јасноста, точноста, прецизноста на искажувањето начинот на излагањето, вештината на формулирањето на исказите.

Потоа, вештината во користењето на литературата, оригиналноста на мислата, т.е. евентуалното самостојното толкување на филозофемите, како и низа други елементи.

Монологот наликува на испит. Погодно е ученикот да знае кога ќе биде повикан на монолошко излагање (т.е. одговарање за оценка).

Доколку ученикот не го знае наставниот материјал, испрашувањето треба да се прекине. Нема никаква потреба од исцрпувачко инсистирање пред целиот клас на ученикот да му се докажува дека не знае, за да му се даде негативна оценка. Доколку одговарањето на неподготвениот ученик се одложи за друг час, најверојатно е дека ќе се добијат добри резултати, што е, конечно, целта на наставата.

### ДОМАШНИ ЗАДАЧИ

Во периодот меѓу два часа по филозофија, учениците можат да се упатуваат на самостојно (или групно) обработување на некој филозофски проблем.

За домашна задача по филозофија на учениците може да им се препорача:

1. Да прочитат текст со филозофска содржина (книга, фрагмент, напис итн.), да заземат став и евентуално да напишат кратко експозе;
2. Писмено да одговора на едно или повеќе прашања. (на пример: *Какви се консеквенциите на Платоновото учење за државата врз ренесансниот утопизам?*);
3. Да погледат некој филм, ТВ драма, театарска претстава, изложба итн. и да се подготват усно да го образложат своето мислење (или да напишат кратко експозе);
4. Да размислат или да поразговараат со други луѓе за некој филозофски проблем;
5. Да повторат нешто од стариот материјал од филозофија или од некој друг предмет;
6. Да го лоцираат на географската карта местото на раѓање на некој филозоф;
7. Да направаат компарации меѓу неколку филозофски учења;
8. Да направаат компарации меѓу филозофското учење чија анализа е во текот и сознанијата што ги добиваат од другите предмети;
9. Да направат определени шеми што ќе го илустрираат филозофското учење;

10. Од филозофски аспект да ја протолкуваат книгата што ја обработуваат за лектира;
11. Да напишат експликација или да подготват експозе за литературата што ја читаат, за некој проблем што ги интересира итн.

Упатувањето на учениците на самостојна (домашна) работа е од големо значење за развитокот на филозофското мислење кај нив, како и за развитокот на самостојноста и самодовербата на ученикот. Домашните задачи ќе се даваат редовно, но најголем дел од нив нема да бидат обврзни. Учениците од средно училиште не можат да се занимават само со филозофија. Но, секој ученик, воден од сопствениот афинитет и интересирање ќе избере и ќе работи некои домашни задачи, а за секој час ќе се јават ученици што дома посветиле време на зададената задача.

Наставникот сите задачи ќе ги прегледа и ќе ги вреднува.

Домашната задача може да се стави во функција на уводниот или на завршниот дел на часот, а може да биде и окосница околу која ќе се гради средишниот дел на наставниот час.

Домашните задачи учениците можат да ги работат самостојно или во групи.

Понекогаш наставникот ќе определи групи и ќе ги задолжи за заедничка обработка на некое изворно филозофско дело, компарација на филозофски учења или правци, итн. Такви групи можат да се подготват и за дебата и протиставување на мислењата по некој филозофски проблем, на што би му бил посветен дел од часот или на целиот час.

Упатувањето на учениците за напишувањето експликации и подготвувањето експозеа претставува посебен, за наставата по филозофија мошне битен методички проблем, па затоа посебно ќе го елаборираме.

## ЕКСПЛИКАЦИИ И ЕКСПОЗЕА

Учениците од четврта година средно училиште треба да се оспособат за самостојна работа, па, за таа цел, наставникот по филозофија ќе им помогне во составувањето на помали писмени трудови и за кратка презентација на своите сознанија и идеи, односно на составените трудови пред публика, т.е. пред класот и



наставникот. Тоа ќе биде подобра вежба за изготвување и бранење на матурската теза, како и за изготвување на семинарски трудови на факултет.

Ученичките трудови или експликации ќе се однесуваат на некој филозофски проблем, филозофем, правец или филозофско дело. Како прилог на трудот ќе биде приложена библиографија на делата што се консултирани.

На учениците наставникот им дава упатства за пишување на експликацијата, како и за составување библиографски записи. Упатствата се даваат фронтално, а, по потреба, и индивидуално во рамките на додатната настава.

Во текот на педагошката практика се покажа возможно и полезно задавање на домашна задача во која се обработува едно филозофско учење или едно филозофско дело. Овие видови задачи ќе ги елаборираме одделно.

#### ПРИКАЗ НА ФИЛОЗОФСКИ СИСТЕМ ИЛИ НА ФИЛОЗОФСКИ ПРОБЛЕМ

По првото тромесечје (во декември, по 25 часа по филозофија) наставникот може да им даде на учениците задача самостојно да го обработат опусот на еден филозоф или да го проследат решавањето на еден филозофски проблем низ историјата и своите сознанија писмено да ги соопштат.

За да бидат успешни нивните експликации, наставникот треба:

- 1) да им даде основни методолошки упатства за пишување на текст;
- 2) да им предложи поголем број теми, со цел учениците да можат да ги изберат оние што најмногу ги интересираат;
- 3) секој ученик да го упати на соодветната литература;
- 4) да ги охрабри учениците него да го консултират околу пристапот кон дадените проблеми.

Експозеата треба да бидат кратки и збиени (3-5 страни) со назначени библиографски единици. Еден примерок од текстот ученикот задржува за себе, а еден му предава на наставникот. Наставникот треба да ги прегледа сите добиени трудови и да продискутира за нив со младите автори. Доколку треба да се направи некоја интервенција, трудот треба да му се врати на ученикот за да го поправи.

Овие трудови нудат низа можности, како што се: отварање дискусија за определени области, потесна специјализација на секој ученик за определена област, навикнување на самостојна работа итн.

По секој десети час оттогаш наставникот може да им сугерира на учениците да ги дополнат своите трудови. Дополнувањето може да се состои во обработка на некое ново филозофско дело или во проширување на проблемот. На тој начин учениците во текот на целата година континуирано ќе се занимаваат со ист проблем и ќе постигнат значителни резултати во определена област.

Во текот на часовите треба да се смета и на тоа дека учениците владеат со определен материјал и да се поканат да кажат нешто повеќе за проблемот што се обработува во дадената наставна единица.

#### АНАЛИЗА НА ФИЛОЗОФСКО ДЕЛО

Читањето и анализа на некое оригинално филозофско дело е најпогоден начин за воведување на младиот човек во филозофијата.

Има голем број наслови кои можат да им се препорачаат на учениците кои се упатуваат во филозофијата.

Избраното дело треба да биде карактеристично за определен филозофски правец или епоха, а едновременно да ги обработува проблемите кои им се блиски на учениците и кое ќе им понуди определени решенија.

Филозофските дела така стануваат, всушност, филозофска лектира за учениците. Секој ученик во текот на годината во која се сретнува со филозофијата би требало да прочита барем едно филозофско дело.

И тука на наставникот му се наметнува проблем. Дали на сите ученици да им зададе да прочитаат исто дело или да им се овозможи на учениците да изберат филозофско дело според сопственото интересирање?

Со оглед на фактот дека луѓето се мошне различни според ориентацијата, интересирањата, преокупациите, можностите итн., секако би било подобро на ученикот да му се даде можност да избере. Дотолку повеќе што мотивацијата кај луѓето е многу

посилна кога работат нешто што самите си го одбрале. Правото на избор е прв услов за слободата, а освојувањето на слободата е основна задача на филозофијата.

Значи, изборот на филозофската лектира треба да е втемелен на слободниот избор на ученикот. Но бидејќи ученикот е почетник во филозофското истражување би било од голема полза наставникот во првото тромесечие да им даде на учениците поширок список на филозофска литература, со кратко резиме за обемот и проблемската ориентација на секој наслов. Списокот би требало да се умножи, и да им се подели на сите ученици. Со помошта на ваков список, секој ученик би можел да одбере една книга, да ја прочита, да ја обработи нејзината содржина и да им ја презентира на другите.

Наставникот треба да има увид во изборот на учениците и според тоа да ја организира работата со текстот.

На пример, според наставната програма и според можностите и досегашните интересирања на учениците, списокот би можел да ги содржи следните дела;

1. Платон: "Сократовата одбрана";
2. Платон: "Гозба";
3. Аристотел: "Поетика";
4. Томас Мор: "Утопија";
5. Макијавели: "Владетел";
6. Еразмо Ротердамски: "Пофалба на лудоста";
7. Рене Декарт: "Расправа за методот";
8. Лајбниц: "Монадологија";
9. Волтер: "Кандид";
10. Кант: "Критика на практичниот ум";
11. Фридрих Ниче: "Така зборуваше Заратустра";
12. Џон Стјуарт Мил: "За слободата";
13. Сорен Киркегор: "Дневник на заводникот";
14. Вилијам Џејмс: "Прагматизам";
15. Албер Ками: "Чума";
16. Ерих Фром: "За непослушноста и други есеи".

За секое дело наставникот треба да одржи консултации со учениците кои се задолжени да го прочитаат. Консултациите треба да се одржуваат по часовите.

Читањето и анализата на филозофското дело е самостојна, индивидуална работа на учениците. Наставникот треба да е подготвен да соработува со секој ученик одделно.

За прочитаните дела се раговара. Дискусијата за книгите може да се одвива во рамките на фронталната на или групната форма или, пак, еден ученик ќе има кратко излагање пред целиот клас за делото кое никој освен него не го прочитал.

Презентацијата на филозофската литература би требало да се одвива паралелно со презентацијата на филозофските учења. На овие часови, покрај користењето на текст методот задолжително се користи и методот на дијалог, а при тоа се демонстрира и книгата.

По анализата на делото, основните пораки кои се добиени во дискусијата треба да бидат нотирани на таблата и во ученичките тетратки.

Домашните задачи на секој ученик му овозможуваат низа можности за експонирање на способностите, интересирањата и насоките, а на наставникот му даваат можност подобро да ги запознае своите ученици и да утврди уште еден елемент за формирање на оценката.

## ПИСМЕНИ ЗАДАЧИ

Писмените вежби кои се работат на часот, покрај тоа што влијаат врз развивањето на самостојното мислење и способноста за самостојна работа, како и врз развивањето на културата на писменото изразување, ги упатуваат учениците да ја организираат мислата така што во рамките на определено време можат да напишат соодветни факти и мисли.

Темата може да биде слободна или врзана за конкретни наставни содржини.

Писмената задача може да се работи цел час или да се ограничи на време на десетина-дваесетина минути, во кои учениците треба да дадат краток одговор на едно или две прашања.

Писмените задачи кои се работат цел час се најавуваат порано, учениците се подготвуваат за нив со тоа што е мошне упатно да се навести и темата. Задача може да

биде и пишување на слободна тема и тогаш учениците ќе се потрудат да дадат свое филозофско видување на некој проблем (на пример: Слободата и слободното време; Пријателство; Должноста и слободата итн.) Низ анализа на слободните ученички состави наставникот подобро ги запознава своите ученици.

Писмените задачи во кои од учениците се бара да го презентираат филозофското учење на еден или повеќе филозофи ги мобилизираат учениците да го повторат материјалот, да се подготват за писмена работа а на наставникот му даваат можност да стекне подлабок увид колку неговите ученици ја совладале филозофската проблематика. Полезно е со секоја генерација да се направи барем една писмена работа.

Малите писмени вежби кои се работат во почетокот или на крајот од часот, при што учениците треба кратко да одговорат на едно или две прашање во рок од десетина минути се извонреден начин за постојон увид во ученичките напредувања. Задачи при ваквите писмени вежби се дефиниции, поделби, основна онтолошка и гносеолошка насоченост на определени учења, итн. Учениците ќе знаат дека ќе имаат писмена вежба и ќе им биде посочен и материјалот од којшто ќе се формулираат прашањата. Во практиката ваква писмена вежба се прави еднаш месечно, што учениците го примаат со задоволство, бидејќи им е јасно и лесно тоа што треба да го направат.

Овие мали писмени вежби се мошне погодни за увид во напредувањето на учениците.

По секоја писмена вежба следи анализа на резултатите (статистика на успехот) и укажување на основните грешки.

Учениците кои не се задоволни со оценката имат право повторно да прават писмена вежба или писмена задача<sup>186</sup>.

На овој начин кај учениците се развива амбиција, се јакне довербата меѓу учениците и наставникот, а и се создава работна дисциплина.

<sup>186</sup> Оние кои што од која било причина не присуствувале на часот кога е правена писмената задача или писмена вежба, должни се во определен термин, што ќе се закаже по часовите, да останат и да ја извршат својата обврска. Со нив заедно работат и оние ученици кои не се задоволни од оценката.

## ТЕСТОВИ НА ЗНАЕЊЕ

Тестовите на знаење сè повеќе и сè почесто се сметаат за најдобар начин на објективно испитување во системот на следење на ученичкиот развој. Практиката покажува дека директната комуникација меѓу наставникот и ученикот доведува до субјективно оценување на ученичките знаења и залагања. Врз субјективноста на ставовите на наставникот, кои зависат од неговата личност или од околностите во кои тој ја донесува оценката, делуваат разни фактори: неговото индивидуално сфаќање на посебната важност на одделните делови на материјалот; критериумот што тој самиот го утврдува; неговото моментно расположение; утврдувањето став кон испитаникот во зависност од знаењето или незнаењето на претходните испитани ученици; разни други фактори (неговите лични својства, степенот на познавањето на предметот и условите под кои тој го стекнал знаењето; неговите лични вредносни ставови; итн.)

Во високо развиените земји тестовите на знаење се неизбежен мерен инструмент во наставата. За да биде валиден методичко-педагошки мерен инструмент, тестот треба да ги поседува следните карактеристики: валидност; доследност; осетливост; објективност; практичност; економичност; баждареност<sup>187</sup>.

*Валидноста* е својство на тестот која гарантира дека прашањата се точни и соодветни за варијаблата која треба да се мери и дека добиените резултати се соодветни на истата варијабла.

*Доследноста (релијабилноста)* е својство на тестот секогаш да мери на ист начин, да не се менуват утврдените пропозиции.

*Осетливоста* е својство на тестот да регистрира нијанси на разлики во знаењето на учениците.

*Објективноста* е својство на тестот да го оцени знаењето на субјектот без влијание на личноста на наставникот.

*Практичноста* својство на тестот да може да се применува едноставно, без проблеми во толкувањето на упатствата и бодирањето.

*Економичноста* претставува исплатливост на тестот и на постапката на тестирањето.

<sup>187</sup> Види: К. Попоски.- З.Стојановски.: *Тестови на знаење*, Просветно дело, Скопје, 1984.

*Баждареноста* е нормирање или стандардизација на тестот. Пред да биде масовно користен тестот мора да биде проверен и стандардизиран од компетентни лица.

Тестот треба да има упатство за работа и експликација на бројот на бодови за секоја задача, како и минимум бодови за позитивна оценка.

Особена вредност на тестовите е нивната објективност, демократичност (сите ученици имаат исти задачи, исто време за решавање итн.) и достапност за проверка (бидејќи тестовите остануват во документацијата).<sup>188</sup>

Употреба на тест во наставата по филозофија е погодна, но во Република Македонија се користат само небаждарени тестови бидејќи досега сè уште не се изработени тестови со компетентна постапка. Изработка на тестовите е скапа, бидејќи во неа учествува цела екипа стручњаци, и затоа нив уште ги нема во масовна употреба во нашето образование.

---

<sup>188</sup> Види: Т. Продановиќ.: *Методи и техники на валоризација на резултатите на воспитно-образовната работа со возрасни посетители*, Андрагошко друштво на СР Македонија, Скопје, 1970.

#### 4. АСПЕКТИ НА ОЦЕНУВАЊЕТО

Во педагошко-дидактичката литературата и во непосредната образовно-воспитна практика можат да се сретнат извонредно многу варијации во толкувањето и спроведувањето на постапката на следење и вреднување на ученичките напредувања.

Секој наставник, низ целиот свој работен век, стои исправен пред обврската лично тој, сам, да процени она што тој и неговите ученици го постигнале во процесот на совладувањето на наставните содржини. Тој мора сам да донесе ваков суд и тој суд да го претвори во оценка.

Оценувањето има и подлабока човечка и аксиолошка димензија. Низ оценувањето на она што е постигнато во процесот на образованието наставникот го покажува и својот однос: кон содржините и целите на образованието<sup>189</sup>, кон честа на ученикот, кон својата лична чест, кон честа на својата професија<sup>190</sup> и кон својата основна општествена професионална обврска.<sup>191</sup>

Учителот учи не само кога ги презентира наставните содржини туку тој ги подучува учениците и кога го следи и оценува ученичкото напредување. Низ процесот на оценувањето наставникот го образува и го воспитува (морално го воздигнува) ученикот, а едновременно пред општеството му гарантира дека младата личност постигнала определен степен на владеење со определена научна област.

Така, образовната, воспитната и легистативната компонента се преплетуваат и градат неразделна целина во воспитно-образовниот процес. Заради подобро разбирање на тој сложен процес, потребно е да ги осветлиме дидактичкиот, етичкиот и правниот аспект на оценувањето, елаборирајќи го секој од нив посебно.<sup>192</sup>

<sup>189</sup> Ова е дидактичкиот (образовен, епистемолошки) аспект на оценувањето.

<sup>190</sup> Ова е етичкиот (морален, воспитен) аспект на оценувањето.

<sup>191</sup> Ова е правниот (легислативен, нормативен, облигативен) аспект на оценувањето.

<sup>192</sup> Познатиот хрватски филозоф на наставата Ј. Маринковиќ посебно внимание обрнува на прашањето на оценувањето, особено токму на овие три аспекта. Види: Ј. Marinković.: *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983, str. 163 i d.



## ДИДАКТИЧКИ АСПЕКТ НА ОЦЕНКАТА

Оценката е последица на работата и на залагањето и на ученикот и на наставникот во определен временски интервал. Филозофското образование се одвива во рамките на институционално утврдени наставни планови и наставни програми. За времето (бројот на наставните часови) што ќе го помине со своите ученици и за наставните содржини што ќе им ги соопшти, наставникот не одлучува сам, туку се вклопува во нормативните документи (наставниот план и наставната програма).

Но, наставникот автономно одлучува како ќе ги презентира наставни содржини, предвидени со наставната програма, на што ќе му даде предност при предавањето и при испрашувањето. Филозофијата е спекулативен систем, во кој постојат неколку потпирни точки, врз кои се градат столбови кои тој систем го држат. Историчарите на филозофија и се разликуват според тоа кои филозофи ги сметат за носители на системот. Така, еден наставник постојано ќе се враќа на Платон а друг ќе го навестува Маркс, еден ќе инсистира на онтолошките, а другиот на антрополошките или гносеолошките проблеми.

Во зависност од тоа што самиот смета дека е од посебно значење, наставникот и при испрашувањето, т.е. при разговорот со своите ученици, на некои содржини им дава посебно значење, а некои речиси и ги занемарува. Изборот на содржините коишто ги утврдува, проблемите на коишто при утврдувањето една материјалот инсистира вршат, всушност, дидактичко влијание врз ученикот да ги запомни подобро и подолго токму оние содржини кои наставникот ги смета за најбитни.

Дидактичкиот аспект на оценувањето не се огледа само во содржините врз кои инсистира наставникот, туку и во начинот на кои испрашува. Ако наставникот смета дека филозофијата не е само наставен предмет, туку е и оска на целиот наставен систем - бидејќи филозофијата во својата основа е базично учење за постоењето, а основната цел на наставата е токму осмислување на учењето (подучувањето) за животот што, всушност претставува филозофски проблем - тогаш проблемот на оценувањето и на ученичкото напредување во филозофијата е проблем на оценувањето и на напредувањето во наставата воопшто.

Наставникот по филозофијата, додека ги подучува своите ученици, има можност кај нив да развие слободно и критичко, аналитичко и синтетичко мислење,

способност за воочување и решавање на проблеми, што е основа на разбирањето и, конечно, на интерпретирањето на секој научен систем, на секоја доктрина.

Така наставникот по филозофија има можност и прилика, да со тоа што при оценувањето ќе инсистира на слободно и критичко мислење, да ги поттикнува (да ги учи) своите ученици да мислат, да го утврдуваат каузалниот след, да анализираат и да синтетизираат, да воочуват и поврзуваат и да ги решават проблемите.

Со сериозно осмислување на постапките со кои ќе се усвојува наставниот материјал, со кои ќе се следи ученичкото разбирање и интерпретирање на наставните содржини, наставникот ги учи своите ученици во иста мера како и кога ги излага новите наставни содржини.

## ПРАВЕН АСПЕКТ НА ОЦЕНУВАЊЕТО

Процесот на оценувањето, покрај тоа што претставува етички и педагошки акт, претставува и акт со кој се утврдува сертификат што на ученикот и пред пошироката заедница му дава потврда дека владее со определени, институционално утврдени, наставни содржини.

За да го заврши класот ученикот мора да има позитивни оценки по сите предмети. Секоја оценка влијае врз општиот успех на ученикот и со тоа му го определува степенот на веројатноста за натамошно запишување на повисоките степени на образование или за конкурирање за работното место.

Зад секоја оценка стои наставникот што таа оценка ја оформил и кој -што гарантира дека ученикот таа оценка и ја заслужил.

Заради тоа, односот кон овој процес е мошне сериозен: конечното утврдување на полугодишната и годишната оценка се случува на класниот колегиум, во присуство на директорот на училиштето и на сите предметни наставници што предават во класот за којшто се утврдуваат оценките. Исто така, и инспекциските служби редовно ја проверуваат регуларноста на изведувањето на оценките.

## ЕТИЧКИ АСПЕКТ НА ОЦЕНУВАЊЕТО

Искажувањето на судот за степенот на совладување на наставниот материјал и изведувањето на оценката не се само епистемолошки, туку и етички акт. Во животот секојдневно донесуваме судови и оценки - за претставата што сме ја посетиле, за ручакот што го подготвила домаќинката, за однесувањето или облекувањето на другите луѓе итн. Со гласното оценување се реализира можноста да повлијаеме на некој да стане уште подобар, или да ја поттикнеме нечија суета или, пак, некого да го повредиме. Моралната димензија на оценувањето на некого или на нешто е битен момент на општествената конвенција и дел од воспитните пунктови на секоја цивилизација.

Моралниот аспект на оценувањето на учениците е еден од најчувствителните елементи на воспитно-образовниот процес воопшто. Моралната димензија на оценувањето се согледува низ повеќе елементи:

1. Изречувањето на оценката е јавно и се случува во присуство на оној кого што го оценуваат и на другите личности сведоци (другари) од класот.<sup>193</sup> Секогаш кога ја соопштува оценката на некој ученик, наставникот е морално исправен пред своите воспитаници, уверен дека е праведен и чесен во својот суд. Реагирањето на неговите ученици е морална проценка на неговиот акт; тие сега него го вреднуваат и го одобруваат или го осудуваат. Наставникот, кој во процесот на оценувањето често предизвикува незадоволство на своите ученици се смета за неправеден, што е мошне сериозна забелешка за моралниот лик на еден човек и бара преиспитување на сопственото однесување.
2. Оценката има правна димензија и така влијае врз успехот и врз можностите за натамошното запишување и напредување на ученикот. Значи, со оценката наставникот на некој начин влијае врз неговиот натамошен живот и напредување во општеството, што секако има морална тежина.

<sup>193</sup> "Кога се почитува принципот на јавноста во оценувањето на учениците, успехот во класот станува нешто за што почнува да води грижа целот клас. Тоа е основа за создавање на своевидна натпреварувачка атмосфера меѓу учениците." - I. Furlan, *Upoznavanje, ispitivanje i ocenjivanje učenika*, Zagreb, 1964, str. 12.

3. Низ процесот на оценувањето наставникот ги упатува своите ученици на почитување на моралните норми (работливост, точност, исполнителност, реално согледување на своите сили и вредности, итн.).
4. Со оценката наставникот може да ги стимулира или да ги дестимулира своите ученици.

Меѓутоа, процесот на проверување и потврдување на знаењето (оценувањето) може да се претвори и во еден мошне пријатен чин со кој учениците добиваат сатисфакција за својот труд, за своите обиди и настојувања.

Секој човек има потреба своето знаење да го покаже пред другите луѓе. За тоа сведочат и низа ситуации во кои се трудиме некому да објасниме нешто што тој не знае а ние знаеме (на пример: каде се наоѓа некоја улица, како се ракува со некој апарат итн.). За тоа сведочат и бројните квизови и други игри на знаење во кои луѓето радо учествуваат и со задоволство ги гледат и како гледачи го проверуваат и го потврдуваат своето знаење. Веќе учениците од првото клас, многу се трудат да добијат чест и да го кажат своето мислење и да го изразат своето знаење. Човекот сака да покаже дека знае.

Наставникот се потврдува како морална личност кога во текот на образовниот процес континуирано го следи напредувањето на своите ученици; кога вложува труд на секој ученик да му го подари своето внимание; кога применува различни начини да го провери знаењето на своите ученици (дискусии, писмени вежби, реферати, писмени состави, експликации и експозеа, итн.) - на тој начин покажувајќи му и на секој поединец дека е мошне битно да се здобие со што повеќе знаења, дека треба да се гордее заради тоа што го совладал наставниот материјал и дека и професорот заради тоа се гордее со него.

Основната професионална и морална задача на професорот по филозофија е кај своите ученици да ја разбуди радоста на сознанието и да ги заинтересира (заинтригира) за филозофските проблеми, кои тие ќе ги препознаат и ќе ги доживеат као сопствени. Особено е битно кај ниту еден ученик да не се развие нетрпеливост или одбојност кон предметот и на тој начин за него да се затвори вратата на филозофијата, таа скапоцена област на човековото творење.

Оценката е логичка консеквенца на трудот и залагањето на ученикот и на наставникот во определен временски период, таа е последица на следењето и

проверувањето на учениковото напредување, неа ја определува и предлага наставникот, но ја прифаќа ученикот кому му се дава. Тоа е негова оценка, тој треба со неа да се сложи, да е убеден дека е праведно добиена, а со таа оценка треба да се согласат и другите ученици од класот.

Така учениците се учат да го проценуваат својот и туѓиот труд и знаење и својата проценка да ја споредуват со судот на компетентното лице (наставникот) и притоа ја изградуваат одговорноста својот суд јавно да го изразат.

Посебна опасност претставува фактот што наставникот главно самостојно го гради критериумот на оценувањето, што по себе претставува мошне широка компетенција и висок степен на општествената моќ. Злоупотребата на ова моќ претставува бирократизирање на наставничката функција што претставува етичка повреда и на наставникот и на доблесната педагошка професија.

\* \* \*

Додека ги оценува учениците, наставникот се оценува и самиот себе пред истите тие ученици, како и пред сопствената совест. Успехот и неуспехот на учениците е и неговиот успех или неуспех.

Тргнувајќи секогаш од фактот дека тој има должност не само да ги учи своите ученици, туку нив и да ги научи, тој не ќе дозволи ниту еден ученик да биде без елементарни знаења, што ќе му обезбедат позитивна проценка.

А тоа, пред сè, ќе го овозможи редовното следење на работата на сите ученици, што е прв услов да не се случи некој безнадежно да заостане во совладувањето на наставниот материјал. Доколку, сепак, се случи некој ученик повеќе часа едноподруго да покаже непознавање од определена област, наставникот, користејќи ги сите расположиви можности (помош на друг ученик, дополнителна настава, индивидуална работа со ученикот, итн.), ќе му помогне да ја надмине моментната лоша ситуација.

Со тоа што своите ученици ќе ги упати барем во елементарното познавање на наставните содржини, наставникот покажува висок професионален морал и се потврдува и како човек, и како вистински педагог, и како стручњак во филозофската едукација.

## **VII. ЗАКЛУЧОК**

Во оваа докторската дисертација ги испитувавме и консеквентно ги изложивме принципите на сложениот процес на филозофската едукација во средните училишта. Во дисертацијата се тематизира наставниот процес по филозофија во целост, при што се земени предвид и теоретските и практичните аспекти на проблемот.

Трудот претставува сублимација на моето двадесет и петгодишно работно искуство на авторот на полето на филозофската едукација во средните училишта во Република Македонија и на десетгодишната научноистражувачка работа од областа на Методиката на наставата по филозофија. Оваа дисертација е плод на потребата од теориско расветлување на проблематиката на филозофската едукација. Имено, и наставата и практичната активност по предметот Методика на наставата по филозофија постојано се судираат со сериозниот проблем од недостиг на методичка литература од областа на филозофијата.

Исходишна точка во ова истражување е сознанието дека филозофијата е најстара научна дисциплина и дека многу педагози и мислители верувале дека образованието по филозофија е едно од најзначајните за создавање на интелектуалец, т.е. на човек кој слободно ќе ги користи своите умни способности за спознание, анализа и критичко соочување со светот. Филозофската едукација на младината е една од модерните образовни содржини во светот. Таа денес е еден од најважните програми во средношколското образование.

Наставата по филозофија во средното училиште, колку што е благородна, толку е и тешка и одговорна. Филозофијата е високоапстрактна активност, една од најсуптилниите духовни дејности на човекот, а младите слушатели не се секогаш соодветно подготвени за тоа. Но, филозофијата е истовремено и основа за сите науки, за сето научно мислење, базична дисциплина за логичките процеси, за длабокото познание и за културна активност блиска до младешкиот сензибилитет. Поради тоа, таа

не само што е сакан предмет, туку е и многу корисна за мултидимензионалноста на образовниот и воспитниот процес во средните училишта.

Меѓутоа, освен примарната задача, насочена кон унапредувањето на наставата по филозофија во нашата држава, овој труд има за цел да даде скромен придонес на современите акции за афирмација на филозофијата и на филозофското образование во светот, а особено на широката акција за афирмација на оваа доблесна дејност што УНЕСКО ја води со цел да ги унапреди демократските процеси во светот.

Сознанијата од истражувањето можат да се концентрираат во следното:

- Приодот кон проблемите сврзани за наставата по филозофија е интердисциплинарен; Методиката по наставата по филозофија, како и методиката на секој наставен предмет, е дидактичка дисциплина, но проблемите на наставата по филозофија се и филозофски проблеми, така што таа може и мора да се фундира и како филозофска дисциплина. Притоа, сериозното, филозофско истражување на проблемите на филозофската едукација е подеднакво важно и за филозофијата и за наставата по филозофија и за наставата воопшто;
- Во разнообразието на филозофските дисциплини, свое место наоѓа Филозофијата на наставата по филозофија, односно Методиката на наставата по филозофија, чијшто предмет се суштината, целите, вредностите, формите, методите и појавите на филозофската едукација во дијахрониски и синхрониски контекст;
- За филозофијата, начинот на нејзиното соопштување, проблемот на нејзиното презентирање и постапките со кои таа се подучува се нејзин важен проблем; со истражувањата од оваа област, не само што се проширува фокусот на филозофските испитувања, туку, на некој начин, и се трасира патот за надминување на самата криза на филозофијата - широко презентирана, таа станува богатство на сите образовани луѓе и предмет на општо интересирање и истражување;
- Со утврдување на суштината и принципите на Методиката на наставата по филозофија (Филозофија на филозофската едукација) како филозофска дисциплина, филозофската едукација се здобива со своја сериозна, јасна и определена основа и предмет и може на многу посостигнат начин да се претставува и организира;



- Со анализата на наставните планови на училиштата во кои е застапена филозофијата како наставен предмет, утврдено е дека предметот Филозофија е застапен во сосема мал број училишта (застапен е во гимназиите, уметничките училишта и во училиштето за физичка култура), а не е застапен во голем број училишта (не е застапен во ниту едно од техничките, медицинските, економските училишта, ниту пак во училишта за занимања);
- Во училиштата во кои се учи предметот Филозофија, тој е застапен со мал број часови, така што распонот на варијацијата меѓу него и предметот што е застапен со најголем број часови е 21 спрема еден. Дури и во општествено-јазичната гимназија, во која филозофијата би требало да биде еден од главните предмети, таа е застапена речиси симболично;
- Анализата на Наставната програма по филозофија за нашите училишта покажа дека во однос на пристапот, методологијата и содржините овој документ ги задоволува современите образовни стандарди и на учениците им овозможува, преку проблемско-историскиот пристап, да навлезат во филозофската проблематика;
- При создавањето на конзистентен персонален наставен план, во кој ќе кореспондираат сите елементи на глобалното, тематското и оперативното планирање на наставните содржини по филозофија, со оглед на специфичноста на предметот Филозофија, посебно би требало да се обрнува внимание да се остави простор за актуализација и проблематизација на наставните содржини, како и на нивното сообразување кон потребите и кон интересирањата на секоја посебна генерација, секој посебен клас и на секој одреден ученик;
- При тоа треба да се користат филозофските и педагошките истражувања, како и емпириските сознаниа од практичните педагошки задачи, потврдени во наставна дејност;
- Бидејќи севкупниот едукативен процес е насочен кон реализирање на наставниот час, кој е единствено едукативно случување и круна на сите подготвителни едукативни напори на наставникот, проблемот на неговото организирање и одвивање е од извонредно значење за Методиката на наставата по филозофија. Во дисертацијата се елаборираат проблемите на структурата, видовите, целите и

задачите на наставниот час, кои можат да претставуваат корисни сознаниа за организирање на наставните часови по хуманистичките предмети;

- Трагајќи по најсоодветен тип на час што ќе им овозможи на учениците од ризницата на филозофските проблеми да го пронајдат влезот до темите кои посебно го заинтригирале нивниот интерес, се покажува дека часовите за слободен избор на наставните содржини овозможуваат да се продлабочи и прошири веќе усвоениот материјал. Содржината на овие часови, кои се одвиваат во договор меѓу наставникот и учениците, може да биде разна (обработка на оригинални филозофски дела или на определени фрагменти од филозофската литература; организирање посети на театарски претстави, кино-проекции, сакрални објекти, културно-историски споменици, изложби; организирање дебати по определени прашања во рамките на наставната тема). Воведувањето на овој тип часови е од исклучително значење за успешна филозофска едукација - учениците се здобиваат со извонредна можност да ги продлабочат своите знаења според сопствениот афинитет и интерес, а студентите по филозофија во рамките на темата добиваат многу поголема можност за избор и подготовки на своите хоспитации;
- Во Методиката на наставата по филозофија треба да се води сметка за плаузибилната дидактичка артикулација на наставните форми, наставните методи и наставните средства во перспективата на филозофската димензија на нивната употреба. Како резултат на истражувањето, понудени се комбинации на наставни форми и на наставни содржини кои меѓусебно најдобро соодветствуваат. Исто така, понудени се и комбинации на наставни методи, наставни форми и наставни содржини, со модели за оригинални решенија за организација и реализација на наставниот процес по филозофија;
- Современата наставна технологија ги отвора можностите за своја примена во филозофската едукација; тоа особено се однесува примената на електронските медиуми и на компјутерите во процесот на организација и популаризација на филозофската едукација во средните училишта. Во таа смисла, особено се значајни можностите за искористување на компјутерската технологија за: примена на класичните наставни методи и форми; за проверување и оценување на учениците со помош на компјутер; за артикулација на наставниот час по филозофија, како и за

креирање на наставните содржини, т.е. за создавање на образовни софтвери за филозофската едукација;

- Бидејќи оценувањето е еден од најчувствителните аспекти на наставата по филозофија, се препорачува наставникот по филозофија да биде посебно внимателен во процесот на донесување на конечен суд и оценка за тоа колку ученикот го совладал материјалот. Притоа мора да се води сметка да не се повреди ниту педагошката ниту правната ниту моралната димензија на оценувањето, бидејќи нарушувањето на која и да е од овие димензии може да создаде јаз меѓу наставникот и младиот човек што му е доверен на едукација и, што е уште пострашно, да го одбие ученикот од филозофијата засекогаш;
- Во дисертацијата се укажува на големото значење на односот меѓу наставникот и ученикот во филозофската едукација, кој се гради, развива и усовршува во сите фази на нивната. Во овој контекст, од решавачко значење за комуникацијата меѓу наставникот и ученикот е наставникот што е можно побрзо да ги запознае учениците. Исто така, тргнувајќи од уверувањето дека наставникот континуирано треба да го следи навлегувањето на учениците во филозофијата, тој треба во својата педагошка практика да трага по најсоодветни модели за евалуација на работата на учениците: во трудот се елаборирани начините преку кои можат да се следат ученичките напредувања (посебно внимание им е посветено на дијалогот меѓу наставникот и учениците, на дијалогот меѓу самите ученици, на анализата на филозофската литература, на писмените и усмените експозеа на учениците, на писмените задачи и на тестовите за проверка на знаењето);
- Во дискусиите што се водат меѓу педагозите во врска со оценувањето на учениците, го застапуваме ставот дека ниеден ученик во средното училиште не смее да има слаба оценка по филозофија, пред сè поради фактот што наставникот треба и има можност континуирано да ја следи работата на ученикот и е должен да најде начин да му помогне на секој ученик во совладувањето на материјалот од областа на филозофската едукација.

## БИБЛИОГРАФИЈА

- Адамчевска, С.: *Тандемска работа на учениците*, Просветно дело, Скопје, 1991.
- Adler, A.: *Individualna psihologija*, Matica srpska, Novi Sad - Prosveta, Beograd, 1984.
- Andrilovic, B. - Čudina, M.: *Psihologija učenja i nastave*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
- Adorno, T.: *Tri studije o Hegelu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- Adorno, T.: *Filozofska terminologija. Uvod u filozofiju*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Афанасиев, В.Г.: *Основы философских знания*, Мысль, Москва, 1966.
- Ампов, Б.: *Подготовка за настава*. Прирачник за наставници, Просветно дело, Скопје, 1986.
- Ампов, Б. - Попоски, К.: *Планирање и подготовка за наставата*, РЗУОВ, Скопје, 1975.
- Анастасовска, И. - Дражић, Г.: *Основни марксизма*, Методички приручник, Савремено образовање, Нови Сад, 1975.
- Antologija filozofskih tekstova sa pregledom povijesti filozofije* (B. Bošnjak, VI. Filipović, M. Kangrga, Đ. Mažuran, G. Petrović, V. Sutlić, P. Vranicki), Školska knjiga, Zagreb, 1962.
- Aristotel: *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970.
- Аристотел: *За поетиката*, Македонска книга и др., Скопје, 1979.
- Атанасовски, А.: *Истражување во социологија на физичка култура и физичко воспитание*, Графопринт, Куманово, 1994.
- Атанасовски, И.: *Магија на егзистенцијализмот*, Метафорум, Скопје, 1994.
- Babić, G.: *Metode u nastavi*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1973.
- Bacon, F.: *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1964.
- Бакић, В.: *Општа педагогија*, Београд, 1897.
- Баковљев, М.: *За критичка анализа на одржаните часови*, Просветно дело, Скопје, 1953.
- Баковљев, М.: *О процесу стицања знања у настави и мисаоној активности ученика*, Младо поколење, Београд, 1968.
- Bakovljević, M.: *Osavremenjivanje nastave*, Privredno-finansiski zavod, Beograd, 1973.
- Barkli, Dž.: *Rasprava o principima ljudskog saznanja*, BIGZ, Beograd, 1977.
- Barkli, Dž.: *Tri dijaloga između Hilasa i Filonusa*, BIGZ, Beograd, 1986.
- Basariček, S.: *Pedagogija*, Zagreb, 1918.
- Bazala, A.: *Povijest filozofije I - III*, Zagreb, 1906, 1909, 1912.

- Beltz, W.: *Mitologija K'urana. Čežnja za rajem*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982.
- Beltz, W.: *Biblijska mitologija. Bog i bogovi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984.
- Bergmann, E.: *Einführung in die Philosophie, I - II*, Ferdinand Hirt, Brislau, 1926.
- Bergstein, A. - Kapisić: *Mikrografija*, Samobor, Zagreb, 1989.
- Bezen, A.: *Metodika u sustavu znanosti i obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Bilten za nastavu filozofije u srednjoj školi*, Zajednica gimnazija SR Hrvatske - Aktiv nastavnika grada Zagreba, Zagreb, 1969 i d.
- Bofre, Ž.: *Uvod u filozofiju egzistencije*, BIGZ, Beograd, 1977.
- Bosanac, G.: *Edukacioni izazov*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
- Bošnjak, B.: *Logos i dijalektika*, Naprijed, Zagreb, 1981.
- Bošnjak, B.: *Povjest filozofije kao nauke*, Naprijed, Zagreb, 1958.
- Bošnjak, B.: *Grčka filozofija*, Filozofska hrestomatija I, NZMH, Zagreb, 1983.
- Bošnjak, B.: *Filozofija od Aristotela do Renesanse*, Filozofska hrestomatija II, MH, Zagreb, 1983.
- Bošnjak, B.: *Filozofija. Uvod u filozofsko mišljenje i rječnik*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Brida, M.: *Pavao Vuk-Pavlović - čovjek i djelo*, Zagreb, 1974
- Budućnost i obrazovanje*, Zbornik radova, Beograd, 1988.
- Buha, A.: *Etika njemačkog klasičnog idealizma*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Bujas, Z.: *Osnovi psihofiziologije rada*, Zagreb, 1969.
- Цекић, М.: *Преглед историје филозофије*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1969.
- Цуцуловски, Љ.: *Марксовиот концепт за човекот и отуѓувањето*, Комунист, Скопје, 1981.
- Cvekić - Basić: *Mikrografski sistemi*, Tehnička knjiga, Beograd, 1978
- Ćurić, H.: *Metodika i tehnika pisanja referata i domaćih radova iz istorije*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1965.
- Čanović, S.: *Problemi savremene nastave*, "Svetozar Marković", Beograd, 1983.
- Дамјановски, А.: *Ученикот во наставата*, Просветно дело, Скопје, 1989.
- Данилов, М.А. - Јесипов В.Р.: *Дидактика*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1961.
- Декарт, Р.: *Научна расправа за методот како правилно да го водиме својот ум и да ја бараме вистината во науките*. Епоха, Скопје, 1996

- Деспот, И.: *Настава марксистичке и савремене грађанске филозофије*, Наставна библиотека, Сарајево, 1965.
- Deussen, P.: *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, Brockhaus, Leipzig, 1919.
- Dils, H.: *Predsokratovci, I - II*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Diltaj, V.: *Izgradnja istoriskog sveta u duhovnim naukama*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Diltaj, V.: *Zasnivanje duhovnih nauka*, Prosveta, Beograd, 1980.
- Diogen Laertije: *Život i mišljenje istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1979.
- Дјуи, Џ.: *Школа и друштво*, Књижара Рајковић, Београд.
- Дјуи, Џ.: *Интерес и напори и школа и васпитање*, Штампариија Немања, Скопље, 1936.
- Droit, Roger-Pol: *Philosophie et démocratie dans le monde*, Une enquête de l'UNESCO, editions UNESCO, Paris, 1995.
- Дурант, В.: *Огњишта мудрости*. Смoтpa људског живота и људске судбине, Нови дани, Београд, 1991.
- Дурант, В.: *Ум царује*, Народно дело, Београд, 1932.
- Ђорђевић, Ј.: *Интелектуално васпитање и савремена школа*, Svjetlost, Sarajevo - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.
- Ђорђевић, Ј. - Потконјак, Н.: *Педагогија*, Научна књига, Београд, 1990.
- Ђорђевић, М. - Ничковић, Р.: *Педагогија*, Просвета, Ниш, 1990.
- Ђурић, М.: *Филозофија историје филозофије*, Београд, 1925.
- Ђурић, М.: *Историја хеленске етике*, BIGZ, Beograd, 1976.
- Ђурић, М.: *Историја хеленске књижевности*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1986.
- Џејмс, В.: *Прагматизам*, Метафорум, Скопје, 1992.
- Џокић, З.: *Психодрама*, Зојдер, Скопје, 1995.
- Еко, У.: *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
- Емельянов - Любутин: *Введение в историю философии*, Вьшая школа, Москва, 1987.
- Enciklopedijski rječnik pedagogije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
- Ерикур: *Osnovne misli. Poslanica Herodotu. Poslanica Menekeju*, Kultura, Beograd, 1959.
- Ерњаковић, Г.: *Средњовековна филозофија*, Рад, Београд, 1960.
- Ерњаковић, Г.: "Три програма за морално васпитање омладине", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 2, август 1953, стр. 51-54.

- Ерњаковић, Г.: "Међународна анкета о настави филозофије", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 4. децембар 1953, стр. 31-42.
- Etchegoyen, Alain: *La valse des éthiques*, Bourin, Paris, 1991.
- Fauere, E.: *Učiti za život*, Stručna knjiga, Beograd, 1974.
- Фейербах, Л.: *История философии*, I-III, Институт философии, Москва, 1967.
- Ferriere, A.: *Schule der Selbstbetätigung oder Tatschule*, Weimer, 1928.
- Ferriere, Ad.: *Школа подобности*, Геца Кон, Београд 1932.
- Fihte, G.: *Osnove celokupne nauke o znanosti*, Zagreb, 1974.
- Fihte, G.: *Učenje o nauci*, Beograd, 1976.
- Fihte, G.: *Pet predavanja o odredjenju naučnika*, Nolit, Beograd, 1979.
- Fiker, P.: *Didaktika nove škole*, Geca Kon, Beograd, 1937.
- Filipović, M.: *Leksikon pojmova klasika marksizma*, Zagreb, 1974.
- Filipović, V.: *Filozofija renesanse*, Filozofska hrestomatija III, МН, Zagreb, 1983.
- Filipović, V.: *Klasični njemački idealizam*, Filozofska hrestomatija VII, МН, Zagreb, 1983.
- Filipović, V.: *Novija filozofija Zapada*, Filozofska hrestomatija VIII, МН, Zagreb, 1983.
- Filozofija, Enciklopediski leksikon*. Interpres, Beograd, 1962.
- Филозофите. Кратък речник* (Р. Радев, И. Стефанов, А. Личев), Изд. Христо Ботев, София, 1992.
- Freud, S.: *Uvod u psihoanalizu*, Matica srpska, Novi Sad, 1981.
- Freud, Z.: *Psihopatologija svakodnevnog života*, Matica srpska, Beograd, 1984.
- Freud, Z.: *Tumačenje snova*, Matica srpska, Beograd, 1984.
- From, E.: *Čovek za sebe*, Naprijed, Zagreb, 1966.
- From, E.: *Imati ili biti*, ITRO Naprijed, Zagreb, 1979.
- From, E.: *Zdravo društvo*, IRO Rad, Beograd, 1980.
- Фром, Е.: *Уметноста на љубовта*, Зумпрес, Скопје, 1995.
- Фром, Е.: *За непослушноста и други есен*, Комунист, Скопје, 1989.
- Fauere, E.: *Učiti za život*, Stručna stampa, Beograd, 1974.
- Furlan, I.: *Upoznavanje, ispitivanje i ocenjivanje učenika*, Zagreb, Školska knjiga, 1964.
- Furlan, I.: *Učenje kao komunikacija*, PKZ, Zagreb, 1967.
- Furlan, I.: *Psihologija podučavanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Fourier, C.: *Civilizacija i novi socijetarni svijet*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
- Gaarder, Jostein: *Sofies Werden*, Roman om Philosophies historie, Oslo, 1991.

- Габелица, М.: *Ученик као субјект у примени наставних метода*, Педагошки рад, Београд, 1972.
- Garodi, R.: *Karl Marks*, Nolit, Beograd, 1984.
- Gauš, M.: *Racionalna metoda učenja pomoću studijske kutije*, Instruktivni centar, Zagreb, 1980.
- Георгиева, В.: *Филозофија на исихазмот*, Табернакул, Скопје, 1993.
- Георгиева, В.: "Логосот, "не-скриеноста" и говорот", *Филозофска трибина*, Скопје, бр. 8, 1983..
- Георгиева, В.: "Човек", *Билтен* (Филозофска трибина), Скопје, бр. 1, 1978.
- Goldman, L.: *Lukač i Hajdeger*, BIGZ, Beograd, 1976.
- Graesse, A.: *Dijalektika odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Grevs, R.: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd, 1987.
- Grin, T.: *Školska dokimologija*. Procenjivanje i merenje znanja, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Grlić, D.: *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb, 1962.
- Grlić, D.: *Umetnost i filozofija*, Mladost, Zagreb, 1965.
- Hegel: *Enciklopedija filozofskih znanosti*, BIGZ, Beograd, 1975
- Hegel: *Istorija filozofije*, Kultura, Beograd, 1970.
- Hegel: *Istorija filozofije I, - III*, BIGZ, Beograd, 1975.
- Hegel: *Nauka logike I- II*, BIGZ, Beograd, 1983.
- Hegel: *Filozofska propedeutika*, Grafos, Beograd, 1985.
- Herrera, A. - Mandić, P.: *Obrazovanje za XXI soljeće*, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd, 1989.
- Хесен, С.Ј.: *Основе педагогике. Увод у примењену филозофију*, Београд, 1938.
- Hume, D.: *Istraživanja o ljudskom razumu*, Globus, Zagreb, 1988.
- Hjum, D.: *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.
- Horkheimer, M.: *Kritička teorija, I - II*, Zagreb, 1982.
- Horkheimer, M.: *Pomračenje uma*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Hübscher, A.: *Denker unserer Zeit, I - II*, R. Piper, München, 1956, 1957.
- Huserl, E.: *Kriza evropskih znanosti*, BIGZ, Beograd, 1975.
- Huserl, E.: *Kartezijanske meditacije*, Zagreb, 1976.
- Istorija filozofije, I-II* (redakcija: Aleksandrov, Bihovski, Mitin, Judin), Kultura, Beograd, 1948, 1949.



- Я познаю мир (Детска Енциклопедия - философия)*, Акт, Москва, 1997.
- Janson, H.W.: *Istorija umetnosti. Pregled razvoja umetnosti od praistorije do danas*, Prosveta, Beograd, 1994.
- Jaspers, K.: *Filozofija egzistencije. Uvod u filozofiju*, Prosveta, Beograd, 1967.
- Jaspers, K.: *Einführung in die Philosophie*, Piper, München, 1955.
- Jaspers, K.: *Kleine Schule des philosophischen Denken*, R.. Piper, München, 1965.
- Jaspers, K.: *Um i egzistencija*, Nolit, Beograd, 1987.
- Jaspers, K.: *Svetska istorija filozofije*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1992.
- Jerusalem, W.: *Uvod u filozofiju*, Hartman, Zagreb, 1915.
- Јесипов, Б.П. - Гончаров Н.К.: *Педагогика*, Просвета, Београд, 1948.
- Језерски, С.: *45 минута*, Меѓуопштински просветно-педагошки завод, Врање, 1969.
- Jonson, Oliver, A.: *The Individual and the Universe. An Introduction to Philosophy*, Hoet et alt., New York et alt., 1981.
- Јордановски, С.: "Некои прашања во врска со наставните програми и актуализирањето на наставата", *Филозофска трибина*, бр. 9-10, 1985.
- Јордановски, С.: *Марксизам и самоуправање. Учебник за I клас на средното образование*, Просветно дело, Скопје, 1986.
- Јосифовски, Ј.: *Марксистичка филозофија*, Просветно дело, Скопје, 1985.
- Јосифовски, Ј.: *Филозофија за IV година на гимназиите*, Просветно дело, Скопје, 1994.
- Jurić, V.: *Učeničko pitanje u savremenoj nastavi*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
- Jurić, V.: *Metoda razgovora u nastavi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1979.
- Kafka, G.: *Geschichtsphilosophie der Philosophiegeschichte*, Junker und Dunnhaupt Verlag, Berlin, 1933.
- Kalin, B.: *Logika i oblikovanje kritičkog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Kalin, B.: *Povijest filozofije, s odabranim tekstovima filozofa*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Kalin, B.: "Analiza izvornog filozofskog teksta i izvodjenje učenja", *Bilten*, Zagreb, br. 6, 1970, str. 18-23.
- Камчева-Лакинска, Б.: *Самостојната работа на ученикот во наставата*, Даскал Камче, Кавадарци, 1996.
- Ками, А.: *Странецот*, Наша книга и др., Скопје, 1986.
- Kami, A.: *Mit o Sizifu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
- Kampanela, T.: *Grad Sunca*, Kultura, Beograd, 1964.

- Kangrga, M.: *Racionalistička filozofija*, Filozofska hrestomatija IV, NZMH, Zagreb, 1983.
- Kant, I.: *Zasnivanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd, 1981.
- Kant, I.: *Logik*. Ein Handbuch zu Vorlesungen, Verlage von Felix Meiner, Leipzig, 1920.
- Kant, I.: *O lepom i uzvišenom*, Grafos, Beograd, 1985.
- Kant, I.: *Kritika čistoga uma*, Kultura, Beograd, 1970.
- Kant, I.: *Kritika moći sudjenja*, BIGZ, Beograd, 1991.
- Кант, И.: *Критика на практичниот ум*, Метафорум, Скопје, 1993.
- Kant, I.: *Vaspitavanje dece*, Bata, Beograd, 1991.
- Кант, И.: *Спис о педагогији*, Књижарница Рајковић, Београд, 1922.
- Kerschensteiner, G.: *Begriff der Arbeitsschule*, Teuber, Leipzig und Berlin, 1925.
- Киркегор, С.: *Дневник на заводникот*, Епоха, Скопје, 1995.
- Keyserling, H.: *Philosophie als Kunst*, Otto Reihl, Dearmstadt, 1920.
- Књазова, С.: *Логика у пракси*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1964.
- Kojeve, A.: *Kako čitati Hegela*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.
- Kožev, A.: *Kant*, Nolit, Beograd, 1976.
- Колаковски, Ј.: *Филозофски есеји*, Нолит, Београд, 1964.
- Kolakovski, L.: *Glavni tokovi marksizma, I - III*, BIGZ, Beograd, 1980, 1984, 1988.
- Komensky, J.A.: *Velika didaktika*, Beograd, 1954.
- Konfučije: *Veliko učenje*, BIGZ, Beograd, 1984.
- Konfučije: *Izreke*, Grafos, Beograd, 1986.
- Koplston, F.: *Istorija filozofije, I - IV*, BIGZ, Beograd, 1988, 1989, 1994, 1995.
- Кораќ, В.: *Што е историја на филозофијата*, Култура, Скопје, 1962.
- Кораћ, В.: *Историја филозофије*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1972.
- Korać, V.: *Filozofija i njena istorija*, Naprijed, Zagreb, 1978.
- Korš, K.: *Materijalističko shvatanje istorije i drugi spisi*, BIGZ, Beograd, 1975.
- Korš, K.: *Karl Marks*, Nolit, Beograd, 1984.
- Kos, J.: *Temelji filozofije za gimnazije*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1971.
- Костић, Д.: "Семинарски рад у настави филозофије", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 3-4, 1955, стр. 38-41.
- Кратък курс философия*, Пардиздат, Софиа, 1976.
- Крстевска-Станковиќ, М.: *Објективно набљудување на наставен час*, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1998.
- Ksenofont: *Uspomene o Sokratu*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Кумс, Х.Ф.: *Светска криза образовања*, Глас, Београд, 1972.

*K'uran časni*, Stvarnost, Zagreb, 1969.

Kvašček, R.: *Razvijanje stvaralacke sposobnosti učenika*, Zavod za izdavanje udzbenika, Beograd, 1974.

Kvašček, R.: *Sposobnosti za učenje i licnosti*, Beograd, 1980.

Lajbnić, G: *Monadologija*, Kultura, Beograd, 1977.

Landa, L.N.: *Kibernetika i pedagogija*, 1-2, BIGZ, Beograd, 1975.

Lefevr, A: *Misao pošla svijetom - Treba li napustiti Marksa*, Globus, Zagreb, 1981.

Lejbniz, G: *Izabrani filozofski spisi*, Naprijed, Zagreb, 1980.

Leonardo da Vinči: *Traktat o slikarstvu*, Kultura, Beograd, 1964.

Лењин, В. И.: *О култури и васпитању*, Београд, 1949.

Либерт, А.: *Филозофија наставе*, Геца Кон, Београд, 1935.

Лок, Џ.: *Мисли о васпитању*, Београд, 1950.

Лоренц, Б.: *Преглед историје филозофије*, Београд, 1922.

Lukacs, G.: *Povjest i klasna svjest*, Naprijed, Zagreb, 1970.

Lukač, Đ.: *Razaranje uma*, Kultura, Beograd, 1966.

Marinković, J.: *Problemi filozofije marksističkog obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1979.

Marinković, J.: *Utemeljenost odgoja u filozofiji*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

Marinković, J.: *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.

Marinković, J.: *Ogledi iz filozofije odgoja*, Školske novine, Zagreb, 1987.

Marinković, J.: *Filozofija kao nastava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.

Marinković, J.: "Može li nastava filozofije biti stvaralaštvo", *Bilten za nastavu filozofije*, Zagreb, br. 10, 1971, str. 1-17.

Marković, M.: *Dijalektika Heraklita mračnog*, Nolit, Beograd, 1983.

Марковска, С.: *Човекот и надежта*, Метафорум, Скопје, 1994.

Маркс, К. - Енгелс, Ф.: *Од раните трудови*, Култура, Скопје, 1961.

Markuze, H.: *Čovek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.

Markuze, H.: *Um i revolucija*, Veselin Masleša, Sarajevo 1977.

Markuze, H.: *Eros i civilizacija*, Naprijed, Zagreb, 1985.

*Metodološko istraživanje u nastavi*. Priručnik za škole i nastavnike (Т. Prodanović, Đ. Lekić, V. Damjanović, V. Stefanovski), RU "Radivoj Ćirpanov", Novi Sad, 1972.

Meyer, Gerhald: *Kibernetika i nastavni proces*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Мићић, З.: *Немачка класична филозофија*, Изд. на Универзитетот, Скопје, 1958.

- Микиќ, З.: *Современите граѓански филозофи за марксизмот*, Комунист, Скопје, 1981.
- Мил, Ц.Ст.: *За слободата*, Епоха, Скопје, 1996.
- Mokulski, S.S.: *Volter i njegova škola*, Beograd-Zagreb, 1948.
- Мор, Т.: *Утопија*, Култура, Београд, 1967.
- Moren, E.: *Duh vremena, I-II*, BIGZ, Beograd, 1979.
- Moreno, Z.T.: *Psychodrama*, New York, 1969.
- Мртмак, I.: *Metode vojne nastave*, VIZ, Beograd, 1967.
- Мухиќ, Ф.: *Јазикот на филозофијата*, Култура, Скопје, 1995.
- Мухиќ, Ф.: *Мотивација и медитација*, Наша книга, Скопје, 1988,
- Мухиќ, Ф.: *Критички методи*, Мисла, Скопје, 1979.
- Мухиќ, Ф.: *Смислата и доблеста*, Универзитет "Св. Климент Охридски", Битола, 1997.
- Mužić, V.: *Testovi znanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1961.
- Mužić, V.: *Programirana nastava*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- Mužić, V.: *Kompjuter u preobražaju škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Mužić, V.-Malić, J.: *Pedagogija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Национален извештај за образованието во 1994-1996 година*. (Славенска, С., Стојановски, Т., Андреевски Ѓ., Спасовски, Л.) Република Македонија, Министерство за образоваание и физичка култура, Скопје, 1995.
- Nadrjljanski, Dj.: *Informatika u obrazovanju*, Misao, Novi Sad. 1983.
- Nadrjljanski, Dj.: *Kibernetika, informatika, računarstvo*, Pedagoški zavod, Novi Sad, 1987.
- Наставен план за општа гимназија*, Министерство за образование и физичка култура, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1991.
- Наставна програма по филозофија за гимназиите*, Републичка заедница за насоченото образование, Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1991.
- Недељковић, Д.: *Хераклит*, Скопје, 1924.
- Недељковиќ, Д.: *Историја на филозофијата*. Скопски предавања, I-II, Македонска книга, Скопје, 1984.
- Niče, F.: *Knjiga o filozofu*, Grafos, Beograd, 1986.
- Niče, F.: *Geneologija morala*, Grafos, Beograd, 1986.
- Ниче: *Така зборуваше Заратустра*, Македонска книга, Скопје, 1978.
- Ничковић, Р.: *Учење путем решавања проблема у настави*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1970.

- Nikolić, M.: *Matematičko i kibernetičko modeliranje pedagoških procesa*, Novi Sad, 1975.
- Nil, A.: *Slobodna deca Samerhila*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Nowacki, T.: *Vojna didaktika*, Centar za andragoško-psihološka i soc. istraživanja, 1971.
- Od mita do filozofije* (Frakfort, Vilson, Jakobson), Minerva, Subotica, 1967.
- Oven, R.: *Novi pogled na društvo i drugi radovi*, Kultura, Zagreb, 1957.
- Ozvald, K.: *Kulturna pedagogija*, Kažipot za umevanje včlovečevanja, Slovenska školska matica, Ljubljana, 1927.
- Ozvald, K.: *Smernica novega življenja*, Matica Slovenska, Ljubljana, 1918.
- Пановска, Р.: *Методика на настава по македонски јазик*, Универзитет "Св. Кирил и Методи", Скопје, 1994.
- Панзова, В.: *Филозофија во Македонија од 1945 до денес*, прилог кон истражување на УНЕСКО (со Ј. Јосифовски).
- Панзова, В.: "Модел - што е тоа?", *Билтен (Филозофска трибина)*, Секција за филозофија, социологија и политикологија на СРМ, Скопје, бр. 1, 1978.
- Панзова, В.: "Еден обид за решавање на Зеноновите апории", *Филозофска трибина*, Скопје, бр. 2, 1979, стр. 27-34.
- Панзова, В.: "За поделбата на парадоксите", *Филозофска трибина*, Скопје, бр. 8, 1983.
- Панзова, В.: *Универзалната граматика на македонскиот јазик*. Епоха, Скопје, 1996.
- Pastuović, N.: *Образовни ciklus*, Andragoški centar, Zagreb, 1978.
- Pataki, S.: *Razmatranje o psihologijskim i filozofskim principima pedagogije*, Zagreb, 1934.
- Pataki, S.: *Opća pedagogija*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1949.
- Pauler, von Akos: *Grundlagen der Philosophie*, Walter de Gruyter, Berlin - Leipzig, 1925.
- Павловић, Б.: *Расправа о филозофским основама наука*, Нолит, Београд, 1973.
- Pavlović, B.: *Filozofija prirode*, Naprijed, Zagreb 1978.
- Pedagogija* (Lj. Krneta, M. Potkonjak, N. Potkonjak), Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd, 1956.
- Pedagogija, I-II* (Lj. Krneta, N. Potkonjak, V. Schmit, P. Šimleša), Matica Hrvatska, Zagreb, 1968.
- Pedagogijski leksikon* (S. Pataki, M. Kalčić, A. Defrančeski, J. Demarin), Minerva, Zagreb, 1938.

- Pedagoška enciklopedija, 1-2*, redakcija N. Potkonjak i P. Šimleša, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1989.
- Pedagoške funkcije savremene obrazovne tehnologije: Materijali za savetovanje u okviru "Jugodidaktika '86"*, Svjetlost - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1986.
- Педагошкото творештво во функција на научниот и технолошкиот развој*, Скопје, 1990.
- Pejović, D.: *Francuska prosvetiteljska filozofija*, Filozofska hrestomatija VI, NZMH, Zagreb, 1983.
- Pejović, D.: *Suvremena filozofija Zapada*, Filozofska hrestomatija IX NZMH, Zagreb, 1983.
- Pestaloci, H.: *Kako Gertruda uči svoju decu. Pokušaj da se majke nauče kako da svoju decu same podučavaju*, Prosveta, Beograd, 1946.
- Пешевска-Заревска, О.: *Тематско планирање и методичка подготовка на наставата по филозофија во средните училишта*, Магистерски труд, одбранет на Филозофскиот факултет во април 1996 (во ракопис).
- Petronijević, B.: *Istorija novije filozofije*, Nolit, Beograd, 1982.
- Petronijević, B.: *O vrednosti života*, Nolit, Beograd, 1983.
- Petrović, G.: *Engleska empiristička filozofija*, Filozofska hrestomatija V, MH, Zagreb, 1983.
- Philosophy*. Newsletter of the UNESCO Division of Philosophy, Paris, N° 1/ 1995 etc.
- Pijažе, Ž.: *Psihologija inteligencije*, Nolit, Beograd, 1977.
- Pirs, Č. S.: *Pragmatizam*, Grafos, Beograd, 1985.
- Platon: *Država*, SNL, Zagreb, 1977.
- Платон: *Гозба или за љубовта. Федар или за убавината*, Македонска книга и др., Скопје, 1979.
- Платон: *Дијалози*, Култура, Скопје, 1994.
- Платон: *Одбрана Сократова. Критон. Фјјдон*, Култура, Скопје, 1990.
- Platon: *Zakoni*, BIGZ, Beograd, 1971.
- Полицер, Ж.: *Основни принципи филозофије*, Просвета, Београд, 1951.
- Poljak, A.: *Celovitost nastave*, Školska knjiga, Zagreb, 1960.
- Poljak, V.: *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb, 1966.
- Poljak, V.: *Obrada nastavnih sadržaja i stjecanje znanja*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1975.
- Poljak, V.: *Planiranje u nastavi*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1974.
- Poljak, V.: *Nastavni sistemi*, Zagreb, 1977..
- Poper, K.R.: *Logika naučnog otkrića*, Beograd, 1973.

- Попоски, К.: *Современи сфаќања на проверувањето и оценувањето на постигањата на учениците*, ППС МИС, Скопје, 1996.
- Попоски, К. - Стојановски, З.: *Тестови на знаење*, Просветно дело, Скопје, 1984.
- Potkonjak, N.: *Škola pred izazovom sutrašnjice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1979.
- Програмска структура на средното образование*. Министерство за образование и физичка култура. Педагошки завод на Македонија, Скопје, 1996.
- Продановић, Т.: *Методика наставе за учитељску школу*, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1968.
- Продановић, Т.: *Средства во воспитно образовна - работа со возрасни посетители*, Андрагошко друштво на СР Македонија, Скопје, 1970.
- Продановиќ, Т.: *Методи и техники на валоризација на резултатите на воспитно образовната работа со возрасни посетители*, Андрагошко друштво на СР Македонија, Скопје, 1970.
- Prodanović, T. - Ničković, R.: *Didaktika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1974.
- Puhovski, Ž.: *Povjest i revolucija*. Ogleđi o pretpostavkama i konzekvencijama filozofskog mišljenja, Centar za kulturnu delatnost, Zagreb, 1980.
- Radonjić, F.: *Inovacije u nastavi i učenju, sa posebnim osvrtom na nastavu odbrane i zaštite*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
- Rajhenbah, H.: *Radjanje naučne filozofije*, Nolit, Beograd, 1964.
- Rasel, B.: *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962.
- Расел, Б.: *Мудроста на Западот*, Зумпрес, Скопје, 1995.
- Расел, Б.: *Освојување на среќата*, Наша книга, Скопје, 1988.
- Raspodović, M.: *Fizika i metafizika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1974.
- Resner, M.: *Nastavne tehnike*, Naučna knjiga, Beograd, 1960.
- Riht, R.: *Civilizacija na raskršću*, Komunist, Beograd, 1972.
- Radek, S.: *Kompjuter i suvremena nastavna tehnologija*, Zagreb, 1986.
- Rohlin, J.G.-Stegić, L.: *Metodika, plan i program. Zajednički plan i program šahovskog obrazovanja*, Centar za unapređivanje šaha, Beograd, 1982.
- Русо, Ж.Ж.: *Емил или О васпитању*, Књижарница Рајковића и Ћуковића. Београд, 1925.
- Русо, Ж.Ж.: *Општествениот договор*, Мисла, Скопје, 1978.

- Samolovčev, B. - Muratbegović, H.: *Opšta androgogija*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.
- Sartre, Ž.-P. *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.
- Саркањац, Б.: *Идеологијата и субјективитетот*, Метафорум, Скопје, 1993.
- Schaff, A.: *Kamo vodi ovaj put*, Globus, 1989.
- Savremene koncepcije i perspektive obrazovanja nastavnika*, Simpozium, Sombor, 1978,  
Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1979.
- Schmidt, V.: *Visokoškolska didaktika*, Pedagoški književni zbor, Zagreb, 1964.
- Sewan - Schreiber, J.J.: *Svetski izazov*, Globus, Zagreb, 1981.
- Simmel, G.: *Hauptprobleme der Philosophie*, Walter de Gruyter, Berlin, 1964.
- Simonović, S.: *Hegel i hermeneutika*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1989.
- Симоновска, С.: *Митко Илчевски*. Филозофски профил. Филозофски факултет, Скопје, 1995.
- Сорокин, П.: *Социјалне педагогике*, Београд, 1937.
- Spinoza: *Etika*, Kultura, Beograd, 1959.
- Spinoza: *Rasprava o bogu čoveku i njegovoj sreći*, Grafos, Beograd, 1987.
- Sruk, V.: *Mali filozofski leksikon*, Politička škola pri CK ZKS Ljubljane, Ljubljana, 1985.
- Srednje obrazovanje u svetu i kod nas*, Zbornik radova, Beograd, 1985.
- Stanislavski, K.S.: *Etika*, Zagreb, 1949.
- Станојчић, И.: "Значај увођења наставе етике и моралног васпитања у средњим школама", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 1, 1953, стр. 17-24.
- Старделов, Г.: "Естетичка пропедевтика", *Погледи*, Скопје, бр. 1/2, 1971.
- Старделов, Г.: *Меѓу литературата и животот*. Култура, Скопје, 1981.
- Старделов, Г.: *Изморена аванграда*, Мисла, Скопје, 19985.
- Старделов, Г.: *Вовед во иднината*, Македонска книга, Скопје, 1986.
- Старделов, Г.: *Summa aestheticae*, Култура, Скопје, 1991.
- Stevanović, M.: *Planiranje, organizacija i dokumentacija vaspitno obrazovnog rada*,  
Деџе новине, Горњи Милановац, 1981.
- Стојковић, А. - Петровић, С.: *Преглед историје филозофије*, Знање, Београд, 1954.
- Стојковић, А.: "Основни проблеми наше дискусије", *Филозофски преглед*, Београд,  
бр. 3, 1954, стр. 87-89.
- Стојковић, А.: "Улога и место филозофије у средњој школи", *Филозофски преглед*, Београд, бр. 4, 1954, стр. 33-70.
- Стојковић, Д.: "О неким облицима рада на часовима психологије",  
*Филозофски преглед*, Београд, бр. 3, 1954, стр. 84-87.



- Suhodolski B.: *Moderna filozofija čovjeka*, Nolit, Beograd, 1972.
- Свето писмо на Стариот и Новиот Завет* (Библија), Лондон-Скопје, 1991.
- Šajković, R.: *Lajbnic i opšte dobro*, Prosveta, Beograd, 1975.
- Šajković, R.: *Spinozina nauka*, FDS, Beograd, 1978.
- Šajković, R.: *Dekart i njegovo delo*, I-II, Filološko društvo Srbije, Beograd, 1978, 1979.
- Šamić, M.: *Kako nastaje naučno delo*. Uvođenje u metodologiju i tehniku naučnoistraživačkog rada (opšti pristup), Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1968.
- Šimleša, P.: *Didaktički principi*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1963.
- Šimleša, P.: *Uzroci formalizma u znanju učenika*, Pedagoški književni zbor, Zagreb, 1965.
- Šimleša, P.: *Individualizacija i visokoškolska nastava*, Zagreb, 1970.
- Шишкинъ, прот. М.Н.В.: *Учебникъ по истори на философията за V класъ на духовнитъ семинарии*, Синоделно книгоиздателство, София.
- Шопенхауер, А.: *О животной мудрости*, Графос, Београд, 1987.
- Šoljan, N.N.: *Nastava i učenje uz pomoć kompjutera*, Zagreb, 1972.
- Šter, J.: *Prepričanje in dokazi*, Komunist, Ljubljana, 1982.
- Šuvar, S.: *Škola i tvornica*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
- Švab, G.: *Najlepše priče antičke starine. I-III*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984.
- Talmud*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1982.
- Tanović, A.: *Vrijednost i vrednovanje*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.
- Temkov, K.: *Otvoren univerzitet*, Metaforum, Skorje, 1993.
- Темков, К.: *Состојба во високото образование во СРМ*, Материјал за потребите на Институтот за политички студии во Белград, 1975.
- Темков, К.: *Дисперзија високог образовања*, соопштение за собирот на Синдикатот на просветните работници на Југославија, Охрид, јули 1975.
- Темков, К.: "Дисперзија на Универзитетот", *Студентски збор*, Скопје, 28.05.1974.
- Темков, К.: *Мито Хаџи-Василев Јасмин*, Епоха, Скопје, 1997.
- Темков, К.: "Противречностите и денешните задачи на воспитувањето и образованието кај нас", *Зборник на трудови од педагошкит научен собир*, Скопје, октомври 1988.
- Темков, К.: "Акција за философско образование", *Филозофска трибина*, Скопје, бр. 12, зима 1996, стр. 135-146.
- Темков, К.: *Један предлог за друкчију наставу философије у средњим школама -*

соопштение на Годишното собрание на Југословенското друштво на филозофите на тема *Настава филозофије у средњој школи и уџбеничка литература*, Сарајево, 14-15.06.1971.

Темков, К. - Мухиќ, Ф.: "Издавањето на филозофската литература кај нас", *Дијалог*, Скопје, бр. 1, 1972.

Темков, К.: *Етиката, образовен предмет*, "Нова Македонија", 11.05.1998, стр. 5.

Темков, К.: *Развој, положба и проблеми во високото образование во СРМ*, - проект "Дугорочни развој и пројекције потреба у кадровима и концепција и програм дугорочног развоја васпитања и образовања у СРМ", Београд-Скопје, 1975.

Temkov, K.: *Philosophy and Politics in Wrestling*, in: *Philosophie et démocratie en Europe*, Sofia, 1998, pp. 183-187.

Теодосиќ, Р.: *Педагогија*. Учебник за учителските школи, Просветно дело, Скопје, 1959.

Терлиц, К.: *Kjerkegor*, Grafos, Beograd, 1980.

Тофовиќ-Ќамилова, М.: *Уметничката литература и педагошките чувства*, Метафорум, Скопје, 1994.

Ueberweg, F.: *Grundriß der Geschichte der Philosophie*, I Teil: Das Altertum, Mittler, Berlin, 1909.

UNESCO Programme II.3: *Philosophy and ethics*, pp. 35-36

*Устав на Република Македонија*, Магазин 21, Скопје, 1991.

Vajzenbaum, Dž.: *Moć računara i ljudski um*, Rad, Beograd, 1980.

Vanino, M.: *Povijest filozofijske i teologijske nastave u isusovačkoj akademiji u Zagrebu (1633-1773)*, Naklada Hrvatske Bogoslovske akademije, Zagreb, 1930.

Vasović, J.: *Nauči da učiš*, Narodna armija, Beograd, 1981.

Vejnović, N.: *Historija filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1966.

Veljačić, Č.: *Filozofija istočnih naroda*, Filozofska hrestomatija XI-XII, МН, Zagreb, 1983.

Виготски, Л.С.: *Говор и мислење, 1-2*, Просветно дело, Скопје, 1988.

Вилотијевић, М.: *Вредновање рада школе*, Центар за усавршавање руководиоца, Београд, 1991.

Vlahović, B.: *Školska medijateka*, Nova prosveta, Beograd, 1987.

Влаховић, Б. и други: *Општа педагогија за студенте учителских факултета*,

- Учитељски факултет, Београд, 1996.
- Volter: *Filozof koji ne zna*, Kultura, Beograd, 1958.
- Волтер: *Романи и приказни (Микромегас, Кандид или за оптимизмот, Зодиг или за судбината)*, Култура, Скопје, 1982.
- Vorländer, K.: *Geschichte der Philosophie*, Gustav Kiepenhauer, Berlin, 1932.
- Vranicki, P.: *Misaoni razvitak Karla Marksa*, Zagreb, 1953.
- Vranicki, P.: *Filozofske rasprave, I-IV*, Liber, Zagreb, 1979.
- Vranicki, P.: *Filozofski portreti*, Liber, Zagreb, 1979.
- Враницки, П.: *Историја на марксизмот, I-III*, Мисла и др., Скопје, 1979.
- Vranicki, P.: *Dijalektički i historiski materijalizam*, Filozofska hrestomatija X, MH, Zagreb, 1983.
- Vrbetić, M.: *Kako podučavati. Kako učiti istoriju*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983.
- Vučenov, N.: *Koraci ka savremenoj nastavi, učenju i udžbeniku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- Vučić, R.: *Osnovi pedagogike*, Beograd, 1934.
- Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1992.
- Vuk-Pavlović, P.: *O granicama odgajateljske obazrivosti*, Zagreb, 1936.
- Vuk-Pavlović, P.: *Spinozina nauka*, Zagreb, 1938.
- Vuk-Pavlović, P.: *O smislu filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1969.
- Vuk-Pavlović, P.: *Ličnost i odgoj*, Zagreb, 1932.
- Vuk-Pavlović, P.: *Filozofija i svjetovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1969.
- Вук-Павловић, П.: *Творештвото и музејската естетика*, Метафорум, Скопје, 1994.
- Vuk-Pavlović, P.: *Filozofija odgoja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.
- Vuksanović, A.: *Pedagogija*, Samobor, Zagreb, 1990.
- Walford, G.: *Privatne škole, iskustva u 10 zemalja*, Edika, Zagreb, 1989.
- Washburne, C.-Vogel, M.- Gray, W.: *A Survey of the Winnetka Public Schools, Under a Subvention From the Commonwealth Fund*. Public School, Publishing Company, Bloomington, Illinois, 1926.
- What We Do Not Know*, UNESCO Philosophy Forum, Gallimard, Paris, 1995.
- Windelband, W.: *Povijest filozofije, I-II*, Naprijed, Zagreb, 1978.
- World Survey of Education (*Светски преглед на воспитувањето, неколку томови на интернационална публикација на УНЕСКО*)

- Zaječaranović, G.-Prošić, L.: *Filozofija. Uvod u osnovne pojmove*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1981.
- Закон за основното образование*. Службен весник на Република Македонија бр. 44, Скопје, 20 септември 1995.
- Закон за средно образование*. Службен весник на Република Македонија бр. 44, Скопје, 20 септември 1995.
- Zankov, L.V.: *O predmetu i metodama didaktičkih istraživanja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1964.
- Zbornik XV simpozijuma o informacionim tehnologijama "Sarajevo - Jahorina" 1991.
- Zbornik XI međunarodnog simpozijuma "Kompjuter na sveucilistu".
- Zidović-Vuksanović, G.: *Grafoskop u vaspitno-obrazovnom radu*, Univerzum, Ljubljana, 1982.